

Konstitutionsutskottets betänkande

1977/78:23

med anledning av förslaget 1977/78:5 från riksdagens förvaltningsstyrelse om riksdagens lokalfrågor på längre sikt m. m. och propositionen 1977/78:100 i vad avser anslag till nytt riksdagshus jämte motioner.

I detta betänkande behandlas *dels* förslaget 1977/78:5 från riksdagens förvaltningsstyrelse, *dels* propositionen 1977/78:100, bilaga 20 punkten B 5. Den inre riksdagsförvaltningen: Nytt riksdagshus, *dels* motionerna 1976/77:581, 584, 589 yrk. 2, 592, 1977/78:3, 9, 18–21 och 920. De fyra förstnämnda motionerna väcktes under den allmänna motionstiden 1977. De sex därefter avgivna motionerna är följdmotioner till förslaget. Den sistnämnda motionen väcktes under den allmänna motionstiden 1978.

Bakgrund

Riksdagen beslöt den 28 maj 1975 (framst. 1974:20, KU 1975:13 reservationen, rskr 1975:207) att flytta tillbaka till ombyggda lokaler på Helgeandsholmen. I samband därmed uppdrog riksdagen åt förvaltningsstyrelsen att föranstalta om fortsatt arbete med riksdagens lokalfrågor i första hand enligt alternativ 2 i Riksdagshusutredningen 1974. Detta förslag innebar att riksdagshuset på Helgeandsholmen behålls i det närmaste oförändrat. Plenisalen inryms i gamla riksbankshuset som påbyggs. Alla ledamotsrum läggs avskilt i kanslihuset och får förbindelse till bankhuset genom en tvåvånings intäckt gångbro över Stallkanalen. Enligt riksdagsbeslutet skulle förvaltningsstyrelsen återkomma till riksdagen med nytt förslag om förvaltningsstyrelsen skulle finna att nya överväganden talar för andra lösningar eller om andra förhållanden framkommer som motiverar detta.

Förvaltningsstyrelsen tillsatte den 2 september 1975 en byggnadskommitté för det fortsatta arbetet med riksdagens lokalfrågor. Kommitténs sammansättning anges på s. 3 i förslaget 1977/78:5. Kommittén uppdrog åt byggnadsstyrelsen att svara för utredningsarbetet. Närmare detaljer härom anges på s. 3–4 i förslaget. Här skall endast antecknas att förvaltningsstyrelsen i skrivelse 1976-07-01 gav ett särskilt uppdrag åt byggnadskommittén att översiktligt utreda villkoren för riksdagens fortsatta lokalisering till Sergels Torg samt att upprätta en årskostnadsberäkning för ett sådant alternativ.

Förslaget

I förslaget 1977/78:5 redovisas förvaltningsstyrelsens överväganden och hemställan på följande sätt.

Det av byggnadskommittén utförda arbetet har varit inriktat på dels ett fortsatt och fördjupat studium av Helgeandsholmsprojektet främst i vad avser funktion, expansion, stadsbild och kostnader, dels en utredning avseende expansions- och kostnadsfrågor vid riksdagens kvarblivande vid Sergels Torg.

Kommitténs arbete har resulterat i en utförlig och uttömmande redovisning av de erhållna uppdragen. Förvaltningsstyrelsen delar i allt väsentligt byggnadskommitténs slutsatser. Det resultat som kommittén nu redovisar stärker styrelsen i dess tidigare uppfattning om att det föreslagna projektet bör komma till utförande.

Med anledning härav får förvaltningsstyrelsen föreslå att arbetet med Helgeandsholmsprojektet får fortsätta enligt de tid- och kostnadsplaner som byggnadskommittén redovisar.

Hemställan

Under återopande av vad i det föregående anförts hemställer riksdagens förvaltningsstyrelse att riksdagen

1. godkänner det redovisade ombyggnadsförslaget,
2. beslutar om projektering och genomförande av förslaget enligt redovisningen och huvudtidplanen,
3. godkänner att förslaget genomförs inom kostnadsramen 260 000 000 kr. i prisläge 1977-04-01 i vad gäller byggnaderna samt godkänner att inredning och utrustning genomförs inom kostnadsramen 52 000 000 kr. i prisläge 1977-04-01,
4. till Den inre riksdagsförvaltningen: B7 "Nytt Riksdagshus" under XVII:e huvudtiteln för budgetåret 1977/78 anvisar ett reservationsanslag av 25 000 000 kr. samt för budgetåret 1978/79 anvisar ett reservationsanslag av 40 000 000 kr.

Särskilda yttranden (s. 12–13 i förslaget) har avgetts av Gabriel Romanus (fp) och personalrepresentanterna Ove Lindh (SACO/SR) och Jan Bjurström (ST).

Byggnadskommittén har i sin redovisning till förvaltningsstyrelsen för det av kommittén utförda arbetet uttalat att den finner att riksdagens lokalfråga på längre sikt får sin lämpligaste lösning genom återflyttningen till Helgeandsholmen. Denna lösning innebär enligt kommittén

att riksdagen får väl fungerande lokaler,
att tidigare formulerade krav beträffande riksbyggnadernas yttre och inre bevarande kan tillgodoses,
att säkerhetsfrågorna kan få en tillfredsställande lösning,
att expansionsmöjligheterna är goda,
att kostnaderna i fast penningvärde hålls på den nivå som redovisades till riksdagen våren 1976.

Byggnadskommittén lämnar följande sammanfattning av sin utredning:

3.1 Helgeandsholmen

Utgångspunkten för den fortsatta utredningen har liksom i tidigare utredningsfas varit att riksbyggnaderna på Helgeandsholmen samt kansli-

huset i kv. Mars och Vulcanus står till förfogande för tillgodoseende av riksdagens lokalbehov vid återflyttningen till Helgeandsholmen.

Lokalprogrammet har bearbetats i samråd med riksdagens enheter och de fackliga organisationernas representanter och redovisas i underbilaga I till byggnadsstyrelsens utredning bil. 1. Det reviderade programets krav beträffande ytor, lokalutformning och samband har visat sig väl kunna tillgodoses inom de disponibla byggnaderna, som efter ombyggnad får en sammanlagd lägenhetsarea om ca 52 000 kvm. Trots de ökade lokalanspråken kan de krav beträffande riksbyggnadernas yttre och inre bevarande som framlades i 1974 års riksdagshusutredning uppfyllas.

Liksom vid tidigare redovisning av projektet disponeras byggnader och mark på följande sätt:

I f. riksbanken ligger kammarens plenisal och sådana utrymmen som kräver nära kontakt med denna, såsom talmansrum, kammarkansli, stenografrum, klubblokaler, restaurang, utrymmen för teknisk och annan service till kammaren samt lokaler för massmedia och för åhörare. Plenisalbyggnaden har sin huvudentré mot Riksgatan och åhörarentré i norra mynningen av denna.

I riksdagshuset ligger utskottens lokaler, statsrådets rum, riksdagens förvaltning och gemensamma serviceorgan. Byggnaden har entréer såväl mot Riksgatan som Riksplan.

I kanslihuset ligger ledamotsrum, talmannens bostad, partiernas gruppkanslier, vissa klubblokaler jämte utrymmen för andakt och fysisk rekreation. Huvudentrén nås från Mynttorget.

Under Riksplan ligger garage och lastplats och under Riksgatan tekniska utrymmen.

Byggnaderna på Helgeandsholmen sammanbinds genom gallerier över Riksgatans portaler. Ledamotsbyggnaden har intern kontakt med plenisalbyggnaden genom en gångförbindelse i anslutning till Stallbron.

Samtliga byggnader är dessutom sammanbundna av ett internt kulvertsystem med anslutning till lastplats i garageplanet. Riksgatan utformas som gågata med möjlighet till viss framkörning. Fordonstrafik når Helgeandsholmen i övrigt via Norrbro.

De tekniska program som utarbetats anger en god standard, som i tillämpliga delar motsvarar den som finns vid Sergels Torg. Hänsyn har därvid tagits till de befintliga byggnadernas speciella egenskaper.

De fortsatta undersökningarna av grundförhållandena har klarlagt att endast stabilisering av vissa lågt liggande murpartier erfordras.

Ett säkerhetsprogram har utarbetats med sikte på en hög grad av skydd för riksdagens verksamhet. Det kan tillgodoses i projektet, och de tekniska och ekonomiska konsekvenserna har bedömts. Ett slutligt val av säkerhetsnivå bör träffas med beaktande av den öppenhet som bör prägla riksdagen och dess arbete.

Det fortsatta samrådet med Stockholms kommun har väsentligen rört de stadsbilds- och stadsplanefrågor som inte fick en slutlig lösning i föregående utredningsskede. Det har bl. a. gällt utformning av påbyggnaden på riksbankshuset, Riksplan och förbindelsen över Stallkanalen. Resultatet av samrådet ligger till grund för det stadsplaneförslag som kommunens stadsbyggnadskontor utarbetat. Planförslaget tillgodoser de krav som byggnadskommittén anser var av vikt för riksdagen.

Byggnadskommittén har bedömt att riksdagens behov av lokaltillväxt fram till år 2000 är ca 15 000 kvm lägenhetsarea. Kv. Cephalus, Mercurius och

Neptunus Större med en sammanlagd lägenhetsarea om ca 22 000 kvm kan successivt tas i anspråk för expansion. Lokalerna är närbelägna och väl samlade och ingår i det statliga fastighetsbeståndet, vilket kommittén anser vara en väsentlig fördel. Expansionsmöjligheterna är sålunda goda.

Byggnadskommittén har låtit utföra en ny kostnadsberäkning med investeringsplan som redovisas närmare i byggnadsstyrelsens utredning.

Den kostnad som redovisades i förslag 1975/76:20 uppgick till 155 milj. kr. i prisläge 1974-04-01. Den kostnadsberäkning som nu gjorts på ett bearbetat och säkrare underlag visar en jämförbar kostnad på 220 milj. kr. i prisläge 1977-04-01. Skillnaden, 65 milj. kr., motsvarar differensen i prisläge vid tidpunkterna för de båda beräkningarna. Kostnadsnivån är sålunda oförändrad. Samtliga tidigare reservationer med undantag för antikvariska utgrävningar har kunnat kostnadsberäknas. För de antikvariska utgrävningarna har 2 milj. kr. budgetrats. Summan av samtliga reservationer har beräknats till 40 milj. kr. i prisläget 1977-04-01. Den totala investeringen för byggnadsarbeten är således 260 milj. kr.

Kostnaden för i huvudsak nyanskaffning av inredning har beräknats till 29 milj. kr., och kostnaden för nyanskaffning av teleteknisk utrustning har beräknats till 23 milj. kr., tillhoppa sålunda 52 milj. kr.

3.2 Sergels Torg

Utredningen har i första hand belyst konsekvenserna beträffande expansionsmöjligheter och årskostnader om riksdagen kvarligger vid Sergels Torg.

Som underlag för utredningen ligger det upprättade lokalprogrammet samt en förnyad offert 1977-06-14 från Stockholms kommun.

Riksdagen har i dag väl fungerande lokaler vid Sergels Torg. Utöver de i dag förhyrda lokalerna krävs emellertid ytterligare ca 2 600 kvm lägenhetsarea för att inrymma lokalprogrammet. Den erforderliga ökningen bör av funktionsskäl i första hand ske i östra Kulturhusets två övre våningsplan. Byggnadsstyrelsen har i sin utredning översiktligt redovisat hur dessa kan disponeras. Kommunen har dock i sin offert meddelat att dessa lokaler endast kan ställas till förfogande om godtagbara ersättningslokaler kan skaffas för den verksamhet som i dag bedrivs där.

Byggnadskommittén anser att höga krav måste ställas på närhet och samling av lokaler för det långsiktiga expansionsbehovet vid ett permanent kvarliggande vid Sergels Torg.

En expansion som måste ske genom ett antal förhyrningar eller förvärv av spridda lokaler kan inte långsiktigt anses tillfredsställande för riksdagen.

Expansionsmöjligheter redovisas till läge och omfattning närmare i fig. 2 i byggnadsstyrelsens utredning.

Den långsiktiga expansionen sker bäst inom det gynnsamt belägna kv. Hägern Större mitt emot riksdagshuset på andra sidan Drottninggatan. Genom nybyggnad inom de av kommunen erbjudna fastigheterna nr 1, 2, 3 och 12 kan ca 5 000 kvm lägenhetsarea erhållas. På längre sikt krävs att även fastigheterna 14 och 15 i samma kvarter kan disponeras, varigenom sammantaget ca 13 000 kvm lägenhetsarea kan bli tillgänglig i kvarteret. Kontakt med ägarna till dessa fastigheter, Lantbrukarnas Riksförbund och Länssparbanken, har emellertid givit vid handen att ägarna själva synes ha behov av dessa lokaler för egna ändamål.

Möjligheten att expandera till kvarteren Brunkhalsen och Brunkhuvudet har diskuterats. Emellertid ligger kvarteren inte lika nära riksdagshuset som kv. Hägern Större samtidigt som det är oklart om en förbindelseled kan

åstadkommas. Vidare är det inte klarlagt hur regeringen önskar disponera dessa kvarter för sina ändamål.

Mot bakgrund av den oklarhet som föreligger beträffande åtkomstmöjligheter för det långsiktiga expansionsbehovet i lämpligt läge bedömer byggnadskommittén expansionsmöjligheterna vid Sergels Torg som mindre goda.

Det säkerhetsprogram som utarbetats i samråd med rikspolisstyrelsen för projektet på Helgeandsholmen kan inte till rimlig kostnad genomföras inom Sergels Torg-fastigheten på grund av fastighetens utformning och förekomsten av andra hyresgäster.

En lägre säkerhetsnivå än den som är möjlig på Helgeandsholmen måste därför accepteras, speciellt i vad gäller s. k. skalskydd mot omgivningen och mot lokaler som ej disponeras av riksdagen.

Ombyggnadskostnaden för att tillgodose lokalprogrammet, bl. . med erforderliga lokaler i östra Kulturhusets två övre våningsplan, har uppskattats till ca 9 milj. kr.

Byggnadskommittén sammanfattar sin bedömning av årskostnaderna för olika alternativ på följande sätt:

4 Årskostnader

Byggnadskommittén har låtit utföra en årskostnadsberäkning som redovisar årskostnaden för såväl Helgeandsholmen som Sergels Torg.

Årskostnaden för Sergels Torg har beräknats för köp av fastigheten resp. alternativ långtidsförhyrning med utgångspunkt i en offert från Stockholms kommun 1977-06-14.

Årskostnadsberäkningen redovisas närmare i underbilaga 2 till byggnadsstyrelsens utredning.

Liksom i tidigare riksdagshusutredning har i Sergels Torg-alternativet inräknats kostnader, 35 milj. kr., för sådan nödvändig *renovering* som krävs för ett bevarande av riksbyggnaderna på Helgeandsholmen utan att fastigheternas avkastning därigenom ökar.

Kommittén har inte ansett sig böra pröva kommunens erbjudande att överta riksbyggnaderna på Helgeandsholmen då riksdagen eller förvaltningsstyrelsen inte uttryckt någon vilja att överlåta byggnaderna.

Kostnaden för säkerhetsanläggningen på Helgeandsholmen resp. komplettering av densamma vid Sergels Torg har exkluderats, dels därför att dessa kostnader vid Sergels Torg i nuvarande läge ej kan preciseras utan närmare utredning, dels därför att säkerhetsnivån i bägge alternativen ytterligare bör prövas.

Kostnaden för inredning och utrustning har ej inräknats i årskostnadsberäkningen, då dessa kostnader normalt inte ingår i årskostnaden (hyran) för lokaler. Kommittén har dock gjort bedömningen att dessa kostnader på längre sikt blir i huvudsak desamma i de olika fallen. Inredningen och den teletekniska utrustningen vid Sergels Torg kommer att ha en ålder av närmare 15 år vid inflyttningen till Helgeandsholmen, och dess värde måste erfarenhetsmässigt inom ytterligare en femårsperiod betraktas som avskrivet.

4.1 Helgeandsholmen

Årskostnaderna har beräknats enligt byggnadsstyrelsen gängse beräkningsprinciper till 28,0 milj. kr. i hyresnivå 1977-04-01, vilket ger en kostnad av 537 kr. per kvm lägenhetsarea. Vid denna beräkning har ej beaktats värdet

av kanslihuset före ombyggnad. Detta värde motsvarar en årskostnad av 2,7 milj. kr.

Den totala årskostnaden blir $28,0+2,7=30,7$ milj. kr., vilket ger en kostnad per kvm lägenhetsarea av 589 kr.

4.2 Sergels Torg: långtidsförhyrning

Årskostnaden har beräknats till 34,0 milj. kr., vilket motsvarar 736 kr. per kvm lägenhetsarea i hyresnivå 1977-04-01. Vid denna beräkning har ej beaktats kostnaden för renovering av riksbyggnaderna på Helgeandsholmen. Denna kostnad motsvarar en årskostnad av 3,4 milj. kr.

Den totala årskostnaden blir $34,0+3,4=37,4$ milj. kr., vilket ger en kostnad per kvm lägenhetsarea av 810 kr.

4.3 Sergels Torg: köp av fastigheten

Årskostnaden har beräknats till 34,2 milj. kr. i hyresnivå 1977-04-01, vilket motsvarar 740 kr. per kvm lägenhetsarea. Till denna kostnad läggs enligt ovan 3,4 milj. kr.

Den totala kostnaden blir $34,2+3,4=37,6$ milj. kr., vilket ger en kostnad per kvm lägenhetsarea av 814 kr.

I förhållande till tidigare bedömningar har ägandeformen vid Sergels Torg blivit ekonomiskt gynnsammare än förhyrning, då kommunen i sin hyresoffert nu kräver full täckning av den verkliga kostnaden för fastigheten samtidigt som det offererade priset vid inköp reducerats.

4.4 Expansionskostnader

Kostnader för framtida expansion vid återflyttning till Helgeandsholmen måste bedömas bli gynnsamma för riksdagen, då expansionen kan ske i befintliga statsägda fastigheter. Vid Sergels Torg måste expansionen ske genom nybyggnad och förhyrning. Kostnaderna kan förväntas bli högre och anpassade till den i övrigt höga kostnadsnivån i området. Kostnadsnivån för nybyggnader inom Sergels Torg-området ger enligt kommunens och byggnadsstyrelsens erfarenhet årskostnader på 700–750 kr. per kvm lägenhetsarea i prisläge 1977-04-01. Motsvarande kostnader efter ombyggnad för riksdagen i de aktuella kvarteren i Gamla stan torde ligga ca 30 % lägre.

Årskostnaden för såväl aktuella lokaler som för expansionslokaler blir med nuvarande förutsättningar sålunda högre vid Sergels Torg.

För närmare detaljer hänvisas till förslaget 1977/78:5.

Förslagets konkreta utformning belyses närmare i systemhandlingar, som upprättats den 1 augusti 1977. Textdelarna i systemhandlingarna återges i bilaga 2. I den fullständiga versionen av systemhandlingarna ingår ett stort antal planritningar m. m. För att underlätta jämförelse med den fullständiga versionen har i bilaga 2 inom parentes angetts sidangivelser som hänför sig till denna version.

Budgetpropositionen

I propositionen 1977/78:100, bilaga 20 B 5. Den inre riksdagsförvaltningen: Nytt riksdagshus hemställs

att till *Den inre riksdagsförvaltningen: Nytt riksdagshus* för budgetåret 1978/79 anvisas ett reservationsanslag av 40 000 000 kr.

I motiveringen hänvisar förvaltningsstyrelsen till förslaget 1977/78:5. Det i budgetpropositionen för budgetåret 1978/79 begärda anslaget finns med också i förslaget. Att det nu upprepas beror på budgettekniska skäl. Det är således inte fråga om något ytterligare anslag utöver vad som begärts i förslaget 1977/78:5.

Motionerna

I motionen 1976/77:581 av Oskar Lindkvist m. fl. (s) hemställs

1. att riksdagen uppdrar åt förvaltningsstyrelsen
 - a. att utreda även frågan om en permanentning av riksdagslokalerna vid Sergels torg i enlighet med vad som i motionen anförts,
 - b. att samtidigt framlägga alternativa förslag om riksdagens framtida lokalfrågor m. m.,
2. att riksdagen beslutar att kostnaderna för utredning om alternativet Sergels torg tills vidare får bestridas från förslagsanslaget *B I Den inre riksdagsförvaltningen: Förvaltningskostnader*.

Motionärerna uttalar att det fortsatta utredningsarbetet är helt inriktat på en återflyttning till Helgeandsholmen. Enligt motionärerna har de krav på en allsidigare utredning av riksdagens lokalfråga som konstitutionsutskottet framförde inför riksdagsbehandlingen i maj 1975 fortfarande aktualitet. I betänkandet KU 1975:13 ansåg utskottet att frågan om riksdagens permanenta lokaler borde ses i ett längre tidsperspektiv än fram till år 1985. Det framfördes i sammanhanget en rad välgrundade skäl för att ytterligare bereda ärendet, så att alternativen H – Helgeandsholmen – och S – Sergels torg – kunde bedömas i ett tidssammanhang och med likvärdiga förutsättningar. Vad utskottet åsyftade var att skapa tillräckliga garantier för att de beslut som riksdagen skulle fatta i lokalfrågan, och som kunde komma att medföra betydande kostnader för samhället, skulle tillförsäkra riksdagen goda funktions- och utvecklingsmöjligheter åtminstone en bit in på nästa sekel. Det viktigaste var att man genom ordentliga utredningar fick klarlagt behovet av lokaliteter för riksdagens arbete liksom kostnadsaspekterna. Den växling vid makten som inträdde efter 1976 års val till riksdagen har, säger motionärerna, på sitt sätt gett lokalbehovet nya dimensioner.

Motionärerna utvecklar sitt krav på en allsidig utredning på följande sätt. Frågan om det framtida riksdagshuset, dess inplacering i stadsbilden och dess funktionsduglighet är så betydelsefull att det bör vara en hederssak för Sveriges riksdag att inför ett beslut av sådan räckvidd sträva efter att uppnå största möjliga enighet. Genom det ensidiga inriktandet på utredning av enbart Helgeandsholmen har visserligen värdefull tid gått förlorad. Men riksdagens arbete kan under överskådlig tid fortsätta under nuvarande förhållanden. En planerad återflyttning till Helgeandsholmen kommer att kosta en betydande summa och får inte göras till ett hastverk. Ensidigheten i utredningsförfarandet innehåller samtidigt ett risktagande inför beslutspro-

cessen som inte får bedömas som oviktigt. Det förslag om återflyttning till Helgeandsholmen som förvaltningsstyrelsen avser att förelägga riksdagen under senare delen av 1977 innehåller inga garantier för att det kommer att godtas av riksmötet. I ett sådant läge återvänder frågan om riksdagens framtida lokalfråga till utgångsstadiet. De hittillsvarande besluten i riksdagshusfrågan har ingalunda den karaktären att riksdagen har avhånt sig sin handlingsfrihet. Vad som i första hand ter sig angeläget är en utredning om permanentning av riksdagens arbetslokaler vid Sergels torg. Få arbetsplatser i detta land kan erbjuda en sådan trivsamt arbetsmiljö som detta hus. De brister som finns bör kunna rättas till. Förhandlingar med Stockholms kommun bör upptas. Det är känt att man från kommunalt håll i Stockholm är intresserad av att med riksdagen diskutera såväl en permanent placering av riksdagshuset vid Sergels torg som olika lösningar av ytterligare lokalbehov i till riksdagshuset angränsande fastigheter. Ett sådant utredningsförfarande bör självfallet också omfatta årskostnaderna – dvs. kapital-, drift- och förvaltningskostnader – och ge riksdagsledamöterna en reell möjlighet att bedöma vilket av de båda alternativen som från riksdagsarbetets synpunkt är lämpligast. En samlad bedömning av totalkostnaderna kommer självfallet att väga tungt inför det beslut som riksdagen har att fatta om de framtida lokalfrågorna och arbetsmiljön.

I motionen 1976/77:584 av Tore Nilsson (m) hemställs

att riksdagen beslutar att projektering och planering av riksdagshuset på Helgeandsholmen skall ske med sikte på ett realiserande av alternativet "Samspel".

Motionären anser att det i arkitekttävlingen om riksdagens hus ingivna förslaget "Samspel" bör komma till utförande. Enligt motionären behöver detta inte betyda någon försening av byggnadsprojektet. Förslaget sägs vara ekonomiskt överlägset och ur miljösynpunkt riktigt. Det ger enligt motionären riksdagen ett funktionellt hus med trivsel och goda arbetsvillkor för såväl riksdagens ledamöter och tjänstemän som all personal i övrigt. För överskådlig framtid löser det utrymmesfrågan för parlamentet. Motionären framhåller att ett parlamentshus som är förlagt enbart till Helgeandsholmen har mycket stora fördelar, bl. a. i säkerhetsavseende och med hänsyn till gångavstånd till plenisal. Ett förslag till riksdagshus som inkluderar kanslihuset och andra enheter utanför Helgeandsholmen äventyrar enligt motionären riksdagens säkerhet och arbetsro. Förslaget Samspel är helt förlagt till Helgeandsholmen i motsats till det förslag som antagits och vidareberetts. Även i övrigt är, säger motionären, förslaget Samspel i många hänseenden överlägset det senare förslaget.

I motionen 1976/77:589 av Olle Svensson m. fl. (s) hemställs under 2 att riksdagen

2. uttalar att möjligheten prövas att riksdagen under avsevärd tid bibehåller sin förläggning vid Sergels torg i avvaktan på en utredning om att i ett hus inrymma de centrala riksdagsfunktionerna.

Mot bakgrund av utvecklingen under senare år understryker motionärerna det nödvändiga i att riksdagens lokalfråga får en lösning som inte bara tillgodoser de nu eller på kort sikt aktuella behoven utan också ger tillräckliga expansionsmöjligheter för de framtida behov som sannolikt uppkommer. Lokalfrågan, som är av grundläggande betydelse för riksdagens möjligheter att på bästa sätt fullgöra sin funktion, måste alltså ses i ett avsevärt längre tidsperspektiv än en bit in på 1980-talet. Motionärerna konstaterar att detta helt överensstämmer med vad ett enhälligt utskott anförde vid 1975 års riksdagsbehandling av ärendet.

Inte minst med hänsyn till de mycket betydande investeringskostnader som skulle uppkomma vid en återflyttning till ombyggda lokaler på Helgeandsholmen är det för motionärerna självklart att ett sådant projekt inte redan efter en relativt kort tid får framstå som ett bristfälligt provisorium.

Redan nu torde det enligt motionärerna – inte minst med hänsyn till det ytterligare lokalbehov som har uppkommit efter riksdagens beslut och som också har föranlett en betydande omarbetning och utökning av lokalprogrammet – vara uppenbart att i det fortsatta utredningsarbetet större hänsyn måste tas till de farhågor som utskottet hyste för att såväl ombyggnadsalternativen på Helgeandsholmen som ett kvarstannande i de nuvarande lokalerna vid Sergels torg inom några tiotal år framstår som otillräckliga från funktionssynpunkt. Att det under sådana omständigheter är bättre för riksdagen att t. v. stanna kvar i hyrda lokaler vid Sergels torg, som är direkt anpassade till riksdagens behov, än att lägga ned hundratals miljoner kronor på en ombyggnad av de gamla riksbyggnaderna på Helgeandsholmen, liksom av det nuvarande kanslihuset, framstår för motionärerna som helt självklart.

En konstruktiv lösning av riksdagens lokalfråga på längre sikt måste därför enligt motionärerna syfta till att i ett hus inrymma de centrala riksdagsfunktionerna på ett effektivt och framsynt sätt. Mot bakgrunden av de mycket stora problem som redan nu kan förutses vid ett utnyttjande av minst fyra skilda byggnader är det, säger motionärerna, möjligt att en god lösning av lokalfrågan bör sökas med utgångspunkt i en nybyggnad som redan från början planeras helt för riksdagens behov. Detta skulle medge stor flexibilitet i lokalanvändningen och leda till att hänsyn skulle kunna tas till framtida krav från riksdagsledamöternas sida. Andra lösningar än dem som har närmare diskuterats under de senaste åren bör därför enligt motionärerna åter tas i beaktande.

I *motionen 1976/77:592* av Olle Wästberg i Stockholm m. fl. (fp) hemställs

att riksdagen beslutar avbryta arbetet på en flyttning till Helgeandsholmen och upptar förhandlingar med Stockholms kommun om lämplig form för riksdagens kvarstannande i det nuvarande, provisoriska riksdagshuset.

Motionärerna erinrar inledningsvis om att 1975 års principbeslut om återflyttning till Helgeandsholmen fattades med 167 röster mot 149 och att

voteringsiffrorna antyder de delade meningar som då rådde och ännu råder om riksdagens framtida lokalisering.

Den minoritet som röstade mot principbeslutet ansåg att flera viktiga frågor behövde en bättre belysning innan de avgjordes. Det gällde t. ex. det förväntade expansionsbehovet på längre sikt och de viktiga stadsbilsfrågor som uppkommer vid en återflyttning, berörande bl. a. Riksplan, Strömparterren och Norrbro. De framtagna kostnadsberäkningarna sattes också under utskottsbehandlingen starkt i fråga. Även de som stödde principbeslutet om återflyttning och därvid utpekade det s. k. alt. H 2 som det mest lovande och utvecklingsbara förutsatte uttryckligen att också andra Helgeandsholmsförslag skulle kunna närmare övervägas. "Återflyttarna" var i betydande omfattning påverkade av känslomässiga skäl, t. ex. "traditionellt och representativt läge". Att dessa känslor var vanligare bland äldre än bland yngre ledamöter är inte överraskande. Klart är emellertid, säger motionärerna, att många och omfattande utredningar ytterligare måste till, innan eventuella ombyggnader på Helgeandsholmen sätter i gång.

De tre viktigaste frågorna att beakta i sammanhanget är enligt motionärerna a) funktionskraven, även på lång sikt, b) kostnaderna för olika alternativ samt c) stadsbils- och miljöfrågorna. I dessa delar anför motionärerna i huvudsak följande.

Funktionsdugligheten. Beträffande funktionsdugligheten hos olika alternativ är problemen kanske inte så stora på kort sikt. Det är svårare att avgöra vad som kan krävas t. ex. vid år 2000 eller år 2025. Det är framför allt här som bedömningarna skiljer sig. Att expansionsvolymen behöver fortsatt analys är uppenbart. Eljest kan man komma att binda sig för lösningar som fungerar dåligt och innebär oacceptabla arbetsförhållanden för såväl riksdagsledamöter som personal.

Möjligheterna för riksdagen att expandera torde vara långt större kring Sergels torg än kring Helgeandsholmen. Bl. a. finns möjligheter att hyra en del av Kulturhuset av Stockholms kommun.

Kostnaderna. Kostnaderna för olika alternativ har bedömts mycket olika. Alternativet Sergels torg fungerar i dag allmänt omvittnat bra och kräver på kort sikt ingen dyrbarare expansion. På längre sikt finns inga analyser gjorda. Eftersom på kortare sikt inga ombyggnader beräknats, står man beträffande detta alternativ på relativt säker grund. Osäkerheten blir däremot betydande när det gäller Helgeandsholmen och alt. H 2, dels därför att kanslihusfunktionerna då på helt annat sätt dras med i sammanhanget, dels därför att omfattande om- och tillbyggnader skall ske för både riksdagens och kanslihusets behov till kostnader som är svårberäknade. De jämförelser som finns redovisade i KU 1975:13 avseende 1968, 1972 och 1974 års utredningar är oroande och kan innebära att Helgeandsholmsalternativet ställer sig avsevärt dyrare.

Kostnaderna för Sergels torg-alternativet är väl kända. Kostnaderna för Helgeandsholmen stiger för varje ny utredning.

Stadsbilden. Vad resultatet blir för stadsbilden genom de planer som nu bearbetats vet man inte mer än delvis. Den återflyttade riksdagens plenisal skall läggas in i det tidigare riksbankshuset, vilket kräver en avsevärd påbyggnad. Vidare skall det bli en klimatskyddad gångpassage från nuvarande kanslihuset över till den nya plenisalen.

Riksdagen ligger enligt motionärerna praktiskt vid Sergels torg i ett modernt kontorshus, nära till alla kommunikationer. I ett folkstyre av svenskt slag är det, säger motionärerna, en fördel att riksdagen framträder utan alltför stora arkitektoniska åthävor och ligger på en central plats, där inte enbart samhällets vackraste sidor framträder. Den unga generationen svenskar upplever riksdagshuset vid Sergels torg som den naturliga hemvisten för Sveriges riksdag.

Slutsatsen av det anförda är enligt motionärerna att åtskilligt behöver en grundligare analys. Det vore, säger de, olyckligt om en av riksdagsbeslutet självpålagd tidtabell skulle förhindra en bredare och mera fördjupad bearbetning av frågekomplexet. Mot den bakgrunden bör hela frågan om riksdagens flyttning till Helgeandsholmen omprövas snarast.

I *motionen 1977/78:3* av Alf Lövenborg (apk) och Rolf Hagel (apk) hemställs

1. att arbetet med Helgeandsholms-projektet avbryts,
2. att fortsatt utredningsarbete utgår från att riksdagen skall ligga kvar vid Sergels torg.

Enligt motionärerna råder det stor tveksamhet om de i förslaget framlagda kostnadskalkylerna är riktiga. Från Stockholms kommuns sida har framförts att kostnaden vid Sergels torg, 37 milj. kr., nog kan vara riktig, men att årskostnaden vid Helgeandsholmen blir hela 66 milj. kr.

När det gäller expansionsmöjligheterna står det enligt motionärerna klart att sådana finns i båda fallen, också i nära anslutning till Sergels torg. I sammanhanget vill motionärerna uttala att målsättningen bör vara att i gylligaste mån bekämpa byråkratins ansvällning och inte utgå från en ohämmad expansion.

Motionärerna säger sig ha en bestämd uppfattning att en nödvändig upprustning av det gamla riksdagshuset och nödvändiga om- och tillbyggnader kommer att bli orimligt dyrt, långt utöver det siffermaterial som nu lagts fram. Det gamla riksdagshuset kan enligt motionärerna även i framtiden fylla en uppgift som kongresscentrum, användas för olika kulturella ändamål och i viss omfattning stå till förfogande för utrednings- och kommittéväsande och administrativa ändamål.

Den nuvarande byggnaden vid Sergels torg fyller, säger motionärerna, mycket väl riksdagens behov. Det är moderna och väl fungerande lokaliteter i hjärtat av Stockholm. Motionärerna har svårt att föreställa sig att det gamla riksdagshuset, även efter moderniseringar, kan bli lika funktionsdugligt. Motionärerna anser att nostalgiska och konservativa strömningar, som enligt

dem finns invävda i debatten om riksdagens återflyttning, inte kan få dirigera beslutsfattandet i denna fråga. De anser att det kan vara till nytta för riksdagens ledamöter att genom belägenheten vid Sergels torg få konfronteras med de problem som, säger de, samhället självt har skapat.

I motionen 1977/78:9 av Tore Nilsson (m) hemställs

att riksdagen beslutar

1. att det hittills bedrivna projekteringsarbetet med H 2 avbryts,
2. att en arbetsgrupp tillsätts med uppdrag att till den 1 maj 1978 utveckla förslaget Samspel och redovisa detsamma som underlag för projektering på samma stadium som H 2 nu föreligger,
3. att arbetsgruppen åläggs att utföra sitt uppdrag fullt öppet under fortlöpande kontroll av såväl utfört arbete som förbrukade medel,
4. att 2,5 milj. kr. anvisas för detta fortsatta arbete.

Motionären vidhåller med hänvisning till vad han anfört i motionen 1976/77:584 att förslaget Samspel bör komma till utförande i stället för det av byggnadskommittén förordade, på Aron II grundade förslaget. Enligt motionären är det under alla förhållanden omöjligt att erhålla ett funktionsdugligt riksdagshus om kanslihuset skall tas i anspråk för riksdagsledamöternas räkning. Det rådande statsfinansiella läget kan, enligt motionären, väntas medföra att den permanenta lösningen av riksdagens lokalfrågor uppskjuts. Motionären anser att tidsfristen bör utnyttjas till att få till stånd en verklig jämförelse mellan utbyggnadsförslagen avseende Helgeandsholmen, dvs. mellan H 2 och Samspel. För att en sådan jämförelse skall bli möjlig måste Samspel vidareutvecklas till den nivå där H 2 nu befinner sig. Enligt motionären bör en arbetsgrupp utses, som kan utforma och ställa fram förslaget till jämförelse. Jämförelsen bör utgå från byggnadernas tekniska skick och måste klargöra hur de båda projekten löst frågorna om yttre och inre kommunikationer och samband, byggnads- och driftkostnader, personalbehov och övriga uppgifter, som är nödvändiga för att också en jämförelse med alternativ Sergels torg skall kunna ske.

Beträffande det av förvaltningsstyrelsen nu framlagda förslaget anser motionären att en närmare granskning visar att detta är omöjligt som underlag för det kommande arbetet för att ge riksdagen ett fungerande hus.

Av det blivande riksdagshuset kan man enligt motionären begära stabilitet, ekonomi, funktionsduglighet och respekt för stadsbilden. I dessa delar anför motionären följande.

Stabilitet. Vare sig riksdagshuset ombyggs, restaureras eller konserveras måste grunden förstärkas. Varje påstående att "förstärkning ej behövs nu" eller att "man kan förstärka en mindre del" är oförsvarligt, eftersom detta endast innebär framtida, ständigt ökande kostnader.

Uppgiften av byggnadsstyrelsen på s. 16 i det nu redovisade förslaget om undergrunden är inte korrekt. Tanken att "flytta trösklarna mellan Mälaren och Saltsjön nedströms Helgeandsholmen" måste betecknas som orimlig.

Även om riksdagen stannar kvar vid Sergels torg undgår man inte grundförstärkning och restaurering av riksbyggnaderna för ett okänt och sannolikt oräntabelt ändamål.

Ekonomi. Lägsta totala byggnadskostnader erhålls om åtgärder begränsas till den befintliga byggnadsvolymen på Helgeandsholmen.

Att utnyttja kanslihuset medför kostnader för ombyggnaden och för ersättningslokaler på annat håll, för ombyggnad av Stallbron samtidigt som man ej undgår en komplicerad grundförstärkning under riksdagshuset.

Koncentration inom Helgeandsholmen gynnar driftsekonomi. Kostnader för värme, ventilation, underhåll, städning m. m. hålls tillbaka, liksom utgifter för bevakning och personal.

Funktionsduglighet. För god funktion (= nedbringande av spilltid) fordras en överskådlig planlösning med korta vägar för olika aktiviteter.

I det utställda förslaget H 2 är vägen mellan det längst bort belägna ledamotsrummet och plenisalen ca 210–260 m (beroende på vilken ingångsdörr till plenisalen man väljer). Detta är måttet i horisontalplanet; i höjddled fordras två hissfärder, en ned till förbindelsegångens plan och en upp till plenisalen. I Samspel är samma väg 132 m i plan och en hissfärd ned (aldrig uppåt, eftersom ledamotsrummen ligger i plenisalens nivå och högre).

Vid votering och i andra brådskande fall kan hissarna vara hårt ansträngda och ledamöterna hänvisas till trapporna. H 2 redovisar då flera trappor ned och därefter flera trappor upp. Samspel erbjuder endast nedförtrappor på vägen från ledamotsrum till plenisal.

Även statsrådets väg till plenisalen är avsevärt längre i H 2 än i Samspel.

Koncentrerad och sluten anläggning samt korta förbindelser betyder även ökad säkerhet för ledamöter och personal.

Stadsbild. H 2:s garagetillfarter med sina tvära kurvor angör Norrbro, vilket torde vara svårt att acceptera vid vänstersväng (utfart norrut och tillfart söderifrån). Anordningen omöjliggör för överskådlig framtid att Riksplan och Strömparterren förenas.

Från stadsbildsynpunkt torde en förbindelsegång under Stallbron kunna accepteras, dock först då kanslihuset verkligen behövs för riksdagens behov. Detta torde inte inträffa under överskådlig tid.

Plenisalens uppbyggnad tyngs av ventilationsanläggningar, som sedda från norr och väster bildar en oformlig skärm. Därmed är H 2 ingalunda så skonsam mot stadsbilden som man velat göra gällande.

I motionen 1977/78:18 av Oskar Lindkvist m. fl. (s) hemställs att riksdagen beslutar avslå förvaltningsstyrelsens hemställan om att återflytta riksdagen till Helgeandsholmen.

I motiveringen anför motionärerna:

Såväl byggnadskommittén som förvaltningsstyrelsen fullföljer med förslaget den handlingslinje som under hela utredningsperioden varit målet för deras arbete.

Vid de tillfällen då riksdagens framtida lokalbehov diskuterats har besluten om återflyttning präglats av en påfallande oenighet. Riksdagen har emellertid valt att låta utredningsarbetet fortsätta och anvisat medel för det. Samtidigt har krav ställts på en utredning om att stanna kvar vid Sergels torg. Resultatet därav redovisas i skrivelsen från förvaltningsstyrelsen. Nämnas bör också att Stockholms kommun anser sig kunna erbjuda riksdagen ett fullvärdigt alternativ vid Sergels torg till de expansionsplaner som skisserats för riksdagens arbete i ett mera långsiktigt perspektiv.

Det nya förslaget om återflyttning till Helgeandsholmen kommer i en tid då det svenska samhället och huvudparten av dess medborgare upplever ett svårt ekonomiskt tryck. När regeringen i början av april månad presenterade sitt s. k. ekonomiska åtstramningspaket rekommenderades riksdagen att senarelägga en eventuell återflyttning till Helgeandsholmen. Samma rekommendation återkom senare i kompletteringspropositionen. Ett enhälligt finansutskott gav regeringen till känna vad utskottet anfört i betänkandet FiU 1976/77:30. Riksdagen följde utskottets hemställan.

Den fortsatta behandlingen av detta ärende i utskott och riksdag får visa om det finns ekonomiskt utrymme för att fullfölja den eventuella återflyttningen.

De skäl som tidigare talat mot en återflyttning till Helgeandsholmen kvarstår alltså. Arbetet i riksdagshuset vid Sergels torg fungerar tillfredsställande. De brister – i funktion och utrymme – som efter hand har kommit fram går att lösa på ett godtagbart sätt. I det öppna svenska samhället är det en stor tillgång att riksdagen är centralt belägen: nära kommunikationer, affärer, kulturbyggnader och storstadens folkliv. Detta har inte hindrat att riksdagen har en god och avskild arbetsmiljö. För den som har ärende till riksdagen eller dess ledamöter är riksdagens placering vid Sergels torg idealisk.

Totalt sett – undantagandes enstaka enskildheter – presenteras inte heller Helgeandsholmen som ett i funktionellt hänseende överlägset alternativ till Sergels torg. Därtill kommer att riksdagen placeras i en miljö som försämrar den öppenhet och närkontakt som är speciellt utmärkande vid Sergels torg.

I *motionen 1977/78:19* av Björn Molin m. fl. (fp) hemställs:

1. att riksdagen upphäver beslutet 1975 att flytta tillbaka till Helgeandsholmen,
2. att riksdagen avslår förvaltningsstyrelsens hemställan i förslaget 1977/78:5,
3. att riksdagen beslutar uttala att det fortsatta arbetet med riksdagens lokalfrågor på längre sikt inriktas på en grundlig prövning av alternativet att riksdagen kvarstannar vid Sergels torg.

I motiveringen anför motionärerna följande.

Riksdagens framtida lokalproblem har nu utretts under hela 1970-talet. De två alternativ som står mot varandra är:

a. Riksdagen blir kvar vid Sergels torg. Expansionsmöjligheter bereds då väster och söder om riksdagen – i omedelbar anslutning till riksdagshuset.

b. Riksdagen flyttar till Helgeandsholmen och Gamla stan. Tyngdpunkten av verksamheten läggs i f. d. riksbankshuset och kanslihusets nuvarande huvudbyggnad. Expansionsmöjligheter bereds i olika fastigheter söderut i Gamla stan.

I konstitutionsutskottets betänkande 1975:13 förordades att det fortsatta utredningsarbetet i fråga om riksdagens lokalfrågor skulle innefatta en granskning av både alternativet flyttning till Helgeandsholmen och alternativet kvarstannande vid Sergels torg. Riksdagen beslöt dock mot utskottet att det fortsatta utredningsarbetet skulle inriktas på återflyttningsoptionen. De båda huvudalternativen för riksdagens lokalisering har därför inte kunnat ges en likvärdig behandling. Arbetet inom byggnadskommittén har haft att utgå från riksdagens beslut 1975 att återflytta till ombyggda lokaler på Helgeandsholmen/Gamla stan.

De tre viktigaste frågorna att beakta vid ett ställningstagande till riksdagens lokalisering är funktionskraven, stadsbilsfrågorna och kostnaderna.

Funktionen. På kortare sikt innebär en flyttning till Gamla stan/Helgeandsholmen knappast några förändringar när det gäller den effektiva ytan för riksdagen. Byggnadskommittén föreslår t. ex. ingen expansion när det gäller ledamöternas arbetsmöjligheter.

Det är därför väsentligt att se till expansionsmöjligheterna på längre sikt. Här har hittills prognoserna visat sig slå fel. Belysande är att riksdagen redan nu – 1977 – tagit i anspråk lika mycket utrymme som en utredning 1968 ansåg att riksdagen skulle behöva först omkring år 2000.

Byggnadskommittén anger riksdagens behov av ytterligare lokaler fram till år 2000 till ca 15 000 m². Detta expansionsutrymme – upp till 22 000 m² – finns enligt kommittén tillgängligt i Gamla stan. Dessa ytor finns i hus som redan i dag disponeras av staten och används för olika departement. En expansion i denna riktning innebär följaktligen ytterligare flyttning av departementslokaler med åtföljande kostsamma nybyggen. Företrädare för folkpartiet har vid upprepade tillfällen i särskilda yttranden pekat på att de kostnader för nya lokaler för regeringskansliet som uppkommer som en följd av riksdagens återflyttning till Helgeandsholmen måste inkluderas i den totala kostnadsberäkningen för Helgeandsholmsprojektet.

Expansion i Gamla stan har dessutom nackdelen att de tillkommande lokalerna är belägna i moderniserade äldre fastigheter med dåliga interna kommunikationer och delvis begränsade möjligheter till naturligt samband med de tämligen avlägsna byggnaderna på Helgeandsholmen. Tiden för förflyttning till plenisalen kommer att öka märkbart jämfört med nuvarande förhållanden. Utnyttjandet av de tillkommande ytorna kommer att bli tämligen ineffektivt.

Stockholms stad har visat att expansionsutrymme ända upp till 50 000 m² kontorsyta finns i omedelbar närhet av riksdagens lokaler vid Sergels torg.

Närmast till hands är nybyggnad i kv. Hägern Större på andra sidan Drottninggatan mitt emot riksdagen. Här skulle en tillkommande våningsyta på 10 500 m² kunna erhållas – med kort tunnelförbindelse med nuvarande riksdagshus.

Om man ser till expansionsmöjligheterna finns alltså goda skäl för att riksdagen kvarstannar vid Sergels torg. Det får då förutsättas att kommunen medverkar till att lösa riksdagens långsiktiga expansionsbehov.

Stadsmiljön. Riksbyggnaderna på Helgeandsholmen har ett mycket stort kulturhistoriskt värde. Riksdagen har ansvaret för att de inte vanställs genom okänsliga på- och ombyggnader.

Oavsett vilken lösning riksdagen väljer när det gäller sina egna lokalfrågor finns dess bättre förutsättningar för att riksbyggnaderna tas i anspråk för verksamhet som väl anknyter till deras kulturhistoriska värde. Det har diskuterats att – i statlig eller kommunal regi – använda f. d. riksdagshuset som konferenscenter, kompletterat med förvaltningslokaler. Inom Stockholms kommun har utarbetats ett förslag till hur riksdagshuset på ett varsamt sätt skulle kunna byggas om till teater.

Möjligheterna för riksdagen att själv äga sina lokaler är i princip desamma oavsett om riksdagen kvarstannar vid Sergels torg eller flyttar till Gamla stan och Helgeandsholmen.

Oavsett om riksbyggnaderna förblir i statlig ägo eller förvärvas av kommunen kan det förutsättas att de kommer att återanvändas på ett pietetsfullt sätt.

Det föreliggande förslaget från byggnadskommittén inger däremot vissa betänkligheter på den punkten.

Förslaget innehåller en – i vad gäller interiören – mycket god lösning när det gäller själva plenisalen och till denna angränsande utrymmen. Denna lösning har dock betingat ett mycket högt pris när det gäller riksbyggnadernas exteriör. Den föreslagna placeringen av plenisalen förutsätter nämligen en tämligen hög stilbrytande påbyggnad ovanpå f. d. riksbankshuset. Denna skulle helt förändra riksbyggnadernas utscende då de betraktas västerifrån.

Också utformningen av Riksplan – med de stora garageinfarterna framför gamla riksdagshuset – inger tvekan.

Till detta skall läggas att om riksdagen lokaliseras till Helgeandsholmen och Gamla stan och dessutom expanderar ytterligare söderut i Gamla stan medför detta att departementen flyttar till södra Klara – och expanderar där. Möjligheterna att skapa ett levande city i Stockholm minskas då ytterligare.

Kostnader. Självfallet får inte kostnaderna vara helt avgörande för den långsiktiga lösningen på riksdagens lokalfrågor. När ett beslut tas bör dock de reella kostnaderna vara redovisade. Så är inte fallet i byggnadskommitténs förslag.

Byggnadskommitténs förslag bygger på att Sergels torg-alternativet – i 1977

års kostnadsläge – skulle medföra en årskostnad på 37,5 milj. kr., medan årskostnaderna efter en flyttning till Gamla stan/Helgeandsholmen skulle kunna begränsas till knappt 31 milj. kr. Dessa kostnadsuppgifter har utsatts för en så långtgående kritik att de inte, i vart fall inte utan ny expertgranskning, bör kunna ligga till grund för riksdagens beslut.

Stockholms kommuns fastighetskontor hävdar att årskostnaderna för alternativet Gamla stan/Helgeandsholmen skulle bli så höga som 66 milj. kr. Fastighetskontoret menar att de statliga beräkningarna skulle ha bortsett från räntor under byggnadstiden, flyttningskostnader, kostnader för standardhöjande åtgärder beträffande Riksplan, kostnader i samband med garagebyggnaden, felbedömning av avskrivningskostnader och kapitalkostnader m. m. Det måste klarläggas ifall dessa påståenden är korrekta.

Även byggnadskommitténs bedömning av grundförstärkningsproblemen har ifrågasatts. Riksbyggnaderna är anlagda på träpålar. De stora ombyggnadsarbetena – främst påbyggnaden av f. d. riksbankshuset och byggandet av det underjordiska garaget – ökar risken för sättningsskador. De mycket stora kostnader som har krävts har inte beaktats i byggnadskommitténs kalkyler.

Sammanfattning. Rent funktionellt är byggnadskommitténs förslag om att riksdagen flyttar till Gamla stan/Helgeandsholmen tämligen likvärdigt med att riksdagen stannar vid Sergels torg. Riksdagens möjligheter till expansion i direkt anslutning till de centrala sammanträdeslokalerna är något större vid Sergels torg.

Från stadsmiljösynpunkt talar starka skäl mot den förslagna påbyggnaden på f. d. riksbanken. Vidare skulle en flyttning av riksdagen medföra ytterligare krav på nybyggnader för statsförvaltningen i Södra Klara.

Riksdagen ligger f. n. praktiskt vid Sergels torg, i ett modernt kontorshus, centralt och nära till alla kommunikationer. I ett folkstyre av svenskt slag är det en fördel att riksdagen framträder utan alltför stora arkitektoniska åthävor och inte ligger isolerat i stadsbilden. Den unga generationen svenskar upplever riksdagshuset vid Sergels torg som den naturliga hemvisten för Sveriges riksdag.

Ett bifall till förvaltningsstyrelsens hemställan innebär att det fortsatta arbetet helt låses till Helgeandsholmsprojektet. Det hittills framlagda utredningsmaterialet kan inte anses komplett. Följderna av en återflyttning till Helgeandsholmen är i flera fall oklara. I kostnadsberäkningen har de kostnader som uppstår till följd av att delar av kanslihuset måste flytta till Södra Klara ej inkluderats. Grundförstärkningskostnaderna på grund av ombyggnaden av gamla riksdags- och riksbankshusen och ordnandet av en parkeringsanläggning under Riksplan är vidare kraftigt underskattade.

Det kan då inte vara rimligt att riksdagen nu binder sig för genomförande av Helgeandsholmsprojektet och anvisar medel för dess genomförande. Ett avslag på förvaltningsstyrelsens förslag innebär ett uppskov med det slutliga ställningstagandet till riksdagens lokalfrågor. Frågan om riksdagens perma-

nenta placering blir en fråga för senare delen av 1980-talet. Med hänsyn till den nuvarande byggnadens funktionsduglighet är detta dock en mindre nackdel än att på nuvarande ofullständiga underlag forcera fram ett beslut med gigantiska konsekvenser i fråga om stadsmiljö och kostnader. Det är en god tradition för riksdagen att kräva ett fullgott underlag för beslut med vidsträckta konsekvenser.

I motionen 1977/78:20 av Olle Svensson m. fl. (s) hemställs

1. att riksdagen avslår förvaltningsstyrelsens förslag 1977/78:5,

2. att riksdagen uttalar sig för att riksdagen under avsevärd tid behåller sin förläggning vid Sergels torg så att möjligt rådrum vinnas för övervägande av ett nytt alternativ, som långsiktigt kan tillgodose önskemålet att i *ett* hus rymma de centrala riksdagsfunktionerna.

Motionärerna hänvisar till vad som anförts i KU 1975:13 och motionen 1976/77:589 och anför vidare följande.

De senaste årens utredningsarbete och debatter har belyst vilka problem och svårigheter av skilda slag som skulle uppkomma om riksdagen flyttade tillbaka till Helgeandsholmen och samtidigt behövde ta i anspråk inte bara det nuvarande kanslihuset utan också vissa ytterligare fastigheter i Gamla stan. Främst gäller det om det över huvud taget är möjligt att utan drastiska förändringar i den mycket speciella och känsliga miljön i och kring de gamla riksbyggnaderna på Helgeandsholmen skapa *minst lika goda möjligheter för riksdagen att fungera* som i de nuvarande lokalerna vid Sergels torg. I det längre tidsperspektiv som måste anläggas – i vart fall om det gäller att på 60 år skriva av kapitalkostnader på hundratals miljoner kronor – framstår det som i högsta grad tvivelaktigt om det nu diskuterade återflyttningsalternativet kan komma att tillgodose de krav som framtida riksdagar kan komma att ställa. Sådana krav berör såväl funktionsfrågor som expansionsmöjligheter och, inte minst, rimliga samband mellan de fem–sex skilda byggnader som enligt förslaget skulle användas för riksdagens behov.

Det var ett allvarligt misstag att, som skedde i slutet av 1960-talet, falla undan för Stockholms kommuns krav att arkitektpristävlingen om ett nytt riksdagshus skulle begränsas till ny- eller ombyggnad på själva Helgeandsholmen. Därigenom omöjliggjordes en förutsättningslös prövning av möjligheterna att bygga ett nytt riksdagshus på Nedre Norrmalm, dvs. på det område som ligger närmast Gustaf Adolfs torg. I dagens situation framstår det som närmast obegripligt att kommunens önskemål om ett nytt parkeringshus och viss trafikföring i området kom att hindra utredningen av ett sådant alternativ som kunde ha inneburit en konstruktiv lösning av riksdagens lokalfråga på längre sikt. Som anförts i motionen 1976/77:589 bör en lösning av riksdagshusfrågan på längre sikt ske genom att i *ett* hus placera de centrala riksdagsfunktionerna.

I motionen kommenteras särskilt vissa delar av förvaltningsstyrelsens förslag. I dessa delar anför motionärerna följande.

I ett avseende innebär förvaltningsstyrelsens förslag en påtaglig försämring från funktionssynpunkt. Sålunda har gångbron i två våningar över Stallkanalen mellan kanslihuset och gamla riksbankshuset, vilken tidigare betraktades som en viktig förutsättning för att ha ledamotsrummen i kanslihuset och plenisalen i bankhuset, ersatts med en gångförbindelse i anslutning till Stallbron. Detta innebär att riksdagsledamöterna, som har sina rum fördelade över sex våningsplan i kanslihusbyggnaderna, efter en i vissa fall 90 meter lång promenad först får transporteras med hiss till bottenplanet, därefter har att ta sig över till gamla riksbankshuset via en ca 90–120 meter lång gång och där åter förflytta sig med hiss eller via rulltrappor till plenisalen på femte våningen.

Förvaltningsstyrelsen har för sin del inte direkt kommenterat denna, såsom vi uppfattar den, väsentliga försämring av förslaget från funktions-synpunkt, men i handlingarna redovisas ett uttalande av byggnadskommittén om att "planförslaget tillgodoser de krav, som byggnadskommittén anser vara av vikt för riksdagen". Byggnadstyrelsen beräknar för sin del att lågbroförbindelsen tillgodoser kravet på en maximal tid av fyra minuter för förflyttning från ledamotsrum till plenisal. Detta skulle innebära att den tidigare föreslagna gångförbindelsen i två plan (4 och 5) mellan kanslihuset och bankhuset direkt in i plenisalen endast skulle ha minskat den längsta förflyttningstiden med en minut.

Mera rättvisande måste vara att jämföra alternativen utifrån sådana faktorer som gångavstånd och kommunikationsleder. I nuvarande riksdagshus är längsta förflyttningsavståndet 55 meter eller endast 1/3 av motsvarande avstånd i de föreslagna byggnadskomplexen. Den ovan beskrivna vertikalförflyttningen i hissar och rulltrappor – 17,5 meter uppifrån–neråt i kanslihuset och 14 meter nerifrån–uppåt i riksbankshuset – tillkommer som en ytterligare negativ faktor för alternativet Helgeandsholmen. Över huvud taget förefaller sambanden inom och mellan gamla riksdagshuset, det nästan totalt ombyggda bankhuset och kanslihuset bli lindrigt sagt mindre goda, vilket i lika mån drabbar både ledamöter och personal. Även massmediernas arbetsförhållanden försämras på grund av de bristande kontaktmöjligheterna i de fem–sex inom en väldig yta spridda byggnader, som föreslås bli riksdagens nya arbetsplats.

En annan fråga som nu inte kan förbigås gäller kostnadsberäkningarna. I förvaltningsstyrelsens första förslag (1974) beräknades investeringskostnaderna för det nu aktuella återflyttningsoalternativet till drygt 120 milj. kr. och årskostnaderna till drygt 16 milj. kr. För Sergelstorgsoalternativet beräknades årskostnaden till knappt 20 milj. kr. inkl. ett belopp på 2,3 milj. kr. för riksbyggnadernas bevarande. Denna skillnad i årskostnad bedömdes av riksdagshusetredningen som stor, och utredningen ansåg att alternativet Helgeandsholmen med avseende på kostnad var överlägset alternativet Sergels torg.

I det nu framlagda förslaget beräknas investeringskostnaderna för Helge-

andsholmsalternativet till 260 milj. kr. – vartill kommer inredningskostnader på 52 milj. kr. – och årskostnaderna till drygt 30 milj. kr. På tre år har sålunda de beräknade kostnaderna för återflyttning till Helgeandsholmen ungefär fördubblats. Även för alternativet långtidsförhyrning vid Sergels torg till år 2006 redovisas nu dramatiskt ökade kostnader. Kommunens nya offert har av förvaltningsstyrelsen beräknats innebära årskostnader på sammanlagt drygt 36 milj. kr. Förvaltningsstyrelsen har då dels inkluderat vissa kostnader för Helgeandsholmsbyggnaderna, dels räknat med att vissa AP-fondslån kan komma att konverteras till en högre räntesats än f. n. under åren 1980–1984. Det har sålunda redan nu visat sig att 1974 års offert var fördelaktig för riksdagen och borde ha godtagits. Det kan nämnas att de nuvarande årskostnaderna för riksdagen vid Sergels torg uppgår till knappt 14 milj. kr. (exkl. garagekostnader). Förvaltningsstyrelsen borde sålunda ha upptagit direkta förhandlingar med kommunen med utgångspunkt i den tidigare offerten och i de hyreskontrakt som nu gäller. Den jämförelse som rimligen skall göras mellan de båda alternativen bör, som flera gånger tidigare anförts, självfallet avse en tidpunkt då *båda* alternativen är kostnadsmässigt jämförbara, dvs. då även Helgeandsholmsalternativet kan stå färdigt och då framtida ökning av byggnadskostnaderna kan tas med i bilden. Skillnaden för statsverket blir ingalunda oväsentlig. Redan i nuvarande kostnadsläge skulle en återflyttning till Helgeandsholmen medföra direkta investeringskostnader på minst 300 milj. kr. och dessutom diverse svårberäknade följdskostnader, som bl. a. hänger samman med den planerade departementsbyggnationen i Södra Klarakvarteren. Så sent som i april anförde regeringen i sitt åtstramningspaket att vissa byggnadsarbeten i Södra Klara m. m. inte borde utföras med den forcering som den dittillsvarande planeringen innebär. Som ett led i det s. k. stabiliseringsprogrammet ansåg regeringen det vidare önskvärt att riksdagens återflyttning, då beräknad till år 1983, skulle senareläggas. Trots detta synes förvaltningsstyrelsens förslag fortfarande innebära att riksdagen nu skall fatta beslut som siktar till en återflyttning till Helgeandsholmen under hösten 1983.

Det nu framlagda förslaget från förvaltningsstyrelsen visar att det är bättre för riksdagen att tills vidare stanna kvar i hyrda lokaler vid Sergels torg, vilka är direkt anpassade till riksdagens behov, än att lägga ned hundratals miljoner kronor på en ombyggnad av de gamla riksbyggnaderna på Helgeandsholmen liksom av det nuvarande kanslihuset.

Numerera finns för övrigt konkreta förslag, som medger att inom ramen för alternativet Sergels torg planera för en rationell expansion av kontorsfunktionerna i direkt och nära anslutning till det nuvarande riksdagshuset.

I *motionen 1977/78:21* av Lars Werner m. fl. (vpk) föreslås riksdagen besluta att

1. avslå riksdagens förvaltningsstyrelsens förslag 1977/78:5 rörande riksdagens lokalfrågor på längre sikt m. m.,
2. uttala att riksdagen bör kvarstanna vid Sergels torg,

3. uppdra åt förvaltningsstyrelsen att uppta erforderliga förhandlingar med Stockholms kommun i frågan.

Motionärerna erinrar om att det redan vid behandlingen av riksdagens lokalfrågor på längre sikt år 1975 anfördes starka betänkligheter mot en återflyttning till Helgeandsholmen. Dessa betänkligheter har, säger motionärerna, ökat allteftersom tiden gått, såväl från funktionssynpunkt som i fråga om kostnadsberäkningar. Från vänsterpartiet kommunisterna har i tidigare sammanhang anförts att utredningsarbetet måste omfatta även alternativet kvarstannande vid Sergels torg och inte ensidigt bedrivas så, att riksdagens handlingsfrihet begränsas inför det slutliga ställningstagandet. Förslaget från förvaltningsstyrelsen innebär att Helgeandsholmsalternativet genomförs och att erforderliga medel härför anslås. Den utredning som ligger till grund för förvaltningsstyrelsens förslag har, säger motionärerna, redan starkt ifrågasatts. Sålunda har Stockholms kommun på flera viktiga punkter kommit till andra slutsatser än utredningen, i fråga om såväl de ekonomiska beräkningarna som expansionsmöjligheterna i de båda alternativen. Enligt motionärerna överdrivs uppenbarligen i utredningen svårigheterna att expandera vid Sergels torg och förringas tekniska och ekonomiska problem vid Helgeandsholmen.

Motionärerna kan inte finna att utredningen bevisat att en återflyttning till Helgeandsholmen skulle vara det bästa alternativet, vare sig ur funktionsynpunkt eller i fråga om kostnadsberäkningarna. Enligt motionärernas mening talar tvärtom en rad skäl för att riksdagen bör stanna kvar vid Sergels torg.

I *motionen 1977/78:920* av Tore Nilsson (m) hemställs

att riksdagen beslutar uttala

1. att det pågående projekteringsarbetet beträffande H 2 avbryts,
2. att det av förvaltningsstyrelsen begärda anslaget på 40 milj. kr. ej beviljas,
3. att min tidigare hemställan om 2,5 milj. kr. för det fortsatta arbetet för redovisning av förslaget Samspel kvarstår.

I motiveringen hänvisas till vad som anförts i motionen 1977/78:9 av samme motionär. Därjämte framläggs en kostnadsjämförelse i tablåform mellan Silow-gruppens förslag H 2 och förslaget Samspel enligt kostnadsläget 1974-04-01. Enligt tablan blir summan av årskostnaderna för förslaget H 2 37 309 000 kr. och för förslaget Samspel 27 750 000 kr.

Enligt motionären redovisar det aktuella förslaget H 2 en ej funktionsduglig byggnad. Bl. a. belastas det långa avståndet mellan längst bort belägna arbetsrum och plenisalen av minst en färd med hiss och fyra färder med rulltrappa, med risk för köbildning på dessa fem ställen.

Redovisningen av H 2 visar vidare enligt motionären att flera utrymmen inte motsvarar ens tävlingsprogrammets krav och att förslaget ej ger någon reservyta.

Beträffande förslaget *Samspel* anför motionären att endast detta har tillgodosett riksdagens beställning våren 1969 att bl. a. förslaget 1 b skulle prövas.

Samspel är enligt motionären en vidareutveckling av det i skriften Riksdagens hus klart illustrerade förslaget 1 b. Genom bearbetningen har förslaget nått högsta ekonomi. Bl. a. ger det en reserv- och överyta på 19 000 m². Gångavståndet mellan arbetsrum och plenisal är mindre än en tredjedel av det aktuella förslaget, och köbildning kan uppstå vid högst ett ställe.

Motionären framhåller särskilt att förslagen 1 b och *Samspel* ryms inom en enda sluten anläggning och att det torde ta avsevärd tid innan utrymmesreserver utanför Helgeandsholmen behöver tillgripas utöver vad dessa förslag kan erbjuda.

För närmare detaljer hänvisas till motionens text.

Tidigare riksdagsbehandling

I utskottets betänkande 1975:13 lämnas på s. 17–22 en översiktlig redogörelse över riksdagshusfrågans behandling under senare år. Redovisningen avser tiden fram till 1973 års riksdagsbeslut i frågan. Utskottet hänvisar utan upprepning här till den angivna redovisningen.

I *framställningen 1974:20* från riksdagens förvaltningsstyrelse redovisades för riksdagen resultaten av det inom förvaltningsstyrelsen bedrivna utredningsarbetet (riksdagshusutredningen 1974). Styrelsens förslag innebar att riksdagen skulle besluta att flytta tillbaka till ombyggda lokaler på Helgeandsholmen och uppdra åt styrelsen att föranstalta om fortsatt arbete med riksdagens lokalfrågor i enlighet med de av styrelsen uppdragna riktlinjerna och i princip enligt utredningens alternativ 2. Det av styrelsen förordade alternativet (H 2) innebar att riksdagshuset behålls i det närmaste oförändrat, medan plenisalen förläggs till riksbankshuset som påbyggs. Alla ledamotsrum läggs avskilt i kanslihuset, vilket förbinds med riksbankshuset genom en nybyggd gångbro över Stallkanalen. Vid expansion avses kanslihusannexet, dvs. finansdepartementets nuvarande lokaler, kunna utnyttjas för riksdagen behov. En lösning i enlighet med alternativet H 2 innebar enligt förvaltningsstyrelsen att riksdagen får välfungerande, egna lokaler i centralt, traditionellt och representativt läge. Riksbyggnaderna bevaras på ett meningsfullt sätt. Ledamöterna får arbetsrum med bostadsmöjlighet i en väl avskild "hotelldel", kanslihuset. Årskostnaden anges bli lägre än vid Sergels torg.

Riksdagshusutredningen hade också närmare studerat ytterligare två alternativ till ombyggnad på Helgeandsholmen, vilka representerade andra principer för lösning av riksdagens lokalfrågor. I det första (H 1) behålls riksdagshuset i det närmaste oförändrat, medan bankhuset rivs och ersätts med en nybyggnad som tillgodoser huvuddelen av lokalbehovet, bl. a.

ledamotsrum och plenisal. Kanslihuset tas inte alls i anspråk i detta alternativ men avses kunna utnyttjas vid framtida expansion. Det andra ombyggnadsalternativet (H 3) innebär större förändringar av riksdagshusets inre men ingen synlig förändring av det yttre. Alla ledamotsrum har inrymts i riksdagshuset, där första kammarens plenisal ersätts med en ny, större plenisal. Ombyggnaderna i bankhuset beskrivs som måttliga och berör inte exteriören. Större delen av kanslihuset tas i anspråk för riksdagens aktuella behov och resten avses kunna utnyttjas vid expansion. Förbindelsen mellan riksbyggnaderna och kanslihuset är löst genom en gångtunnel under Mynttorget och Stallbron.

Den av förvaltningsstyrelsen gjorda jämförelsen mellan de tre ombyggnadsalternativen visade att man ansett att alla förslagen har stora förtjänster och var från årskostnadssynpunkt likvärdiga. Alternativet H 2 ansågs emellertid i flera avseenden besitta bättre egenskaper än de andra. Utredningen beskrev detta i huvudsak sålunda: Med avseende på *funktion* bedöms alternativet H 1 vara något bättre än alternativet H 2, vilka båda anses klart bättre än alternativet H 3. Med avseende på *inre miljö* bedöms alternativet H 2 vara bäst, medan vad gäller *stadsbild och yttre miljö*, liksom även *bevarande*, alternativen H 2 och H 3 anses nära nog likvärdiga och bättre än alternativet H 1.

Beträffande Sergelstorgsalternativet framhöll förvaltningsstyrelsen att detta hade granskats och värderats på samma sätt som Helgeandsholmsalternativen. Lokalerna vid Sergels torg bedömdes vara behagliga och i stort sett välfungerande samt anpassade till enkammarriksdagens arbetsformer. Förhållandena vid expansion ansåg styrelsen emellertid mindre tillfredsställande och den yttre gestaltningen framhölls vara, från riksdagens synpunkt, närmast anonym. Vid ett kvarblivande i nuvarande lokaler ansåg styrelsen den lämpligaste lösningen vara förhyrning på långtidskontrakt. Styrelsen framhöll att en sådan förhyrning inte skulle innebära att riksdagen ägde helt fritt förfoga över sina lokaler. Som underlag bl. a. för beräkningen av de framtida årskostnaderna hade legat offerter, som lämnats av Stockholms kommun.

Den jämförelse som utredningen gjort mellan de båda huvudalternativen Sergels torg och Helgeandsholmen, representerat av alternativet H 2, visade att man bedömt alternativet Helgeandsholmen vara bättre än alternativet Sergels torg vad gäller såväl funktion och inre miljö som yttre miljö och stadsbild, liksom beträffande bevarande och i viss mån även genomförande (varmed främst avsågs fördelen med att riksdagen äger sina lokaler). Vad beträffar kostnadsfrågorna ansåg utredningen att alternativet Helgeandsholmen var överlägset alternativet Sergels torg. Skillnaden i årskostnader angavs vara stor (ca 3,6 milj. kr. eller 20 %), vilket delvis förklaras av att mark och byggnader på Helgeandsholmen inte ansetts böra åsättas något nuvärde. Skillnaden i kvalitetsegenskaper bedömde utredningen vara så stor att även om alternativen vore likställda beträffande kostnad och genomförande,

skulle utredningen anse alternativet Helgeandsholmen vara klart bättre än alternativet Sergels torg.

Beträffande det fortsatta arbetet anförde utredningen att ett genomförande av alternativet H 2 förutsatte ytterligare studier och överväganden, bl. a. när det gällde utformningen av de nyttillkomna yttre delarna – plenisalspåbyggnaden och gångbron över Stallkanalen. I inledningsskedet avsåg man att inrikta arbetet på upprättande av ett byggnadsprogram, innefattande en precisering av lokalkraven och genomgång av de yttre förutsättningarna. Stadsplanefrågan borde enligt utredningen tas upp med Stockholms kommun på ett tidigt stadium. Utformningen av Riksplan, som inte behandlats av utredningen, angavs ha ett intimt samband med kommunens planering för Norrbro och Strömparterren. Ianspråktagandet av kanslihuset medförde flyttning av de berörda departementen till Nedre Norrmalm, vilket förutsattes bli handlagt av byggnadsstyrelsen i vanlig ordning. Sedan förslagshandlingar projekterats och kostnadsberäknats skulle riksdagen få underlag för anvisande av medel och beslut om byggande, varefter bygghandlingar kunde upprättas. Om byggnadsarbetena påbörjades år 1978 kunde enligt utredningen, vid någon forcering, inflyttning ske sommaren 1981, annars sommaren 1982. Utredningen framhöll slutligen att den inte kunde se några avgörande hinder för det fortsatta arbetet utan bedömde förutsättningarna för ett lyckligt genomförande som goda.

I samband med framställningen behandlade konstitutionsutskottet fem följdmotioner och två motioner från den allmänna motionstiden 1975. I flertalet motioner uttalades att Sergelstorgsalternativet var att föredra. Yrkandena i anslutning därtill avsåg dels önskemål om att riksdagen skulle nu besluta att kvarstanna vid Sergels torg, dels begäran om kompletterande utredningar om såväl detta alternativ som Helgeandsholmsalternativet. I en motion begärdes att det till arkitektpristävlingen ingivna förslaget Samspel skulle närmare utredas.

Utskottet inhämtade ett stort antal remissyttranden över förvaltningsstyrelsens framställning. För remissutfallet redogörs i betänkandet KU 1975:13 på s. 8–16.

I sitt betänkande (*KU 1975:13*) uttalade utskottet enhälligt följande:

Ett ställningstagande till hur riksdagens lokalfrågor på lång sikt skall lösas måste baseras på en helhetsbedömning av en rad viktiga faktorer, såsom funktionella krav, stadsbilds- och miljöfrågor och kostnadsaspekter. *Den främsta förutsättningen* för en god lösning av lokalfrågan är dock enligt utskottets mening att riksdagen bereds möjlighet att på bästa sätt fylla sina funktioner.

Bland de krav som måste ställas på ett väl fungerande riksdagshus är att alla ledamöter har välbelägna, lämpligt utrustade arbetsrum, att utskotten ha tillräckliga lokaler (både sammanträdesrum och kanslilokaler), att kammarkansliet och partigruppernas kanslier – inkl. erforderlig sekreterarehjälp – också har tillräckliga utrymmen, liksom att det inom riksdagen finns tillgång till såväl upplysningstjänst som biblioteksservice. Flertalet riksdagsleda-

möter måste också få tillgång till lämpliga bostadsrum, som dock inte nödvändigt torde behöva ligga i riksdagshuset. En rad andra centrala förvaltnings- och servicefunktioner måste också kunna tillgodoses, exempelvis för förvaltningskontor och tryckeriservice, och inte minst för massmedia och allmänheten.

Till grund för riksdagshusutredningens arbete – liksom för tidigare utredningar och den nordiska arkitekttävlingen – har legat särskilda s. k. *lokalprogram*. Det senast upprättade programmet, som bl. a. bygger på erfarenheterna av de nuvarande lokalerna vid Sergels torg och som avser riksdagens beräknade lokalbehov år 1985, omfattar sammanlagt ca 26 000 m² programyta. Det av riksdagshusutredningen beräknade lokalbehovet för riksdagen år 1985 har ungefär samma storlek som angavs i 1971 års tävlingsprogram¹, men inom ramen för detta har en viss omfördelning skett. I *bilaga 17* till detta betänkande (s. B 137) redovisas närmare den beräknade fördelningen på olika rumsgrupper dels i nämnda lokalprogram, dels ock i nuvarande lokaler vid Sergels torg och i de av utredningen bearbetade tre Helgeandsholmsalternativen. Av denna sammanställning framgår att den väsentligaste ändringen gentemot tävlingsprogrammets förutsättningar gäller ledamotsrummen, som tidigare angavs till 280 kontorsrum, men som nu ökats till 300 rum av vilka minst 150 och helst 300 ansetts böra ha sådan standard att de kan vara kombinerade arbets- och bostadsrum. Härigenom har ytbehovet för ledamotsrum bedömts behöva ökas relativt kraftigt. Å andra sidan har en relativt kraftig minskning gjorts beträffande utskottens och partigruppernas lokalbehov.

Som framgår av bilaga 17 uppfyller alla de tre Helgeandsholmsalternativen – med några smärre undantag – helt de i det reviderade lokalprogrammet beräknade lokalbehoven. De nuvarande lokalerna vid Sergels torg tillgodoser också, totalt sett, de i programmet angivna behoven. Här bör dock observeras att de nuvarande lokalerna i vissa särskilda avseenden inte tillgodoser de uppställda kraven. Sålunda saknar, trots att ytan för ledamotsrummen i sin helhet avsevärt överstiger programytan, ca 140 ledamotsrum bostadsmöjlighet. För vissa kontorsfunktioner har riksdagshusutredningen också angett att ca 550 m² f. n. saknas, medan å andra sidan stora s. k. överytor f. n. finns – förutom för nyssnämnda ledamotsrum – för sammanträdesrum, verkstäder och parkering.

För bedömningen av riksdagens byggnadsfråga är självfallet *den framtida utvecklingen* av riksdagens lokalbehov av stor betydelse. Trots de utomordentliga svårigheter som är förenade med sådana bedömningar bör enligt utskottets mening frågan ses i ett betydligt *längre perspektiv* än till mitten av 1980-talet. Det kan framhållas att de gamla riksbyggnadernas "tekniska och funktionella livslängd" i den tidigare utredningen (1968) har bedömts vara ca sextio år. De av riksdagshusutredningen föreslagna investeringarna på och vid Helgeandsholmen har också beräknats bli avskrivna under en tidrymd av sextio år, dvs. inemot mitten av nästa århundrade. Siktet bör sålunda ställas in på att de beslut som riksdagen nu fattar skall kunna möta den tänkbara utvecklingen relativt långt in i framtiden. Av detta skäl måste göras vissa antaganden om lokalbehovens förändring under en längre period än till år 1985.

¹Om hänsyn tas till att utrymmen för composeranläggning och tryckeri/bokbinderi inte inräknats i tävlingsprogrammet har det totala lokalbehovet minskat med drygt 1 000 m² (drygt 5 %).

I 1968 års riksdagshusetredning ("Riksdagens hus") redovisades att riksdagens lokalbehov under tiden 1905–1967 ökade med nästan 100 %, vilket motsvarade en årlig tillväxt av ca 1,5 %. Det då upprättade lokalprogrammet, som i likhet med det nu aktuella programmet omfattade ca 26 000 m², ansågs innehålla en utrymmesreserv på 17 %, vilket med dittillsvarande utvecklingstakt skulle motsvara behoven fram till år 1985. För tiden fram till år 2040 beräknade utredningen att en ytterligare ökning på ca 60 % skulle ske. Utredningen, som underströk osäkerheten i detta slag av prognoser, särskilt för tidsperiodens senare del, förutsåg att en utflyttning i första hand skulle ske av "vissa serviceorgan med svaga krav på samband", varigenom riksdagens centrala funktioner skulle få möjlighet att expandera inom byggnaden. Detta underströk, enligt utredningen, "betydelsen av att hela det nu aktuella lokalbehovet tillgodoses i en och samma anläggning" och att riksdagshusets "flexibilitet" måste tillmätas stor betydelse vid bedömningen av byggnadsfrågan (utredningen s. 24).

Utskottet får mot denna bakgrund understryka vikten av att riksdagens lokalfråga får en lösning som inte blott tillgodoser de beräknade behoven om ca tio år utan också ger tillräckliga expansionsmöjligheter för de framtida behov som sannolikt uppkommer. En bedömning från denna synpunkt av de nu föreliggande tre Helgeandsholmsalternativen (alt. H 1, H 2 och H 3) samt Sergelstorgsalternativet (alt. S) ger följande resultat.

Såsom ovan nämnts – och som närmare belyses i bilaga 17 – innehåller alla de fyra nu aktuella alternativen s. k. överytor på mellan 3 000 och 6 000 m². Samtliga dessa ytor anses dock inte fullvärdiga och torde, såsom utredningen framhållit, inte helt kunna utnyttjas för det slags framtida expansionsbehov som utskottet avser. Särskilt gäller detta vissa av de nuvarande överytorna i alternativet Sergels torg.

Beträffande *alt. H 1*, som från funktionssynpunkt har ansetts vara det bästa av de tre Helgeandsholmsalternativen, har utredningen uppskattat överytorna till ca 3 000 m² fullvärdig rumsyta. Vid expansion torde i första hand kunna utnyttjas kanslihuset (ca 11 000 m²) och därefter kanslihusannexet, dvs. finansdepartementets nuvarande lokaler (ca 5 000 m²). En fördel med detta alternativ – i varje fall på kortare sikt – är att riksdagens lokalbehov tillgodoses i endast två byggnader, gamla riksdagshuset och nybyggnaden på riksbankstomten.

Beträffande *alt. H 2*, som också från funktionssynpunkt bedömts ha goda kvaliteter och i detta avseende vara klart bättre än *alt. H 3*, har utredningen uppskattat överytorna till ca 3 000 m² fullvärdig rumsyta. Vid expansion torde kunna utnyttjas kanslihusannexet (ca 5 000 m²). Hur ytterligare expansionsbehov skall kunna tillgodoses är däremot oklart.

Beträffande *alt. H 3*, som från funktionssynpunkt bedömts ha vissa brister, har utredningen uppskattat överytorna till ca 2 000 m² fullvärdig rumsyta. Vid expansion torde i första hand kunna utnyttjas återstående del, 1/3, av kanslihuset (ca 4 000 m²) och därefter kanslihusannexet (ca 5 000 m²).

Beträffande *alt. S*, som från funktionssynpunkt bedömts ha såväl fördelar som brister, har, såsom närmare utvecklats i det ovanstående, de nuvarande överytorna (ca 4 000 m²) inte ansetts kunna helt tillgodoses de i lokalprogrammet uppställda kraven för vissa lokalgrupper. Vid expansion torde i och för sig – med de tekniska olägenheter detta kan innebära – kunna utnyttjas ett stort antal kringliggande fastigheter. Detta gäller dels en fastighet vid Vattugatan (ca 2 000 m²), dels vissa fastigheter vid Drottninggatan (ca 5 000 m² i kv. Hägern Större och ca 15 000 m² i kv. Brunkhuvudet och

Brunkhalsen), dels lokaler i nya riksbankshuset och i femte höghuset samt (ev.) i östra delen av kulturhuset. Till detta kan läggas vissa "saneringsmog-
na" statliga fastigheter som f. n. efter ny- eller ombyggnad beräknas bli
använda för statliga förvaltningsändamål. Främst kan här nämnas vissa
fastigheter vid Drottninggatan/Herkulesgatan (kv. Björnen, ca 14 000 m²).

Utskottets majoritet (7 s, 1 fp, 1 vpk) uttalade därefter följande:

Om man försöker beräkna riksdagens lokalbehov vid sekelskiftet med
utgångspunkt i den tillväxttakt som hittills varit, skulle *omkring år 2 000*
erfordras närmare 50 000 m² fullvärdig rumsyta. Det kan inte uteslutas att de
då aktuella lokalbehoven blir avsevärt större, kanske mellan 55 000 och
60 000 m². Det kan nämnas att riksdagen f. n. har lokaler som ungefär
motsvarar den totalyta som 1968 års utredning bedömde skulle komma att
erfordras kring sekelskiftet. Som framgår av den i det föregående gjorda
bedömningen torde inget av Helgeandsholmsalternativen tillgodose krav av
nämnda storleksordning, om inte en ytterligare expansion kan ske även på
Nedre Norrmalm eller i Gamla stan, vilket dock av uppenbara skäl torde vara
mindre önskvärt. Även om Sergelstorgsalternativet i och för sig torde kunna –
efter förvärv eller förhyrning av ytterligare fastigheter – tillgodose dessa
ökade lokalbehov synes en lösning som innebär att riksdagens funktioner
fördelas på ett stort antal fastigheter vara mindre acceptabel på lång sikt.

Utskottet måste alltså ifrågasätta om det verkligen är möjligt att genom
någon av de nu närmare diskuterade lösningarna kunna helt tillgodose
riksdagens sannolika lokalbehov *kring år 2000*. Visserligen torde några av de
mindre sambandskrävande funktionerna kunna förläggas utanför de egent-
liga riksdagsbyggnaderna, men att varje sådan lösning innebär försämringar
från funktionssynpunkt, som särskilt på lång sikt kan te sig mindre
önskvärda, torde vara obestridligt. Om inte det framtida lokalbehovet blir
avsevärt mindre än det som utskottet ansett sig ha anledning att räkna med,
torde sålunda kunna förutses att riksdagen redan före år 2000 finner
lokaltillgången så begränsad att nya lösningar åter börjar övervägas.

Under senare tid har också yrkanden framställts som – om de tillgodoses –
innebär starkt ökade expansionsbehov. Till dessa hör krav på ökad sekreter-
rarhjälp för ledamöterna, krav på förstärkning av utskottens kanslier – inte
minst med hänsyn till de uppgifter som riksdagen ålagts enligt den nya
grundlagen – samt krav på en utbyggd informations- och biblioteksservice.
Det bör också observeras att utvecklingen ofta sker mycket ryckigt och att
vissa reformer direkt medför nya krav. Som exempel kan nämnas det ganska
nya systemet med ersättare för vissa riksdagsledamöter, vilket omedelbart
medförde ökade lokalbehov, som inte kunnat förutses i det då aktuella
lokalprogrammet.

Det bör starkt understrykas att alla beräkningar av detta slag självfallet
måste förses med betydande reservationer för osäkerheten i framtidsupp-
skattningarna. Denna osäkerhet bör dock *inte förhindra* att sådana bedöm-
ningar görs, eftersom man måste räkna med vissa marginaler för att möta ev.
nya framtida behov. Försiktigheten torde sålunda bjuda att inte investera för
mycket i projekt som kan komma att bli helt funktionsdugliga under endast
en relativt begränsad tid. Frågan om riksdagens sannolika lokalbehov i vart
fall fram till år 2000 bör sålunda, enligt utskottets mening, ytterligare
övervägas, innan beslut kan fattas om lokalfrågan på lång sikt.

Mot bakgrunden av de ytterligare överväganden som utskottet sålunda
anser bör ske beträffande samtliga de aktuella alternativen från funktions-

synpunkt bör dessutom närmare studeras *vissa stadsplane- och miljöfrågor*. Det Helgeandsholmsalternativ som från funktionssynpunkt ansetts bäst (alt. H 1) har från stadsbildssynpunkt bedömts vara klart sämre än de båda andra Helgeandsholmsalternativen (alt. H 2 och H 3). Från många remissinstanser, liksom från riksdagshusutredningen, har härvid anförts starka betänkligheter mot förslaget att riva riksbankshuset och ersätta detta med en modern nybyggnad av stor volym. Härigenom skulle, har det framhållits, stadsbilden i detta känsliga område av Stockholm "radikalt förändras". Även beträffande den höga uppbyggnaden över plenisalen liksom möjligheterna att arkitektoniskt samordna den gamla riksbanksfasaden mot Riksgatan med nybyggnaden har anförts viss tveksamhet.

Beträffande det av förvaltningsstyrelsen förordade förslaget, alt. H 2, har riksdagshusutredningen, såsom ovan nämnts, ansett att även detta alternativ från funktionssynpunkt har god kvalitet och är klart bättre än alt. H 3. Som en särskild förtjänst hos alt. H 2 har framhållits att lokalgrupperna fått en klar och tydlig fördelning på de tre byggnaderna, riksdagshuset, riksbankshuset och kanslihuset. För att den i alt. H 2 föreslagna lösningen skall fungera synes dock en nödvändig förutsättning vara att en broförbindelse skapas mellan kanslihuset (dit ledamotsrummen förlagts) och riksbankshuset (där plenisalen inrymts). Den gångbro i två plan över Stallkanalen som utredningen föreslagit har emellertid rönt kraftig kritik från flertalet remissinstanser. Utskottet har erfarit att bron, som bör betraktas som "en skiss", är föremål för närmare överväganden, såväl vad avser den arkitektoniska utformningen som det geografiska läget. Riksdagshusutredningen har för sin del ansett att bron i princip bör kunna accepteras och framhållit att det fortsatta projekteringsarbetet bör bedrivas i samråd med berörda myndigheter, främst Stockholms kommun, som har det övergripande ansvaret för stadsplanefrågorna. Beträffande alt. H 2 har vidare från flera remissinstanser anförts betänkligheter mot den föreslagna påbyggnaden på riksbankshuset och mot ingreppen i riksbankshuset, föranledda främst av den nya plenisalen.

Det tredje Helgeandsholmsalternativet (alt. H 3), som från funktionssynpunkt ansetts klart underlägset alt. H 1 och H 2, har av flertalet remissinstanser som yttrat sig i frågan bedömts vara klart bäst från yttre miljösynpunkt i och med att det inte medför några påtagliga förändringar i stadsbilden. Däremot har anförts betänkligheter beträffande vissa föreslagna ingrepp i riksdagshuset.

Vad så beträffar bedömningen av alt. S från den nu aktuella synpunkten har anförts att byggnaderna till det yttre har en från riksdagens synpunkt anonym gestaltning, som dock förklaras av att byggnaderna från början inte avsetts som riksdagshus. Vilken vikt denna omständighet bör tillmätas vid en helhetsbedömning av alternativen är dock inte klart. Det bör också påpekas att alt. S för det fall att riksdagen beslutar om en mindre ombyggnad i de gamla riksbyggnaderna, exempelvis för vissa regeringsfunktioner, inte medför några motsvarande stadsbilda- eller miljöproblem på eller kring Helgeandsholmen. Att alt. S, särskilt på längre sikt, kan komma att uppfattas som en mera omstridd lösning från stadsbildssynpunkt är dock uppenbart.

Utskottet får i detta sammanhang också understryka de önskemål som från flera remissinstansers sida framförts beträffande utredning av frågan om den framtida utformningen av Riksplån, Strömparterren och Norrbro. Denna fråga, som har ett när samband med bedömningen av riksdagens byggnadsfråga från stadsbildssynpunkt och som också bör diskuteras med bl. a.

kommunens representanter, bör dock, enligt utskottets mening, inte få försena ett ställningstagande till frågan om riksdagens lokalisering på lång sikt.

Den tredje frågan som bör närmare övervägas – mot bakgrunden av vad utskottet i det föregående anfört om kraven på god funktion och miljö – gäller *kostnaderna*. Riksdagshusutredningen har för sin del beräknat investeringskostnaderna för de olika alternativen till ca 155 Mkr för alt. H 1, 125 Mkr för alt. H 2, 135 Mkr för alt. H 3 och 25 Mkr för alt. S (avseende investeringar på Helgeandsholmen), allt i 1974 års kostnadsläge. Med anledning av vad byggnadsstyrelsen framhållit i sitt remissyttrande har riksdagshusutredningen nu räknat upp kostnaderna dels med 10 % för alla alternativen, dels ytterligare med 30 Mkr för alt. H 2 och 20 Mkr för alt. H 3. Om hänsyn även tas till kostnadsutvecklingen under det senaste året skulle investeringskostnaderna – i nuvarande kostnadsläge – kunna uppskattas till resp. ca 190 Mkr för alt. H 1, 180 Mkr för alt. H 2, 185 Mkr för alt. H 3 och 30 Mkr för alt. S.

Med hänsyn till att bedömningen från kostnadssynpunkt av alt. S i allt väsentligt måste grundas på den av kommunen lämnade offerten, medan kostnaderna för Helgeandsholmsalternativen blir beroende av de framtida byggnadskostnaderna, anser utskottet – i likhet med utredningen – att jämförelserna bör utgå från årskostnaderna och inte från investeringskostnaderna. Utredningen har för sin del gjort dessa jämförelser i kostnadsläget våren 1974. Med hänvisning till vad utskottet nyss anfört om de skilda förutsättningarna för de båda huvudförslagen, alt. H och alt. S, bör dock jämförelserna avse en tidpunkt då båda alternativen är möjliga att använda. Utskottet har därför försökt räkna fram årskostnaderna för de aktuella alternativen till hösten 1982, då enligt nuvarande planer en återflyttning tidigast kan ha skett. Dessa beräkningar visar på betydande skillnader i årliga kostnader till alt. H:s nackdel. Storleken blir dock mycket beroende av hur starkt byggnadskostnaderna kommer att öka under slutet av 1970-talet. Några inom utskottets kansli gjorda kalkylexempel redovisas översiktligt i *bilaga 19* till detta betänkande (s. B 139).

Såsom framgår av det ovan anförda anser utskottet att frågan om hur riksdagen *på lång sikt* skall lösa sin lokalfråga bör ytterligare övervägas. Enligt utskottets mening måste frågan om riksdagens permanenta lokaler ses i ett längre tidsperspektiv än fram till år 1985. Ett minimikrav bör härvid vara att tillräckliga garantier skapas för att de beslut som riksdagen fattar i denna del och som kan komma att medföra mycket betydande kostnader för samhället tillförsäkrar riksdagen goda funktionsmöjligheter åtminstone en bit in på nästa sekel. Frågan om riksdagens sannolika lokalbehov i vart fall fram till år 2000 och de olika nu aktuella lokaliseringsalternativen från denna synpunkt – med särskilt beaktande av expansionsmöjligheter och flexibilitet – bör sålunda ytterligare övervägas.

Vidare bör – mot bakgrunden av de bedömningar som görs av alternativens kapacitet från funktionsynpunkt – vissa stadsplane- och miljöfrågor ytterligare studeras. Detta bör, enligt utskottets mening, ske i nära samarbete med representanter för Stockholms kommun. Slutligen bör vissa i det föregående angivna kostnadsfrågor närmare övervägas.

De kompletterande överväganden som utskottet sålunda förordar, innan ett beslut i huvudfrågan kan fattas, synes inte kräva någon särskild teknisk utredning utan bör kunna ske inom riksdagen. En lämplig lösning kan vara att en *särskild beredning* för ärendet tillsätts av talmanskonferensen eller förvaltningsstyrelsen. Eftersom val av utredningar eller beredningar normalt

sker av talmanskonferensen talar mycket för att denna får uppdraget att tillsätta den föreslagna beredningen. Å andra sidan har förvaltningsstyrelsen tidigare handlagt ärendet om riksdagshuset. Utskottet har av praktiska skäl stannat för att förvaltningsstyrelsen bör utse den föreslagna beredningen. Denna bör bestå av riksdagsledamöter. Till beredningen bör självfallet kunna knytas erforderlig expertis.

I beredningens uppgifter bör ingå att *förhandla* med Stockholms kommun om möjligheterna att genomföra olika lösningar.

Utskottet förutsätter att beredningens arbete kan ske *skyndsamt*. Med hänsyn till den nuvarande användningen av riksbyggnaderna, vilken enligt vad utskottet erfarit inte försakar någon kapitalförlust, och till att de nuvarande lokalerna vid Sergels torg f. n. fungerar väl bör några särskilda problem inte uppkomma för riksdagens del med anledning av beredningens arbete.

Utskottet utgår vidare från att resultatet av beredningens arbete kommer att redovisas i en sådan form att motionsrätt kommer att föreligga i anslutning därtill. Det blir då möjligt att med beaktande av beredningens ställningstaganden och det sakmaterial som beredningen redovisar ta upp alla frågor som får aktualitet.

Med hänsyn till det anförda förordar utskottet att riksdagen nu avslår samtliga i ärendet framställda yrkanden i den mån dessa inte kan anses tillgodosedda genom tillsättandet av den av utskottet föreslagna beredningen. Utskottets ställningstagande innebär att något särskilt anslag ej erfordras i detta sammanhang. De kostnader som kan uppkomma med anledning av beredningens arbete bör sålunda kunna bestridas av redan anvisade medel, dels av reservationsanslaget till utredning av riksdagens lokalfrågor, dels av förslagsanslaget till kommittéer m. m.

Utskottsmajoriteten hemställde

att riksdagen

1. med anledning av framställningen 1974:20 och motionerna 1974:1872 och 1879-1882 samt 1975:979 och 1013 uppdrar åt förvaltningsstyrelsen att tillsätta en särskild beredning bestående av riksdagsledamöter för att närmare överväga riksdagens lokalfråga på lång sikt i enlighet med vad utskottet anför, och
2. avslår yrkandena i framställningen 1974:20 samt motionerna 1974:1872 och 1879-1882 ävensom 1975:979 och 1013 i vad dessa inte tillgodosetts genom vad utskottet i det föregående anför, och hemställt.

Sex utskottsledamöter (4 c, 2 m) ansåg i en reservation att utskottsmajoritetens ovan på s. 27-30 återgivna yttrande borde ersättas med text av följande lydelse:

Utskottet understryker vikten av att riksdagens lokalfråga får en bestående lösning som tillgodoser tillräckliga expansionsmöjligheter för framtida behov. Med den tillväxttakt som hittills varit skulle omkring år 2000 erfordras närmare 50 000 m² fullvärdig rumsyta. En sådan framräkning av riksdagens lokalbehov ger emellertid inte enligt utskottets bedömning en realistisk bild av de expansionsmöjligheter som kan behöva stå till buds under överblickbar

framtid. Behovet av utökade utrymmen torde bli av mindre omfattning och inrymmas i samtliga de alternativ som angetts i förvaltningsstyrelsens skrivelse. Som framgått av redovisningen ovan kan de överytor som står till förfogande för utökade serviceutrymmen beräknas till ca 3 000 m² fullvärdig rumsyta i såväl alt. H 1 som alt. H 2 och till 2 000 m² i alt. H 3. Utöver dessa utrymmen visar riksdagshusutredningen att ytterligare lokaler kan tas i anspråk om så skulle visa sig nödvändigt. Vissa icke kammarnära verksamheter, dvs. mindre sambandskrävande funktioner, torde också kunna förläggas utanför de egentliga riksdagsbyggnaderna, exempelvis i det nuvarande kanslihusannexet, om ett sådant arrangemang på lång sikt skulle bli behövligt.

De utrymmeskrav som det finns rimlig anledning att ställa bör enligt utskottets bedömning kunna tillgodoses i de alternativa lösningar som redovisats i förvaltningsstyrelsens utredning. En ny utredning om det framtida lokalbehovet är således enligt utskottet inte nödvändig. De ytterligare överväganden om lokalernas användning från funktionssynpunkt som kan visa sig behövliga bör inom ramen för de angivna alternativen kunna ingå som ett naturligt led i det fortsatta utvecklings- och projekteringsarbetet.

I de remissyttranden som ingivits till utskottet har aktualiserats vissa stadsplane- och miljömässiga frågor. Det gäller bl. a. utformningen av den gångbro i två plan över Stallkanalen som skall förbinda kanslihuset med riksbankshuset i det av förvaltningsstyrelsen förordade förslaget, alt. H 2. Utskottet har erfarit att bron är föremål för närmare överväganden såväl vad avser den arkitektoniska utformningen som det geografiska läget. Riksdagshusutredningen har för sin del framhållit att det fortsatta projekteringsarbetet bör bedrivas i nära samråd med berörda myndigheter, främst Stockholms kommun, som har det övergripande ansvaret för stadsplanefrågorna. Utskottet finner det angeläget att detta nära samråd kommer till stånd och att lösningar eftersträvas som kan tillgodose skilda intressenters önskemål i olika stadsplane- och miljöfrågor.

En tredje fråga som aktualiserats under utskottets behandling av riksdagshusärendet gäller kostnaderna för en återflyttning till Helgeandsholmen. Vissa remissyttranden och sammanställningar som gjorts av utskottet visar att det är realistiskt att räkna med en viss kostnadsökning vid en återflyttning, jämfört med de beräkningar som redovisats av riksdagshusutredningen. Dessa kostnadsökningar kan dock inte anses vara av den karaktären att de bör påverka riksdagens ställningstagande i huvudfrågan, dvs. om en återflyttning till Helgeandsholmen skall ske. Ingenting har framkommit som visar att ett kvarstannande vid Sergels torg på längre sikt skulle vara en från ekonomisk synpunkt fördelaktigare lösning. Statsverket kommer dessutom under alla omständigheter att åsamkas betydande utgifter för de restaureringar och ombyggnader som är nödvändiga för att hålla de gamla riksbyggnaderna i stånd och för att möjliggöra en alternativ användning. Några goda förslag till adekvat användning av riksbyggnaderna för det fall riksdagen stannar kvar vid Sergels torg har inte heller förts fram.

Vad så gäller de i ärendet väckta motionerna bör de motioner –1974:1879 och 1975:979 – vari yrkas att riksdagen skall besluta att stanna kvar vid Sergels torg avslås. Även motionen 1974:1882, som kräver ytterligare utredningar innan slutgiltigt beslut fattas om förläggningen av riksdagens hus, bör avslås. Eftersom utskottet anser att principbeslut i huvudfrågan skall fattas nu, bör också motionerna 1974:1881 och 1975:1013 – i vilka yrkas att andra i

arkitekttävlingen deltagande, "utvecklingsbara" ombyggnadsförslag, däribland förslaget "Samspel", skall beredas på motsvarande sätt som de av riksdagshusutredningen bearbetade alt. H 1, H 2 och H 3 – avslås. Den omständigheten att inte samliga i pristävlingen deltagande arkitektgrupper beretts möjlighet till en sådan vidarebearbetning med anledning främst av kanslihusets intagande i programmet bör således inte få försena ett principbeslut i huvudfrågan. Självfallet bör detta inte hindra förvaltningsstyrelsen från att, om den finner skäl därtill, i det fortsatta arbetet på nytt ta upp också andra Helgeandsholmsförslag till närmare övervägande.

Motionen 1974:1872 – vari yrkas att behovet av rökfria lokaler skall beaktas i det fortsatta planeringsarbetet – bör kunna förklaras besvarad med hänvisning till vad utskottet i det föregående anført om ytterligare överväganden av förvaltningsstyrelsen. Även motionen 1974:1880, i vad gäller yrkandet om ytterligare lokaler för medhjälparpersonal till riksdagsledamöterna, bör kunna förklaras besvarad med vad som ovan sagts. Yrkandena i sistnämnda motion om att ytterligare utredningar skall göras av frågan om expansionsmöjligheterna beträffande båda huvudalternativen och att detta skall ske innan riksdagen fattar beslut i lokaliseringsfrågan bör däremot avslås.

Utskottet anser det angeläget att principbeslut nu fattas om återflyttning till ombyggda lokaler på Helgeandsholmen. Nuvarande lokaler vid Sergels torg har avsetts endast som ett provisorium för riksdagen. Det material, som ligger till grund för utskottets bedömning, visar att alt. S. inte är en tillfredsställande lösning på längre sikt. Utskottet tillstyrker att riksdagen uppdrar åt förvaltningsstyrelsen att föranstalta om fortsatt arbete med riksdagens lokalfrågor i första hand enligt alt. 2 i Riksdagshusutredningen 1974. En bestående lösning bör nu kunna nås på det föreliggande utredningsmaterialet. Skulle styrelsen vid sina fortsatta överväganden finna nya och andra lösningar erforderliga från t. ex. funktions-, miljö- eller kostnadssynpunkter bör frågan självfallet ånyo underställas riksdagen.

Sammanfattningsvis anser sålunda utskottet att riksdagen vid en återflyttning till Helgeandsholmen och med utnyttjande av även kanslihuset och på längre sikt även kanslihusannexet tillförsäkras goda arbetsmöjligheter i en intressant och stimulerande miljö. Efter en ombyggnad av det slag som föreslås kommer de gamla riksbyggnaderna att åter få en adekvat användning och kunna utnyttjas på ett meningsfullt och rationellt sätt. Detta garanterar också bäst ett fortsatt bevarande av det gamla riksdagshuset. Riksdagen behöver vidare inte längre arbeta i lokaler som den inte äger eller kan fritt förfoga över och som planerats och byggts för helt andra ändamål. Genom en återflyttning till Helgeandsholmen vinnas såväl principiella som praktiska fördelar för riksdagen, som – såsom bl. a. förvaltningsstyrelsen framhållit – får "välfungerande egna lokaler i centralt, traditionellt och representativt läge". Denna lösning bör sålunda även enligt utskottets mening genomföras.

Reservationens hemställan hade följande lydelse:

att riksdagen

1. med anledning av framställningen 1974:20 och med avslag på motionerna 1974:1879, 1880 såvitt avser yrkandena 2 och 3, 1881, 1882 samt 1975:979 och 1013
 - a. beslutar att flytta tillbaka till ombyggda lokaler på Helgeandsholmen,

- b. uppdrar åt förvaltningsstyrelsen att föranstalta om fortsatt arbete med riksdagens lokalfrågor i första hand enligt alternativ 2 i Riksdagshusetredningen 1974 och återkomma till riksdagen med nytt förslag, om förvaltningsstyrelsen skulle finna att nya överväganden talar för andra lösningar eller om andra förhållanden framkommer som motiverar detta,
- c. till Den inre riksdagsförvaltningen: Fortsatt utredning om riksdagens hus m. m. för budgetåret 1975/76 under XVI:e huvudtiteln anvisar ett reservationsanslag av 500 000 kronor.
2. förklarar motionerna 1974:1872 och 1880, den sistnämnda såvitt avser yrkandet 1, besvarade med vad utskottet i det föregående anfört och hemställt.

Riksdagen biföll vid ärendets behandling den 28 maj 1975 reservationen med 167 röster mot 149 för utskottets hemställan.

I *förslaget 1975/76:20* redovisade riksdagens förvaltningsstyrelse för riksdagen det arbete som bedrivits på riksdagens lokalfrågor på längre sikt efter riksdagsbeslutet i frågan 1975. Förslaget sammanfattas på följande sätt i utskottets betänkande *KU 1975/76:53*:

Förvaltningsstyrelsen beslöt den 2 september 1975 att tillsätta en parlamentariskt sammansatt byggnadskommitté med representanter även för personalorganisationerna. Kommitténs hittills utförda arbete jämte dess förslag till fortsatt arbete redovisas i bilaga till förvaltningsstyrelsens förslag.

Det av byggnadskommittén bedrivna arbetet har i enlighet med riksdagsbeslutet varit inriktat på att undersöka, bearbeta och klarlägga vissa frågor som framstått som särskilt viktiga inför det fortsatta arbetet med riksdagens återflyttning. Hit hör främst frågor om lokalbehov och expansionsmöjligheter, stadsbilda- och miljöfrågor samt kostnadsfrågor.

En översyn har gjorts av lokalprogrammet. Denna har föranlett en bearbetning av förslaget som ansetts ge förbättrade samband mellan vissa lokalgrupper och samtidigt möjliggöra att ett större antal rum kan rymmas inom byggnaderna. Expansionsbehov härutöver kan i första hand tillgodoses inom kanslihus-annexet i kvarteret Cephalus (dvs. finansdepartementets nuvarande lokaler), som angetts stå till riksdagens förfogande från tidpunkten för återflyttningen. Det sålunda tillgängliga lokalbeståndet har av byggnadskommittén bedömts väl täcka behovet vid tidpunkten för återflyttningen och avsevärd tid framöver.

Förvaltningsstyrelsen har anslutit sig till byggnadskommitténs bedömning.

Beräffande stadsbilda- och miljöfrågorna har förvaltningsstyrelsen konstaterat, att överläggningar med Stockholms kommun har gett vid handen, att kommunen anser den föreslagna högbron mellan kanslihuset och riksbankshuset olämplig från stadsbildssynpunkt. Byggnadskommittén har därför i stället föreslagit en lågbro, placerad intill Stallbron och i samma höjd som denna. Detta alternativ som inte har avvisats av kommunen, innebär från kommunikationssynpunkt en något sämre lösning än högbroalternativet. Enligt förvaltningsstyrelsens uppfattning kan emellertid en lågbro med angiven placering ge tillfredsställande kommunikationsmöjligheter mellan riksbankshuset och kanslihuset.

På särskilt uppdrag har byggnadsstyrelsen gjort en förnyad beräkning av

ombyggnadskostnaderna och därvid kommit fram till ett belopp av ca 155 milj. kr. i prisläge 1974-04-01, vilket motsvarar ca 186 milj. kr. i prisläge 1976-04-01.

Kostnaderna, som baserats på det reviderade programunderlaget, har av förvaltningsstyrelsen bedömts som godtagbara.

Kostnadsbilden anger styrelsen har förändrats främst med anledning av att ytterligare undersökningar av byggnadernas tekniska kvalitet har gett vid handen, att befintliga VVS- och el-installationer bör helt bytas ut. En sådan åtgärd kan synas kostnadskrävande, men bör enligt styrelsens mening vidtas i ett förestående ombyggnadsskede och inte efter ett antal år, då samma arbete skulle förorsaka nya ingrepp i byggnaderna, tillfälliga utflyttningar, driftavbrott och andra störningar.

Sammanfattningsvis konstaterar förvaltningsstyrelsen att det av byggnadskommittén bedrivna arbetet inte har gett anledning till att överväga annat förslag än det i riksdagsbeslutet 1975 förordade alternativet 2. Arbetet med detta alternativ bör därför enligt styrelsens uppfattning fortsätta enligt de planer som byggnadskommittén har redovisat.

Förvaltningsstyrelsens hemställan innebär att riksdagen måtte anvisa ett reservationsanslag av 6 milj. kr. till fortsatt utredning om riksdagens hus m. m. för budgetåret 1976/77. Härav utgör 5 milj. kr. kostnader för byggnadsstyrelsens projektering och 1 milj. kr. utrednings- och administrationskostnader.

I motioner framfördes yrkanden om avslag på förvaltningsstyrelsens hemställan. I en motion (fp) yrkades upphävande av 1975 års beslut och beslut om fortsatt utredning med sikte på kvarstannande i lokalerna vid Sergels torg. I en annan motion (s) yrkades fortsatt utredning i syfte att ge möjlighet att bättre bedöma Sergelstorgsalternativet i förhållande till Helgeandsholmsalternativet. I en tredje motion (2 m, 2 c, 1 fp) yrkades beslut om förläggning enbart till Helgeandsholmen i huvudsaklig överensstämmelse med förslaget "Samspel".

Konstitutionsutskottet yttrade i sitt betänkande (KU 1975/76:53) följande:

Riksdagens beslut den 28 maj 1975 om riksdagens lokalfrågor på längre sikt innebar att återflyttning skall ske till ombyggda lokaler på Helgeandsholmen. Förvaltningsstyrelsen fick samtidigt i uppdrag att fortsätta arbetet med lokalfrågorna i första hand enligt det s. k. alternativ 2 och återkomma till riksdagen med nytt förslag om nya överväganden skulle tala för andra lösningar eller om andra förhållanden skulle komma fram som motiverade detta.

Utskottet konstaterar att det hittills bedrivna arbetet har skett i enlighet med riksdagsbeslutet och inriktats på att undersöka vissa frågor som har framstått som särskilt viktiga. Hit hör främst de av utskottet i betänkandet KU 1975:13 utförligt behandlade frågorna om funktionsduglighet (särskilt lokalbehov och expansionsmöjligheter) samt stadsbilda-, miljö- och kostnadsfrågor. Förvaltningsstyrelsen har inte funnit anledning till att överväga annat förslag än det i riksdagsbeslutet förra året förordade alternativet 2 utan föreslår att arbetet fortsätter enligt de redovisade planerna. Detta innebär dels kompletterande programarbete, dels påbörjande av projekteringsarbetet. För nämnda ändamål begärs ett anslag på sex miljoner kronor för budgetåret 1976/77.

Med hänvisning till 1975 års riksdagsbeslut tillstyrker utskottet att förvaltningsstyrelsen beviljas begärda medel för sitt fortsatta arbete med riksdagens lokalfrågor på längre sikt. Härigenom kan den nödvändiga grunden skapas för riksdagens kommande prövning av ärendet, inte minst då det gäller att ta ställning till närmare utarbetade och analyserade förslags funktionsduglighet liksom till framtida kostnader och anslagsbehov. Utskottet utgår från att det därvid blir möjligt att göra en fullständig beräkning av kostnaderna för återflyttning till Helgeandsholmen. Med åberopande av det nyss sagda får utskottet avstyrka bifall till de i ärendet väckta motionerna, som alla, ehuru från skilda utgångspunkter, innebär att riksdagens principbeslut från förra året nu skulle frånträdas.

Utskottet tillstyrkte förvaltningsstyrelsens förslag och avstyrkte samtliga i ärendet väckta motioner.

I en reservation yrkade en utskottsledamot (vpk) att sista stycket i utskottets yttrande skulle ha följande lydelse:

De betänkligheter mot en återflyttning till Helgeandsholmen som framfördes vid förra årets riksdagsbehandling kvarstår och har enligt utskottets mening i flera avseenden förstärks. Detta gäller såväl den från funktionssynpunkt försämrade lösningen som de nya kostnadsberäkningarna. Det är därför med största tveksamhet som utskottet tillstyrker begärda medel. Genom att förvaltningsstyrelsen beviljas dessa medel kan dock den nödvändiga grunden skapas för riksdagens kommande prövning av ärendet. Frågan om en jämförande kostnadsberäkning mellan Sergelstorgs- respektive Helgeandsholmsalternativet, som förordas i motion 1975/76:2536, bör enligt utskottet åter tas upp vid den slutliga prövningen av riksdagens lokalfrågor på längre sikt.

Tre utskottsledamöter (alla s) avgav ett särskilt yttrande av följande lydelse:

I flera tidigare socialdemokratiska motioner – såväl 1973 som 1974 – har framhållits att riksdagen måste få ett tillräckligt beslutsunderlag innan slutlig ställning kan tas till riksdagens lokalfrågor på längre sikt.

Det kan här erinras om att motionen 1973:981 fick en mycket positiv behandling av konstitutionsutskottet, som för sin del uttalade, att det var "en betydande fördel att det fortsatta utredningsarbetet kan bedrivas så förutsättningslöst som möjligt inom de av förvaltningsstyrelsen angivna ramarna" (KU 1973:51 s. 3). Utskottet underströk också vikten av att arbetet inriktades på att ge riksdagen underlag för beslut om vilketdera av de båda huvudalternativen – Sergels torg eller Helgeandsholmen – som borde genomföras.

Sedan förvaltningsstyrelsens utredning, Riksdagshusutredningen 1974, hade lagts fram för riksdagen konstaterades i motionen 1974:1882 med beklagande att något sådant underlag som förutsatts för beslut inte förelåg. I motionen underströks också att det nuvarande riksdagshuset, som ligger mitt bland folket intill det livfulla Sergels torg och har överlägsna kommunikationer till fördel för både väljare och valda, väl svarar mot en modern tids krav på öppenhet i politiken. Ytterligare initiativ kunde också tas för att göra denna byggnad till ett "det öppna samhällets riksdagshus".

Konstitutionsutskottet stannade – efter ett omfattande remitterings- och utredningsarbete – för att frågan om hur riksdagen på lång sikt skall lösa sin lokalfråga borde ytterligare övervägas. Mot bakgrunden av en fördjudad

prövning av samtliga de aktuella alternativen från funktionssynpunkt – och med särskilt beaktande av expansionsmöjligheterna – borde sålunda, enligt utskottets mening, vissa stadsplane- och miljöfrågor och i betänkandet angivna kostnadsfrågor närmare övervägas inom riksdagen.

Riksdagens beslut blev emellertid att återflyttning skulle ske till ombyggda lokaler på Helgeandsholmen och att förvaltningsstyrelsen skulle "föranstalta om fortsatt arbete med riksdagens lokalfrågor i första hand enligt alternativ 2 i Riksdagshusetutredningen 1974 och återkomma till riksdagen med nytt förslag, om förvaltningsstyrelsen skulle finna att nya överväganden talar för andra lösningar eller om andra förhållanden framkommer som motiverar detta".

Vi har i utskottet tagit konsekvenserna av riksdagens principbeslut och motsätter oss därför inte att ytterligare 6 milj. kr. anslås till fortsatt utredningsarbete. Vi har ingenting emot att återflyttningssalternativet 2, som under det senaste året har undergått väsentliga förändringar, särskilt till följd av den föreslagna gångbronns från funktionssynpunkt starkt försämrade läge, blir mera fullständigt belyst, både när det gäller tekniska frågor och kostnader.

I utredningens ursprungliga förslag beskrevs kostnadsskillnaderna som stora – till Helgeandsholmsalternativets fördel. Enligt utredningen skulle sålunda det förordade Helgeandsholmsalternativet 2 kosta endast drygt 16 milj. kr. om året mot för Sergels torg nästan 20 milj. kr. Nu räknar förvaltningsstyrelsen med årliga kostnader (i 1976 års prisläge) på drygt 24 milj. kr. för Helgeandsholmsalternativet mot i stort sett oförändrade cirka 20 milj. kr. för alternativet Sergels torg. Denna dramatiska förändring av kostnadsrelationerna – från cirka 20 % billigare till 20 % dyrare – synes likväl inte ha föranlett någon ändrad inställning från styrelsens sida.

Det bör också observeras att investeringskostnaderna för återflyttningssalternativet, sedan det förra förslaget lades fram för riksdagen, enligt byggnadsstyrelsens beräkningar har ökat med nästan 60 %, eller från 122,5 till 195 milj. kr. i löpande priser. Härtill kommer ytterligare de betydande kostnader, som byggnadsstyrelsen har angett, men som inte ingår i kalkylerna (se byggnadsstyrelsens sammanställning i underbilagorna 1 och 2, som bifogats förvaltningsstyrelsens förslag). Som exempel på sådana icke medräknade kostnader kan nämnas räntor under byggnadstiden, vilka ingick i de tidigare beräkningarna, flyttningsskostnader samt kostnader för grundförstärkning, skyddsrum och antikvarisk utgrävning. Vidare bör märkas att endast en mindre del (9 milj. kr.) av kostnaderna för teleteknisk utrustning, markarbeten, handikappåtgärder, säkerhetsåtgärder och inredning, vilka av byggnadsstyrelsen har beräknats till totalt 38 milj. kr. i 1974 års prisläge, har tagits med i kalkylerna. Kostnaderna för underhållsåtgärder (ca 8 milj. kr.) i samband med ombyggnad av kanslihuset ingår inte heller.

Det sagda visar sålunda med all önskvärd tydlighet att konstitutionsutskottets skepsis i 1975 års betänkande gentemot angivna kostnader har varit berättigad. Det torde nu finnas anledning att befara att de verkliga årskostnaderna för alternativet Helgeandsholmen kommer att bli *cirka dubbelt så höga* som förvaltningsstyrelsen tidigare har utgått från.

Utskottets ställningstagande för att utredningen fullföljs innebär inte att riksdagen avhänder sig handlingsfrihet inför det slutliga ställningstagandet. Att döma av i ärendet presenterade tidsplaner beräknas detta kunna ske under hösten 1977. Mot denna bakgrund har vi inte haft skäl till att reservera oss mot skrivningen i utskottets betänkande.

I *budgetpropositionen 1976/77:100* föreslog riksdagens förvaltningsstyrelse att för fortsatt utredning om riksdagens hus skulle för budgetåret 1977/78 anvisas ett reservationsanslag av 4 500 000 kr. I samband därmed anförde förvaltningsstyrelsen bl. a. följande:

Riksdagens förvaltningsstyrelse kommer i oktober 1977 att för riksdagen redovisa det fortsatta program- och projekteringsarbetet med sikte på ett riksdagsbeslut i november–december 1977.

För att det kontinuerliga projekteringsarbetet inte skall avbrytas vid utgången av budgetåret 1976/77 utan löpa vidare fram till dess riksdagsbeslutet fattas, uppstår för tiden juli–december 1977 ett medelsbehov av 4 500 000 kr. Dessa medel utgör ett delvis ianspråktagande av de 25 000 000 kr. som i byggnadskommitténs redovisade investeringsplan i förslaget 1975/76:20 upptagits som totalt medelsbehov för projektet under budgetåret 1977/78.

Genom att de begärda 4 500 000 kr. ställs till förfogande kan dels den sista fasen i den pågående utredningen fullföljas, dels behöver projekteringsarbetet inte avbrytas i cirka sex månader, något som skulle innebära en motsvarande förskjutning av den långsiktiga tidplanen för hela projektet.

I två motioner yrkades avslag på förvaltningsstyrelsens begäran om anslag. I den ena (1976/77:234 av herr Werner m. fl. – vpk) anfördes betänkligheter mot en återflyttning till Helgeandsholmen. Motionärerna ansåg att riksdagens möjligheter att pröva även Sergelstorgsalternativet skulle minska om anslaget beviljades. I den andra motionen (1976/77:589, yrkandet 1, av herr Svensson i Eskilstuna m. fl. – s) framhölls att riksdagen måste bevara sin handlingsfrihet inför det slutliga ställningstagandet under hösten 1977. Detta borde inte föregripas eller sakligt påverkas genom att ytterligare medel ställdes till förfogande för projektering av ett av de förslag som förelåg.

Under konstitutionsutskottets beredning av ärendet upplystes i en inom byggnadsstyrelsen, efter samråd med förvaltningsstyrelsens byggnadskommitté, upprättad PM följande:

Förvaltningsstyrelsens nu gjorda framställan om ett anslag på 4,5 milj. kr. avser medel för projektering efter budgetårsskiftet 1976/77 fram till riksdagens definitiva ställningstagande under november månad 1977.

Byggnadskommittén har inriktat arbetet efter den tidplan som redovisades i framställningen 1975/76:20 med sikte på återflyttning hösten 1982 vilket också varit en förutsättning för uppskattning av projektets kostnader.

Det pågående utredningsarbetet har visat att riksdagens program på ett funktionellt sätt låter sig inordna på Helgeandsholmen och i Kanslihuset samt att inga indikationer framkommit som tyder på någon väsentlig förändring av projektets kostnad. En förutsättning för att riksdagen skall kunna återflytta hösten 1982 är dock att projekteringsarbetet kan bedrivas kontinuerligt direkt efter budgetårsskiftet 1976/77 när den nu pågående utredningen färdigställts.

Det är angeläget att den projektgrupp med personal från byggnadsstyrelsen och anlidade konsultföretag, sammanlagt ca 25 personer, som sedan förra sommaren är engagerade i utredningsarbetet kan hållas samlad i arbete med projektet tills riksdagens ställningstagande i höst. En upplösning av gruppen

skulle innebära att garantier ej kan ges för att de personer, som nu arbetar med projektet, kan stå till förfogande vid ett återupptagande av arbetet direkt efter riksdagens ställningstagande i höst.

Byggnadsstyrelsen genomför nu på regeringens uppdrag en omfattande projektering för regeringskansliets överflyttning till "Södra Klara". Planeringen av detta projekt har måst ta sikte på att den angivna återflyttningen till Helgeandsholmen hösten 1982 kan ske vad beträffar evakuering av de departement, som nu har lokaler i kanslihuset. Byggnadsstyrelsen har med hänsyn till den snäva tidplan som måste läggas för Södra Klara-projektet begärt att inflyttning i kanslihuset förskjutes till årsskiftet 1982/83 under vilken tid riksdagsledamöterna sålunda får ha sina bostads- och arbetsrum kvar vid Sergels torg. Byggnadskommittén har accepterat denna förskjutning i inflyttningstid.

Södra Klara-projektet omfattar ett tiotal kvarter i Klaraområdet samt ytterligare ett tiotal projekt som måste färdigställas för evakuering av nuvarande verksamheter i Södra Klara. Planeringen kräver också en omfattande insats från kommunens sida då det gäller gatu- och ledningsarbeten med åtföljande trafikomläggningar, som måste samordnas med övrig trafikreglering inom cityområdet. Tidplanen för projektet har hittills kunnat följas och inga indikationer på försening föreligger i dag men tidplanen innehåller mycket små marginaler för oförutsedda händelser.

Om riksdagen inte anser sig kunna bevilja den nu begärda summan 4,5 milj. kr. för projektering under hösten med sikte på återflyttning hösten 1982, kan följande alternativa handlingslinje diskuteras.

Under hösten utföres endast erforderligt kompletterande utredningsarbete inom en beräknad kostnadsram av 2,5 milj. kr. och med i huvudsak följande innehåll:

- Slutligt klarläggande av stadsplaneförutsättningar och fastighetsbildning.
- Fördjupade studier av utformning av riksplan, plenisal, restaurang, bibliotek, sammanträdeslokaler m. fl. samt mer ingående analys av servicefunktioner såsom hantering av riksdagstryck, förrådsfunktioner, lokalvård, säkerhetsfrågor etc.
- Samråd och justering av det bearbetade utredningsmaterialet för slutgiltigt ställningstagande till utformning från riksdagens egna organ, kommunen och övriga granskande myndigheter.
- Ytterligare behandling av Sergels Torgalternativet.

Genomförs ovanstående bearbetning säkerställs följande:

- Nyckelpersonerna i den nu arbetande projektgruppen behöver ej frikopplas från projektet under hösten.
- Projektets förutsättningar och utformning har helt klarlagts så att projektering av bygggritningar kan starta direkt med sikte på en samlad återflyttning 1983 om riksdagen så beslutar.
- Tidplanen för projektet får sådan marginal att forcering och risk för ytterligare tidsförlängning undviks, vilket även gäller "Södra Klara"-projektet.

Om riksdagen däremot inte beviljar någon del av den nu begärda summan inträffar följande situation:

- Den utredning som nu pågår kan i huvudsak fullföljas.

○ De erforderliga kompletterande utredningsarbeten som nämnts ovan vad gäller stadsplanearbete, fördjupade studier etc. kan således ej fullföljas. Detta innebär avbrott i det pågående samrådet med kommunala organ och övriga berörda myndigheter.

○ Utredningen kring alternativet Sergels Torg blir summarisk och innefattar endast uppräknningar av tidigare årskostnadsjämförelser med Helgeandsholmen.

○ Den i utredningsarbetet engagerade projektgruppen upplöses och arbetet för anlitade konsulter avbryts under sommaren 1977.

○ Planeringen för fortsatt arbete förrycks och en ny tidplanering upprättas efter det att riksdagen i november 1977 beslutar om eventuell återflyttning till Helgeandsholmen. Detta medför också att återflyttning ej kan ske hösten 1983.

Till utskottet ingav Stockholms kommun i samband med ärendets handläggning följande uttalande av Stockholms kommuns planeringsberedning från dess sammanträde 1977-03-03 kring frågan om ny cityplan och trafikplan:

Planeringsberedningen har noterat att den statliga planeringen för statsdepartementen inom Nedre Klaraområdet sker under stor tidspress. Detta kan knappast undgå att dra med sig forceringskostnader och även i andra avseenden mindre önskvärda konsekvenser såsom knappa tidsmarginaler för nödvändigt utredningsarbete, för personalsamråd och för politiska beslut.

Tidsschemat styrs av nödvändigheten att i viss ordningsföljd iordningställa nya lokaler för bl. a. de kanslihuslokaler som kommer att tas i anspråk vid en återflyttning till Helgeandsholmen, varom riksdagen fattat principbeslut. Planeringsberedningen vill framhålla att ur kommunens synpunkt knappast några vägande skäl föreligger för den forcering som framtvingats. En lugnare takt skulle även ur kommunens synpunkt vara till fördel.

I utskottets betänkande (KU 1976/77:41) anförde utskottet följande:

Av den promemoria som byggnadsstyrelsen efter samråd med förvaltningsstyrelsens byggnadskommitté har upprättat och överlämnat till utskottet (se bilaga 1) framgår att, om riksdagen inte beviljar någon del av det nu begärda anslaget, skulle den utredning som nu pågår i huvudsak kunna fullföljas. Däremot skulle inte vissa erforderliga kompletterande utredningar beträffande bl. a. stadsplanearbetet och fördjupade studier av utformningen av Riksplan, riksdagens plenisal, restaurang, bibliotek och sammanträdeslokaler samt av olika servicefunktioner kunna fullföljas nu. Det pågående samrådet med kommunala organ och övriga berörda myndigheter skulle också avbrytas och utredningen kring alternativet Sergels torg skulle bli endast summarisk. Härtill kommer, enligt bedömningarna i promemorian, att den i utredningsarbetet engagerade projektgruppen skulle upplösas och arbetet för anlitade konsulter avbrytas under sommaren 1977, vilket skulle göra att planeringen för fortsatt arbete förrycks och att en ny tidplanering måste upprättas efter ett riksdagsbeslut i november 1977.

Ett i promemorian redovisat alternativt förslag innebär att riksdagen nu beviljar ett anslag på två och en halv miljoner kronor för erforderligt kompletterande utredningsarbete inför riksdagens beslut i höst. Härigenom skulle de nyssnämnda olägenheterna kunna undvikas. Detta gäller även "Södra Klara-projektet". Genom en sådan ytterligare bearbetning skulle,

enligt promemorian, projektets förutsättningar och utformning kunna helt klarläggas så att projektering av byggritningar kan starta direkt med sikte på en samlad återflyttning år 1983, om riksdagen så beslutar.

Utskottet anser att det i promemorian redovisade alternativa förslaget tillgodoser de krav som bör ställas från riksdagens sida på att få fram bästa möjliga beslutsunderlag inför fortsatt ställningstagande under hösten 1977 till frågan om riksdagens hus. Utskottet tillstyrker sålunda – av de skäl som har redovisats i promemorian – förslaget att riksdagen nu anvisar förvaltningsstyrelsen ett anslag på två och en halv miljoner kronor för det fortsatta arbetet med lokalfrågorna. Härigenom kan i enlighet med riksdagens tidigare beslut den nödvändiga grunden skapas för riksdagens prövning av ärendet senare i år samtidigt som en forcering av projekterings- och även evakueringsfrågorna undviks.

I utskottets hemställan föreslog utskottet – med anledning av budgetpropositionen i denna del och motionerna – att riksdagen skulle för budgetåret 1977/78 anvisa ett reservationsanslag av 2 500 000 kr. för fortsatt utredning om riksdagens hus m. m.

Riksdagen biföll utskottets hemställan.

Utskottets beredning av ärendet

Såsom framgår av den i det föregående lämnade redovisningen har förvaltningsstyrelsens utredningsarbete – i enlighet med de tidigare angivna förutsättningarna – bedrivits med tanke på att riksdagen skulle kunna fatta beslut i frågan om riksdagens lokalfrågor på längre sikt redan under hösten 1977. Förvaltningsstyrelsens förslag 1977/78:5 är dagtecknat den 28 september 1977 och anmäldes i kammaren den 4 oktober 1977. Den 11 oktober 1977 hänvisades förslaget till konstitutionsutskottet. Motionstiden utgick den 19 oktober 1977. I ärendet väcktes sex följdmotioner. Från allmänna motionstiden 1977 kvarstod vidare fyra motioner om riksdagens lokalfrågor. För motionsyrkandena har utskottet redogjort i det föregående.

Under tiden 25 oktober 1977–16 februari 1978 har utskottet ägnat ärendet en omfattande beredning.

Ärendebehandlingen inleddes vid utskottets sammanträde den 25 oktober 1977 med en allmän föredragning av ärendet. Vid sammanträdet väcktes frågan om inhämtande av yttrande från finansutskottet, vilken fråga bordlades. Den 8 november 1977 redogjorde representanter för förvaltningsstyrelsens byggnadskommitté för förslaget och besvarade frågor i anslutning därtill. Samma dag besåg utskottets ledamöter tillsammans med företrädare för byggnadskommittén och professorn Sven Silow de gamla riksbyggnaderna på Helgeandsholmen och kanslihuset. I samband med synen lämnades på platsen en översiktlig redogörelse för de planerade ombyggnaderna. Vid sammanträdet den 8 november 1977 beslöt utskottet vidare bereda finansutskottet tillfälle att avge yttrande över förvaltningsstyrelsens förslag och de i

samband därmed behandlade motionerna såvitt gällde konsekvensen för regeringskansliets lokalfrågor. Finansutskottets yttrande, som återges i bilaga 1, inkom till utskottet den 23 november 1977.

Under återstoden av hösten 1977 behandlades ärendet om riksdagens lokalfrågor vid så gott som varje sammanträde med utskottet, varvid fortlöpande framtogs kompletterande utredningsmaterial. Sedan borgarrådet P. O. Hanson i Stockholms kommun i ett till utskottets ordförande ställt brev, dagtecknat den 24 november 1977, förklarat att förtroendemän och tjänstemän i kommunen står till utskottets förfogande för den information och redovisning som utskottet kunde önska, beslöt utskottet inbjuda företrädare för Stockholms kommun att i närvaro av företrädare för byggnadskommittén komma till utskottet för utfrågning i ärendet. Denna ägde rum vid utskottets sammanträde den 1 december 1977. Från Stockholms kommun deltog borgarråden Ulf Adelson (m), Paul Grabö (c), P. O. Hanson (fp), John-Olle Persson (s) och Lennart Löf (s) samt redaktören Brit Rundberg (vpk) ävensom stadsbyggnadsdirektören Torsten Westman, tekniske direktören Stig Johnson och ingenjören Börje Kristiansson. Från byggnadskommittén deltog riksdagsman Erik Wärnberg, förvaltningsdirektören Eric Lindström, projektchefen Lennart Kolte och professorn Sven Silow samt avdelningsdirektören Olle Etzén. Den stenografiska upptagningen av utfrågningen återges i bilaga 15.

Efter juluppehållet återupptog utskottet behandlingen av ärendet. Därvid hade tillkommit det i budgetpropositionen 1977/78:100, bilaga 20 under punkten B 5 framställda anslagsyrkandet. Under den allmänna motionstiden 1978 väcktes motionen 1977/78:920. Sedan utskottet beslutat bereda riksdagens partigruppskanslier tillfälle att yttra sig i ärendet, inkom yttranden från socialdemokraternas, moderata samlingspartiets och vpk:s gruppkanslier (bilaga 13). Vid sammanträdet den 19 januari 1978 belyste säkerhetschefen vid riksdagens förvaltningskontor, avdelningsdirektören Olle Etzén, de i ärendet aktuella säkerhetsfrågorna och besvarade frågor. Sedan ytterligare kompletterande material framtagits genom kansliets försorg, fattade utskottet beslut i ärendet den 10 februari 1978. Betänkandet i ärendet justerades vid sammanträde den 16 februari 1978.

Under handläggningen har utskottet tagit del av ett stort antal skrifter med synpunkter i ärendet, vilka inkommit till utskottet från olika personer.

Utskottets beredning har främst koncentrerats till frågor om det framlagda förslagens kvaliteter från funktionssynpunkt – inte minst med beaktande av riksdagens lokalbehov på längre sikt. Även kostnadsfrågorna och därmed sammanhängande spörsmål har närmare belysts. Under ärendets beredning har fortlöpande gjorts jämförelser med förhållandena i de nuvarande provisoriska lokalerna vid Sergels torg.

I särskilda bilagor redovisar utskottet i relevanta delar det kompletterande material som inkommit till utskottet under ärendets handläggning.

Utskottet

I maj 1975 fattade riksdagen principbeslut att flytta tillbaka till ombyggda lokaler på Helgeandsholmen. Beslutet hade föregåtts av ett långvarigt utredningsarbete under vilket flera olika lösningar av riksdagens lokalfrågor på längre sikt hade prövats.

Långt före enkammarreformen stod det mot bakgrunden av riksdagens ökade arbetsuppgifter och ändrade arbetsformer klart att riksdagens lokalbehov inte kunde tillgodoses i riksdagshuset på Helgeandsholmen. Frågan om övergång från två- till enkammarssystem underströk än mer att riksdagens lokalfrågor på längre sikt måste prövas i hela deras vidd. Beslut härom fattades av 1967 års riksdag. Därefter har bedrivits ett fortlöpande och intensivt arbete med dessa frågor.

Under våren 1968 beslöt riksdagen att anta ett erbjudande från de kommunala myndigheterna i Stockholm om en provisorisk förläggning av riksdagen till lokaler vid Sergels torg. Vid årsskiftet 1970-1971 flyttade riksdagen in i dessa provisoriska lokaler.

Som ett led i utredningsarbetet med riksdagens lokalfrågor på längre sikt genomfördes under åren 1971-1972 en nordisk arkitektävling avseende förslag till permanent riksdagshus genom om- eller nybyggnad på Helgeandsholmen. Resultatet av tävlingen redovisades för riksdagen under hösten 1973. Riksdagen beslöt då att två huvudalternativ i husfrågan skulle närmare utredas på grundval av riksdagens aktuella lokalbehov. Alternativerna avsåg dels kvarblivande vid Sergels torg, dels återflyttning till Helgeandsholmen efter ombyggnad av det gamla riksdagshuset. Beslutet innebar bl. a. att två tidigare diskuterade alternativ skulle avföras, nämligen dels nybyggnad på Helgeandsholmen efter rivning av det gamla riksdagshuset, dels nybyggnad på Nedre Norrmalm. Beträffande ombyggnadsalternativet framhölls att inget av de vid arkitektävlingen framkomna förslagen kunde komma till utförande i oförändrat skick. Riksdagen underströk vikten av att det fortsatta utredningsarbetet kunde bedrivas så förutsättningslöst som möjligt inom de angivna ramarna.

Hösten 1974 redovisade riksdagens förvaltningsstyrelse för riksdagen resultatet av det inom förvaltningsstyrelsen på grundval av 1973 års riksdagsbeslut bedrivna utredningsarbetet (riksdagshusutredningen 1974). Styrelsen föreslog att riksdagen skulle besluta att flytta tillbaka till ombyggda lokaler på Helgeandsholmen och uppdra åt styrelsen att föranstalta om fortsatt arbete med riksdagens lokalfrågor i enlighet med de av styrelsen uppdragna riktlinjerna och i princip enligt utredningens alternativ 2. Det av styrelsen förordade alternativet (H 2) innebar, att riksdagshuset skulle behållas i det närmaste oförändrat, medan plenisalen skulle förläggas till riksbankshuset efter påbyggnad. Ledamotsrummen skulle förläggas till kanslihuset, som skulle förbindas med riksbankshuset genom en nybyggd gångbro över Stallkanalen. Vid expansion skulle kanslihusannexet kunna utnyttjas för riksdagens behov.

Riksdagshuset utredningen hade också närmare studerat ytterligare två alternativ till ombyggnad på Helgeandsholmen, vilka representerade andra principer för lösning av riksdagens lokalfrågor. Båda dessa alternativ ansågs emellertid vara vid en total bedömning underlägsna det föreslagna alternativet H 2. Vidare hade Sergelstorgsalternativet granskats och värderats på samma sätt som Helgeandsholmsalternativet. Vid den jämförelse som utredningen gjort mellan de båda huvudalternativen Sergels torg och Helgeandsholmen, representerat av alternativet H 2, hade utredningen bedömt alternativet Helgeandsholmen som bättre än alternativet Sergels torg vad gällde såväl funktion och inre miljö som ytermiljö och stadsbild, liksom beträffande bevarande och i viss mån även genomförande. I sistnämnda hänseende avsågs främst fördelen med att riksdagen äger sina lokaler. Även vad beträffar kostnadsfrågorna ansåg utredningen att alternativet Helgeandsholmen var överlägset alternativet Sergels torg. Skillnaden i kvalitetsegenskaper bedömde utredningen vara så stor att även om alternativen vore likställda beträffande kostnad och genomförande, skulle utredningen anse alternativet Helgeandsholmen vara klart bättre än alternativet Sergels torg.

Riksdagens beslut med anledning av förvaltningsstyrelsens förslag föregicks av en omfattande beredning av konstitutionsutskottet. Som ett led i denna inhämtades bl. a. ett stort antal remissyttranden över förslaget.

I sitt betänkande över förslaget (KU 1975:13) uttalade ett enhälligt konstitutionsutskott att ett ställningstagande till hur riksdagens lokalfrågor skall lösas på lång sikt måste baseras på en helhetsbedömning av en rad viktiga faktorer, såsom funktionella krav, stadsbilda- och miljöfrågor och kostnadsaspekter. Den främsta förutsättningen för en god lösning av lokalfrågan var dock enligt utskottets mening att riksdagen bereddes möjlighet att på bästa sätt fylla sina funktioner. Bland de krav som enligt utskottet måste ställas på ett väl fungerande riksdagshus var att alla ledamöter har välbelägna, lämpligt utrustade arbetsrum, att utskotten har tillräckliga lokaler (både sammanträdesrum och kanslilokaler), att kammarkansliet och partigruppernas kanslier – inkl. erforderlig sekreterarhjälp – också har tillräckliga utrymmen, liksom att det inom riksdagen finns tillgång till såväl upplysningstjänst som biblioteksservice. Flertalet riksdagsledamöter måste också få tillgång till lämpliga bostadsrum, som dock inte nödvändigtvis torde behöva ligga i riksdagshuset. En rad andra centrala förvaltnings- och servicefunktioner måste också kunna tillgodoses, exempelvis för förvaltningskontor och tryckeriservice, och inte minst för massmedia och allmänheten. Utskottet underströk vikten av att riksdagens lokalfråga får en lösning som inte blott tillgodoser de beräknade behoven om ca tio år utan också ger tillräckliga expansionsmöjligheter för de framtida behov som sannolikt uppkommer. Vad utskottet i nu återgivna delar uttalat godkändes av riksdagen.

Utskottets majoritet (9 ledamöter) förordade att frågan om hur riksdagen på

lång sikt skall lösa sin lokalfråga borde ytterligare övervägas och föreslog därför att riksdagen för detta ändamål skulle uppdra åt förvaltningsstyrelsen att tillsätta en särskild beredning bestående av riksdagsledamöter. I detta kompletterande utredningsarbete – som förutsattes kunna ske skyndsamt – borde främst ytterligare övervägas frågan om riksdagens sannolika lokalbehov i vart fall fram till år 2000. Vidare borde vissa stadsplane- och miljöfrågor studeras närmare. Även kostnaderna borde ytterligare övervägas.

Riksdagens beslut i frågan i maj 1975 innebar bifall till en vid utskottets betänkande fogad reservation av sex utskottsledamöter. Enligt denna var det angeläget att principbeslut då skulle fattas om återflyttning till ombyggda lokaler på Helgeandsholmen. Det underströks i reservationen att nuvarande lokaler vid Sergels torg endast hade avsetts som ett provisorium för riksdagen. Det material som hade legat till grund för utskottets bedömning visade att alternativet Sergels torg inte var en tillfredsställande lösning på längre sikt. I reservationen tillstyrktes att riksdagen skulle uppdra åt förvaltningsstyrelsen att föranställa om fortsatt arbete med riksdagens lokalfrågor i första hand enligt alt. 2 i riksdagshusetutredningen 1974. Det uttalades att en bestående lösning borde kunna nås på det föreliggande utredningsmaterialet. Skulle styrelsen vid sina fortsatta överväganden finna nya och andra lösningar erforderliga från t.ex. funktions-, miljö- eller kostnadssynpunkter borde frågan självfallet ånyo underställas riksdagen. Sammanfattningsvis uttalades i reservationen, som sålunda blev riksdagens beslut, att riksdagen vid en återflyttning till Helgeandsholmen och med utnyttjande av kanslihuset och på längre sikt även kanslihusannexet skulle tillförsäkras goda arbetsmöjligheter i en intressant och stimulerande miljö. Efter en ombyggnad av det slag som föreslogs skulle de gamla riksbyggnaderna åter få en adekvat användning och kunna utnyttjas på ett meningsfullt och rationellt sätt. Detta garanterade också bäst ett fortsatt bevarande av det gamla riksdagshuset. Riksdagen behövde vidare inte längre arbeta i lokaler som den inte ägde eller kunde fritt förfoga över och som planerats och byggts för helt andra ändamål. Genom en återflyttning till Helgeandsholmen skulle vinnas såväl principiella som praktiska fördelar för riksdagen, som – såsom bl. a. förvaltningsstyrelsen framhållit – skulle få "välfungerande egna lokaler i centralt, traditionellt och representativt läge". Denna lösning borde sålunda genomföras.

Riksdagsbeslutet 1975 innebar att riksdagen dels beslöt att flytta tillbaka till ombyggda lokaler på Helgeandsholmen, dels uppdrog åt förvaltningsstyrelsen att föranställa om fortsatt arbete med riksdagens lokalfrågor i första hand enligt alternativ 2 i riksdagshusetutredningen 1974 och återkomma till riksdagen med nytt förslag, om förvaltningsstyrelsen skulle finna att nya överväganden talade för andra lösningar eller om andra förhållanden framkom som motiverade detta. Vidare anslogs medel för den fortsatta utredningen om riksdagens hus.

I förslaget 1977/78:5 redovisar nu förvaltningsstyrelsen resultatet av det fortsatta utredningsarbetet med riksdagens lokalfrågor på längre sikt. Arbetet har främst inriktats på en fortsatt utveckling av det förslag till ombyggnad av riksbyggnaderna på Helgeandsholmen som riksdagen i första hand förordade i sitt beslut 1975. Utredningsarbetet har bedrivits av en av förvaltningsstyrelsen den 2 september 1975 tillsatt byggnadskommitté, i vilken ingått bl. a. sju riksdagsledamöter och tre personalrepresentanter. Byggnadskommittén uttalar att riksdagens lokalfråga på längre sikt får sin lämpligaste lösning genom återflyttningen till Helgeandsholmen. Enligt kommittén innebär denna lösning

att riksdagen får väl fungerande lokaler,

att tidigare formulerade krav beträffande riksbyggnadernas yttre och inre bevarande kan tillgodoses,

att säkerhetsfrågorna kan få en tillfredsställande lösning,

att expansionsmöjligheterna är goda,

att kostnaderna i fast penningvärde hålls på den nivå som redovisades till riksdagen våren 1976.

Förvaltningsstyrelsen förklarar i förslaget att den i allt väsentligt ansluter sig till byggnadskommitténs slutsatser. Vidare uttalar styrelsen att det av kommittén redovisade resultatet stärker styrelsen i dess tidigare uppfattning att det föreslagna projektet bör komma till utförande. Styrelsen föreslår därför att arbetet med Helgeandsholmsprojektet får fortsätta enligt de tid- och kostnadsplaner som byggnadskommittén redovisar.

De resultat som utredningen har kommit fram till har i sina huvuddrag återgetts i det föregående (s. 1–6).

Utskottet har i detta ärende också haft att behandla ett stort antal i motioner framställda yrkanden. Utskottet hänvisar till den sammanställning över motionerna som intagits i reciten (s. 7–22).

Det nu aktuella förslaget från förvaltningsstyrelsen bygger som redan anförts på riksdagens principbeslut att flytta tillbaka till ombyggda lokaler på Helgeandsholmen. Flertalet motioner i frågan förutsätter – mer eller mindre direkt uttalat – att riksdagen nu skall inta en annan hållning i denna huvudfråga.

Som framgått av den föregående redogörelsen har ett intensivt arbete med riksdagens lokalfrågor pågått oavbrutet under mer än tio år. Arbetet har styrts av olika principiella avgöranden som riksdagen successivt fattat vid skilda tidpunkter. En viktig utgångspunkt för det fortsatta arbetet har varit beslutet 1973 att bevara riksdagshuset på Helgeandsholmen.

1975 års principbeslut ligger helt i linje med beslutet att bevara det gamla riksdagshuset. Som riksantikvarieämbetet framhöll i sitt remissyttrande 1974 säkerställs riksbyggnadernas vård bäst och blir beslutet om bevarande mest meningsfullt genom ett utnyttjande av byggnaderna för det ursprungliga ändamålet.

Genom 1975 års principbeslut klarlades att det fortsatta utredningsarbetet

rörande riksdagens lokalfrågor skulle koncentreras till frågan om det var möjligt att få funktionsdugliga och i övrigt lämpliga lokaler för riksdagen med utnyttjande av riksbyggnaderna på Helgeandsholmen. Det är denna fråga som nu i första hand skall prövas. Det kan däremot enligt utskottets mening inte vara fråga om att nu på nytt i hela dess vidd pröva den fråga som 1975 stod i centrum: Helgeandsholmen eller Sergels torg.

Endast i den mån det skulle visa sig att ett praktiskt förverkligande av riksdagens principbeslut 1975 framstår som svåruppnått eller inte kan ske på de förutsättningar som beslutet vilade på bör detta beslut nu kunna rubbas. Ställningstagandet till de motionsyrkanden som avser att riksdagen skall kvarbli vid Sergels torg bör därför ske mot bakgrund av en prövning av det nu aktuella förslaget.

Som riksdagen uttalade 1975 är den främsta förutsättningen för en god lösning av lokalfrågan att riksdagen bereds möjlighet att på bästa sätt fylla sina funktioner. Bedömningen av om detta krav kan tillgodoses i ett konkret förslag försvåras av att utvecklingen när det gäller riksdagens arbetsformer och dess ledamöters uppgifter inte kan förutses i sina detaljer. Att förändringar – och betydande sådana – torde vara att förutse står dock klart. Detta förhållande talar enligt utskottets mening starkt för att ett förslag till lösning av riksdagens lokalfrågor på längre sikt måste ge utrymme för en sådan flexibilitet, att det utan större svårigheter kan anpassas till sådana ändrade förhållanden som kan bli aktuella under lokalernas beräknade utnyttjningstid. Här tecknar sig redan en rad tänkbara utvecklingslinjer.

Utskottet kan t. ex. erinra om de alltmera aktualiserade frågorna om politikerrollens framtida innehåll. Särskilt aktuella är kanske kraven på åtgärder för att möjliggöra för riksdagsledamöterna att vid sidan av arbetet i riksdagen hålla kontakt med väljare och samhällslivet i övrigt. Ett ökat tillgodoseende av dessa krav kan bl. a. komma att medföra att riksdagsledamöterna i större utsträckning behöver kvalificerad sekreterarservice. En annan omständighet som redan aktualiserats genom regeringsskiftet 1976 är behovet av större resurser för partikanslierna för de riksdagsgrupper som företräder oppositionen. Även om utvecklingen i mycket torde komma att innebära ökade krav i framtiden på lokaler med gott samband med kammare och ledamotsrum m. m., kan den också medföra förändringar som minskar de sambandskrav som nu måste uppställas. Ändrade rutiner för kammarens arbete skulle kunna få en sådan effekt.

Enligt utskottets mening tillgodoser det nu av förvaltningsstyrelsen framlagda förslaget i tillräcklig grad det krav på flexibilitet som enligt det anförda måste kunna ställas. Av väsentlig betydelse i denna del är bl. a. att expansionsmöjligheterna är goda och att det finns möjlighet att utan alltför stora ingrepp i byggnaderna kunna omdisponera olika lokaler och lokalgrupper. Båda dessa villkor får enligt utskottets mening anses vara uppfyllda. Mot ett beräknat behov av lokaltillväxt fram till år 2000 om ca 15 000 kvm lägenhetsarea står en sammanlagd lägenhetsarea om ca 22 000 kvm till

förfogande för successiv expansion i närbelägna, väl samlade lokaler, till vilka åtkomsten är säkrad. Den planering av lokalerna i de olika byggnaderna som det aktuella förslaget förutsätter synes vara sådan att omdisponeringar även av större lokalgrupper lätt bör kunna företas utan omfattande ingrepp. Utskottet förutsätter då att den närmare planläggningen och utformningen av förslaget, som måste göras om detta till sina huvuddrag godkänns av riksdagen, sker under beaktande av kravet på flexibilitet. Detta innebär att den presentation av förslaget i dess detaljer, som finns i de systemhandlingar som upprättats och som i huvudsak återgetts i bilaga 2, inte får betraktas som slutgiltig. Ändringar måste sålunda kunna företas, om förhållanden uppkommer som motiverar detta. Detta gäller självklart även under det fortsatta projekteringsarbetet.

I flera av de motioner som nu är aktuella har förslaget kritiserats på grund av att sambandet mellan ledamotsbyggnaden – kanslihuset – och plenisalen i det påbyggda riksbankshuset ansetts vara otillräckligt. I denna del har särskilt kommunikationsförhållandena vid voteringar fokuserats. Härvidlag innebär förslaget en förändring i förhållande till den utformning av förslaget som var aktuell 1975. Då avsågs en förbindelse mellan ledamotsbyggnaden och plenisalsbyggnaden i form av en särskild täckt gångbro över Stallkanalen i nivå med plenisalen. Med hänsyn främst till det motstånd mot förslaget i denna del som riktats av bl. a. Stockholms kommun på grund av ogynnsamma verkningar ur miljö- och stadsbildssynpunkt har förslaget om sådan gångbro inte kunnat vidhållas. I stället föreslås nu en särskild gångförbindelse i anslutning till den befintliga Stallbron. Denna omläggning medför ökade förflyttningsavstånd såväl horisontalt som vertikalt. Enligt förslaget är det dock tekniskt och praktiskt möjligt för ledamöter i de längst bort belägna arbetsrummen att inom en tidsrymd av ca fyra minuter kunna förflytta sig från sina rum i ledamotsbyggnaden till platserna i plenisalen. I förhållande till de rådande förhållandena i det nuvarande riksdagshusprovisoriet vid Sergels torg innebär detta att voteringsförberedelseiden förlängs med ca en minut. Enligt utskottets mening bör en sådan utformning av förslaget kunna godtas.

Utskottet har redan i det föregående behandlat frågan om expansionsmöjligheterna och beräknade framtida behov för riksdagen av ytterligare lokaler. Enligt utskottets mening är de möjligheter till framtida expansion som enligt förslaget står till förfogande tillräckliga och även i övrigt acceptabla. Utskottet vill understryka att varje fortsatt expansion måste föregås av överväganden av sambandskraven även för sådana funktioner som inte berörs av något expansionsbehov. Det allmänna krav på flexibilitet, som utskottet i det föregående uppställt för projektet i dess helhet, innebär att den funktion som har minst sambandskrav vid en expansion får förläggas i lokaler som ligger längst bort från de centrala riksdagsfunktionerna. Med beaktande härav finner utskottet förslaget innebära betryggande garantier för att i framtiden eventuellt uppkommande expansionskrav, även av betydande storleksord-

ning, skall kunna tillgodoses inom förslaget ram. Utskottet kan alltså acceptera förslaget också utifrån de nu aktuella aspekterna.

Under utskottets beredning av ärendet har särskild uppmärksamhet ägnats åt frågan om utrymmena enligt förslaget för sammanträdesrum och för partigruppernas kanslier. För båda dessa lokalgrupper kan förutses snart uppkommande anspråk på ökade lokalutrymmen. Enligt utskottets mening bör det inte uppkomma några svårigheter att vid projektets fortsatta planering tillgodose sådana anspråk. Behovet av sammanträdeslokaler är avhängigt av frågan om vilka typer av sammanträden som bör förläggas till riksdagshuskomplexet. Enligt utskottets mening bör riksdagens sammanträdeslokaler – i vart fall när kammarplenum pågår – vara reserverade för sammanträden i vilka riksdagsledamöter deltar.

Inte minst på grund av den internationella terrorismens utveckling under senare tid har säkerhetsfrågorna fått en allt större betydelse. För att ett förslag till långsiktig lokalisering av riksdagen skall kunna accepteras är det enligt utskottets mening ett oundgängligt villkor att säkerhetsfrågorna kan få en tillfredsställande lösning. Under ärendets beredning har hithörande frågor särskilt belysts. I ett demokratiskt samhälle som det svenska är det naturligt att eftersträva lättillgänglighet och öppenhet också för riksdagens del. Att avskärma riksdagen och dess ledamöter från allmänheten genom spärrar och kontroller är självfallet inte något eftersträvansvärt. Däremot måste möjligheter föreligga att på ett betryggande sätt hindra obehörigt tillträde genom t. ex. avspärrade men inbrottskänsliga öppningar mot angränsande bebyggelse. Av utredningen i denna del framgår, att de nuvarande provisoriska riksdagslokalerna vid Sergels torg genom sin utformning och belägenhet inte i praktiken kan ges en betryggande säkerhetsnivå. I det föreslagna riksdagshuskomplexet på Helgeandsholmen kan däremot säkerhetsfrågorna ges en tillfredsställande lösning. Ur nu aktuella synpunkter är förslaget sålunda enligt utskottets mening fullt godtagbart.

I flera av de i ärendet väckta motionerna har kritik framförts mot kostnadsberäkningarna i förslaget, särskilt när det gäller kostnadsjämförelser mellan det föreslagna projektet och alternativet Sergels torg. I denna del har bl. a. anförts att kostnader inte har beräknats för sådana grundförstärkningsåtgärder i fråga om riksbyggnaderna som torde bli nödvändiga.

I de av byggnadskommittén kalkylerade kostnaderna för projektet ingår reservationer för grundmursförstärkningar. De utredningar som företagits har klarlagt att ytterligare grundförstärkningsåtgärder inte nu erfordras. Visserligen torde det därutöver komma att bli nödvändigt att före år 2000 utföra särskilda åtgärder bl. a. för att förhindra en sänkning av vattennivån och att Helgeandsholmens stränder eroderar till följd av vattengenomströmningen. Dessa åtgärder måste emellertid göras under alla förhållanden, om riksbyggnaderna skall bevaras. Kostnaderna härför kommer inte att bli högre om riksbyggnaderna utnyttjas för riksdagens behov efter en ombyggnad enligt det nu aktuella förslaget. Utskottet kan därför ansluta sig till

byggnadskommitténs och förvaltningsstyrelsens uppfattning att ifrågavarande framtida kostnader inte bör belasta det aktuella byggnadsprojektet.

Den kritik som i övrigt riktats mot byggnadskommitténs kostnadsberäkningar avser främst jämförelsekostnaderna för ett Sergelstorgsalternativ. Här har bl. a. Stockholms kommun invänt att förslagens kostnadsuppskattningar i denna del ligger alltför högt. I detta instämmer åtskilliga motionärer.

Den omfattande utredning som förebragts i kostnadsfrågorna ger enligt utskottets mening vid handen att kostnaderna för Helgeandsholmsprojektet i förslaget uppskattats i enlighet med normalt tillämpade normer och beräkningssätt för statlig byggnadsverksamhet. Kostnadsuppskattningar av detta slag är självfallet alltid i sista hand resultatet av en rad bedömningar av förhållanden som ännu inte kan med exakthet anges. Utskottet kan emellertid inte finna fog för antagande att kostnaderna i denna del uppskattats oralistiskt i förslaget eller att det eljest finns skäl att lägga en annan kostnadsbedömning för Helgeandsholmsalternativet till grund för ärendets prövning.

Vad gäller kostnaderna för ett eventuellt kvarblivande vid Sergels torg är dessa enligt utskottets mening mycket svåra att med säkerhet beräkna. Som framgått av det material som redovisas i bilagorna kan sådana kostnadsberäkningar göras på flera olika sätt och med i hög grad varierande resultat. Vad som förekommit i denna del ger enligt utskottet inte vid handen att kostnaderna för ett eventuellt kvarblivande vid Sergels torg i det långa perspektivet skulle bli lägre för riksdagen än vid en återflyttning till Helgeandsholmen i enlighet med förslaget. Om man därtill förutsätter stora förändringar av de nuvarande byggnaderna pekar allt på att kostnaderna vid ett kvarblivande kan bli avsevärt högre. Därtill kvarstår kostnaderna för riksbyggnaderna på Helgeandsholmen. För bedömningen av riksdagens lokalfrågor på längre sikt har utskottet dock inte funnit att skillnaderna i fråga om kostnaderna bör tillmätas någon avgörande betydelse. Utskottet anser att kostnaderna för det föreslagna ombyggnadsprojektet är godtagbara.

Beslut har fattats om att regeringskansliet successivt skall flyttas till ny- eller ombyggda lokaler i Södra Klara. Flyttningen har inget direkt samband med frågan om riksdagens återflyttning till Helgeandsholmen. Tidsmässigt finns det dock ett visst samband genom att ombyggnadsplanerna för riksdagens vidkommande – enligt den tidplan som nu föreligger i ärendet – förutsätter att kanslihuset kan utrymmas under slutet av år 1980.

Enligt utskottets mening är det självfallet önskvärt att de statliga byggnationer som blir följden av ett genomförande av planerna på såväl regeringskansliets flyttning till Södra Klara som riksdagens återflyttning till Helgeandsholmen samordnas i den utsträckning som är möjlig och att åtgärder vidtas för att förhindra ökade kostnader genom onödig forcering av vissa byggnadsarbeten. Den tidplan som föreligger i ärendet och som innebär att riksdagen sommaren/hösten 1983 flyttar tillbaka till Helgeandsholmen bör enligt utskottets bedömning vara förenlig med dessa önskemål.

Utskottet har i det föregående redogjort för en rad olika aspekter ur vilka det nu aktuella förslaget har granskats. Vid en bedömning av förslaget, som innefattar även de aspekter som inte särskilt behandlats, finner utskottet att det framlagda förslaget utgör en ändamålsenlig lösning av riksdagens lokalfrågor i överensstämmelse med det av riksdagen i maj 1975 fattade principbeslutet om en återflyttning till ombyggda lokaler på Helgeandsholmen.

Mot denna bakgrund bör enligt utskottets mening de i ärendet väckta motionerna bedömas.

Med hänsyn till vad utskottet i det föregående anfört finns det enligt utskottets mening inte anledning att ompröva riksdagens principbeslut 1975 om en återflyttning till Helgeandsholmen. Utskottet anser det inte heller erforderligt att efter 1975 års riksdagsbeslut och med det framlagda förslagets ändamålsenlighet på nytt utreda Sergelstorgsalternativet. Utskottets bedömning av det framlagda ombyggnadsförslaget är positiv. Utskottet finner det därför uteslutet att nu överväga ytterligare ombyggnadsplaner för Helgeandsholmen, som begärts i motionerna 1976/77:58, 1977/78:9 och 1977/78:920. På anförda skäl avstyrker utskottet samtliga i ärendet föreliggande motionsyrkanden.

Med de modifieringar som angetts i det föregående tillstyrker utskottet förslaget 1977/78:5 och – i vad gäller anslag för budgetåret 1978/79 – propositionen 1977/78:100 såvitt nu är i fråga.

Utskottet hemställer

att riksdagen

1. med bifall till förslaget 1977/78:5 yrkandet 1 och med avslag på motionerna 1976/77:581, 584, 589 yrkandet 2, 592, 1977/78:3, 9, 18–21 samt 920 yrkandena 1 och 3 godkänner det av förvaltningsstyrelsen redovisade ombyggnadsförslaget,
2. med anledning av förslaget 1977/78:5 yrkandet 2 beslutar om projektering och genomförande av ombyggnadsförslaget i huvudsaklig överensstämmelse med i förslaget framlagd redovisning och huvudtidplan,
3. med bifall till förslaget 1977/78:5 yrkandet 3 godkänner att ombyggnadsförslaget genomförs inom kostnadsramen 260 000 000 kr. i prisläge 1977-04-01 i vad gäller byggnaderna samt godkänner att inredning och utrustning genomförs inom kostnadsramen 52 000 000 kr. i prisläge 1977-04-01,
4. med bifall till förslaget 1977/78:5 yrkandet 4 såvitt nu är i fråga till *Den inre riksdagsförvaltningen: Nytt riksdagshus* på tilläggsbudget II till statsbudgeten för budgetåret 1977/78 under sjuttonde huvudtiteln anvisar ett reservationsanslag av 25 000 000 kr.,
5. med avslag på motionen 1977/78:920 yrkandet 2 och med bifall till propositionen 1977/78:100 bilaga 20 punkten B 5 och

förslaget 1977/78:5 yrkandet 4 såvitt nu är i fråga till *Den inre riksdagsförvaltningen: Nytt riksdagshus* för budgetåret 1978/79 under sjuttonde huvudtiteln anvisar ett reservationsanslag av 40 000 000 kr.,

6. uppdrar åt förvaltningsstyrelsen att vid det fortsatta arbetet med ombyggnadsförslaget beakta vad utskottet i det föregående anfört om förslagets detaljgenomförande.

Stockholm den 16 februari 1978

På konstitutionsutskottets vägnar

KARL BOO

Närvarande: Karl Boo (c), Hilding Johansson (s), Anders Björck (m), Holger Mossberg (s), Bertil Fiskesjö (c), Torkel Lindahl (fp), Olle Svensson (s), Sven-Erik Nordin (c), Ove Karlsson (s), Lars Schött (m), Hans Gustafsson (s), Bengt Kindbom (c), Yngve Nyquist (s), Björn Eliasson (c) och Wivi-Anne Cederqvist (s).

Reservation

av Holger Mossberg (s), Torkel Lindahl (fp), Olle Svensson (s), Ove Karlsson (s), Hans Gustafsson (s) och Wivi-Anne Cederqvist (s), vilka ansett att utskottets yttrande och hemställan bort ha följande lydelse:

Långt före enkammarreformen stod det mot bakgrunden av riksdagens ökade arbetsuppgifter och ändrade arbetsformer klart att riksdagens lokalbehov inte kunde tillgodoses i riksdagshuset på Helgeandsholmen. Vid åtskilliga tillfällen fördes därför fram olika förslag beträffande om-, till- och nybyggnader på Helgeandsholmen. Bl. a. diskuterades i samband med författningsutredningens arbete under 1950- och 1960-talet ombyggnadsförslag som förutsatte att riksdagen skulle ta i anspråk även det år 1906 färdigställda riksbankshuset, liksom olika förslag om tillbyggnad, exempelvis av flygelbyggnader kring Riksplan. Sådana mera genomgripande förslag kom som bekant ej att genomföras. I stället tillgodosågs riksdagens successivt ökade lokalbehov mer eller mindre tillfälligt och provisoriskt. Detta kunde ske dels genom utflyttning av vissa riksdagsorgan – justitieombudsmannaämbetet, riksgäldskontoret, riksdagens revisorers kansli, nordiska rådets kansli och sedermera även konstitutionsutskottet – dels genom mindre tillbyggnader (de viktigaste under åren 1926, 1942 och 1967), dels genom ianspråktagande av personalbostäder och anskaffande av lokaler utanför

Helgeandsholmen. Sedan frågan om övergång från två- till enkammarssystem ytterligare hade accentuerat riksdagens lokalfrågor på längre sikt ansågs tiden vara inne att pröva dessa frågor i hela deras vidd. Beslut härom fattades av 1967 års riksdag.

Under våren 1968 beslöt riksdagen vidare att anta ett erbjudande från de kommunala myndigheterna i Stockholm om en provisorisk förläggning av riksdagen till lokaler vid Sergels torg. Vid årsskiftet 1970/71 flyttade riksdagen in i dessa lokaler. Den nya arbetsplatsen blev i fråga om utrymmen vida överlägsen den gamla.

Som ett led i utredningsarbetet med riksdagens lokalfrågor på längre sikt genomfördes under åren 1971–1972 en nordisk arkitekttävling avseende förslag till permanent riksdagshus. Tävlningen begränsades dock till att avse om- eller nybyggnad på Helgeandsholmen. De tävlande fick sålunda inte möjlighet att föreslå en förläggning utanför Helgeandsholmen, exempelvis vid Gustaf Adolfs torg, eller ta i anspråk byggnader eller mark i Gamla stan, t. ex. kanslihuset eller andra departementsbyggnader. Resultatet av tävlingen redovisades under hösten 1973 för riksdagen, som beslöt att två huvudalternativ i husfrågan skulle närmare utredas, nämligen dels kvarblivande vid Sergels torg, dels återflyttning till Helgeandsholmen efter ombyggnad av det gamla riksdagshuset. Beslutet innebar bl. a. att två tidigare diskuterade alternativ skulle avföras, nämligen dels nybyggnad på Helgeandsholmen efter rivning av det gamla riksdagshuset, dels hela alternativet nybyggnad på Nedre Norrmalm. Beträffande ombyggnadsalternativet framhölls att inget av de vid arkitekttävlingen framkomna förslagen kunde komma till utförande i oförändrat skick. Riksdagen underströk vikten av att det fortsatta utredningsarbetet kunde bedrivas så förutsättningslöst som möjligt inom de angivna ramarna.

Under hösten 1974 redovisade riksdagens förvaltningsstyrelse resultatet av det inom styrelsen bedrivna utredningsarbetet (riksdagshusutredningen 1974). Förvaltningsstyrelsens förslag innebar att riksdagen skulle besluta att flytta tillbaka till ombyggda lokaler på Helgeandsholmen och uppdra åt styrelsen att föranstalta om fortsatt arbete med lokalfrågorna i enlighet med de av styrelsen uppdragna riktlinjerna och i princip enligt utredningens alternativ 2. Enligt detta skulle riksdagshuset behållas i det närmaste oförändrat, medan plenisalen skulle förläggas till ett påbyggt riksbankshus. Ledamotsrummen skulle förläggas till kanslihuset, som sålunda för första gången hade fått tas med i planeringen för riksdagens lokalbehov. Förbindelse mellan kanslihuset och riksbankshuset skulle ordnas genom en nybyggd tvåvånings gångbro över Stallkanalen. Vid fortsatt expansion skulle det s. k. kanslihusannexet, dvs. dåvarande finansdepartementets lokaler i Gamla stan, kunna utnyttjas för riksdagens behov.

I sitt betänkande (KU 1975:13) över förslaget uttalade ett enhälligt konstitutionsutskott att ett ställningstagande till hur riksdagens lokalfrågor skall lösas på lång sikt måste baseras på en helhetsbedömning av en rad

viktiga faktorer, såsom funktionella krav, stadsbilda- och miljöfrågor och kostnadsaspekter. Den *främsta förutsättningen* för en god lösning av lokalfrågan var dock enligt utskottets mening att riksdagen bereds möjlighet att på bästa sätt fylla sina funktioner.

Bland de krav som enligt utskottet måste ställas på ett väl fungerande riksdagshus var att alla ledamöter har välbelägna, lämpligt utrustade arbetsrum, att utskotten har tillräckliga lokaler (både sammanträdesrum och kansli lokaler), att kammarkansliet och partigruppernas kanslier – inkl. erforderlig sekreterarehjälp – också har tillräckliga utrymmen, liksom att det inom riksdagen finns tillgång till såväl upplysningstjänst som biblioteksservice. Flertalet riksdagsledamöter måste också få tillgång till lämpliga bostadsrum, som dock inte nödvändigt torde behöva ligga i riksdagshuset. En rad andra centrala förvaltnings- och servicefunktioner måste också kunna tillgodoses, exempelvis för förvaltningskontor och tryckeriservice, och inte minst för massmedierna och allmänheten. Utskottet underströk vikten av att riksdagens lokalfråga får en lösning som inte blott tillgodoser de beräknade behoven om ca tio år utan också ger tillräckliga expansionsmöjligheter för de framtida behov som sannolikt uppkommer.

Konstitutionsutskottets majoritet (7 s, 1 fp, 1 vpk) ansåg sammanfattningsvis att frågan om hur riksdagen på lång sikt skulle lösa sin lokalfråga borde ytterligare övervägas. Ett minimikrav borde enligt utskottet vara "att tillräckliga garantier skapas för att de beslut som riksdagen fattar i denna del och som kan komma att medföra mycket betydande kostnader för samhället, tillförsäkras riksdagen goda funktionsmöjligheter åtminstone en bit in på nästa sekel" (s. 33). Utskottet föreslog därför att riksdagen skulle uppdraga åt förvaltningsstyrelsen att tillsätta en särskild beredning bestående av riksdagsledamöter för att närmare överväga riksdagens lokalfrågor på lång sikt i enlighet med vad utskottet anfört.

Riksdagen beslutade emellertid med 167 röster mot 149 att avslå utskottets hemställan och bifalla en till utskottets betänkande fogad reservation av sex ledamöter (4 c, 2 m), i vilken yrkades bifall till förvaltningsstyrelsens förslag om återflyttning till Helgeandsholmen. Förvaltningsstyrelsen fick sålunda i uppdrag att fortsätta arbetet med riksdagens lokalfrågor i första hand enligt alt. 2 i Riksdagshusetutredningen 1974 och återkomma till riksdagen om styrelsen skulle finna att nya överväganden talade för andra lösningar eller om andra förhållanden motiverade detta. Vidare anslogs medel för den fortsatta utredningen.

I det nu aktuella förslaget 1977/78:5 redovisar förvaltningsstyrelsen resultatet av det fortsatta utredningsarbetet med riksdagens lokalfrågor på längre sikt. Arbetet anges främst ha inriktats på en fortsatt utveckling av det förslag till ombyggnad av riksbyggnaderna på Helgeandsholmen som riksdagen i första hand förordade i sitt beslut år 1975. Utredningsarbetet har bedrivits av en av förvaltningsstyrelsen tillsatt byggnadskommitté, i vilken har ingått bl. a. riksdagsledamöter och personalrepresentanter. Byggnads-

kommittén anser för sin del att riksdagens lokalfråga på längre sikt får sin lämpligaste lösning genom en återflyttning till Helgeandsholmen. Förvaltningsstyrelsen ansluter sig i allt väsentligt till byggnadskommitténs slutsatser och uttalar att det redovisade utredningsresultatet stärker styrelsen i uppfattningen att det föreslagna projektet, alternativ H 2, bör komma till utförande. Beträffande den närmare innebörden i och motiveringarna för förslaget hänvisas till den i reciten intagna redovisningen (s.1–6).

Utskottet har i detta ärende också haft att behandla ett stort antal i motioner framställda yrkanden. Utskottet hänvisar till den sammanställning av motionerna som också har intagits i reciten (s.7–22).

När riksdagen vid årsskiftet 1970/71 flyttade till Sergels torg var denna förläggning avsedd för att användas under den tid som behövdes för iordningställande av permanenta lokaler för riksdagens behov. Redan år 1968 när riksdagen beslöt att anta ett erbjudande från de kommunala myndigheterna i Stockholm om en provisorisk förläggning av riksdagen till Sergels torg väcktes tanken att pröva möjligheten av en permanent förläggning av riksdagen till Sergels torg. Detta förslag avvisades utan närmare utredning under hänvisning till att dessa lokaler "inte från början planerats för riksdagens räkning och därför inte kan bedömas på längre sikt vara så funktionsdugliga som de lokaler bör bli vilka på grund av en omfattande arkitektävling speciellt utformats för riksdagens behov" (BaU 1968:48). Förslaget återkom år 1969 i samband med att riksdagen skulle ta ställning till hur den fortsatta utredningen av lokalfrågorna på längre sikt skulle beredas liksom till programmet för den planerade arkitektävlingen om riksdagshus. Även denna gång avfördes förslaget och med samma motivering som år 1968. Dessutom tillade utskottet, vars betänkande godkändes av riksdagen, att Stockholms stads erbjudande till riksdagen att disponera lokalerna vid Sergels torg var begränsat till att avse den tidsperiod som erfordrades för iordningställande av permanenta arbetslokaler för riksdagen. Någon egentlig sakbehandling i denna del förekom sålunda inte (se BaU 1969:26 s. 4–5).

Först genom riksdagens beslut under hösten 1973 kom frågan om ett kvarblivande vid Sergels torg på allvar in i bilden. Förvaltningsstyrelsen fick då i uppdrag att som ett huvudalternativ vid sidan av alternativet Helgeandsholmen utreda förutsättningarna och kostnaderna för permanenta lokaler för riksdagen vid Sergels torg genom långtidskontrakt med Stockholms kommun alternativt förvärv av berörda fastigheter (KU 1973:51, rskr 1973:353). Förvaltningsstyrelsens utredning redovisades i framställningen 1974:20 och avsåg i denna del främst de då aktuella förhållandena i Sergelstorgslokalerna. Ingen närmare utredning hade verkställts beträffande möjligheterna att i olika hänseenden göra lokalerna vid Sergels torg bättre anpassade efter riksdagens behov och vilka kostnader som i så fall kunde uppkomma. Under konstitutionsutskottets beredning av ärendet (KU

1975:13) kompletterades materialet i flera hänseenden. När det gällde Sergelstorgsalternativet avsåg dock den kompletterande utredningen främst kostnadsfrågorna med utgångspunkt i de då aktuella lokalförhållandena vid Sergels torg. Frågan om eventuella funktionsförbättringar där kom knappast alls in i bilden.

På detta material fattade riksdagen sedan i maj 1975 sitt principbeslut att flytta tillbaka till ombyggda lokaler på Helgeandsholmen. Med detta ställningstagande avfördes ånyo i stort sett Sergels torg från närmare överväganden.

I det nu till behandling föreliggande förslaget från förvaltningsstyrelsen ingår viss utredning om Sergelstorgsalternativet. Bakgrunden härtill är ett särskilt uppdrag i skrivelse den 1 juli 1976 från riksdagens förvaltningskontor till byggnadsstyrelsen att översiktligt utreda villkoren för riksdagens fortsatta lokalisering till Sergels torg samt att upprätta en årskostnadsberäkning för ett sådant alternativ. Utredning i detta hänseende har verkställts inom byggnadsstyrelsen, varvid projektorganisationen varit densamma som för Helgeandsholmsprojektet.

Den del av utredningsuppdraget som avsåg en översiktlig utredning av villkoren för riksdagens kvarstannande vid Sergels torg har redovisats i underbilaga 3 till förslaget 1977/78:5. Beträffande arbetets uppläggning och genomförande anges att det avsett att få fram en rättvisande jämförelse med projektet på Helgeandsholmen. För detta syfte har utredningen inriktats på att "översiktligt studera konsekvenserna av att det överarbetade lokalprogrammet 1977 för riksdagen appliceras på Sergelstorgsfastigheten, att precisera expansionsbehovet och erforderliga förändringar med hänsyn härtill samt att undanröja vissa funktionsproblem som sammanhänger med nuvarande lokaldisposition". Vidare nämns i utredningen att "en mycket översiktlig dispositionsskiss har upprättats främst som underlag för uppskattning av erforderliga ombyggnadskostnader". De åtgärder som föreslås i sistnämnda del får enligt vad som uttryckligen framhålls i utredningen "endast ses som ett sätt att inplacera lokalprogrammet i den befintliga byggnaden och ej som ett slutligt förslag till omdisposition". I utredningen görs vissa uttalanden om säkerhetsfrågor för Sergelstorgsfastigheten. I anslutning därtill anges att en beräkning av kostnaderna för en komplettering av säkerhetsanläggningen utifrån ett modifierat säkerhetsprogram kan göras först då en mer bearbetad plandisposition föreligger. I utredningen anges att några diskussioner med berörda enheter och med personalorganisationerna inte har förekommit. Överläggningar eller annat samråd med Stockholms kommun synes ej ha förekommit i samband med arbetet.

Arbetet såvitt avser Sergelstorgsalternativet anges i byggnadsstyrelsens utredning "Riksbyggnaderna", dagtecknad den 1 september 1977, (bilaga till förslaget 1977/78:5) ha i huvudsak avsett att utföra årskostnadsberäkning för projektet Helgeandsholmen och Sergels torg samt att översiktligt utreda riksdagens expansionsmöjligheter vid ett kvarstannande vid Sergels torg.

I byggnadskommitténs redogörelse till förvaltningsstyrelsen för sitt arbete och förslag anges att verkställd utredning avseende Sergels torg "i första hand" har "belyst konsekvenserna beträffande expansionsmöjligheter och årskostnader om riksdagen kvarligger vid Sergels torg". Förvaltningsstyrelsen säger i sin skrivelse till riksdagen i förslaget 1977/78:5 att byggnadskommitténs arbete i denna del "varit inriktat på --- en utredning avseende expansions- och kostnadsfrågor vid riksdagens kvarblivande vid Sergels torg".

I det material som nu föreligger som underlag för riksdagens vidare beslut om riksdagens lokalfrågor på längre sikt finns ett utförligt och i detalj utarbetat förslag till återflyttning till ombyggda lokaler på Helgeandsholmen och i Gamla stan. Förslaget innehåller i flera avseenden väsentliga förändringar i förhållande till det förslag som låg till grund för riksdagens principbeslut under våren 1975. Förändringarna innebär i vissa hänseenden – såsom sambandsproblemen mellan kanslihuset och riksbankshuset – allvarliga försämringar från funktionssynpunkt.

Något motsvarande utredningsmaterial som nu ger tillräckliga möjligheter att bedöma förutsättningarna för riksdagens förläggning på längre sikt till Sergels torg finns däremot inte. Till detta kommer att de utredningar som gjorts beträffande expansionsmöjligheter och kostnader för ett Sergelstorgsalternativ i väsentliga delar bygger på ett redan föråldrat och ofullständigt material. Anledningen härtill torde delvis vara att något egentligt samråd med företrädare för Stockholms kommun uppenbarligen inte skett under utredningsarbetets utförande.

Efter det att förvaltningsstyrelsen belyst sitt förslag för riksdagen i en utställning i riksdagshusets entréhall har från kommunens sida presenterats ett förslag som avser att visa möjligheterna för riksdagen att tillgodose sitt expansionsbehov i direkt anslutning till det nuvarande riksdagshuset. Enligt detta utställningsmaterial skulle riksdagen successivt kunna erhålla expansionsutrymmen i fastigheter i kvarteret Hägern Större i omedelbar närhet av riksdagshuset vid Sergels torg och med direkt, invändig förbindelse över Drottninggatan. Expansionsutrymmena anges kunna omfatta ca 16 000 kvm lägenhetsarea, vilket är något mer än vad förvaltningsstyrelsen beräknat kan komma att erfordras fram till år 2000. Redan i första etappen, som avser saneringsmogna fastigheter i detta kvarter, anges kunna inrymmas 360 kontorsrum (enligt förslaget avsedda för riksdagsbiblioteket, upplysnings-tjänsten, förvaltningskontoret och vissa övriga kontorsenheter m. m.) samt ytterligare ca 250 rum disponibla för uthyrning och framtida expansion. Beträffande innebörden av detta förslag hänvisas till bilaga 7. I de i förvaltningsstyrelsens framställning redovisade beräkningarna som utförts av byggnadstyrelsen och grundats på äldre, skriftliga uppgifter från Stockholms fastighetskontor har som expansionsmöjlighet inom kvarteret Hägern Större däremot endast räknats med ca 5 500 kvm lägenhetsarea. Vid den utfrågning med företrädare för Stockholms kommun som utskottet anordnat

i samband med ärendets beredning har expansionsmöjligheterna särskilt belysts. Därvid har också framkommit att man från Stockholms kommuns sida utgår från att det finns möjligheter att i detta angränsande kvarter tillgodose riksdagens behov av expansion. Se närmare härom bilagorna 7 och 15 (s. 227–228, 231 o. 236–237).

De uppgifter som sålunda har framkommit under utskottets beredning av ärendet visar än tydligare att det material som finns tillgängligt rörande Sergels torg som eventuellt alternativ för riksdagens fortsatta lokalisering på längre sikt är otillräckligt som beslutsunderlag för en prövning av denna fråga.

Under det långvariga utredningsarbete som har bedrivits med avseende på riksdagens lokalfrågor på längre sikt och vid de avgöranden som riksdagen vid olika tidpunkter har fattat har det visat sig att alternativet Sergels torg successivt kommit att för allt fler riksdagsledamöter framstå som en tänkbar möjlighet. Ett kvarstannande vid Sergels torg har emellertid först på ett relativt sent stadium i utredningsarbetet framförts som ett verkligt seriöst alternativ. Detta förhållande torde ha medverkat till att frågan om ett långsiktigt alternativ Sergels torg aldrig kommit att fullständigt belysas i någon utredning.

Enligt utskottets mening är det otillfredsställande att riksdagen på det utredningsmaterial som nu föreligger skall fatta ett beslut med så vittgående konsekvenser som förvaltningsstyrelsen föreslår. Som bl. a. framgår av flertalet av de i ärendet föreliggande motionerna har önskemålen om att riksdagen skall kvarstanna vid Sergels torg uppenbarligen en stark förankring hos en betydande del av riksdagens ledamöter. Den starka opinion som i detta hänseende har kommit till uttryck har enligt utskottets mening berättigade anspråk på att få frågan om möjligheterna att stanna kvar vid Sergels torg ordentligt utredd, så att en prövning av ett mera permanent kvarstannande kan göras parallellt med återflyttningsoptionen H 2, vilket avses komma att användas åtminstone intill mitten av nästa århundrade (med en beräknad avskrivningstid på 60 år). Det bör också framhållas att åtgärder av den omfattning, inte minst kostnadsmässigt, som det föreliggande återflyttningsoptionen innebär, i praktiken kommer att under mycket lång tid minska riksdagens framtida handlingsfrihet när det gäller de egna arbetsförhållandena.

Ett uppskov med ett definitivt beslut om riksdagens fortsatta lokalisering under den tid som kan behövas för att komplettera beslutsunderlaget med en fullständig undersökning rörande möjligheterna att låta riksdagen på längre sikt kvarstanna vid Sergels torg är enligt utskottets mening tidsmässigt fullt möjligt. Den planerade flyttningen av regeringskansliets lokaler till Södra Klara är numera beslutad och torde komma att genomföras, oberoende av om riksdagen beslutar sig för att återflytta till Helgeandsholmen eller ej. Någon nackdel för riksdagen att en sådan återflyttning – om riksdagen vid sin slutliga prövning skulle stanna härför – blir försenad kan inte anses föreligga.

Utskottet vill i detta sammanhang erinra om vad finansutskottet anfört i sitt yttrande (bilaga 1).

Med hänvisning till det anförda vill utskottet förorda att riksdagen nu – utan slutgiltigt ställningstagande i sak till något alternativ för riksdagens framtida lokalisering på längre sikt – beslutar om fortsatt utredning av frågan om riksdagens långsiktiga lokalbehov kan lösas genom kvarblivande vid Sergels torg och genom expansion i nära anslutning till det nuvarande riksdagshuset. Detta utredningsarbete skall särskilt avse frågorna om Sergelstorgsalternativet kan förbättras i funktionshänseende i förhållande till nuläget och vilka kostnader som åtgärder i detta hänseende kan medföra. I dessa delar måste även frågan om eventuella ombyggnadsåtgärder i de nuvarande lokalerna prövas. Utredningsarbetet bör redovisas som ett utarbetat förslag på motsvarande sätt som det av förvaltningsstyrelsen i ärendet redovisade återflyttningsförslaget enligt alternativet H 2.

Utredningsarbetet bör självfallet utgå från de grundläggande allmänna målsättningar för riksdagens lokaler som riksdagen ställt sig bakom genom sin anslutning till vad ett enhälligt konstitutionsutskott i denna del uttalat år 1975. Utskottet hänvisar till den redogörelse härför som lämnats ovan på s. 52–53. Särskilt betydelsefulla torde vara frågorna om expansionsmöjligheter och möjligheterna att utan större svårigheter kunna nå anpassning till sådana ändrade förhållanden som kan bli aktuella under lokalernas beräknade utnyttjandetid. Här tecknar sig redan en rad tänkbara utvecklingslinjer. Utskottet kan t. ex. erinra om de alltmera aktualiserade frågorna om politikerrollens framtida innehåll. Önskemål som särskilt framhållits är bl. a. olika åtgärder för att möjliggöra för riksdagsledamöterna att ägna sig åt den viktiga del av deras uppgift som går ut på att hålla nödvändig kontakt med väljare och samhällslivet i övrigt. Ett bättre tillgodoseende av dessa krav kan bl. a. komma att medföra att riksdagsledamöterna, såsom begärts i flera motioner under senare år, i större utsträckning får tillgång till kvalificerad sekreterar- och annan biträdesservice. Ett annat önskemål, som redan har aktualiserats genom regeringsskiftet efter 1976 års val, är behovet av bättre resurser för partikanslierna för de riksdagsgrupper som företräder oppositionen (se särskilt bilaga 13). Det ofta framförda kravet på ökad tillgång på sammanträdeslokaler bör också prövas. Såsom framgår av förvaltningsstyrelsens utredning om villkoren för riksdagens kvarstannande vid Sergels torg är det vidare lämpligt att komplettera säkerhetsanläggningen i samband med utarbetande av en detaljerad plandisposition.

Med hänsyn till den betydande sakkunskap som förvaltningsstyrelsen besitter när det gäller utredningen av riksdagens lokalfrågor anser utskottet att ansvaret även för det kompletterande utredningsarbetet beträffande alternativet Sergels torg bör anförtros åt denna. Det förutsätts därvid ankomma på styrelsen att närmare besluta om formerna för utredningsarbetets bedrivande. På motsvarande sätt som hittills skett kan till arbetet, som bör ske i nära samarbete med företrädare för Stockholms kommun, knytas

erforderlig expertis.

Mot bakgrunden av den välvilliga inställning från företrädare för samtliga politiska partier i Stockholms kommunfullmäktige som kommit till uttryck bl. a. i utfrågningen inför utskottet (se bilaga 15) bör särskilt belysas möjligheterna för riksdagen att få fritt förfoga över – med eller utan äganderätt – de aktuella lokalerna vid Sergels torg.

Förvaltningsstyrelsen bör sedan tillräckligt beslutsunderlag utarbetats ånyo underställa riksdagen frågan hur riksdagens lokalfrågor på längre sikt skall lösas. Förvaltningsstyrelsens förslag bör sålunda omfatta en redovisning av på likartat sätt utformade och jämförbara förslag till såväl återflyttning till Helgeandsholmen som kvarblivande vid Sergels torg. Förvaltningsstyrelsen bör därvid även vara oförhindrad att göra de ändringar i det nu föreliggande återflyttningsförslaget som styrelsen kan finna motiverade med hänsyn till utvecklingen efter förslaget framläggande för riksdagen förra året och de synpunkter som anförts bl. a. i motioner i detta ärende.

På grundval av detta utvidgade förslag, som bör kunna läggas fram för riksdagen under år 1979, bör riksdagen kunna fatta definitivt beslut om sin framtida lokalisering.

För det fortsatta utredningsarbetet på riksdagens lokalfrågor förordar utskottet att riksdagen på tilläggsbudget II för budgetåret 1977/78 under sjuttonde huvudtiteln till Den inre riksdagsförvaltningen: Fortsatt utredning om riksdagens hus m. m. anvisar ett reservationsanslag om 1 000 000 kr.

Utskottet hemställer

att riksdagen

1. med anledning av förslaget 1977/78:5 samt motionerna 1976/77:581, 584, 589 yrkandet 2, 592, 1977/78:3, 9, 18, 19, 20, 21 och 920 yrkandena 1 och 3 uppdrar åt förvaltningsstyrelsen att i enlighet med vad utskottet i det föregående anført ytterligare överväga riksdagens lokalfrågor på längre sikt,
2. för det fortsatta utredningsarbetet med riksdagens lokalfrågor på längre sikt till *Den inre riksdagsförvaltningen: Fortsatt utredning om riksdagens hus m. m.* på tilläggsbudget II till statsbudgeten för budgetåret 1977/78 under sjuttonde huvudtiteln anvisar ett reservationsanslag av 1 000 000 kr.,
3. avslår det i förslaget 1977/78:5 framställda yrkandet 4 om anvisning på tilläggsbudget för budgetåret 1977/78 till Den inre riksdagsförvaltningen: B 7 "Nytt riksdagshus" under sjuttonde huvudtiteln om ett reservationsanslag av 25 000 000 kr.,
4. med bifall till motionen 1977/78:920 yrkandet 2 avslår det i propositionen 1977/78:100 bilaga 20 punkten B 5 Den inre riksdagsförvaltningen: Nytt riksdagshus och förslaget 1977/78:5 yrkandet 4 framställda yrkandet om anvisning för budgetåret 1978/79 av ett reservationsanslag av 40 000 000 kr.

BILAGEDEL

Finansutskottets yttrande

1977/78:1 y

över förslag 1977/78:5 om riksdagens lokalfrågor på längre sikt
m. m. jämte motioner

Till konstitutionsutskottet

Konstitutionsutskottet har genom beslut 1977-11-08 berett finansutskottet tillfälle att avge yttrande över förslag 1977/78:5 om riksdagens lokalfrågor på längre sikt jämte motionerna 1976/77:581, 584, 589 yrkande 2 och 592 samt 1977/78:3, 9 och 18-21, såvitt gäller konsekvenser för regeringskansliets lokalfrågor.

I förslaget hemställs att riksdagen

1. godkänner det redovisade ombyggnadsförslaget,
2. beslutar om projektering och genomförande av förslaget enligt redovisningen och huvudtidplanen,
3. godkänner att förslaget genomförs inom kostnadsramen 260 000 000 kr. i prisläge 1977-04-01 i vad gäller byggnaderna samt godkänner att inredning och utrustning genomförs inom kostnadsramen 52 000 000 kr. i prisläge 1977-04-01,
4. till den inre riksdagsförvaltningen: B7 "Nytt Riksdagshus" under XVII:e huvudtiteln för budgetåret 1977/78 anvisar ett reservationsanslag av 25 000 000 kr. samt för budgetåret 1978/79 anvisar ett reservationsanslag av 40 000 000 kr.

I motionen 1976/77:581 av Oskar Lindkvist m. fl. (s) hemställs

1. att riksdagen uppdrar åt förvaltningsstyrelsen
 - a. att utreda även frågan om en permanentning av riksdagslokalerna vid Sergels Torg i enlighet med vad som anförts i motionen,
 - b. att samtidigt framlägga alternativa förslag om riksdagens framtida lokalfrågor m. m.,
2. att riksdagen beslutar att kostnaderna för utredning om alternativet Sergels Torg tills vidare får bestridas från förslagsanslaget B1 Den inre riksdagsförvaltningen: Förvaltningskostnader.

I motionen 1976/77:584 av Tore Nilsson (m) hemställs att riksdagen beslutar att projektering och planering av riksdagshuset på Helgeandsholmen skall ske med sikte på ett realiserande av alternativet "Samspel".

I motionen 1976/77:589 av Olle Svensson m. fl. (s) hemställs i yrkande 2 att riksdagen uttalar att möjligheten prövas att riksdagen under avsevärd tid

bibehåller sin förläggning vid Sergels Torg i avvaktan på en utredning om att i ett hus inrymma de centrala riksdagsfunktionerna.

I motionen 1976/77:592 av Olle Wästberg m. fl. (fp) hemställs att riksdagen beslutar avbryta arbetet på en flyttning till Helgeandsholmen och uppftar förhandlingar med Stockholms kommun om lämplig form för riksdagens kvarstannande i nuvarande, provisoriska riksdagshuset.

I motionen 1977/78:3 av Alf Lövenborg (–) och Rolf Hagel (–) hemställs att riksdagen uttalar

1. att arbetet med Helgeandsholmsprojektet avbryts,
2. att fortsatt utredningsarbete utgår från att riksdagen skall ligga kvar vid Sergels Torg.

I motionen 1977/78:9 av Tore Nilsson (m) hemställs att riksdagen beslutar

1. att det hittills bedrivna projekteringsarbetet med H 2 avbryts,
2. att en arbetsgrupp tillsätts med uppdrag att till den 1 maj 1978 utveckla förslaget Samspel och redovisa detsamma som underlag för projektering på samma stadium som H 2 nu föreligger,
3. att arbetsgruppen åläggs att utföra sitt uppdrag fullt öppet under förlöpande kontroll av såväl utfört arbete som förbrukade medel,
4. att 2,5 milj. kr. anvisas för detta fortsatta arbete.

I motionen 1977/78:18 av Oskar Lindkvist m. fl. (s) hemställs att riksdagen beslutar avslå förvaltningsstyrelsens hemställan om att återflytta riksdagen till Helgeandsholmen.

I motionen 1977/78:19 av Björn Molin m. fl. (fp) hemställs

1. att riksdagen upphäver beslutet 1975 att flytta tillbaka till Helgeandsholmen,
2. att riksdagen avslår förvaltningsstyrelsens hemställan i förslaget 1977/78:5,
3. att riksdagen beslutar uttala att det fortsatta arbetet med riksdagens lokalfrågor på längre sikt inriktas på en grundlig prövning av alternativet att riksdagen kvarstannar vid Sergels Torg.

I motionen 1977/78:20 av Olle Svensson m. fl. (s) hemställs

1. att riksdagen avslår förvaltningsstyrelsens förslag 1977/78:5,
2. att riksdagen uttalar sig för att riksdagen under avsevärd tid behåller sin förläggning vid Sergels Torg så att möjligt rådrum vinnes för övervägande av ett nytt alternativ, som långsiktigt kan tillgodose önskemålet att i ett hus rymma de centrala riksdagsfunktionerna.

I motionen 1977/78:21 av Lars Werner m. fl. (vpk) hemställs att riksdagen beslutar att

1. avslå riksdagens förvaltningsstyrelsens förslag 1977/78:5 rörande riksdagens lokalfrågor på längre sikt m. m.,

2. uttala att riksdagen bör kvarstanna vid Sergels Torg,
3. uppdra åt förvaltningsstyrelsen att uppta erforderliga förhandlingar med Stockholms kommun i frågan.

Utskottet

Utskottet har, med den beredningstid som stått till förfogande, inte haft möjlighet att göra några ingående analyser av t. ex. vilka fördyringar som ev. kan uppstå genom en förhållandevis kort byggnadstid för Södra Klara-projektet. Detsamma gäller den jämförande årskostnadskalkyl som presenteras i förslaget.

Utskottet koncentrerar sig i yttrandet på en jämförelse mellan de nu föreliggande alternativen, dvs. främst återflyttning till Helgeandsholmen enligt föreliggande förslag och fortsatt förhyrning av lokaler vid Sergels Torg. Utskottet vill emellertid inledningsvis anföra att det hade varit värdefullt om det i förslaget 5 något belysts hur de bägge alternativen passar in i den samlade lokalförsörjningsplanen för den statliga verksamheten i Stockholms-området. Intressant hade också varit att kunna sätta in den nu aktuella frågan i totalbilden vad gäller statens mellanhavanden med Stockholms kommun i mark- och fastighetsfrågor. Denna bild innefattar ett flertal större frågor, t. ex. den om den framtida dispositionen av marken vid Bromma flygplats. Förhandlingarna med kommunen om Södra Klara är inte slutförda.

Utskottet gör beträffande regeringskansliets lokaler den bedömningen att en successiv flyttning till Södra Klara under alla förhållanden hade blivit nödvändig. Den nu planerade mera samlade flyttningen har emellertid ett direkt samband med riksdagens beslut år 1975 om återflyttning till Helgeandsholmen. Sannolikt kan nybyggnationen och flyttningen ske i långsammare takt om riksdagen nu skulle välja att stanna vid Sergels Torg.

I motionen 1977/78:19 anförs bl. a. att de kostnader för nya lokaler för regeringskansliet som uppkommer som en följd av riksdagens återflyttning till Helgeandsholmen måste inkluderas i den totala kostnadsberäkningen för Helgeandsholmsprojektet. Oavsett om regeringskansliets flyttning kommit till stånd utan riksdagens återflyttning till Helgeandsholmen eller ej, bör enligt utskottets mening hänsyn endast tas till sådana kostnader som påverkas av vilket beslut riksdagen fattar. Av detta skäl bör kostnaderna för regeringskansliets nya lokaler inte belasta alternativet Helgeandsholmen i annan mån än som kan motiveras av att kostnaderna blir högre med den tidplan som gäller än om utbyggnaden av Södra Klara kan ske i lugnare takt.

En kostnad som dock har ett direkt samband med regeringskansliets lokaler och som enligt utskottets mening borde finnas med i kalkylen, men inte gör det, är vad som kan betecknas som dubbelhyra för de delar av regeringskansliet som nu återfinns i kanslihusbyggnaden och för den period då denna måste stå tom för ombyggnad (1981–1983). Detsamma torde i viss

mån gälla andra verksamheter för den period då byggnaderna på Helgeandsholmen måste stå tomma på grund av ombyggnad.

I anslutning till vad ovan anförts om bl. a. dubbelhyror vill utskottet mera principiellt kommentera ett par punkter i den nämnda kalkylen. Den ena punkten gäller det nuvarande värdet av riksbyggnaderna och marken på Helgeandsholmen. I kalkylen är dessa, främst till följd av eftersatt underhåll, upptagna till ett negativt värde, -35 milj. kr., en summa som därigenom belastar Sergels Torgs-alternativet. Detta sker trots att kommunen erjudit sig att överta riksbyggnaderna. Utskottet har förståelse för att byggnadskommittén inte ansett sig i sak böra pröva detta kommunens erbjudande. Av detta följer dock inte självklart att den här diskuterade kalkylen skall upprättas på det sätt som skett. Eftersom det föreligger ett anbud som ligger högre än de -35 milj. kr. som byggnadskommittén anger värdet till, så innebär det att byggnaderna och marken har ett alternativanvändningsvärde. I princip bör då detta senare värde användas i kalkylen. Om riksdagen sedan väljer att behålla riksbyggnaderna av andra skäl än för deras användning som riksdagshus bör kostnader och intäkter som följer härav inte belasta något av de nu aktuella riksdagshusalternativen.

Om riksdagen skulle välja att nu stanna kvar vid Sergels Torg med långtidsförhyrning men vill behålla riksbyggnaderna för att hålla möjligheten öppen att någon gång i framtiden utnyttja Helgeandsholmen för ett riksdagshus kommer emellertid frågan i ett annat läge. Då är det riktigt att som byggnadskommittén gör belasta Sergels Torgs-alternativet med kostnaderna för en upprustning av riksbyggnaderna. Det kan emellertid ifrågasättas om man inte då borde få några hyresintäkter från uthyrningen av riksbyggnaderna - intäkter som i jämförelsen borde tillgodoföras alternativet Sergels Torg.

Den kalkylmetod som används är av stor betydelse för utfallet av den gjorda jämförelsen. I det sammanhanget kommer, förutom de 35 milj. kr. som nu belastar alternativet Sergels Torg, även kostnader för grundförstärkning in i bilden. Som en följd av förslagets synsätt, att riksdagen under alla förhållanden kommer att behålla Helgeandsholmen, har hänsyn ej tagits till kostnader för grundförstärkning. Sådana uppkommer nämligen oavsett vilken den framtida användningen blir. Om man tillämpar det alternativa synsättet, och i kalkylen beaktar kommunens offert i alla dess delar, måste man ta hänsyn till att kostnader för grundförstärkning kommer att få bestridas av den framtida ägaren, i detta fall kommunen. Med ett sådant synsätt skall dessa kostnader belasta Helgeandsholmsprojektet i den gjorda jämförelsen, eftersom det bara är i det alternativet staten drabbas av kostnaderna.

Den andra punkt utskottet vill kommentera gäller vilken tidpunkt jämförelsen mellan alternativen skall avse. I förslaget sker jämförelsen i prisläge 1977-04-01. Härigenom behövs inga antaganden om framtida pris- och kostnadsutveckling, vilket är en fördel. Detta är ett helt godtagbart

förfaringsätt förutsatt att utfallet för de båda alternativen påverkas i samma grad av framtida prisutveckling. Om så inte är fallet blir jämförelsen rättvisande endast om någon prisstegring inte sker framöver. Eftersom en sådan utveckling erfarenhetsmässigt inte är särskilt sannolik kommer, i den aktuella jämförelsen, alternativet Helgeandsholmen att gynnas av att kalkylen sker i prisläge 1977-04-01.

Vid en pris- och kostnadsutveckling på ca 7 % per år och med en ränta av samma storleksordning blir de bägge alternativen kostnadsmässigt likvärdiga vid flyttningstillfället 1983. Vid högre ökningstakt (vilket vi haft hittills under 1970-talet) blir alternativet Helgeandsholmen relativt sett dyrare. Utskottet vill också påpeka att även om man räknar i prisläge 1977-04-01 så är jämförelsen i förslaget inte helt rättvisande. Det är nämligen kostnaderna 1983 som måste jämföras, även om detta görs i 1977 års penningvärde. För att nå jämförbarhet måste man därför räkna om den beräknade hyran 1983 i Sergels Torgs-alternativet till nuvärde, 1977 års priser. Vissa delar av årskostnaderna, bl. a. kostnaderna för drift, uppvärmning m. m. skall följa prisutvecklingen. Övriga delar är fasta över tiden och skall diskonteras. Om man antar att prisstegringstakten och räntenivån är lika stora och då använder statens normalränta (vilken används i förslagets kalkyl för Helgeandsholmen) för att diskontera den beräknade årshyran för Sergels Torg till nuvärde får man till resultat att årskostnaden för Sergels Torgs-alternativet i 1977 års priser blir ca 27,4 milj. kr. (24,0 milj. kr. om man undantar kapitalkostnad på värdet av renovering av Helgeandsholmen).

Det är enligt utskottet svårt att göra någon säker bedömning av vilket alternativ som ger de lägsta framtida utgifterna. Mot bakgrund av det hittills anförda och av att vissa ytterligare punkter i den jämförande årskostnads-kalkylen kan diskuteras, gör utskottet den bedömningen att underlaget i förslaget 5 inte ger tillräcklig grund för att hävda att återflyttning till Helgeandsholmen skall väljas framför andra alternativ, därför att det blir billigare.

Utskottet vill framhålla att den reala innebörden av utgifterna på ett avgörande sätt skiljer sig åt i alternativen. I Sergels Torgs-alternativet utnyttjas redan befintliga lokaler. Utgifterna består i huvudsak av hyresbetalningar till kommunen. Helgeandsholms-projektet kräver däremot en betydande investering – resurser som arbetskraft och byggnadsmaterial måste tas i anspråk för att alternativet skall kunna genomföras.

Frågan om tidplanen för byggnadsarbetena i Södra Klara och tidpunkten för riksdagens återflyttning till Helgeandsholmen togs upp inom ramen för det besparingsprogram som regeringen lade fram i kompletteringspropositionen i maj 1977. Föredragande statsrådet anförde då bl. a. att det som ett led i stabiliseringsprogrammet var önskvärt att även riksdagens återflyttning till Helgeandsholmen senarelades. Föredraganden erinrade i sammanhanget om att riksdagen (KU 1976/77:41) syntes ha ställt sig bakom tanken att den, om den beslutade sig för att återflytta till Helgeandsholmen, skulle komma att

vara installerad där år 1983. Finansutskottet (FiU 1976/77:30 s. 58) anförde i frågan bl. a. följande:

Vad utskottet nu beskrivit visar tydligt att om tidpunkten för riksdagens återflyttning till Helgeandsholmen inte framflyttas uppkommer behov av en stark forcering av delar av Södra Klara-projektet. Utskottet anser i likhet med föredraganden att flera skäl talar mot en sådan forcering. Enligt utskottets mening bör regeringen därför i fråga om hela Södra Klara-projektet kunna arbeta med den förutsättningen att arbetena inte bör forceras, bl. a. med hänsyn till risken för kostnadsfördyringar och till behovet av erforderligt samråd med berörd personal. Detta innebär att riksdagens eventuella återflyttning till Helgeandsholmen kommer att behöva senareläggas jämfört med 1975 års beslut.

Utskottet vill avslutningsvis framhålla att det statsfinansiella läget f. n. är mycket ansträngt och kan förutses så förbli under flera budgetår framöver. Alternativet Helgeandsholmen medför betydligt större budgetanspråk än alternativet Sergels Torg under de närmaste åren. Utskottet har i och för sig förståelse för behovet av att beslut i frågan fattas så snart som möjligt, bl. a. på grund av utformningen av kommunens offert som innebär att besked bör lämnas kommunen före årsskiftet. Det är dock enligt utskottets mening olyckligt att riksdagen tvingas ta ställning till detta stora projekt utan att ha möjlighet att sätta in det i det större budgetperspektiv som ges då budgetförslaget för budgetåret 1978/79 föreligger.

Stockholm den 23 november 1977

På finansutskottets vägnar

BJÖRN MOLIN

Närvarande: Björn Molin (fp), Kjell-Olof Feldt (s), Axel Kristiansson (c), Knut Wachtmeister (m), Knut Johansson (s), Torsten Gustafsson (c), Paul Jansson (s), Arne Pettersson (s), Anton Fågelsbo (c), Arne Gadd (s), Sven-Olov Träff (m), Per-Axel Nilsson (s), Rolf Rämgård (c), Anita Gradin (s) och Holger Bergqvist (fp).

Avvikande meningar

1) av Knut Wachtmeister (m) och Sven-Olov Träff (m) som anför:

Riksdagen beslöt i maj 1974 i princip om en återflyttning till Helgeandsholmen. Riksdagens förvaltningsstyrelse har 1977-09-28 enhälligt föreslagit att arbetet med detta projekt fortsätts enligt de tids- och kostnadsplaner som byggnadskommittén redovisat.

Finansutskottet som beretts tillfälle att yttra sig över förslaget och därav föranledda motioner har inte haft den tid till förfogande som krävs för en

ingående jämförande analys av de olika alternativens ekonomiska konsekvenser.

Det kan också enligt vår mening starkt ifrågasättas om en prövning av riksdagens lokalfrågor utifrån strikt finansiella kriterier är meningsfull. Självfallet är det däremot angeläget att de totala samhällsekonomiska konsekvenserna av ett fullföljande av beslutet om återflyttning till Helgeandsholmen blir väl belysta. Underlaget synes oss i detta hänseende inte helt komplett, men det material som nu föreligger ger oss inte anledning att ifrågasätta förvaltningsstyrelsens förslag.

2) av Anton Fågelsbo (c) som anför:

Jag anser för min del att finansutskottet bort avge ett fullständigt yttrande med direkt ställningstagande till det framlagda förslaget 1977/78:5 och att utskottet då skulle ha tillstyrkt hemställan i förslaget i enlighet med det principbeslut som riksdagen fattade 1975.

3) av Rolf Rämgård (c) som anför:

Med hänsyn till riksdagens tidigare fattade beslut vill jag framhålla följande.

Tidpunkten för en eventuell återflyttning till Helgeandsholmen bör inte ytterligare fördröjas. Med hänsyn till att förberedelser och projekteringar i vad avser regeringskansliernas lokaler är långt framskridna och att riksdagens återflyttning till Helgeandsholmen bör ske snarast möjligt är det angeläget att den tidplan som riksdagen antagit och som byggnadsstyrelsen nu arbetar efter följs.

Bilaga 2

Byggnadsstyrelsen 754 10 268 98
Kv. Norrbro Kv. Mars o. Vulcanus, Stockholm
RIKSBYGGNADERNA
Systemhandling 77-08-01

Allmän redovisning

Riksbankshuset
Riksdagshuset
Kanslihuset
Riksplan

Stockholm den 1 augusti 1977

Ahlgren Olsson Silow
Arkitektkontor AB

Göran Streijffert
Arkitekt SAR

Innehållsförteckning

1	Orienterande beskrivning	72
1.1	Bakgrund	72
1.2	Projektorganisation	72
1.3	Program och ytor	73
1.4	Yttre förutsättningar	74
1.5	Huvuddisposition	75
1.6	Lokalstandard	75
1.7	Teknisk standard	77
2	Lokalförteckning Lokalbeskrivning	79
2.1	Entréer	79
2.2	Riksdagens plenisal	80
2.3	Talmansrum	82
2.4	Kammarkansli	83
2.5	Stenografer/Composer	84
2.6	Statsrådsrum	85
2.7	Klubbrum	86
2.8	Ledamotsrum	87
2.9	Utskott	88
2.10	Vissa riksdagens organ	89
2.11	Partigrupper	89
2.12	Sammanträdesrum	90
2.13	Massmedia	92
2.14	Riksdagsförvaltningen	92
2.15	Riksdagsbibliotek	94
2.16	Restauranglokaler Serveringar	95
2.17	Motionslokaler	97
2.18	Gemensamma funktioner	98
2.19	Verkstäder Förråd Arkiv	100
2.20	Städtrum Omklädningsrum	100
2.21	Parkering Inlastning	102
2.22	Tekniska utrymmen	103
3	Byggnadernas disposition	105
3.1	Plenisalbyggnadens disposition	105
3.2	Riksdagshusets disposition	107
3.3	Ledamotsbyggnadens disposition	109
3.4	Riksplans disposition	111

1 Orienterande beskrivning (2)

1.1 Bakgrund (3)

I maj 1975 beslöt riksdagen att flytta tillbaka till ombyggda lokaler på Helgeandsholmen och att uppdra åt förvaltningsstyrelsen att föranstalta om fortsatt arbete med riksdagens lokalfråga i första hand enligt alt. 2 i riksdagshusetutredningen 1974 och återkomma till riksdagen med nytt förslag om styrelsen skulle finna att nya överväganden talar för andra lösningar eller om andra förhållanden framkommer som motiverar detta. En byggnadskommitté bildades i oktober 1975 och under dess ledning har planeringsarbetet bedrivits så att riksdagen under hösten 1977 skall kunna ta slutlig ställning till sin lokalfråga och en återflyttning kunna ske under 1983.

I juli 1976 uppdrog byggnadskommittén åt byggnadsstyrelsen att medverka i planeringsarbetet. I uppdraget ingår jämväl att klarlägga de villkor under vilka riksdagen kan stanna kvar vid Sergels torg och de konsekvenser det skulle få för riksdagens lokalförhållanden på längre sikt.

Det material som redovisas i denna skrift berör endast ombyggnad av lokalerna på Helgeandsholmen och ligger till grund för de kostnadsberäkningar som ingår i redovisningen av utredningen.

1.2 Projektorganisation

Ansvarig för riksdagens lokalfråga är riksdagens förvaltningsstyrelse. För projektet har förvaltningsstyrelsen tillsatt en byggnadskommitté. Byggnadskommittén utgörs av riksdagsledamöterna Erik Wörnberg ordförande, Margit Sandéhn, Arne Gadd, Thorsten Larsson, Claes Elmstedt, Astrid Kristensson och Gabriel Romanus, förvaltningsdirektören Eric Lindström verkställande ledamot samt i egenskap av personalrepresentanter expeditionsföreståndaren Sigfrid Larsson (SF), avdelningsdirektören Lars Zanderin (TCO) och kanslichefen Ove Lindh (SACO/SR). I kommitténs arbete har även deltagit avdelningsdirektören vid riksdagens förvaltningskontor Olle Etzén. Expert och utredningsman har varit professor Sven Silow.

Byggnadskommittén har bildat ett arbetsutskott vilket utgörs av Erik Wörnberg, Thorsten Larsson och Eric Lindström samt som representant för personalorganisationerna Sigfrid Larsson.

En samrådsgrupp från riksdagen har tillsatts bestående av arbetsplatsrepresentanter, representanter för de fackliga personalorganisationerna, huvudskyddsombudet och säkerhetschefen.

Byggnadsstyrelsens organisation för projektet är följande:

Projektchef	Lennart Kolte
Projektledare	Jan Elfven

Byggnadsstyrelsens linjeorganisation

Konsultgruppen som har byggnadsstyrelsens uppdrag med projektet har följande sammansättning:

Ombud för konsultgruppen arkitekt SAR Göran Streiffert
 Projekteringsledning civ. ing. Olov Agri

Arkitekt:

Ahlgren Olsson Silow ansv. handl:
 Arkitektkontor AB arkitekt SAR Göran Streiffert

Konstruktör:

AB Jacobsson & Widmar ansv. handl:
 ing. Sören Lundgren

VVS & VA:

Wahlings konstr. byrå AB ansv. handl:
 ing. Åke Arnell

El- & transp.

G. Sjölander konsulterande ansv. handl:
 ingenjörbyrå AB ing. Jarl Olson

1.3 Program och ytor (4)

Lokalgrupper	Programarea m ²		
	ljus	mörk	totalt
1. Entréer		534	534
2. Riksdagens plenisal	70	1 782	1 852
3. Talmansrum	230	68	298
4. Kammarkansli	350	75	425
5. Stenografer, composeranläggning	510	87	597
6. Statsrådsrum	601	81	682
7. Klubbrum	400		400
8. Ledamotsrum	6 195	945	7 140
9. Utskott	3 214	166	3 380
10. Vissa riksdagens organ	15		15
11. Partigrupper	1 010	310	1 320
12. Sammanträdesrum	255	1 398	1 653
13. Massmedia		582	582
14. Riksdagsförvaltningen	1 440	617	2 057
15. Riksdagsbibliotek	460	723	1 183
16. Restauranglokaler, serveringar	805	300	1 105
17. Motionslokaler		381	381
18. Gemensamma servicefunktioner	380	569	949
19. Verkstäder, förråd, arkiv		810	810
20. Städtrum, omklädningsrum, m. m.		507	507
21. Parkering, inlastning		3 719	3 719
Summa	15 935 m ²	13 654 m ²	29 589 m ²

Till dessa ytor kommer utrymmen för teknisk installation och kommunikationer.

Inre sambandskrav innebär bl. a. att plenisalen skall vara lätt tillgänglig för kammaranknutna verksamheter, massmedia och åhörare samt att ledamöterna skall kunna nå sina platser i plenisalen från sina arbetsrum inom max 4 min.

Lokalernas standard beträffande ytskikt, klimat och belysning motsvarar förhållandena vid Sergels torg.

Beträffande inredning och utrustning har funktionsstudier och erfarenheter från den nuvarande verksamheten inneburit ökade krav.

För att tillgodose behoven av god rumsakustik och ljudisolering har ett akustiskt program utarbetats.

Säkerhetskraven har likaledes sammanställts i ett särskilt program.

Dessa programkrav har gett projektet en lägenhetsarea om 52 400 m².

1.4 Yttre förutsättningar (5)

Till förfogande för att tillgodose riksdagens lokalbehov vid återflyttning står kv. Norrbro med riksbyggnaderna samt kv. Mars och Vulcanus med nuvarande kanslihuset. Norrbro och Strömparterren ingår inte i projektet.

Riksbyggnaderna uppfördes för riksdagen och riksbanken efter ritningar av Aron Johansson och togs i bruk 1905. De skall i största möjliga omfattning bevaras. Kanslihuset uppfördes 1922–1936 efter ritningar av Wolter Gahn och Gustav Clason. Dess äldre portik mot Mynttorget, ritad av Carl Fredrik Adelcrantz 1785, är byggnadsminnesmärke. Helgeandsholmen väster om Norrbro ägs av riksdagen. Kv. Mars och Vulcanus ägs av staten.

För framtida expansion kommer nuvarande departementslokaler i kv. Cephalus, Mercurius och Neptunus större att kunna disponeras. De blir tillgängliga då departementen flyttat till Södra Klara.

Markanvändning och bebyggelse regleras av den stadsplan som upprättas av Stockholms kommun. Den innebär endast större avvikelser från nuvarande förhållanden i två avseenden. F. d. riksbanken får byggas på till viss höjd och klimatskyddad förbindelse mellan Helgeandsholmen och nuvarande kanslihuset får byggas i anslutning till Stallbron.

Anslutning till kommunala ledningssystem för fjärrvärme och vatten kan göras i Norrbro och Myntgatan. Anslutning till avlopp kan göras i Stallbron och Myntgränd.

Anslutning till starkströms- och telenät förutsättes kunna göras i Riksbron.

Trafiken kring och till fastigheterna regleras av kommunens trafikplan. Riksgatan skall bli gågata och utgöra en länk i gångstråket Drottninggatan–Västerlånggatan. Begränsad försörjningstrafik kan tillåtas över Riksbron och Stallbron. Myntgatan, Slottskajen och Norrbro kommer att som nu ha dubbelriktad trafik. Trafik till och från garage etc. på Helgeandsholmen skall anslutas till Norrbro.

1.5 Huvuddisposition (6)

I f. d. riksbanken, fortsättningsvis benämnd plenivalsbyggnaden, ligger kammarens plenisal och sådana utrymmen som kräver nära kontakt med denna såsom talmansrum, kammarkansli, stenografrum, klubblokaler, restaurang, utrymmen för teknisk och annan service till kammaren samt lokaler för massmedia och för åhörare. Plenivalsbyggnaden har sin huvudentré mot Riksgatan och åhörarentré i norra mynningen av denna.

I riksdagshuset ligger utskottens lokaler, statsrådets rum jämte ett mindre antal ledamotsrum, riksdagsförvaltningen med riksdagsbiblioteket, upplysningstjänsten, riksdagstrycket och övriga gemensamma servicefunktioner samt verkstäder, förråd och arkiv m. m. I byggnaden ligger en samlad grupp av konferensrum. Byggnaden har entréer såväl mot Riksgatan som Riksplan.

Inuvarande kanslihuset, fortsättningsvis kallat ledamotsbyggnaden, ligger ledamotsrum, talmannens bostad, partigrupper, vissa klubblokaler jämte utrymmen för fysisk rekreation och andakt. Huvudentrén nås från Mynttorget. Genom byggnadens läge och entréförhållanden kan riksdagsmännens kontakter med väljare, allmänhet och anhöriga fungera oberoende av det interna riksdagsarbetet.

Under Riksplan läggs garage och lastplats och under Riksgatan tekniska utrymmen. Garage och lastplats nås via ramper i Riksplan.

Riksdagshuset bevaras till det yttre och inre. Plenivalsbyggnadens yttre och väsentliga delar av dess inre bevaras likaledes. Plenisalen med anknutna utrymmen bildar en påbyggnad.

Ledamotsbyggnadens exteriör förblir orörd. I dess inre bibehålles uppläggningsen i stort medan rumsindelningen förändras.

Byggnaderna på Helgeandsholmen sammanbinds genom gallerier över Riksgatans portaler. Ledamotsbyggnaden har intern kontakt med plenivalsbyggnaden genom en klimatskyddad förbindelse i anslutning till Stallbron.

Samtliga byggnader är dessutom sammanbundna av ett internt kulvertsystem med anslutning till lastplats i garageplanet. Riksgatan utformas som gågata med möjlighet till framkörning för speciella ändamål över kantsten från Mynttorget och Strömgatan. Fordonstrafik till Helgeandsholmen anslutes i övrigt till Norrebro.

Ledamotsbyggnaden har möjlighet till separat försörjningstrafik.

1.6 Lokalstandard (7)

Utrymmesstandarderna är delvis betingad av de befintliga byggnadernas stommått och rumsindelning. Anpassningen till byggnaderna har genomslutligt medfört en något högre ytstandard än den begärda.

Lokalbeståndet fördelar sig ungefär lika mellan befintliga resp. ny- eller

ombyggda rum. Den eftersträvade standarden beträffande ytskikt m. m. har i befintliga rum i stor omfattning uppnåtts genom restaurering av äldre ytor och fasta inrednings- och dekorationselement.

För de olika utrymmeskategorierna gäller i övrigt följande beträffande ytskikt:

Nya entréutrymmen ges samma standard som befintliga entré- och trapphallar med bl. a. golv av natursten.

I plenisal, sessionssalar, klubbrum, bibliotek, sammanträdesrum och arbetsrum med anslutande foajéer och korridorer beläggs golven med heltäckande textilmattor. I vissa av dessa utrymmen såsom plenisalen och dess foajé ges väggarna särskilt hög ytstandard. I övrigt vävspännes och målas väggarna. Förekommande undertak är i stor omfattning av specialutförande. Undantag från denna ytstandard utgör rum som främst av monumentvårdsskäl särbehandlas.

Verkstäder, ekonomiutrymmen, motionslokaler, personal- och hygienutrymmen ges ytskikt enligt god standard för resp. lokaltyp. I vissa fall ger de befintliga lokalerna anledning till speciella materialval.

Luftbehandlingen i byggnaderna utgörs av filtrering, värmning och kylning. För lokalgrupper där befuktning av luften kan bli aktuell görs förberedelser för installation av luftfuktare i resp. teknikutrymmen.

Vid projektering av belysningsanläggningarna har strävan varit att skapa en lugn miljö med moderata belysningsstyrkor avpassade för resp. lokal samt att kunna uppfylla de krav som ställs på god belysning. Plenisalens belysning har utformats bl. a. med hänsyn till TV-sändningar. I vissa befintliga utrymmen har såväl ljuskarakteristik som armatur valts med hänsyn till rummets miljöegenskaper. I begränsad omfattning har därvid befintliga äldre armaturer utnyttjats.

Den akustiska behandlingen av lokalerna avser dels ljudisolering dels rumsakustik. Rum med sekretesskrav eller risk för bullerstörningar ljudisoleras. Rumsakustiska förhållanden regleras genom ljusabsorption i tak och väggar. Speciell omsorg ägnas därvid plenisal och arbetsrum med ljudalstrande maskiner och hantering.

Inredning och möblering motsvara de krav som formulerats med utgångspunkt från erfarenheter av nuvarande förhållanden och särskilda funktionsstudier.

Inredningen i plenisal med foajé, expeditioner och vissa andra utrymmen specialritas.

I klubbrum, restaurang och biblioteksrum kompletteras standardmöbler av hög kvalitet med specialritade möbler och inredningselement.

Sammanträdesrum ges standardmöblering och standardutrustning för bildvisning etc.

Rum för kontors- och skrivarbete ges en så långt möjligt enhetlig standardmöblering kompletterad i förekommande fall med möbler för samtal, mindre sammanträden, vila och övernattning.

I speciella arbetsutrymmen såsom tryckeriexpedition, reprocentral och verkstäder är inredning och möblering anpassad till respektive verksamheters funktions- och komfortkrav.

I restaurerade utrymmen såsom sammanbindningsbanan, ett stort antal sessionssalar, konferensrum och hallar, kommer befintliga äldre möbler och inredningselement av hög kvalitet att användas.

1.7 Teknisk standard (8)

Befintliga byggnader har en god byggnadsteknisk standard. Lokala stom- och ytskiktsskador kräver dock åtgärder i samband med ombyggnadsarbetena.

Nya stomdelar utföres främst i platsgjuten betong med undantag av bl. a. plenisalens takbalkar av stål och takkonstruktionen över plan 8 i riksdagshuset som utföres av gasbetongelement på balkar och pelare av stål.

Värmeisoleringsförmågan hos ytterväggar och yttertak förbättras där nya konstruktioner är aktuella.

Samtliga byggnadsdelar med ofullständigt brandskydd iordningställes till normenliga krav eller till avsevärt förbättrad kvalitet.

Nya mellanväggar utgöres främst av två lag gipsskivor på stålreglar med mineralullsfyllning mellan reglar.

Ledamotsbyggnadens fönster kompletteras med extra glas som bullerskydd mot trafikerade gator.

För elinstallationer omfattande kraft-, belysnings-, teletekniska samt transporttekniska anläggningar inom riksbyggnaderna ställes höga krav på flexibilitet och anpassning till de funktioner som skall inrymmas i byggnaderna. (8)

Elkraftbehovet är beräknat till ca 5 MVA. Den erforderliga energin för riksbyggnaderna erhålles från Stockholms Energiverk i form av högspänning 10 kV som nedtransformeras till systemspänning 380/220 V, 50 p/s. Inom byggnaderna installeras en transformatorstation i Riksgatan samt en understation inom ledamotsbyggnaden. Stationerna är fördelade så att den i Riksgatan består av tre transformatorer på 1500 kVA och i ledamotsbyggnaden en transformator på 800 kVA. För belysning av utrymningsvägar samt för drift av vissa andra viktiga funktioner installeras två reservkraftaggregat. På detta sätt säkerställs riksdagens arbete inom plenisalen och andra viktiga funktioner även om strömavbrott inträffar.

All ledningsförläggning skall ske i huvudsak på kabelstegar, ledningsrännor, vertikala schakt, rör och ledningskanaler i anslutning till fönsterbröstningar.

Elbelysningen är dimensionerad för god allmän belysning för arbetsplatser, läsplatser etc. Den utgöres av såväl glödljus som ljusämnesrör.

Armatyrtypen avsedda för glödljus alternativt lysrör har föreslagits för rummens allmänbelysning kompletterade med platsbelysning i form av golv-

och bordslampor. Inom plenisalen och partilokalerna erfordras en hög medelbelysningsstyrka på ca 1 000 lux för att möjliggöra färg-TV-sändning. Inom dessa lokaler installeras ljusregulatorer med möjlighet att reglera ljusstyrkan för olika aktiviteter.

För de tre byggnaderna projekteras ett antal nya hissar samt rulltrappor, lyftbord och rörpostanläggning.

För VVS-anläggningar, hissar, ställverk och belysning m. m. projekteras en styr- och övervakningsanläggning. Anläggningen beräknas anslutas till framtida övervakningsanläggning i Gamla stan, gemensam för flera objekt.

De teletekniska anläggningarna har jämfört med de inom riksdagshusprovisoriet utvecklats på ett antal punkter från tidigare utförande. I denna utveckling har nya rön och erfarenheter beaktats så att de anläggningar som nu erfordras fyller dagens krav på driftsäkerhet och funktion. Möjlighet till intern färg-TV-sändning inom plenisalen tillgodoses.

Riksdagshuset och plenisalsbyggnaden ansluts till kommunens fjärrvärmesystem. Fjärrvärmeservis anordnas från kommunens ledningar vid Norrbro. Ledamotsbyggnaden förses med värme från befintlig värmecentral i kv. Cephalus.

Vattenservis anordnas från kommunens ledning vid Norrbro för riksbyggnaderna och från kommunens ledning i Myntgatan för ledamotsbyggnaden.

Spillvatten leds till kommunens ledning vid Stallkanalen. Regnvatten leds ut i Stallkanalen och Norrström.

I princip utförs VVS-installationerna på likartat sätt inom de tre byggnaderna. Varje rum förses med mekanisk till- och frånluftventilation. Plenisalen tillförs konstant luftflöde. Sammanträdesrum utförs med variabelt luftflöde. Luftbehandlingen utgörs av filtrering, värmning och kylning. Förberedelse görs för installation av luftfuktare. Målsättningen för rumsklimatet är att sommartid uppfylla kriterium P 26°.

Värmeåtervinning utföres.

Arbetsplatser för godsmottagning etc. invid lastgatan uppvärms med strålningsvärmare. Ventilationsluftflödet till garage och lastgata styrs av CO-mätanläggning. Ramper förses med uppvärmning.

2 Lokalförteckning, lokalbeskrivning (9)

2.1 Entréer, lokalförteckning (10)

Pos	Utrymme, befattning	antal		m ² ra		Samb pos
		pers	rum	ljus	mörk	
<i>Huvudentré</i>						
0101	Entréhall				300	
0102	Kappprum	200			30	
0103	Förråd		1		8	
0104	Toalett		8		12	
0105	Toalett, handikapp		1		3	
<i>Allmänhetens entré</i>						
0106	Entréhall				100	
0107	Vakt				15	
0108	Telefonhytt					
0109	Kappprum	400			60	
0110	Toalett		2		3	
0111	Toalett, handikapp		1		3	
Totalt:					534	

2.1 Entréer lokalbeskrivning

Byggnadernas huvudentréer bibehålls. Entréhallarna är samtliga utformade med stor arkitektonisk omsorg och utförda i material av hög kvalitet såsom marmor, kalksten och stucco lustro.

Plenisalsbyggnadens huvudentré

Denna entré utgörs av riksbankens gamla huvudentré mot Riksgatan. Den yttre hallen utgör tillika vindfång. Den inre hallen, tidigare bankhallen, består av en central öppen del, i vilken vakt och reception ligger, och sidoskepp som disponeras för post och postfack, resebyrå, upplysningstjänstens terminal samt väntrum och förvaringsboxar. Befintliga ytskikt och detaljer är i detta rum av särskilt hög kvalitet. Delar av befintlig fast inredning bibehålles och kompletterande inredning utförs i likartat material. Till inre hallen ansluter korridorer med kappprum och toaletter.

Allmänhetens entré

Denna entré ligger i norra änden av Riksgatan. Den yttre hallen nås genom såväl den befintliga ingången i norra fasaden som en ny handikappingång i norra valvet. Den inrymmer trappa, hiss för rörelsehindrade och vaktrum. Entréutrymmena utgörs för övrigt av dels en hall på plan 2, med anslutande bevakad garderob och toaletter, dels en hall på plan 1, avsedd för skolklasser

och andra grupper, med egen låsbar garderob och egna toaletter och anslutning till lektionssalen. Båda hallarna har direkt hissförbindelse med läktarplanet, plan 8. Hisshallen på detta plan ansluter till allmänhetens läktare med foajé.

Riksdagshusets entréer

De centrala entréerna mot Riksgatan och Riksplan, som bevaras i ursprungligt skick, sammanbinds av stora trapphallen och en ny foajé för sammanträdesrum under denna. Från entrén vid Riksgatan nås de nya hissbatterier som sörjer för huvuddelen av vertikaltransporterna inom byggnaden.

Ledamotsbyggnadens huvudentré

Denna entré ligger centralt i byggnadskomplexet på plan 3 och nås via portiken mot Mynttorget och runda gården. Denna entré kan genom byggnadens läge vara öppen vid andra tider än de egentliga riksdagslokalerna på Helgeandsholmen. Entréhallens klimatskydd förbättras genom isolerglas i de stora fönsterpartierna.

2.2 Riksdagens plenisal, lokalförteckning (11)

Pos	Utrymme, befattning	antal		m ² ra		Samb pos
		pers	rum	ljus	mörk	
0201	Plenisal	375			700	
0202	Talmansbord	2				
0203	Vice talmän	3				
0204	Tjänstemän	2				
0205	Expeditionsassistenter	2				
0206	Talarstol					
0207	Stenografer	4				
0208	Åhörarplatser	20				
0209	Regirum	1	1		15	0201
0210	Projektorrum		1		20	0201
0211	TV-kameraplatser		3		20	0201
0212	Stillbildsfotoplatser		1		6	0201
0213	Läktare, allmänheten	350				
0214	Läktare, diplomater	50			350	
0215	Läktare, massmedia	60				
					411	
Totalt:					411	

2.2 Riksdagens plenisal, lokalförteckning (forts.) (12)

Pos	Utrymme, befattning	antal		m ² ra		Samb pos
		pers	rum	ljus	mörk	
<i>Foajé för allmänheten</i>						
0216	Foajé				100	
0217	Toalett		3		4,5	
0218	Toalett, handikapp		1		3	
<i>Foajé för riksdagsmän</i>						
0219	Foajé				450	
0220	Justerings- och maskin- skrivningsrum		1		25	
0221	Kvittningsrum		1		10	
0222	Telefonhytt		15		15	
0223	Vilrum		2		16	
0224	Toalett		6		9	
0225	Toalett, handikapp		2		6	
<i>Teknisk service</i>						
0231	Ingenjör	1	1	15		
0232	Bitr. ingenjör	1	1	15		
0233	Tekniker	2	1	20		
0234	Tekniker	3	1	20		
0235	Fotolab		1		15	
<i>Personalutrymmen</i>						
0236	Pausrum		1		6	0209
0237	Pausrum		1		6	0235
0238	Vilrum		1		4	0235
0239	Toalett		1		1,5	0238
				Totalt:	70	1 782
					1 852	

2.2 Riksdagens plenisal, lokalbeskrivning

Plenisal

Kammaren är plenivalsbyggnadens centrala rum. Den ligger över stora entréhallen på plan 5 i nivå med riksdagshusets huvudplan. Dess utformning med stor bredd, litet djup och måttlig höjd avser att ge god sidokontakt mellan ledamöterna, kort avstånd mellan dessa och podiet och en rumskäraktär som lämpar sig för riksdagens dagliga arbete. Podiet ger möjlighet till samma placering av talmän m. fl. som nu tillämpas. I vardera änden av detta finns via dörrar och trappor kontakt med kammarkansli, talmansvåning och stenografvåning. Utmed rummets kortsidor ligger i två våningar referent-, TV- och kommentatorhytter samt regirum. Den västra omfattningsväggen har dörrar mot foajén och är i sin övre del öppen mot åhörarläktaren. I dess mitt ligger TV- och projektorrum. I plenisalens fondvägg är filmdukar, voterings tablåer etc. samt kontaktgluggar till SR:s regi- och kommentatorutrymmen infällda.

Såväl väggar som inredning får ytskikt av björk eller annat ljust ädelträ. Inredningen utformas så att riksdagens öppnande underlättas genom ändring av podiet och utökning av antalet sittplatser.

Plenisalen har dagsljuskontakt. Elbelysning utformas bl. a. med tanke på TV-sändningar.

Läktaren ligger på plan 7. Den ansluter i norr till allmänhetens foajé och i väster till massmedias klubbrum och café. Vid anslutningarna till dessa utrymmen finns vaktrum. Läktaren har dagsljus som kan skärmas med reglerbara vertikala markiser.

Foajé för allmänheten

Allmänhetens foajé ligger mellan läktaren och norra hisshallen på plan 7. Den har plats för utställningsmontrar. Intill foajén finns toaletter. Foajén har dagsljus och utsikt mot norr och väster. Solavskärmning utgörs av reglerbara vertikala markiser. Rummet är starkt ljuddämpat.

Foajé för riksdagsmän

Kammarfoajén omsluter plenisalen jämte intilliggande maskinskrivnings-, kvittnings- och sorteringsrum. Den har kontakt med förbindelsegallerierna till riksdagshuset samt med klubbrumsplanet via trappor och rulltrappor. Vilrum för ledamöter ligger i klubbrumsplanet. I foajén finns telefonhytter, ledamöternas fack för riksdagstrycket och utrymme för kammarservice. Foajén är väl dagsljusbelyst och har utsikt mot norr, väster och söder. Solavskärmning sker med reglerbara vertikala markiser.

Teknisk service

Rum för ingenjörer och tekniker ligger söder om plenisalen i nära kontakt med regirum på plan 6. De har rikligt dagsljus och solavskärmning med individuellt reglerbara vertikala markiser. Fotolab och centrala utrymmen för kammarens tekniska system ligger under södra delen av plenisalen i plan 4.

2.3 Talmansrum, lokalbeskrivning

Talmansrummen ligger i plenisalsbyggnaden på plan 4 i den rumsfil utmed Riksgatan som genom mått och utformning framstår som byggnadens huvudvåning. I centrum ligger talmanskonferensens sessionssal i f. d. riksbankens bibliotek, vars inredning och ytskikt bevaras. På vardera sidan härom ligger dels talmannens rum jämte vänt- och sekreterarerum, dels vice talmännens rum och rum för expeditionsvakter. I anslutning till varje talmansrum finns vilrum jämte toalett- och duschrum. Inredningen i

talmännens rum utgörs delvis av äldre möbler och konstföremål. Korridoren utanför sessionssalen är bred och tjänar som foajé till sessionssalen. Den bevaras i befintligt skick med kryssvalv och golv av natursten. Den har visuell kontakt med stora entréhallens övre del och ansluter till de trappor som förbinder talmännens rum med podieplanet i plenisalen.

2.3 Talmansrum, lokalförteckning (13)

Pos	Utrymme, befattning	antal		m ² ra		Samb pos
		pers	rum	ljus	mörk	
0301	Talman	1	1	40		
0302	Chefssekreterare	1	1	15		
0303	Vice talmän	3	3	90		
0304	Expeditionsassistent	1	1	15		
0305	Sessionssal	30	1	70		
0306	Väntplats				25	0305
0307	Vilrum		1		8	0301
0308	Toalett		1		2	0307
0309	Vilrum		3		24	0303
0310	Toalett		3		6	0309
0311	Toalett		2		3	
Totalt:				230	68	
				298		

2.4 Kammarkansli, lokalbeskrivning

Riksdagsdirektören och hans sekreterare samt en av de bitr kammarsekreterarna har sina rum i anslutning till talmännens på plan 4 i plenisalsbyggnaden. Riksdagsdirektören har vilrum med toalett och dusch i anslutning till sitt tjänsterum. I övrigt ligger kammarkansliet på plan 5. Rum för två bitr kammarsekreterare, kanslichef, inre kanslifunktionen, stomprotokollet och riksdagens informationstjänst ligger jämte kammarservicens expedition, föreståndarrum, förråd, arkiv och kafferum utmed Riksgatan omedelbart bakom och i plan med plenisalens podium. Kammarservicens sorteringsrum ligger intill plenisalens foajé och dess utrymme för det direkta kammararbetet ligger i kammarfoajén. Personalutrymmen för kammarservicen ligger på plan 1 i anslutning till övriga centrala personalutrymmen inom byggnaden.

2.4 Kammarkansli, lokalförteckning (14)

Pos	Utrymme, befattning	antal		m ² ra		Samb pos
		pers	rum	ljus	mörk	
<i>Ledning</i>						
0401	Riksdagsdirektör	1	1	30		
0402	Chefsssekreterare	1	1	20		
0403	Bitr kammarsekreterare	1	1	25		
0404	Bitr kammarsekreterare	2	2	30		
0405	Kanslichef	1	1	25		
<i>Inre kanslifunktionen</i>						
0406	1:e byråsekreterare	1	1	15		
0407	Byråassistent	2	2	30		
0408	Kansli	2	1	45		
<i>Stomprotokollet</i>						
0409	Protokollsekreterare	1	1	15		
0410	Byråassistent	2	2	30		
<i>Riksdagens inf tjänst</i>						
0411	Pressekreterare	1	1	15		
0412	Byråassistent	1	1	15		0411
<i>Kammarservice</i>						
0415	Expeditionsföreståndare	1	1	10		
0416	Kammarexpedition	5	1	30		
0417	Kammarservice		1		20	0219
0418	Sorteringsrum		1		20	
0419	Arkiv		1		10	
0420	Kafferum		1	15		
0421	Vilrum		1		8	0401
0422	Toalett		1		1,5	0421
0423	Klädrum		1		10	
0424	Tvättrum		1		4	
0425	Toalett		1		1,5	
Totalt:				350	75	
				425		

2.5 Stenografer/Composer, lokalbeskrivning

Stenografer

Stenografrummen jämte kollationeringsrum, expedition, handbibliotek, bandinspelningsrum, vilrum m. m. ligger på plan 6 i plenivalsbyggnaden. Trappor leder direkt från enhetens korridor till kammaren på plan 5. Enheten har rörpostförbindelse med composeranläggningen. De arbetsrum som vetter mot Riksgatan har högt sittande fönster. I varje stenografrum finns vilplats. Rummen har hög ljudabsorption för att dämpa ljudet från skrivmaskiner.

Composers

Composerenheten ligger i riksdagshuset på plan 3 under fd första kammarens plenisal. Den har en sammanhängande arbetsyta för operatörer som omsluter och har öppet samband med ett centralt liggande utrymme, som kan utnyttjas som pausyta och vars mått tillåter generösa möblerings- och blomsterarrangemang etc. Utöver detta utrymme finns särskilt kapprum. Enheten har rörpostkontakt med stenografavdelningen och ligger omedelbart intill riksdagstryckets lokaler. Utrymmen har endast begränsat dagsljus via gårdar.

2.5 Stenografer/Composers, lokalförteckning (15)

Pos	Utrymme, befattning	antal		m ² ra		Samb pos
		pers	rum	ljus	mörk	
<i>Stenografer</i>						
0501	1:e stenografer	5	5	75		
0502	Stenografer	17	17	170		
0503	Kollationeringsrum		1		15	
0504	Expedition	1	1	15		
0505	Bandinspelningsrum	1	1	10		
0506	Bandförråd		1		10	0505
0507	Expeditionsassistenter	2	1	15		
0508	Handbibliotek		1		30	
0509	Kopieringsrum		1		10	
0510	Kafferum		1	15	(15)	
0511	Vilrum		1		10	
0512	Dusch		1		1,5	0511
0513	Toalett		1		1,5	
0514	Klädrum		1		6	
0515	Dusch		1		1,5	0514
0516	Toalett		1		1,5	
<i>Composeranläggning</i>						
0521	Operatörer	12		200		
0522	Kafferum		1	10	(10)	
				510	87	
Totalt:				597		

2.6 Statsrådsrum, lokalbeskrivning

Statsrådets rum ligger i riksdagshuset på plan 5, som är byggnadens huvudvåning. Den står via klimatskyddade gallerier över portalerna i Riksgatan i förbindelse med plenisalens foajé. Rummen är höga och delvis rikt dekorerade. De bibehålls i allt väsentligt i ursprungligt skick.

Statsrådets rum ligger utmed norra, södra och delvis östra fasaderna. Sessionssalen ligger mot öster i anslutning till statsministerns rum. Till detta rum finns särskilt vilrum med toalett. De två kabinetten som flankerar

sammanbindningsbanan utnyttjas som väntrum, resp. kombinerat arbets- och väntrum. De breda korridorerna i östra längan, som dessa kabinetter har öppet samband med, utnyttjas tillika som väntplatser. Rum för departementstjänstemän ligger i anslutning till korridorer mot inre gårdar.

2.6 Statsrådsrum, lokalförteckning (16)

Pos	Utrymme, befattning	antal		m ² ra		Samb pos
		pers	rum	ljus	mörk	
0601	Statsminister	1	1	40		
0602	Statsråd	20	20	400		
0603	Departementstjänstemän	6	3	36		
0604	Arbets- och väntrum	1	1	15		
0605	Expeditionsassistenter	2	2	30	(30)	
0606	Sessionssal	40	1	80		
0607	Väntplats		1		20	0601
0608	Väntplats				45	0602
0609	Telefonhytt					0608
0610	Vilrum		1		8	0601
0611	Toalett		1		2	0610
0612	Toalett		4		6	
				Totalt:	601	81
					682	

2.7 Klubbrum, lokalförteckning (17)

Pos	Utrymme, befattning	antal		m ² ra		Samb pos
		pers	rum	ljus	mörk	
0701	Klubbrum			300	(300)	
0702	Handbibliotek		1	100	(100)	
				Totalt:	400	
					400	

2.7 Klubbrum, lokalbeskrivning

Huvuddelen av klubbrummen ligger i plenisalsbyggnaden. Handbiblioteket ligger på plan 2 med utsikt mot väster och norr. Det nås från stora entréhallen och sträcker sig i en båge utmed fasaden. Genom rummets läge och form får samtliga läsplatser gott dagsljus. De har givetvis också individuell elbelysning.

På plan 4 i rundeln ligger två likadana rum med utsikt mot söder, väster och

norrr. De disponeras som tidnings-, läs- och sällskapsrum. I anslutning till det ena ligger två TV-rum samt två små rum för enskilda samtal eller individuell läsning och avkoppling. Klubbrummen i detta plan har direkt trappförbindelse såväl med kammarfoajén på plan 5 som med stora hallen på plan 2.

I ledamotsbyggnaden ligger på plan 2 ett sällskapsrum med automatcafé i de utrymmen som f. n. disponeras som restaurang. Det har god kontakt med motionslokalerna på plan 1. Det får dagsljus från gården och arkaden mot Myntgatan.

2.8 Ledamotsrum, lokalförteckning (18)

Pos	Utrymme, befattning	antal		m ² ra		Samb pos
		pers	rum	ljus	mörk	
0801	Ledamotsrum, gruppleddare	7	7	175		
0802	Duschrum		7		18	0801
0803	Ledamotsrum, kombirum	225	225	4 050		
0804	Duschrum		225		563	0803
0805	Ledamotsrum, arbetsrum	91	91	1 365		
0806	Toalett		91		164	0805
0807	Sammanträdesrum		5		150	
0808	Sekreterare/kontorshjälp	66	33	495		
0809	Kopieringsrum		1		12	
0810	Kafferum		3	60		
0811	Pentry		1		25	
0812	Våningsvaktmästeri		5			
	<i>Talmansbostad</i>					
0821	Bostadsrum		2	50		
0822	Pentry		1		5	
0823	Kapprum		1		2,5	
0824	Toalett		1		1,5	
0825	Badrum		1		4	
				6 195	945	
			Totalt:	7 140		

2.8 Ledamotsrum, lokalbeskrivning

Alla kombirum och 63 arbetsrum ligger i ledamotsbyggnaden fördelade på samtliga plan inom byggnaden och med ett maximalt tidsavstånd till plenisalen av 4 min. I riksdagshuset ligger 28 arbetsrum, lika fördelade på plan 5 och 6 utmed Riksgatan med kort avstånd till plenisalen.

Kombirummen har en genomsnittlig storlek av 20 m² plus duschrum. Arbetsrummen har en genomsnittlig storlek av 18 m² plus toaletterum. Rummens växlande storlek, planform och höjd beror på de befintliga byggnadernas beskaffenhet. Samtliga rymmer den programmerade inredningen, som i princip motsvarar standarden vid Sergels torg utökad med

ytterligare hyllor och underskåp. Rum med störningar från trafik har ljudisolerande fönsterkonstruktioner.

På varje plan i ledamotsbyggnaden finns sammanträdesrum. Rum för sekreterare/kontorshjälp med vardera två arbetsplatser är fördelade på olika plan inom ledamotsbyggnaden. Fyra sekreterarrum ligger dessutom i anslutning till ledamotsrum i riksdagshuset. Kopieringsrum ligger på plan 1. Kafferum med pentry finns på samtliga plan.

Våningsvaktmästerier finns i plan 1-6 i ledamotsbyggnaden i nära anslutning till de centrala hallar som sammanbinder ledamotsbyggnadens tre huskroppar.

Talmansbostad

Talmansbostaden ligger på plan 5 i ledamotsbyggnaden innanför portiken mot Mynttorget. Den har en entréhall, till vilken kapprum med toalett och pentry är anslutna. På ena sidan om entréhallen ligger sovrum med badrum och klädkammare. På andra sidan, med utsikt mot riksbyggnaderna och Stallkanalen, ligger ett arbets- och mottagningsrum. Bostaden har speciellt utformad fast och lös inredning av hög standard.

2.9 Utskott, lokalförteckning (20)

Pos	Utrymme, befattning	antal		m ² ra		Samb pos
		pers	rum	ljus	mörk	
0901	Ordförande	16	16	400		
0902	Vice ordförande	16	16	320		
0903	Kanslichef	16	16	400		
0904	Föredragande	27	27	405		
0905	Byrådir/byråsekr	3	3	45		
0906	Byråassistent	16	16	240		
0907	Kontorsassistent (exp)	6	6	72		
0908	Kontorsassistent (skrivbitr)	8	8	120		
0909	Reserv		6	72		
0910	Sessionssal		16	1 040	(1 040)	
0911	Bibliotek		3		90	
0912	Arkiv		4		40	
0913	Kopieringsrum		3		36	
0914	Kafferum		5	100	(100)	
0915	Väntplatser					0910
Totalt:				3 214	166	
Totalt:				3 380		

2.9 Utskott, lokalbeskrivning

Utskottets lokaler ligger på planen 4, 7 och 8 i riksdagshuset. De utgörs på de två förstnämnda planen av befintliga och på det sistnämnda planet av nya lokaler.

På plan 4 finns fyra, på plan 7 sex sessionssalar. Flertalet av dem har även tidigare använts som sessionssalar. Deras ursprungliga fasta inredning återställs och äldre möbler återanvänds i stor utsträckning.

På plan 8 ligger fem sessionssalar. Till skillnad från övriga har de överljus.

Utskottens ordförande, vice ordförande, föredragande, kanslichefer och kanslipersonal disponerar 114 arbetsrum. Av dessa ligger 30 på plan 4, 36 på plan 7 och 48 på plan 8. Arbetsrummen mot ytterfasader i plan 8 får dagsljus dels genom fönster i vägg dels genom taklanterniner. Övriga arbetsrum, såväl ursprungliga som nya, har fönster i fasad på vanligt sätt.

På varje utskottsplan finns bibliotek, kopieringsrum, arkivrum och kafferum. Väntplatser är förlagda till hallar och korridorer.

2.10 Vissa riksdagens organ, lokalförteckning (22)

Pos	Utrymme, befattning	antal		m ² ra		Samb pos
		pers	rum	ljus	mörk	
1001	Kansli		1	15		
				15		
			Totalt:	15		

2.10 Vissa riksdagens organ, lokalbeskrivning

Ett rum är reserverat för vissa riksdagens organ intill stora trapphallen på plan 5 i riksdagshuset.

2.11 Partigrupper, lokalbeskrivning

Partigrupperna är belägna i ledamotsbyggnaden. Fyra ligger i den norra flygeln med två kanslier på vardera plan 1 och 2 samlade kring respektive förtroenderådsrum. Ett kansli ligger i den södra flygeln på plan 2. Genom placeringen i byggnaderna kan varje partigruppkansli avgränsas från övriga utrymmen. Kanslierna har 11 arbetsrum vardera inklusive rum för partiordförande och för kanslichef.

2.11 Partigrupper, lokalförteckning

Pos	Utrymme, befattning	antal		m ² ra		Samb pos
		pers	rum	ljus	mörk	
1101	Partiordförande	5	5	150		
1102	Gruppkanslichef	5	5	125		
1103	Gruppkansli	45	45	675		
1104	Förtroenderådsrum		5		250	
1105	Vaktmästeri	5	5		60	
1106	Kafferum		5	60	(60)	
				1 010	310	
Totalt:				1 320		

2.11 Sammanträdesrum, lokalförteckning (23)

Pos	Utrymme, befattning	antal		m ² ra		Samb pos
		pers	rum	ljus	mörk	
1201	Stora partilokalen	220	1		220	
1202	Projektorum		1		5	
1203	Materielrum		1		5	
1204	Lilla partilokalen	125	1		140	
1205	Projektorum		1		5	
1206	Materielrum		1		5	
1207	Lektionssal	80	1	90	(90)	
1208	Projektorum		1		5	
1209	Materielrum		1		5	
1210	Konferensrum 1	75	1		90	
1211	Projektorum		1		5	
1212	Materielrum		1		5	
1213	Konferensrum 2	60	1		75	
1214	Konferensrum 3	20	1	45	(45)	0201
1215	Konferensrum 4	20	1	45	(45)	0201
1216	Konferensrum 5	15	1	35	(35)	0201
1217	Konferensrum 6-15		10		400	
1221	Foajé, lektionssal		1		100	1207
1222	Kapprum	150	1		40	
1223	Toalett		2		3	
1224	Toalett, handikapp		1		3	
1225	Foajé, sammanträdespool		1		150	1217
1226	Kapprum		1		50	
1227	Toalett		4		6	
1228	Toalett, handikapp		2		6	
1231	Andaktsrum, gem andakt	50	1		60	
1232	Andaktsrum, ensk andakt		1		15	
1233	Rum för personalorg		2	40	(40)	
				255	1 398	
Totalt:				1 653		

2.12 Sammanträdesrum, lokalbeskrivning

Stora partilokalen är inrymd i fd andra kammarens plenisal, lilla partilokalen i fd första kammarens plenisal. De kan nås från stora trapphallen och från korridorer på plan 5. Kapprum och toaletter ligger på plan 4 intill stora trapphallen. För att tillgodose sekretess- och säkerhetskrav kan vissa entréer tillslutas och ljudisoleras. Befintlig fast inredning, konstnärlig utsmyckning m. m. bibehålles.

Lektionssalen med foajé, kapprum och toaletter ligger i plenisalsbyggnaden på plan 1 i anslutning till allmänhetens entré.

Konferensrummen är till antalet 15. Tre ligger i plenisalsbyggnaden, två i ledamotsbyggnaden och tio i riksdagshuset. Konferensrum 1, som tillika är partigrupsrum, ligger på plan 4 i ledamotsbyggnaden. Det har projektorum och materieförråd. Detta rum är ursprungligen statsrådsberedningens sammanträdesrum. Den fasta inredningen och konstnärliga utsmyckningen bibehålles.

Konferensrum 2, tillika partigrupsrum och sessionssal för särskilt utskott, ligger på plan 5 i riksdagshuset. Rummet var tidigare handbibliotek. Dess fasta inredning bibehålles. Konferensrum 3 och 4 ligger på plan 4 i plenisalsbyggnaden. Nr 3 ligger mot väster med utsikt över omgivande vatten och bebyggelse. Nr 4 har tidigare varit bankofullmäktiges sessionssal. Dess fasta inredning och ytmaterial bibehålles. Konferensrum 5 ligger på plan 2 i plenisalsbyggnaden i anslutning till entréhallen. Dess belägenhet möjliggör att det vid behov kan användas som enskild matsal.

Konferensrum 6–14 ligger i riksdagshuset. Sex av dessa är samlade på plan 2 kring en gemensam foajé, som nås utifrån via entrén från Riksgatan i samma plan. Foajén har genom trappor kontakt också med stora trapphallen och entrén mot Riksplan på plan 3. I anslutning till foajén finns automatcafé, kapprum och toaletter. De fyra större konferensrummen har åstadkommit genom överbyggnad av gårdar. De har dagsljus genom taklanterniner. De två mindre konferensrummen saknar dagsljus. Två konferensrum ligger på plan 6 i riksdagshuset nära ledamotsrum på samma och underliggande plan. Ett konferensrum ligger på plan 8. Konferensrum 15 ligger på plan 4 i ledamotsbyggnaden. Det är beläget och utformat på samma sätt som de sammanträdesrum som speciellt betjänar ledamöterna. Härigenom finns ett sammanträdesrum tillgängligt i varje plan i ledamotsbyggnaden. Utöver de programmerade konferensrummen finns i ledamotsbyggnaden plats för ytterligare tre.

Andaktsrummen ligger på plan 1 i ledamotsbyggnadens södra flygel. De saknar dagsljus. Nära dessa ligger två rum för personalorganisationer.

2.13 Massmedia, lokalförteckning (25)

Pos	Utrymme, befattning	antal		m ² ra		Samb pos
		pers	rum	ljus	mörk	
1301	Pressreferenter, tolkar och små tidn. redaktioner	11	11		66	
1302	Stora tidn. redaktioner	22	5		125	
1303	Skrivplatser					
1304	Redaktion, TT	10	5		100	
1305	TV, regirum		1		35	
1306	TV-apparatrum		1		35	1305
1307	TV-studio		1		30	
1308	Radiostudio		1		14	
1309	Radiokontrollrum		1		22	1308
1310	Redaktionsrum, SR		3		45	
1311	Kommentatorshytter		5		30	
1312	Klubbrum		1		50	
1313	Kaffe					
1314	Expeditionsassistent	1			10	
1315	Telex- och telfaxrum		1		20	
				Totalt:		
						582
						582

2.13 Massmedia, lokalbeskrivning

Massmedias lokaler ligger på plan 7 och 8 i plenivalsbyggnaden. De nås via hissar från entréplanet. De kan alternativt anslutas till riksdagens interna vertikalkommunikationer eller till allmänhetens. Referent- och kommentatorrum i anslutning till plenisalen har direkt samband med övriga massmedialokaler via de cirkulära trapphusen.

Pressfoajén, rum för expeditionsassistenter och Sveriges Radios lokaler ligger på plan 7. TV-studion har dubbel rumshöjd. Dess regirum liksom ljudradions studio och anslutna kommentatorhytter har visuell kontakt med plenisalen. Inga av SR:s arbetsrum har dagsljus. Press och TT har sina redaktionslokaler på plan 8. De är dagsljusbelysta.

Massmedias café och klubbrum ligger i rundeln på plan 7 i visuell kontakt med plenisal och läktare och med utblick mot söder och väster.

2.14 Riksdagsförvaltningen, lokalbeskrivning

Riksdagsförvaltningen ligger, med undantag för upplysningstjänstens terminal samt rum för guider och informatörer, i riksdagshuset.

RFK ledning och intendentur ligger på plan 8.

Administrationen och ADB-verksamheten ligger på plan 9.

Även skoltjänsten och visningstjänsten har rum på plan 9 och dessutom rum för informatörer och guider i anslutning till allmänhetens entré och lektionssalen på plan 1 i plenisalsbyggnaden.

Riksdagens upplysningstjänst

Upplysningstjänsten ligger i riksdagshuset med 4 rum på plan 3 och huvuddelen av tjänsterummen på plan 4 utmed Riksgatan. Via hissbatterier står lokalerna i förbindelse med entréplanet mot Riksgatan. Kontakt finns också med stora trapphallen.

Upplysningstjänstens terminal ligger centralt belägen i plenisalsbyggnadens plan 1.

Enheten för riksdagstryck

Kontorsrum och tryckeriexpedition med kafferum och andra personalutrymmen ligger på plan 3 i riksdagshusets norra del. Tryckeriexpeditionens försäljningslokal har direkt ingång från Riksplan, utan att besökande behöver passera husets säkerhetsgräns. Enheten har nära kontakt med composeravdelningen som ligger på plan 3 under f. d. första kammarens plenisal.

Förråd för riksdagstryck med anknutna arbetsplatser ligger på plan 2 omedelbart under tryckeriexpeditionen. Varuhiss förbinder expedition och förråd med godsterminal på plan 1.

2.14 Riksdagsförvaltningen, lokalförteckning (26)

Pos	Utrymme, befattning	antal		m ² ra		Samb pos
		pers	rum	ljus	mörk	
	<i>RFK ledning</i>					
1401	Direktör	1	1	30		
1402	Sekreterare	1	1	15		
1403	Registrator	1	1	20		
1404	Expeditionsassistenter	(2)	1	20		
1405	Konferensrum		1	20		
1406	Väntrum		1	15	(15)	
	<i>Administrativ enhet</i>					
1409	Byråchef	1	1	25		
1410	Tjänstemän	13	13	195		
	<i>Intendenturenhet</i>					
1411	Avdelningsdirektör	1	1	20		
1412	Tjänstemän	5	5	75		
1413	Tjänstemän	2	2	25		

2.14 Riksdagsförvaltningen, lokalförteckning (27)

Pos	Utrymme, befattning	antal		m ² ra		Samb pos
		pers	rum	ljus	mörk	
<i>Skoltjänst</i>						
1414	Avdelningsdirektör	1	1	20		
1415	Tjänstemän	1	1	15		
1416	Informatörer		(1)	15	(15)	
<i>Visningstjänsten</i>						
1417	Byråassistent	1	1	15		
1418	Guider		(1)	(15)		
<i>ADB-verksamhet</i>						
1419	Tjänstemän	1	1	20		
<i>Gemensamt</i>						
1420	Förrådsrum		1		20	
1421	Arkiv		1		20	
1422	Kopieringsrum		1		12	
1423	Kafferum		1	30	(30)	
<i>Riksdagens uppl tjänst</i>						
1431	Byråchef	1	1	25		
1432	Tjänstemän	23	23	345		
1433	Mottagning, terminal		1	30		
1434	Expeditionsassistenter	3	1	20		
1435	Bibliotek		1		50	
1436	Väntplats					
1437	Kafferum		1	25	(25)	
1438	Kopieringsrum		1		15	
<i>Enhet för riksdagstryck</i>						
1441	Avdelningsdirektör	1	1	25		
1442	Tjänstemän	4	4	60		
1443	Tjänstemän (korr.läsare)	10	5	75		
1444	Expedition		1	20		
1445	Tryckeriexpedition	11		180		
1446	Föreståndare	1	1	20		
1447	Kafferum			25	(25)	
1448	Förråd för riksdagstryck				500	
				1440	617	
Totalt:				2057		

2.15 Riksdagsbiblioteket, lokalbeskrivning

Biblioteket ligger på plan 3 i riksdagshuset. Bokmagasinet ligger på plan 2. Separat hiss för boktransporter sammanbinder magasin och låneexpedition.

Biblioteket nås av allmänheten genom direkt entré från Riksplan. Utmed östra fasaden mot Riksplan ligger vaktmästeri och låneexpedition samt förvärvsavdelning och utmed den södra flertalet arbetsrum för den inre tjänsten. Enheten för arkiv och offentligt tryck ligger utmed Riksplan. I våningens inre del finns uppställningsplats för bibliografier intill låneexpedi-

tionen samt kopieringsrum. Läsesalen och tidskriftsrum ligger på detta plan under f. d. andra kammaren.

Trappa och hiss förbinder dessa lokaler med övriga plan.

2.15 Riksdagsbiblioteket, lokalförteckning (28)

Pos	Utrymme, befattning	antal		m ² ra		Samb
		pers	rum	ljus	mörk	pos
1501	Överbibliotekarie	1	1	25		
1502	1:e bibliotekarie	2	2	40		
	<i>Inre tjänst</i>					
1503	Förvärv	2	1	30		
1504	Katalogisering	2	1	25		
1505	Katalogisering	3	3	45		
1506	Int. org.	2	2	30		
1507	Bindning	1	1	20		
1508	Arkivarie	1	1	40		
1509	Offentligt tryck	4	2	50		
1510	Arkiv, offentligt tryck		1		25	
1511	Terminal		1		25	
	<i>Vaktmästeri</i>					
1512	Exp.föreståndare	1	1	15		
1513	Exp.ass.	7	1	60		
1514	Kopieringsrum		1		25	
	<i>Låneexpedition</i>					
1515	Låneexpedition	4	1	60		
1516	Bibliografi		1		30	
1517	Läsesal, böcker		1		140	
1518	Läsesal, tidskrifter		1		75	
1519	Bokmagasin		1		375	
1520	Kafferum		1	20	(20)	
1521	Kaprum för allmänheten		1		25	
1522	Toalett		2		3	
				460	723	
			Totalt:	1183		

2.16 Restauranglokaler, serveringar, lokalbeskrivning

Serveringslokalerna ligger på plan 2 i plenisalsbyggnaden, med utsikt mot söder och väster. Självserveringen upptar rundeln mot SV och i anslutande rum i längan utmed Riksgatan. Utlämningsdisken är planerad för två köer. Bordsserveringen upptar huvuddelen av det sydligaste rummet i längan mot Riksgatan. Enskilda matsalar ligger i rundelns västra utbyggnad kring en foajé som har öppet samband med stora entréhallen. De två mindre gästmatsalarna skall alternativt kunna användas för självservering resp. som konferensrum. Serveringslokalerna tillhör de allmänna utrymmen som ges särskilt hög standard beträffande ytskikt, klimat och akustisk behandling.

Sammanbindningsbanan på plan 5 i riksdagshuset utnyttjas som representationslokal för större mottagningar. Den återställs till ursprungligt skick såväl med avseende på ytskikt som fast och lös inredning.

Restaurangens arbetslokaler ligger på plan 1 och 2 i plenivalsbyggnaden. De kompletteras av ett pentry i anslutning till sammanbindningsbanan i riksdagshuset. Personalentré och kontor ligger på plan 1 i rundelns NV del och huvuddelen av arbetslokalerna i dess SV del.

På plan 2 ligger övriga köksutrymmen i anslutning till utlämningsdisk och serveringslokaler. Lokalerna på plan 1 och 2 sammanbinds av intern trappa, varuhiss och mathiss. Flertalet arbetsplatser har direkt dagsljus.

Förråd

Förråd för restaurangen ligger i huvudsak i rundelns mittparti i anslutning till godsmottagningen på plan 1. Intill köket ligger sådana förråd som bör ligga nära beredningen. I anslutning till in- och uttag för varor i rundelns västra utbyggnad ligger förråd för returgods, sopor och avfall. Flertalet förrådsutrymmen är kylda.

Personalutrymmen

Klädrum jämte tvättrum med toaletter och duschrut ligger i rundelns mittdel dvs. nära såväl entré som arbetsställen. De är fördelade på två enheter. Toaletter finns dessutom i anslutning till resp. arbetsplatser. Matrum för personal ligger på plan 1 i rundeln med utsikt mot SV. Därintill ligger vilrum med toalett.

2.16 Restauranglokaler, serveringar, lokalförteckning (29)

Pos	Utrymme, befattning	antal		m ² ra		Samb pos
		pers	rum	ljus	mörk	
<i>Serveringslokaler</i>						
1601	Självserving	200		275		
1602	Bordsservering	40	1	50		
1603	Enskild matsal	25	1	50		
1604	Enskild matsal	12	1	20		
1605	Representationslokal		1	200	(200)	
<i>Arbetslokaler</i>						
1611	Kontor	2	1	20		
1612	Köksexpedition	1	1		10	
1613	Varumottagning				15	
1614	Renseri		1	10	(10)	
1615	Beredning, kallskänk		1	100	(100)	
1616	Grovdisk		1	10	(10)	
1617	Rangering				45	
1618	Pentry		1		15	1605
1619	Diskrum		1	50	(50)	

2.16 Restauranglokaler, serveringar, lokalförteckning (30)

Pos	Utrymme, befattning	antal		m ² ra		Samb pos
		pers	rum	ljus	mörk	
<i>Förråd</i>						
<i>K y l d a u t r y m m e n</i>						
1621	Frysrum		1		15	
1622	Kylrum				8	
1623	Svalningsrum/upptining		2		2	
1624	Kött och chark		1		8	
1625	Konserver		1		8	
1626	Mejerivaror		1		8	
1627	Rotfrukter		1		8	
1628	Frukt		1		8	
1629	Drycker		1		15	
1630	Torrfförråd				15	
1631	Restkyl		1		8	
1632	Avfallskyl		1		8	
<i>Ö v r i g a f ö r r å d</i>						
1633	Linnefförråd		1		8	
1634	Glas/porslin/tekn.art.		1		20	
1635	Smutsvätt		1		3	
1636	Returgods		1		10	
1637	Torra sopor		1		8	
<i>Personalutrymmen</i>						
1641	Klädrum	40			30	
1642	Tvättrum		2		8	
1643	Toalett		2		3	
1644	Vilrum		1		8	
1645	Toalett		1		1,5	
1646	Matrum		1	20	(20)	
1647	Toalett		3		4,5	
				Totalt:		
				805	300	
				1105		

2.17 Motionslokaler, lokalbeskrivning

Motionslokalerna ligger på plan 1 i ledamotsbyggnaden. Simhallen ligger under den runda gården omgiven av omklädningsrum för herrar resp. damer jämte till dem hörande tvagningsrum, bastu, svalningsrum och toaletter. Gymnastik- och motionshallen jämte redskapsrum ligger söder därom. Den kan uppdelas i två utrymmen genom vikvägg. Motionslokalerna har nära samband med klubbrum och dryckesautomater på plan 2.

2.17 Motionslokaler, lokalförteckning (31)

Pos	Utrymme, befattning	antal		m ² ra		Samb pos
		pers	rum	ljus	mörk	
1701	Gymnastik- och motionshall		1		150	
1702	Redskapsrum		1		10	
1703	Simhall		1		85	
	O m k l ä d n i n g s r u m , h e r r a r					
1704	Omklädningsrum		1		30	
1705	Tvagning		1		20	
1706	Bastu		1		10	
1707	Svalrum		1		10	
1708	Toalett		2		3	
	O m k l ä d n i n g s r u m , d a m e r					
1709	Omklädningsrum		1		15	
1710	Tvagning		1		20	
1711	Bastu		1		10	
1712	Svalrum		1		10	
1713	Toalett		2		3	
1714	Förråd		1		5	
					381	
			Totalt:		381	

2.18 Gemensamma servicefunktioner, lokalbeskrivning

Utrymmen för gemensamma servicefunktioner återfinns i samtliga byggnader men är i huvudsak förlagda till riksdagshus och plenivalsbyggnad.

Bevakningens huvudcentral ligger intill plenivalsbyggnadens huvudentré på plan 2. Lokala bevakningsställen finns i anslutning till riksdagshusets entréer mot Riksgatan och Riksplan på plan 2 resp. 3 samt i ledamotsbyggnaden i anslutning till entréhallen på plan 3.

Bevakningens personalutrymmen ligger i anslutning till bevakningsstäl-
lena.

Post och resebyrå ligger i plenivalsbyggnadens stora entréhall på plan 2. Personalutrymmen till dessa ligger på plan 1 i samma byggnad i anslutning till personalutrymmen för andra kategorier av anställda.

Skrivbyrån ligger i riksdagshuset på plan 8 med nära anslutning till hissarna.

Distributions- och budcentral, reproduktionscentral och citografanläggning jämte paus- och kafferum ligger i riksdagshuset på plan 2 och 3.

Expensförråd jämte expedition ligger i samma byggnad på plan 2 under f. d. andra kammaren.

Pappersförråd ligger i utbyggnad under Riksplan på plan 1 i anslutning till lastplatsen.

Telefonistcentral ligger i riksdagshuset på plan 2 mot Riksgatan.

Läkarmottagning ligger i plenialsbyggnaden på plan 1 i anslutning till byggnadens centrala personalutrymmen.

2.18 Gemensamma servicefunktioner, lokalförteckning (32)

Pos	Utrymme, befattning	antal		m ² ra		Samb pos
		pers	rum	ljus	mörk	
1801	Reception, vaktmästeri		1		15	0101
1802	Huvudbevakningscentral		1		20	0101
1803	Lokalt bevakningsställe					
1804	Matplats		1		10	1802
1805	Klädrum	15	1		10	1802
1806	Tvätttrum		1		4	1805
1807	Toalett		1		1,5	1805
1811	Postexpedition		1		30	0101
1812	Sortering		1		15	
1813	Postfack m. m.		1		15	
1814	Resebyrå	2	1		25	0101
1815	Klädrum		1		10	
1816	Tvätttrum		1		4	
1817	Toalett		1		1,5	
1821	Skrivbyrå	10	10	120		
1822	Distributions- och budcentral	5		60	(60)	2111
1823	Reproduktionscentral	6		100		1822
1824	Föreståndare	1	1	15		1823
1825	Pausrum		1		6	1823
1826	Citografanläggning	2	1	35		1823
1827	Kafferum		1	15	(15)	
1828	Expensförråd				250	
1829	Expedition					1828
1830	Pappersförråd				100	1823
	<i>Telefonistcentral</i>					
1831	Telefonister	9		35		
1832	Pentry		1		5	
1833	Vilrum		1		5	
1834	Toalett		1		1,5	
	<i>Läkarmottagning</i>					
1841	Undersökningsrum		1		20	
1842	Väntrum		1		15	
1843	Klädrum		1		2,5	
1844	Toalett, handikapp		1		3	
				380	569	
				Totalt:	940	

2.19 Verkstäder, förråd, arkiv, lokalförteckning (34)

Pos	Utrymme, befattning	antal		m ² ra		Samb pos
		pers	rum	ljus	mörk	
<i>Fastighetsdrift</i>						
1901	Kontor		1		10	
1902	VVS-verkstad		1		25	
1903	El-förråd		1		5	
1904	Klädrum		1		10	
1905	Tvätttrum		1		4	
1906	Toalett		1		1,5	
1907	Matrum		1		10	
<i>Verkstäder</i>						
1908	Företståndare	1	1		15	
1909	Snickeriverkstad	2	1		50	
1910	Tapetserarverkstad	2	1		50	
1911	Sprutbox		1		20	
1912	Polerrum		1		8	
1913	Klädrum		1		10	
1914	Tvätttrum		1		4	
1915	Toalett		1		1,5	
1916	Matrum		1		15	
1917	Skrivmaskinsservice		1		25	0505
1918	Tekn. service vot. anläggning		1		15	2201
1919	Verkstad, tele/el		1		12	
<i>Förråd</i>						
1921	Byggnadsmaterial		1		100	1909
1922	Möbler, mattor		1		100	1910
1923	Färgförråd		1		8	1911
1924	Teknisk materiel		1		50	1919
1925	Lampförråd				50	
1926	Driftvärn		1		35	
1927	Driftvärn (spec krav)		1		15	
<i>Arkiv</i>						
1931	Ritningsarkiv		1		40	
1932	Modellarkiv		1		40	
1933	Handlingsarkiv		1		60	
1934	Sekret arkiv		1		15	
1935	Ritningsarkiv		1		6	1919
					810	
Totalt:					810	

2.19 Verkstäder, förråd, arkiv, lokalbeskrivning

Fastighetsdrift

Kontorsrum och liten VVS-verkstad jämte förråd samt personalrum för fastighetsdriftens personal ligger i riksdagshusets plan 2.

Verkstäder

Snickeri- och tapetserarverkstad samt tillhörande polerrum och sprutboxrum är förlagda till plan 1 och 2 i utbyggnaden under Riksplan. Personalutrymmen och rum för föreståndare har fönster mot den dagsljusbelysta snickeriverkstaden.

Rum för teknisk service för voteringsanläggningen samt litet verkstadsrum ligger under plenisalen på plan 4 i plenisalsbyggnaden.

Förråd

Byggmaterialförrådet är placerat intill lastgatan under Riksplan. Utrymme för möbler och mattor ligger på plan 2 under Riksplan intill snickeri- och tapetserarverkstaden.

Materieförråd för el och tele ingår i Riksgatans underbyggnad för teknisk försörjning.

Lampförråd ligger liksom driftvärnets lokaler på plan 1 i riksdagshuset.

Arkiv

Handlingsarkiv och sekret arkiv har inplacerats på plan 2 i riksdagshuset.

Ritnings- och modellarkiv ligger i anslutning till RFK:s lokaler på plan 4 i riksdagshuset.

Litet ritningsarkiv för el- och teleinstallationer har förlagts intill materieförrådet under Riksgatan.

2.20 Städtrum, omklädningsrum m. m., lokalbeskrivning

Lokalvårdsutrymmen

Städcentral och personalutrymmen till denna ligger i riksdagshusets plan 2.

Närförråd för sänglinne m. m. för service av ledamöternas kombirum är utplacerade i ledamotsbyggnadens samtliga plan. Centralförråd för linne samt smutstvättförråd ligger i ledamotsbyggnadens plan 1.

Personalutrymmen, expeditionsassistenter m. fl.

Omklädnings-, tvätt- och matrum för expeditionsassistenter m. fl. är fördelade på de tre byggnaderna.

I riksdagshuset är de förlagda på plan 2 och 3 på båda sidor om entrén vid Riksgatan. Interntrippor förbinder planen. Utrymmena kan disponeras så att de även kan nyttjas av bevaknings- och vaktpersonal.

I plenivalsbyggnaden är de centralt placerade på plan 1 i anslutning till hallen invid förbindelsegången.

I ledamotsbyggnaden är personalutrymmena placerade invid den centrala hallen på plan 3, 4 och 5.

2.20 Städrum, omklädningsrum m. m., lokalförteckning (36)

Pos	Utrymme, befattning	antal		m ² ra		Samb pos
		pers	rum	ljus	mörk	
<i>Lokalvårdsutrymmen</i>						
<i>Städcentral</i>						
2001	Lokalvårdsledare	1	1		12	
2002	1:e lokalvårdare	1	1		6	
2003	Städvagnsförråd		1		30	
2004	Kemikalieförråd		1		15	2003
2005	Pappersförråd		1		20	2003
2006	Maskinförråd		1		12	
<i>Städförråd, ldm-rum</i>						
2007	Centralförråd		1		10	
2008	Närförråd		6		40	
2009	Smutstvätt		1		6	
010	Städtrum		50		100	
<i>Personalutrymmen</i>						
2011	Klädrum	50			35	
2012	Tvätttrum				6	
2013	Toalett		4		6	
<i>Personalutrymmen, exp.ass.</i>						
2021	Klädrum	30			20	
2022	Tvätttrum		2		8	
2023	Toalett		2		3	
2024	Matrum		1		15	
<i>Övrigt</i>						
2031	Vilrum		6		148	
2032	Toalett		6		9	2031
2033	Toalett				100	
					507	
Totalt:					507	

2.21 Parkering, inlastning, lokalbeskrivning

Samtliga vidstående lokaler är inrymda i Riksplans underbyggnad. Skyddsrumsytan fördelas på fem mindre skyddsrum vilka fredsanvändes för parkering.

3 Byggnadernas disposition (39)

3.1 Plenivalsbyggnadens disposition (40)

Byggnaden består av en länga utmed Riksgatan och en halvrundel mot väster. Dess yttre bevaras helt. Dess inre bibehålles i väsentliga delar såsom entré- och hallutrymmen samt karaktärsrum och allmän disposition i längan och rundelns mittparti. I en påbyggnad inryms plenivalen med foajé och läktare samt utrymmen för vissa kammarnära verksamheter.

Huvudentré är den befintliga ingången mot Riksgatan. Allmänhetens entré och entré för rörelsehindrade ligger i norra delen av längan. Entréer för riksdagsrestaurangens varutransporter och personal ligger i rundelns västra del.

Två trapphus med anslutna hiss batterier i längan sammanbinder våningsplanen på så sätt att allmänhetens vertikalkommunikationer är separerade från övriga. Trappor och rulltrappor med anslutning till den centrala hallen förbinder huvudplanen i rundeln.

Plenivalsbyggnaden plan 1 1:400 (41)

I längan mot Riksgatan innehåller detta plan två hallar. Den södra utgör en del av förbindelsen mellan plenivalsbyggnaden och ledamotsbyggnaden. Den norra bildar foajé till lektionssalen och ingår i allmänhetens entréutrymmen. I rundeln ligger lektionssalen jämte rum för guider och informatörer, huvuddelen av restaurangens ekonomiutrymmen samt en grupp omklädningsrum m. m. för olika personalgrupper som arbetar i byggnaden. I anslutning här till finns sjuk- och läkarrum. Riksgatan är underbyggd mellan portalerna. Utrymmena disponeras helt för tekniska servicefunktioner och har förbindelse med servicekulvert mot söder och via transportkulvert med såväl plenivalsbyggnad som riksdagshus.

Plenivalsbyggnaden plan 2 1:400 (42)

Den yttre entréhallen mot Riksgatan flankeras av bevakningscentral och garderob. Centrum av byggnaden upptas av f. d. bankhallen med reception, post, resebyrå, upplysningstjänstens terminal, väntplats m. m. Från hallen nås över- och underliggande plan via rulltrappor. Söder om hallen ligger restaurangen och norr därom handbiblioteket. Väster om hallen ligger enskilda matsalar. De två mindre av dessa skall även kunna användas som konferensrum resp. för självservering.

I längans norra del ligger allmänhetens entréutrymmen med direkt vertikalförbindelse till såväl lektionssal i plan 1 som åhörarläktare i plan 7.

Plenisalsbyggnaden plan 4 1:400 (43)

Rumssviten utmed Riksgatan utgör i detta plan den gamla banklängans huvudvåning. Den disponeras för talmännens rum och talmanskonferensens sessionssal samt riksdagsdirektörens rum. Bankofullmäktiges gamla sessionssal i detta våningsplan utnyttjas som konferensrum. Via trappor har denna rumsgrupp förbindelse med plenisalens podium på plan 5. Stora entréhallens övre del upptar centrum av detta plan. Rundeln upptas på vardera sidan därom av klubbрум inklusive två TV-рум och utrymmen för vila och avkoppling. Söder om entréhallens övre del ligger teknikutrymmen för plenisalen i nära förbindelse med denna. Den västliga delen av byggnaden disponeras som konferensrum.

Plenisalsbyggnaden plan 5 1:400 (44)

I rundeln, som i detta plan är nybyggd med undantag för de västligaste delarna, ligger kammarens plenisal med foajé och serviceutrymmen. I den befintliga våningen i längan utmed Riksgatan ligger kammarkansliet. Detta plan anslutes med klimatskyddade förbindelsegallerier till riksdagshusets huvudvåning.

Plenisalsbyggnaden plan 6 1:400 (45)

Den befintliga längan utmed Riksgatan upptas av stenografrum med serviceutrymmen. De har via trappor förbindelse med plenisalen på underliggande plan. Anslutande delar av rundeln upptas i norr av ytterligare stenografrum och i söder av rum för de ingenjörer och tekniker som svarar för plenisalens tekniska funktioner. Huvuddelen av rundeln upptas av plenisalens övre del med kommentator-, referent-, TV- och regihytter.

Plenisalsbyggnaden plan 7 1:400 (46)

Detta plan är i sin helhet nytt. I den centrala delen över den befintliga längan ligger utrymmen för Sveriges Radio flankerade i söder av pressfoajé och i norr av hisshall för allmänheten med separat vertikalförbindelse med dess entréutrymmen. Dessa utrymmen ansluter via massmedias klubbрум, respektive allmänhetens foajé, till åhörarläktaren, som upptar rundelns västra omkrets.

Plenisalsbyggnaden plan 8 1:400 (47)

Liksom plan 7 är detta i sin helhet nytt. Utrymmena över den befintliga längan utmed Riksgatan utnyttjas liksom underliggande våning av massmedia. De utgörs av redaktionsrum för TT och press. I övrigt upptas detta plan av tekniska utrymmen.

Plenisalsbyggnaden takplan 1:400 (48)

Plenisalsbyggnaden sektioner 1:400 (49)

Sektion A–A visar ett snitt genom rundeln. I mitten ligger f. d. bankhallen som utgör byggnadens centrala entré- och kommunikationsutrymme. Dess tidigare välvda tak har ersatts med ett plant. Däröver ligger plenisalen. Mot fasaderna ligger nedifrån räknat ekonomiutrymmen, restaurang och handbibliotek, klubbrum, kammarfoajé och överst läktarfoajé.

Sektion B–B visar ett snitt vinkelrätt mot Riksgatan. I längan utmed denna ligger huvudentréen och däröver talmansrum, kammarkansli, stenografer och i de två översta nya våningarna massmedia. Över stora hallen ligger plenisalen med podiet mot längan och foajé och läktare mot Strömmen.

Plenisalsbyggnaden fasader 1:400 (50–51)

3.2 Riksdagshuset, disposition (52)

Byggnaden bevaras till det yttre och inre. Vissa förändringar har dock gjorts för att höja utnyttjandet och förbättra inre kommunikationer och klimat. De berör få av byggnadens ursprungliga karaktärsutrymmen. Stora trapphallen och sammanbindningsbanan är kvar, likaså kamrarna och många av de ursprungliga sessionsalarna och allmänna utrymmen. Rumsindelningen har i stor omfattning bibehållits.

Byggnaden har centrala entréer från Riksgatan och Riksplan. De sammanbinds av trapphallen.

F. d. första och andra kammarrens åhörarentréer mot Riksplan bibehålles och används som entré till riksdagstryckets försäljningslokal resp. entré till riksdagsbiblioteket.

Övriga befintliga entréer kan, beroende av behov och säkerhetsbedömningar, utnyttjas eller tillslutas.

Byggnadens varuförsörjning sker via en godsterminal under Riksplan.

En varuhiss i anslutning till godscentralen betjänar samtliga plan. Dessutom finns separata varuhissar till lager och verkstäder resp. bibliotek.

Personhissar bibehålls i befintliga lägen och kompletteras med två hiss batterier i anslutning till västra korridoren.

Riksdagshuset plan I 1:400 (53)

Detta plan ligger helt under mark och saknar dagsljus. Utrymmena mellan grundmurarna är till stor del outgrävda. Ett korridorsystem för transporter ansluter godsterminalen under Riksplan med varuhissar och de utrymmen i

planet som utnyttjas. De utgörs i södra delen av byggnaden dels av förråd för driftsvärn och fastighetsdrift, dels fläktrum och värmeundercentral under terrassen mot Stallkanalen. Undercentralen ansluter till distributionsnätet för fjärrvärme i Norrbro och till övriga byggnader inom komplexet via ledningskultvertar. I norra delen av detta plan ligger fläktrum.

Riksdagshuset plan 2 1:400 (54)

Utrymmena mot Riksgatan är dagsljusbelysta. De utgörs, förutom av entréhall med flankerande utrymmen för vaktpersonal, av distributions- resp. telefonistcentral. I byggnadens centrum ligger en foajé, som nås från såväl Riksgatan som Riksplan och omges av sex konferensrum. Fyra av dessa har åstadskommits genom överbyggnad av gårdar. Under f. d. andra kammaren ligger expensförråd med expedition. Utrymmena under f. d. första kammaren är disponibla. Mot Riksplan och delvis i lokaler under denna ligger bokmagasin och tillhörande arkiv med direkt hissförbindelse med biblioteket. Förråd för riksdagstryck har direkt förbindelse med tryckeriexpeditionen i planet ovanpå och med lastgatan i planet under. Mot söder ligger bl. a. centrala utrymmen för fastighetsvård och drift. Mot norr ligger fläktrum. Under Riksplan ligger på denna våning övre delen av snickeriverk-staden och förråd för möbler, mattor m. m.

Riksdagshuset plan 3 1:400 (55)

Detta plan ligger helt över mark och samtliga yttre fasader har fönster. Liksom i plan 2 upptas utrymmen i byggnadens centrum av den tidigare nämnda foajén med kringliggande konferensrum i kontakt med entréerna mot Riksgatan och Riksplan. Rumsfilerna mot fasad upptas av olika enheter inom RFK: riksdagsbibliotek, riksdagstryck, tryckeriexpedition, reproavdelning samt del av upplysningstjänsten. Under f. d. andra kammaren ligger bibliotekets läsesal och tidskriftsrum. Under f. d. första kammaren componerheten.

Riksdagshuset plan 4 1:400 (56)

Huvuddelen av detta plan disponeras av utskott. Rumsfiler utmed Riksgatan inrymmer upplysningstjänstens lokaler.

Utrymmen under f. d. kamrarna består av pausutrymmen, vissa arkiv och förråd samt disponibla utrymmen.

Riksdagshuset plan 5 1:400 (57)

Detta plan är riksdagshusets huvudvåning. Det har klimatskyddad kontakt med kammarplanet i plenivalsbyggnaden. Rumsfilerna mot gavlarna och

Riksgatan innehåller statsrådets rum jämte sessionssal. Utmed Riksgatan ligger arbetsrum för ledamöter.

De f. d. kamrarna används som stor resp. liten partisal. Det tidigare handbiblioteket beläget mot Riksgatan utnyttjas som konferensrum och sammanbindningsbanan mot Riksplan som representationslokal.

Riksdagshuset plan 6 1:400 (58)

Detta plan är en entresolerad del av plan 5 utmed Riksgatan. Det inrymmer arbetsrum för ledamöter och deras biträden samt två konferensrum.

Riksdagshuset plan 7 1:400 (59)

Detta plan disponeras av utskott. Förändringarna i rumsindelning är mycket få.

Riksdagshuset plan 8 1:400 (60)

De norra, södra och östra rumsfilerna är ombyggda och utvidgade. De inrymmer utskott. Sessionssalarna ligger utmed fasaden mot Riksplan och har överljus. Västra längan och mittpartiet är delvis ombyggda och inrymmer lokaler för RFK:s ledning, intendentur och skrivbyrå.

Riksdagshuset plan 9/takplan 1:400 (61)

I detta ombyggda plan ligger RFK:s administration, skol- och visnings-tjänst m. m. Entré sker från den stora hallen i väster, vilket ger kontakt med RFK:s lokaler på plan 8.

Riksdagshuset sektioner 1:400 (62)

Riksdagshuset fasader 1:400 (63–64)

3.3 Ledamotsbyggnadens disposition (65)

Byggnaden består av tre kroppar, sammanhållna av hallar i varje plan. Dess exteriör bevaras oförändrad. Gården i södra flygeln byggs igen. Inre system av korridorer och hallar behålles i princip, medan rumsindelningen till stor del förändras. Den nuvarande huvudentrén bibehålles. Den nås från portiken mot Mynttorget via den centrala runda gården. Varuentré för hotellverksamheten och entré för rörelsehindrade ligger i Myntgränd. Befintlig entré till södra flygeln i arkaden mot Myntgatan kan utnyttjas eller stängas av

beroende på behov och säkerhetsbedömningar.

Befintliga hissar och trappor i de olika byggnadskropparna och i anslutning till de sammanbindande hallarna utnyttjas. De kompletteras av hissbatterier i anläggningens östra del som sammanbinder samtliga plan med förbindelsegången till plenisalsbyggnaden.

I varje våning finns sammanträdesrum för ledamöter intill runda gården samt rum för expeditionsassistenter i anslutning till de centrala hallarna och kommunikationerna.

Gångförbindelse över stallkanalen (66)

I anslutning till Stallbron sammanbinds plenisalsbyggnaden och ledamotsbyggnaden av ett galleri. Dess takbjälklag ligger i höjd med Stallbrons övre yta. Mot väster har det ett sammanhängande glasparti.

Ledamotsbyggnaden plan 1 1:400 (67)

I de dagsljusbelysta delarna ligger arbets- och kombirum för ledamöter, rum för sekreterare/kontorshjälp samt i norra flygeln två partikanslier. I huvudbyggnadens östra del ligger en hisshall. Den ansluter till den klimat-skyddade förbindelsegång som leder till plenisalsbyggnaden.

Förbindelsegången, vars takbjälklag ligger i nivå med Stallbron, har ett sammanhängande fönsterparti mot väster.

Utrymmena utmed Myntgatan saknar dagsljus. I dessa ligger bl. a. andaktsrum, rum för personalorganisationer, gymnastiksal med anslutning till badet, som placerats under runda gården, samt centrala städutrymmen.

Ledamotsbyggnaden plan 2 1:400 (68)

På detta plan ligger huvudentrén till byggnaden. Utmed Myntgatans arkad ligger i nuvarande kanslihusrestaurangen ett klubbrum med automatservice-ring.

Södra och norra flygeln upptas av partikanslier.

I övrigt disponeras planet av arbets- och kombirum för ledamöter och rum för sekreterare/kontorshjälp.

Ledamotsbyggnaden plan 3 1:400 (69)

Den centrala hallen i detta plan utgör de tre byggnadskropparnas gemensamma entréutrymme. Den inrymmer bevakningsplats och reception.

I övrigt disponeras planet av arbets- och kombirum för ledamöter och rum för sekreterare/kontorshjälp.

Ledamotsbyggnaden plan 4 1:400 (70)

Den ursprungligen för statsrådsberedningen byggda sessionssalen ovanför östra portiken utnyttjas som konferensrum. I övrigt disponeras detta plan av arbets- och kombirum för ledamöter och rum för sekreterare/kontors-hjälp.

Ledamotsbyggnaden plan 5 1:400 (71)

Innanför östra portiken ligger talmannens våning. I övrigt disponeras detta plan av arbets- och kombirum för ledamöter.

Ledamotsbyggnaden plan 6 1:400 (72)

Detta plan är byggnadens takvåning. Det innehåller ledamotsrum av kombityp samt service- och teknikutrymmen.

Stallbron 1:600, sektioner A-A, B-B, C-C 1:400 (73)

Kanslihuset fasader 1:400 (74)

3.4 Riksplans disposition (75)

Under Riksplan byggs garage och lastterminal. Underbyggnaden är täckt av ett jordlager som möjliggör vegetation. Större delen av marken täcks av en grönyta med träd som sträcker sig från norr till söder. I NV hörnet av planen ligger en granitklädd paviljong med hiss och trappa till garageplanet. Planens södra och norra delar samt motsvarande murar mot Norrström och Stallkanalen sänks. Delar av Norrbros västsida friläggs därvid.

Trafiken leds in genom befintliga öppningar i barriären mot Norrebro. Yttrafiken förs fram till riksdagshusets huvudentré. Garagetrafiken förs till och från ramper i norra och södra delen av planen. Med undantag för temporära uppställningsplatser för besöksbussar skall inga P-platser finnas på Riksplan.

Riksplan 1:400 (76)

Bilramper i södra resp. norra änden av Riksplan leder till underliggande garage och lastplats. I NV hörnet av planen uppförs en granitklädd paviljong med trappa och hiss till garageplanet.

Yttrafiken till riksdagshuset förs från Norrebro genom befintliga öppningar i barriären som begränsar Riksplan. Med undantag för uppställningsplatser för skolbussar skall inga P-platser finnas på Riksplan.

Planens underbyggnad är täckt av ett jordlager som möjliggör trädvegetation.

Riksplan sektioner 1:400 (77)

Riksplan fasader 1:400 (78)

Riksplans underbyggnad plan 1 1:400 (79)

Underbyggnaden är direkt ansluten i väster till riksdagshusets transportkorridorer i plan 1 och har därmed intern förbindelse med samtliga byggnader. Den inrymmer garage för 140 bilar. En del av garaget är tillika skyddsrum. Väster om garaget ligger en lastgata med lastplats och intill riksdagshuset en underbyggnad i två plan. Det nedre rymmer dels lastterminalens serviceutrymmen inklusive rum för sopor, returgoods och buffertuppställning, dels förråd för byggmaterial och papper och därjämte en snickeriverkstad som är dagsljusbelyst samt VVS-utrymmen.

Bilaga 3

STOCKHOLMS FASTIGHETSKONTOR
Saneringsavdelningen

Promemoria
1977-10-06

PM angående riksdagens förvaltningsstyrelsens utredning av riksdagens lokalfrågor

Nedan redovisas en granskning av följande handlingar.

- A Byggnadsstyrelsens skrivelse 1977-09-01 till riksdagens förvaltningsstyrelsens byggnadskommitté ang. Riksbyggnaderna (koncept)
- B Årskostnadsberäkning Helgeandsholmen och Sergels Torg (bilaga 2 till ovanstående skrivelse)
- C Utredning av villkoren för Riksdagens kvarliggande vid Sergels Torg (bilaga 3 till ovanstående skrivelse)
- D Byggnadskommitténs skrivelse 1977-09-22 till riksdagens förvaltningsstyrelse ang. Byggnadskommitténs fortsatta arbete och förslag (koncept)

A BYGGNADSSTYRELSENS SKRIVELSE 1977-09-01

2. Lokalprogram, tekniska program m. m.

2.1 Lokalprogram

Utredningen anger att skyddsrum inte kan anordnas med rimliga tekniska och ekonomiska konsekvenser inom Sergels Torgs- fastigheten. Det bör då framhållas att fastigheten Hågern Större 14, som ingår bland de mest närliggande expansionsobjekten för riksdagen vid Sergels Torg, inrymmer en nedgång till det stora befolkningsskyddsrummet i Klara.

2.2 Tekniska program

Utredningen anger att oavsett den framtida användningen av Helgeandsholmsbyggnaderna måste trösklarna mellan Mälaren och Saltsjön flyttas nedströms Helgeandsholmen till i höjd med Norrbro. Härigenom erhålles en höjning av vattenståndet omkring pålverket i byggnadernas undergrund, som beräknas skydda detta mot rötangrepp. Utredningen anger att flyttningen av trösklarna bör genomföras före sekelskiftet.

Emellertid underskattar utredningen svårigheterna med en flyttning av trösklarna. Med de två dammarna i Norrström och Stallkanalen regleras vattenstånden i hela Mälaren i enlighet med gällande vattendomar. Vid en flyttning av regleringsdammarna kan läckvattenflödena genom angränsande landområdena komma att öka, varigenom ökade svårigheter att uppnå föreskrivna vattenstånd kan förväntas. Mälarens vattenstånd är av betydelse bl. a. för vattenförsörjning, båttrafik, fiske och jordbruk runt sjön. En höjning av grundvattennivån i delar av Gamla Stan och Nedre Norrmalm genom

flyttning av regleringsdammarna kan dessutom medföra skador på en del fastigheter i området. Det är således ett stort antal tekniska frågor som måste utredas innan regleringsdammarna kan flyttas. Vattendomstolens tillstånd måste också erhållas.

Vidare bör det framhållas att en lösning av Helgeandsholmsbyggnadens grundläggningsproblem genom en flyttning av trösklarna mellan Mälaren och Saltsjön till Norrbro får negativa estetiska konsekvenser genom att det forsande vattnet mellan Riksbron och Norrbro ersätts av en lugn vattenspegel.

Även om det skulle visa sig möjligt att lösa de redovisade tekniska svårigheterna är ändå en flyttning av regleringsdammarna förenad med mycket stora kostnader som helt måste bäras av ägaren till Helgeandsholmsbyggnaderna. Alternativet till en höjning av vattenståndet kring pålverket torde vara en traditionell grundförstärkning, vilken torde vara förenad med stora olägenheter i ett relativt nyligen ombyggt riksdagshus och med riksdagen i full verksamhet.

Utredningen har i sin bedömning att grundförstärkningskostnaderna är oberoende av framtida användningssätt för Helgeandsholmsbyggnaderna ej beaktat kommunens erbjudande att förvärva dessa fastigheter. Vid en sådan lösning skulle riksdagen helt slippa grundförstärkningskostnader för den överlåtna egendomen, medan dessa kostnader helt skulle belasta alternativet med en återflyttning av riksdagen.

Dessutom har utredningen ej tagit hänsyn till att de byggnadsarbeten som erfordras på Helgeandsholmen vid en återflyttning av riksdagen medför större risker för sättningsskador än alternativ med ombyggnader av måttlig omfattning och jämfört med nuläget oförändrad byggnadsvolym på Helgeandsholmen.

3. Funktionskrav – Disposition – Expansion

3.1 Expansion

Utredningen anger att riksdagen vid en förläggning till Helgeandsholmen får tillgång till expansionsmöjligheter i Gamla Stan om 22 300 kvm lägenhetsyta. Det bör dock noteras att dessa lokaler redan disponeras av kronan, varför något nettotillskott ej erhålles till kronans lokalförsörjning. Inte minst i samband med diskussioner om överlåtelse till kronan av vissa kvarter i Södra Klara har det framgått att kronan har behov av betydande nettotillskott ifråga om lokaler. Huvuddelen av expansionsmöjligheterna vid Sergels Torg ger nettotillskott till kronans lokalförsörjning.

Utredningen hävdar att tillgänglighet och kostnader för expansionsmöjligheterna vid Sergels Torg ej är lika förmånliga som för projektet på Helgeandsholmen. Det bör därför framhållas att expansionsmöjligheterna i Gamla Stan utgörs av ålderdomliga småfastigheter, som har sammanbyggt i samband med modernisering. Resultatet har blivit komplicerade inre

kommunikationer och härigenom mindre god tillgänglighet. Expansionsmöjligheterna vid Sergels Torg är däremot moderna kontorshus med god tillgänglighet, som i flera fall förbättras ytterligare med inbyggda gångförbindelser ovan eller under gatuplanet.

Utredningens bedömning att kostnaderna för expansionsmöjligheterna vid Sergels Torg är högre än för projektet på Helgeandsholmen synes inte vara grundad på någon utredning och är troligen felaktig. Tills vidare torde eventuellt årskostnaderna för de angivna lokalerna i Gamla Stan vara lägre än kostnaderna för expansionsmöjligheterna på Nedre Norrmalm. Emellertid måste de statliga verksamheter, som, när riksdagen är förlagd till Sergels Torg, kan inrymmas i lokalerna i Gamla Stan, i stället förläggas till Nedre Norrmalm, om riksdagen är förlagd till Helgeandsholmen. De förläggning-alternativ som då föreligger torde ej ge lägre årskostnader än de expansionsmöjligheter som kommunen ansett sig kunna ställa till riksdagens för-fogande. Statsverkets kostnader för expansionslokaler är således oberoende av förläggning-alternativ för riksdagen eller snarast högre för alternativ Helgeandsholmen.

5. Kostnader och investeringsbehov

5.1 Byggnader

Utredningen framhåller att det utöver de beräknade investeringskostnaderna för en återflyttning till Helgeandsholmen i förvaltningsstyrelsens skrivelse 1975/76:20 angavs vissa reservationer för åtgärder som ej medtagits i investeringsberäkningen. Man framhåller nu att sedan systemhandlingarna upprättats har samtliga reservationer med undantag för arkeologisk utgrävning kostnadsberäknats. Detta synes dock ej korrekt eftersom sammanställningen under punkt 5.2 ej redovisar några kostnader för följande reservationer i förvaltningsstyrelsens skrivelse 1975/76:20: Räntor under byggnadstiden, utvändig fasadbelysning, flyttningkostnader, grundförstärkning och kostnader för standardhöjande åtgärder beträffande Riksplan.

5.2 Kostnadssammanställning

Utredningen anger kostnaderna för investering i byggnader till 260 Mkr. Det bör påpekas att i detta belopp ingående del för ombyggnad av gamla riksdagshuset (68.720 tkr i prisläge 1977-04-01) synes med hänsyn till den allmänna 40-procentiga byggnadskostnadsstegringen anmärkningsvärt låg både jämfört med förvaltningsstyrelsens skrivelse 1975/76:20 (63.330 tkr i prisläge 1974-04-01) och jämfört med överslagsmässigt tillämpbara yt- och volympriser.

Inklusive de redovisade kostnaderna för inredning och teleutrustning erhålles investeringskostnaderna för en återflyttning till 312 Mkr. Som ovan

angivits finns några ytterligare reservationer som ej ingår i denna investeringskostnad.

Kostnaderna för räntor under byggnadstiden upptogs i Riksdagshusutredningen 1974 till 15% av de direkta investeringarna, dvs. exklusive projektering och administration. I detta fall erhålles därför kostnaderna för räntor under byggnadstiden till 32 Mkr. ($0,15 \times (181.549 + 33.907)$ tkr).

Kostnaderna för utvändig *fasadbelysning* finns ej redovisade i någon av riksdagens handlingar beträffande riksdagens lokalfråga.

Flyttningskostnaderna upptogs i Riksdagshusutredningen 1974 till 2 Mkr.

Kostnaderna för *grundförstärkning*, varmed avses flyttning av trösklarna mellan Mälaren och Saltsjön till Norrbro eller motsvarande, finns ej redovisade, men torde bli mycket höga.

Kostnaderna för *standardhöjande* åtgärder beträffande Riksplan anges i förvaltningsstyrelsens skrivelse 1975/76:20 till 3 Mkr.

Inkluderas ovanstående kalkylerade poster erhålles investeringskostnaderna för en återflyttning till 349 Mkr. I detta belopp ingår ej kostnader för utvändig fasadbelysning eller grundförstärkning. I beräkningen har ej heller beaktats värdet av kanslihuset före ombyggnad.

5.3 Inredning och utrustning

Utredningen anger att möjligheterna till ökad återanvändning av befintliga inredningar och utrustning skall prövas i ett senare skede. Med hänsyn till att montering av utrustning och inredning enligt den redovisade tidplanen i huvudsak måste ske under första halvåret 1983, samtidigt som vårriksdagen pågår vid Sergels Torg, synes det omöjligt att undvika dubbelinvesteringar.

5.4 Investeringsbehov

Utredningens redovisning av det årliga medelsbehovet avser en investering om 260 Mkr. Såsom redovisas under punkt 5.2 är emellertid investeringen ca 350 Mkr exklusive vissa tillkommande poster.

6. Årskostnader

Utredningen anger sig f. n. inte kunna beakta kommunens erbjudande att förvärva byggnaderna på Helgeandsholmen då riksdagen och förvaltningsstyrelsen inte uttryckt någon vilja till sådan överlåtelse. Det bör då framhållas att riksdagen ej heller avvisat en sådan lösning. Det synes normalt att man i en allsidig utredning prövar olika möjligheter att reducera kostnaderna för de alternativa projekt som studeras. Jämfört med att lägga ner 35 Mkr för upprustning av Helgeandsholmen samt dessutom framtida grundförstärkning, utan att enligt utredningen få någon avkastning på dessa pengar, bör det

framstå som ett attraktivt alternativ att överlåta fastigheterna i befintligt skick till kommunen. Mot bakgrund av att ett av alternativen beträffande Sergels Torg avser överlåtelse av fastigheterna till riksdagen synes det vara ett närliggande alternativ att de fastigheter som riksdagen ej längre behöver överlåtes till kommunen.

6.1 Sammanfattning av årskostnadsberäkningar:

Beräkningarna redovisas i detalj under avsnitt B i denna promemoria

B ÅRSKOSTNADSBERÄKNING HELGEANDSHOLMEN OCH SERGELS TORG

Allmänt

Utredningen anger att kostnader för inredning och teknisk utrustning har särredovisats då de inte hänförs till investeringskostnader för en byggnad eller normalt ingår i årskostnaden (hyran) för lokaler. Emellertid måste utredningens syfte vara att ange årskostnaderna för de utrymmen som riksdagen behöver för sin verksamhet i fullt funktionsdugligt skick. Det har därvid ingen betydelse om kostnaden redovisas som årskostnad för lokaler, inredning eller utrustning.

I utredningen anges att livslängden för inredning och teleteknisk utrustning bör bedömas till 15–20 år med hänsyn till slitage, krav på modernisering och den tekniska utvecklingen, det senare speciellt på det teletekniska området. Utredningen anger att en mycket stor del av inredningen och utrustningen vid Sergels Torg kommer att utbytas eller renoveras inom en 5–10-årsperiod från år 1983. Eftersom den teletekniska utrustningen vid Sergels Torg använts som referensobjekt för Helgeandsholmen med endast vissa modifieringar synes dock utredningens bedömning av livslängden för utrustningen vid Sergels Torg felaktig. Även erfarenheterna från Helgeandsholmen, innan riksdagen flyttade till Sergels Torg, torde tyda på en betydligt längre livslängd hos inredning och utrustning än den av utredningen förutsatta.

Sammanfattningsvis torde ej livslängden för inredning och teleteknisk utrustning i någon större utsträckning skilja sig åt mellan Sergels Torg och Helgeandsholms-alternativen. Det blir i huvudsak fråga om en dubbelinvestering vid en återflyttning till Helgeandsholmen.

Utredningen har exkluderat flyttningskostnader vid en återflyttning till Helgeandsholmen under motivering att dessa kostnader motsvaras av kostnader för omflyttningar inom Sergels Torgsfastigheten. Det synes helt realistiskt att, som utredningen gör, jämställa dessa kostnader.

Kostnader för av förvaltningskontoret genomförda mindre ombyggnader inom Sergel Torgsfastigheten sedan inflyttningen 1970 har exkluderats.

Givetvis skall så vara fallet, speciellt som utredningen anser sig kunna bortse från hittills nedlagda kostnader för utredning och projektering av Helgeandsholmsalternativet.

Sergels Torg, allmänna förutsättningar för årskostnadsberäkning

Utredningen anger att man för att få en rättvisande jämförelse med projektet på Helgeandsholmen har omräknat kapitalkostnadsdelen i kommunens hyresoffert till kommunlåneräntans nivå 1977-04-01, 9,85%. Skälet till att utredningen frångår de nu gällande räntesatserna för de upptagna AP-fondslånen, 7,35 resp, 7,6%, anges vara att man kan vänta sig en konvertering av lånen till en högre räntesats under åren 1980–84.

I linje med utredningens åtgärd att här göra bedömningar av framtida lånevillkor borde utredning ha försökt att uppskatta framtida förändringar av de olika kostnadsposter som föreligger för de två förläggningssalternativen. För förläggningssalternativen uppstår inga årskostnader före hösten 1983 med hänsyn till att riksdagen under alla förhållanden kommer att kvarstanna vid Sergels Torg till denna tidpunkt. Årskostnader som avser en tidigare kalkyltidpunkt har därför endast teoretiskt intresse.

Allt Långtidförhyrning vid Sergels Torg. Förutsättningar och sammansättning av årskostnadsberäkning

Med utgångspunkt från ovanstående har följande förutsättningar tillämpats.

- Beräkningen avser kalkyltidpunkten 1983-10-01
- Drift och underhållskostnaderna samt konsumentprisindex antages öka med 8 % r/r (totalt 65%) baserat på konsumentprisindex' ökning hittills under 1970-talet (ca 8,5% r/r)
- Kapitalkostnader för upprustning av Helgeandsholmsbyggnaderna ingår ej med hänsyn till kommunens erbjudande att förvärva dessa i befintligt skick och eftersom upprustningskostnaderna ej är helt oräntabla.

Årskostnadsberäkning för långtidförhyrning vid Sergels Torg

Kostnader

Drift, underhåll och uppvärmning 1,65 x 3 860 100	6 369 165 Kr
Avskrivning	585 658 Kr
Räntekostnad 9,85 % x 200 000 000	19 700 000 Kr
Annuitet på underskott	7 636 749 Kr
Hyra för 2 600 kvm expansion 2 600 x 965	2 509 000 Kr
	<hr/>
Summa årskostnad i 1983 års prisnivå	36 800 572 Kr

Alt köp av fastigheten vid Sergels Torg

Utredningens beräkningar tyder på att årskostnaderna för detta alternativ blir mycket lika alternativet långtidsförhyrning varför någon framräkning ej gjorts i detta fall.

Helgeandsholmen förutsättningar och sammanställning av årskostnader

Följande förutsättningar har tillämpats

- Beräkningen avser kalkyltidpunkten 1983-10-01.
- Drift- och underhållskostnaderna samt konsumentindex antages öka med 8 % r/r (totalt 65 %) baserat på konsumentprisindex' ökning hittills under 1970-talet (ca 8,5% r/r).
- Byggnadskostnaderna antages öka med 10 % r/r (genomsnittligt 4,5 år dvs. totalt 54 %) baserat på utvecklingen hos byggnadskonstnadsindex för förvaltningsbyggnader hittills under 1970-talet (ca 10,5 % r/r)
- Investeringen per 1977-04-01 antages uppgå till 349 Mkr minus kostnaden för säkerhetsanläggningen 18,7 Mkr, dvs 330,3 Mkr.
- Kapitalkostnaderna har upptagits med 10,27 % för att överensstämmelse med Sergels Torgsalternativet skall erhållas.
- Drift- och underhållskostnaderna samt kostnader för värme och komfortkyla upptas med ett belopp 100 kr/kvm lägenhetsyta. Skäl saknas att frångå de praktiska erfarenheterna från Sergels Torg, speciellt som vissa underhållsarbeten, t. ex. fasadrenoveringar torde vara mycket dyrbara på Helgeandsholmen.

Skälet till att kapitalkostnaderna för alternativet Helgeandsholmen bör upptas med 10,27 % i stället för 9,92 % är följande. Utredningen utgår ifrån att AP-fondslånen som bidrar till finansieringen av Sergels Torg -fastigheterna kommer att konverteras i början av 1980-talet. En sådan konvertering kan bara förväntas om nuvarande höga ränteläge består. Om nuvarande ränteläge består kan man dock även vänta sig en viss höjning av statens normalränta (f. n. 8,25 %), som varit utgångspunkt för ränteberäkningen i utredningen för alternativet Helgeandsholmen. Orsaken härtill är att statens normalränta anger statens historiska upplåningskostnader. Normalräntan har därför ej fullt ut anpassats till det höjda ränteläget under senare tid. Av betydelse i sammanhanget är även att det verkliga avskrivningsbehovet sannolikt är något större vid ombyggnadsprojekt än vid nya byggnader och i övrigt jämförbara förhållanden. Sammantaget torde procentsatsen för kapitalkostnaderna ej bli lägre för Helgeandsholmsalternativet än för alternativet Sergels Torg.

Utredningen anger att värdet av kanslihuset före ombyggnad utgör 38,5 Mkr 1977-04-01. Härifrån skall enligt utredning avgå 11,2 Mkr, som utgör eftersatt underhåll på fastigheten. Resterande värde 27,3 Mkr skall enligt

utredningen belasta alternativ Helgeandsholmen i årskostnadshänseende. Emellertid uppgår kanslihusets avkastningsvärde efter en upprustning med 11,2 Mkr till minst 50 Mkr. Värdet före upprustningen utgör då ca 38,5 Mkr, motsvarande en årskostnad av 3,95 Mkr. Värdet kan räknas upp till 1983 med 5 % r/r, totalt 37 %.

Årskostnadsberäkning för projektet på Helgeandsholmen

Kostnader

Drift, underhåll och uppvärmning	
1,65 x 100 x 52 120	8 599 800 Kr
Avskrivning, räntekostnad	
10,27 % x 330 300 000 x 1,54	52 240 000 Kr
Kapitalkostnad på värde av kanslihuset	
1,37 x 3 950 000	5 411 500 Kr
	<hr/>
Summa årskostnad i 1983 års prisnivå	66 251 300 Kr

C UTREDNING AV VILLKOREN FÖR RIKSDAGENS KVARLIGGANDE VID SERGELS TORG

Utredningen föranleder ingen kommentar utöver vad som anförts under tidigare avsnitt.

D BYGGNADSKOMMITTENS SKRIVELSE 1977-09-22

3.2 Sergels Torg

Utredningen anger att riksdagen vid en förläggning till Sergels Torg på längre sikt måste kunna disponera fastigheterna Hägern Större 14 och 15. Utredningens kontakt med ägarna till dessa tomträttsfastigheter, Lantbrukarnas Riksförbund och Länssparbanken, har dock givit vid handen att detta ej är möjligt då ägarna själva är i stort behov av expansion.

Utredningens slutsats av kontakterna med tomträttshavarna synes dock felaktig. Om dessa själva är i stort behov av expansion bör de med tillfredsställelse kunna godtaga markanvisningar till större projekt än de nuvarande fastigheterna, belägna inom andra kvarter. Möjligheterna att fastigheterna Hägern Större 14 och 15 skall kunna friställas för riksdagens behov synes således goda. Härigenom kan riksdagen tillgodose hela expansionsbehovet inom kvarteret Hägern Större.

I övrigt föranleder byggnadskommitténs skrivelse ingen kommentar utöver vad som anförts under tidigare avsnitt.

E SAMMANFATTNING

Riksdagens förvaltningsstyrelses byggnadskommitté har redovisat resultatet av en fortsatt utredning av riksdagens lokalfrågor. En granskning har gjorts av utredningsresultatet. Granskningen synes klarlägga att utredningen felbedömt bl. a. expansionsmöjligheterna och kostnaderna för de två alternativen, ett kvarliggande vid Sergels Torg och en återflyttning till Helgeandsholmen.

Utredningen hävdar att tillgänglighet och kostnader för expansionsmöjligheterna vid Sergels Torg ej är lika förmånliga som för projektet på Helgeandsholmen. Emellertid utgörs expansionsmöjligheterna i Gamla Stan av ålderdomliga småfastigheter, som har sammanbyggs i samband med modernisering. Resultatet har blivit komplicerade inre kommunikationer och härigenom mindre god tillgänglighet. Expansionsmöjligheterna vid Sergels Torg är däremot moderna kontorshus med god tillgänglighet. Eftersom expansionsmöjligheterna i Gamla Stan ej ger nettotillskott till kronans lokalförsörjning måste ersättningslokaler anskaffas på Nedre Norrmalm. De förläggningalternativ som då föreligger torde ej ge lägre årskostnader än de expansionsmöjligheter som kommunen angivit.

Utredningen anger årskostnaden för en återflyttning till Helgeandsholmen till 30,7 Mkr, medan ett kvarliggande vid Sergels Torg ger årskostnader om ca 37,5 Mkr. Beloppen avser kalkyltidpunkten 1977-04-01.

Emellertid uppstår inga årskostnader för förläggningalternativen före hösten 1983 med hänsyn till att riksdagen under alla förhållanden kommer att kvarstanna vid Sergels Torg till denna tidpunkt. Det väsentliga är därför hur årskostnaderna kan bedömas hösten 1983. Kalkyler redovisas enligt vilka årskostnaderna för en återflyttning till Helgeandsholmen utgör ca 66 Mkr, medan ett kvarliggande vid Sergels Torg ger årskostnader om ca 37 Mkr. Beloppen avser nominella priser år 1983.

STIG JOHNSON

Ake Ekwall

Bilaga 4

BYGGNADSSTYRELSEN 1977-11-15

Riksdagsman Erik Wörnberg

Broder!

Överlämnar härmed våra kommentarer till vissa kritiska synpunkter på riksdagshusetredningen som framförts.

Underbilaga 1 kommentarer till Stockholms fastighetskontors PM av 1977-10-06

Underbilaga 2 kommentarer till vissa sakuppgifter i motioner med anledning av förvaltningsstyrelsens förslag 1977/78:5

Underbilaga 3 diagram visande index och ränteutveckling 1963–77, marknadshyrors läge i cityområdet samt modell för beräkning av ränta under byggtiden

Underbilaga 4 jämförande bedömning av inflyttningshyra 1983

Underbilaga 5 PM betr. nuvarande hyresgäster i riksbyggnaderna på Helgeandsholmen

Underbilaga 6 PM betr. expansionsytor vid Sergels Torg resp. Helgeandsholmen

Underbilaga 7 uppdrag till byggnadsstyrelsen 1976-11-18 avseende planeringsarbetet i Södra Klara för regeringskansliet

• Med vänlig hälsning

Lennart Kolte

BYGGNADSSTYRELSEN 1977-10-27

Kommentarer med anledning av Stockholms fastighetskontors PM 1977-10-06 angående riksdagens förvaltningsstyrelsens utredning av riksdagens lokalfrågor

I det följande redovisas punkt för punkt kommentarer till Stockholms fastighetskontors PM.

2 Lokalprogram, tekniska program m m**2.1 Lokalprogram**

Utredningen har endast redovisat möjligheterna för riksdagen att få eget skyddsrum inom fastigheten, vilket sålunda ej kan anordnas till rimlig kostnad.

2.2 Tekniska program

Då beslut tagits att bevara riksdagsbyggnaderna kommer kravet att på lång sikt säkra den befintliga grundläggningen i form av plankrustsbäddar och träpålar, som visat sig vara i mycket gott skick, oberoende av riksbyggnadernas framtida användning. Ett tiotal pålar har i den genomförda grundundersökningen frilagts och bärigheten har testats genom provtryckning, som givit tillfredsställande värden. Förslaget att genom flyttning av trösklarna mellan Mälaren och Saltsjön på lång sikt klara vattennivån omkring rustbäddar och pålar har diskuterats med företrädare för Stockholms stadsbyggnadskontor och Stockholms Hamnförvaltning, den senare myndigheten har inom kommunen ansvaret för regleringen av Mälarens vattenstånd. Hamnförvaltningen har särskilt framhållit att kommunen enligt vattendom har krav på sig att täta läckvattenflöden genom landområden vid sidan om de nuvarande trösklarna. Detta skulle sannolikt säkrare kunna ske genom en flyttning av trösklarna och Hamnförvaltningen anser att en längre flyttning ned till i höjd med Strömbron bör diskuteras. Trösklarnas tekniska funktion är i dag inte heller helt tillfredsställande enligt uppgift från Hamnförvaltningen.

Enl. kommunens gatukontor krävs grundförstärkning av Norrbro inom en 10–15 års period. Det är naturligt att i detta sammanhang verkställa den föreslagna flyttningen av trösklarna.

Förslaget att flytta trösklarna innebär att för framtiden bibehålla en grundvattennivå och säkra en grundläggning som finns idag. Genom den

fortgående landhöjningen kan efter 30–50 år grundvattennivån komma att sänkas så att risk för rötskador uppträder inte bara i riksbyggnadernas pålverk utan också för träpålade kajer och byggnader i omgivningen.

Med hänsyn till de fördelar, även för kommunen, som en flyttning av trösklarna kan innebära bör fördelning av kostnader mellan staten och kommunen diskuteras.

Enligt utredningens uppfattning blir det inga negativa estetiska konsekvenser av en tröskelflyttning. Vid vårfloed och i övrigt när Mälarens nivå står hög kommer vattnet att forsa mellan Riksbron och Norrebro som idag sker, trösklarna kommer då att vara nedsänkta. Under tider då Saltsjön ligger nära eller i nivå med Mälaren upplever man inte heller idag det forsande vattnet.

I utredningsarbetet har självfallet beaktats alla risker som kan föreligga vid de omfattande ingrepp som görs i riksbanksbyggnaden och konstruktionerna har utformats därefter.

Om kommunen av andra än tekniska saksäl vill motsätta sig en flyttning av trösklarna bör man ändå inte i framtiden sikta på en traditionell grundförstärkning av byggnaderna utan via tätspänkning i samband med byggandet bibehålla grundvattennivån. En sådan metod skulle dock inte komma omgivningen till godo och har därför inte rekommenderats.

Utredningen har valt att inte behandla kommunens erbjudande att förvärva riksbyggnaderna utan anser att riksdagen först bör pröva denna fråga.

3 Funktionskrav – Disposition – Expansion

3.1 Expansion

Expansionslokalerna i Gamla Stan, kv. Cephalus, Mercurius och Neptunus nyttjas idag av regeringskansliet och måste både ur funktions- och miljösynpunkt anses fylla högt ställda krav såsom ändamålsenliga kontorslokaler.

Viss modernisering och omDisposition bör självfallet genomföras före ett övertagande för riksdagens bruk, vilket också blir beroende av vilka enheter som kommer att överflyttas dit.

Utredningens bedömning att kostnaderna för riksdagens expansionslokaler vid Sergels Torg är avsevärt högre än vid Helgeandsholmen är försiktig och välgrundad och har som bakgrund faktiskt hyresuttag i de aktuella kvarteren i Gamla Stan resp. marknadshyror vid Sergels Torg. I ett examensarbete vid tekniska högskolan redovisat detta år har marknadsläget för hyror i cityområdet inventerats, se bilaga 3:1.

Vidgar man bedömningen till frågan om statsverkets behov och kostnader för lokaler inom cityområdet som helhet rubbas inte utredningens bedömning för riksdagens del.

En expansion av riksdagen i Gamla Stan ställer inte i och för sig krav på

ersättningslokaler på Nedre Norrmalm för statlig lokalförsörjning. Samlingen av regeringskansliet på Nedre Norrmalm bör ske oberoende av om riksdagen flyttar tillbaka till Helgeandsholmen eller ej. Det tillskott av lokaler som byggnadsstyrelsen idag förhandlar med kommunen om avser sålunda att täcka regeringskansliets behov på lång sikt.

Det lokaltillskott som erfordras som ersättning för riksdagens expansion i Gamla Stan behöver därför inte komma till i cityområdet med dess höga kostnader.

Det synes också naturligt att kommunen i detta sammanhang lägger samhällsekonomiska aspekter på erbjudandet att överta riksbyggnaderna på Helgeandsholmen med avsikt att nyttja dessa som föreslagits till stadsteater. Sergels Torgsfastigheten planerades ju ursprungligen för att till låg kostnad kunna ställa om till stadsteater. En ombyggnad av riksbyggnaderna till teater måste komma att ställa sig utomordentligt kostsam och det förefaller tveksamt om det över huvud taget är tekniskt möjligt att där åstadkomma funktionellt goda lokaler för en så krävande verksamhet som en modern teater utgör.

5 Kostnader och investeringsbehov

5.1 Byggnader

Vissa reservationer som ovan påtalas har inte medtagits i uppställningen på s. 21 i utredningen men kommenterats på annan plats i utredningen, se vidare i det följande.

5.2 Kalkyl riksdagshuset

Bearbetningen av projektet har inneburit en avsevärd reducering av ombyggnadsingreppen i riksdagshuset. Kostnadsberäkningen bygger nu på ett säkrare underlag, vilket inte förelåg i den tidigare redovisningen. Kalkylen har den grad av säkerhet som är möjlig att uppnå vid en ombyggnad.

Ränta under byggnadstiden

Vid beräkning av investeringskostnad för ett byggprojekt där kostnaderna hänförs till viss prislägestidpunkt skall ränta under byggtiden inte beaktas. Den framräknade investeringskostnaden för ett statligt byggnadsprojekt budgeteras över kapitalbudgeten i vilken sådana räntor ej heller medtages.

Vid kalkylering av årskostnaden i ett bestämt prisläge, i detta fall 1977-04-01, används investeringskostnaden som en slutkostnad för projektet vid denna tidpunkt. Ränta under byggtiden skall då inte tas med i beräkningarna.

Vid beräkning av inflyttningshyra per 1977-04-01 skall däremot ränta

under byggtiden tas med i kalkylen. Tyngdpunkten för investeringen är lika med prisläget för byggnadskostnaderna. Byggräntan räknas från denna investeringstyngdpunkt fram till inflyttningen. Om räntesatsen efter vilken byggräntan beräknas har samma storleksordning som byggnadskostnadsutvecklingen, vilket har gällt under senare år, blir inflyttningshyran per 1977-04-01 praktiskt taget densamma som årskostnaden per samma datum (beräknad på ovan beskrivet sätt). Se bilaga 3:2, 3 och 4.

Då projektet genomförs upprättas en slutlig hyreskalkyl med underlag av den verkliga investeringskostnaden och med tillägg för ränta under byggtiden.

Den i kommunens PM 1977-10-06 tillämpade principen för beräkning av ränta under byggtiden och ovan skisserade modell ger sålunda i huvudsak samma utfall i årskostnaden med i övrigt lika förutsättningar, vid ett försök att bedöma inflyttningshyra 1983.

Kostnad fasadbelysning

Någon ytterligare fasadbelysning utöver den befintliga på fasaden mot Riksplan har inte ansetts önskvärd främst av energisparskäl.

Flyttningskostnader

Flyttningskostnaderna har exkluderats vilket anges under punkt 6.1 i utredningen. Dessa kostnader kommer starkt att påverkas av i vilken omfattning inredning och utrustning kommer att återanvändas på Helgeandsholmen resp. avyttras till efterkommande hyresgäster vid Sergels Torg. I årskostnadsberäkningen har dessa kostnader också exkluderats vilket anges i underbilaga 2 då de kan förutses ha samma storleksordning som de omflyttningskostnader, vilka drabbar Sergels Torgsfastigheten i samband med erforderliga ombyggnader och omflyttningar som redovisas i underbilaga 3.

Kostnader grundförstärkning

Som påpekas i punkt 2.2 är detta en kostnad som oavsett om riksdagen flyttar tillbaka eller ej kommer att drabba riksbyggnaderna före sekelskiftet. Utredningen har därför inte ansett att dessa kostnader bör belasta återflyttningprojektet. En uppskattning och fördelning av dessa kostnader kräver också en detaljerad teknisk utredning som underlag i samverkan med kommunen.

Standardhöjande åtgärder Riksplan

Den i systemhandlingen redovisade alternativa utformningen enligt 4.1 är resultatet av den genomförda bearbetningen och innebär en förändrad utformning av Riksplan. Kostnaden har inkalkylerats under markarbeten enligt 5.2. Någon reservation för standardhöjande åtgärder är därför inte längre aktuell.

5.3 Inredning och utrustning

Fast inredning och utrustning som kräver lång montage- och intrimningstid kan återanvändas i begränsad omfattning. För hela den lösa inredningen och utrustningen kan dock återanvändningsfrågan prövas utan hinder för riksdagsarbetet då omflyttning kan ske juni–september under riksdagens sommaruppehåll. Den fasta inredningen och utrustningen är inkalkylerad i byggnadskalkylen enligt de regler som gäller för gränsdragning mellan inredning och utrustning i statens byggnader.

5.4 Investeringskostnad

Mot bakgrund av tidigare lämnade kommentarer finns ingen anledning att ompröva utredningens beräkning att den totala investeringen i byggnad är 260 milj. kr. och att kostnader, i huvudsak nyanskaffning av inredning och utrustning, är högst 52 milj. kr.

6 Årskostnader

Utredningen har inte ansett sig kunna behandla kommunens erbjudande att förvärva riksbyggnaderna och anser att riksdagen själv först bör pröva denna fråga. Kommer riksdagen till beslutet att ändra sitt tidigare ställningstagande för en återflyttning till Helgeandsholmen bör dock en allsidig utredning genomföras, för att belysa möjlig användning av riksbyggnaderna för annat statligt ändamål, innan en överlåtelse till kommunen aktualiseras.

Bedömningen av livslängden för inredning och utrustning bygger på ett omfattande erfarenhetsunderlag. Utredningens slutsatser i frågan är väl grundade.

Den teletekniska utrustningen vid Sergels Torg har använts som referensobjekt vid planeringen på Helgeandsholmen vad beträffar omfattning och funktion, vilket självfallet inte har med frågan om livslängd, behov av utbyte på grund av slitage, teknisk modernisering etc. att göra. Inredning och utrustning med längre brukstid än 20–25 år har förutsatts bli återanvänd på Helgeandsholmen eller försäljas till efterkommande hyresgäst vid Sergels Torg.

Det blir alltså inte i nämnvärd omfattning fråga om dubbelinvestering i inredning och utrustning. Vår bedömning står fast att mot bakgrund av erfarenhetsmässig avskrivningstid bör riksdagens kostnader för inredning och teleteknisk utrustning på längre sikt bli i huvudsak desamma i båda alternativen och bör exkluderas i en årskostnadsjämförelse dem emellan.

Hittills genomförda utredningar

Kostnaden för hittills genomförda utredningar drabbar självfallet riksdagen oberoende av vilket placeringsalternativ som väljs idag.

Kommunens offert tolkning

I linje med tidigare utredningar redovisade 1974:20 och 1975/76:20 har kostnadsberäkningarna utförts i aktuellt prisläge dvs. i detta fall 1977-04-01. En framräkning av kostnaderna till inflyttningstidpunkten 1983 är utomordentligt vanskelig och innebär en spekulation 6 år framåt i ränte- och inflationsutveckling.

Då kommunen nu valt att räkna fram årskostnaderna till 1983, har vi funnit anledning att granska offertens villkor mer i detalj betr. tidpunkter för hyreskontraktets ikraftträdande etc.

Kommunens offert är så utformad att riksdagen före 1977-12-31 måste ha tecknat ett nytt korttidskontrakt fram till 1985-12-31 för att långtidsofferten skall gälla. Långtidskontraktet måste därefter senast 1980-12-31 vara tecknat och löper på 25 år med optionsrätt till fortsatt förhyrning på samma villkor i ytterligare 25 år. Om riksdagen flyttar till Helgeandsholmen 1983 återstår två år av korttidskontraktet som löper till 1985-12-31. En förhandling med sikte på anpassning av korttidskontraktets löptid till avflyttningstidpunkten bör sålunda ske.

Om riksdagen beslutar sig för att kvarstanna vid Sergels Torg träder det nya långtidskontraktet in fr. o. m. 1981-01-01. En rimlig tolkning av kommunens offert innebär att Sergels Torgs-alternativet bör belastas med kapitalkostnad för skillnad i hyra mellan långtids- och korttidskontraktet under 1981-1983 eller ca $(26,5 - 18,3) \cdot 3 = \text{ca } 25$ milj. kr.

Den hyresoffert kommunen lämnat är gynnsam då den inte förutsätter någon förändring av hyran på grund av fastighetens värdestegring och marknadslägets utveckling. Det kan emellertid starkt ifrågasättas om ett sådant avtal mellan riksdagen och kommunen på sikt kan anses skäligt. Skulle den genomsnittliga byggnadskostnadsindexökningen under åren 1963-77 ca 7 % per år fortsätta under de 50 år avtalet gäller kommer kostnadshyrorna i området vid periodens slut att vara mer än 40 gånger hyresnivån idag och efter 25 år skulle hyran vara ca 8 gånger dagens nivå. Därvid bör också erinras om att skillnaden mellan kommunens offerter

1974-05-31 och 1977-06-14 i hyra vid den första 25-årsperiodens början är ca 8 milj. kr. per år.

Mot den här skisserade bakgrunden anser vi det ytterligt tveksamt att försöka göra en framskrivning av årskostnadsjämförelsen till inflyttningstidpunkten 1983. En sådan framskrivning innebär en spekulering i en helt oviss inflationsutveckling och kan inte som kommunen hävdar läggas till grund för en relevant jämförelse av årskostnader vid inflyttningstillfället. Kommunens årskostnadsberäkning framskriven till 1983 är dock i viktiga avseenden missvisande utifrån de förutsättningar utredningen anser skall gälla. Se bilaga 5

Köp av fastigheten vid Sergels Torg

Enligt kommunens offert gäller köpeskillingen 393 milj. kr. under förutsättning av ett övertagande 1977-04-01. Vid ett övertagande 1983 tillkommer annuiteten på underskott å 7 636 749 under 6 år eller ca 46 milj. kr. Köpet blir sålunda ogynnsammare jämfört med hyresalternativet vid framskrivning till 1983.

Expansionen vid Sergels Torg

Kommitténs bedömning grundar sig på de kontakter som förevarit med ägarna till fastigheterna Hägern Större nr 14 och 15 och måste anses vara realistisk.

Sammanfattande kommentar

Utredningens bedömning av expansionsmöjligheterna i kv. Hägern Större vid Sergels Torg bygger på uppgifter kommunen lämnade i sin offert 1977-06-14. Fastighetskontoret har i skisser 1977-10-10 redovisat en nybyggnad inom kvarteret som rymmer ca 8 500 kvm lägenhetsarea istället för ca 5 500 kvm som tidigare uppgivits. Samtidigt innebär förslaget att ca 2 600 kvm lägenhetsarea som utredningen förutsatt kunna ta i anspråk i Östra kulturhusets två övre våningsplan ej längre ställs till förfogande. Sammantaget innebär detta dock endast en obetydlig utökning, ca 500 kvm, av tillgängligt expansionsutrymme. Fastighetskontorets syn på möjligheten att förvärva fastigheterna Hägern Större 14 och 15 har inte tillfört frågan några nya fakta.

Expansionslokalerna i Gamla Stan, kv. Cephalus, Mercurius och Neptunus nyttjas idag av regeringskansliet och måste både ur funktions- och miljösynpunkt anses vara ändamålsenliga kontorslokaler. Samlingen av regeringskansliet på Nedre Norrmalm bör ske oberoende av om riksdagen flyttar tillbaka till Helgeandsholmen eller ej. Det tillskott av lokaler som byggnadsstyrelsen idag förhandlar med kommunen om avser sålunda att täcka regeringskansliets

behov på lång sikt på Nedre Norrmalm. Det lokaltillskott som erfordras som ersättning för riksdagens expansion i Gamla Stan behöver därför inte komma till i cityområdet med dess höga kostnader.

Utredningens bedömning att riksdagens lokalexpansion i Gamla Stan kan ske till ca 30 % lägre kostnad än vid Sergels Torg står fast. Se bilaga 3. Fastighetskontorets bedömning av årskostnaderna 1983 är med de förutsättningar utredningen anser skall gälla missvisande. En framskrivning av kostnader 6 år i tiden är alltför vanskligt för att kunna ses som annat än en hypotes. Antages emellertid ca 7 % årlig ökning av byggnadskostnadsindex blir årskostnaden i stort densamma för bägge alternativen 1983.

Byggnadskostnadsindex steg genomsnittligt under perioden 1963–70 med 4,7 % och under perioden 1970–77 med 10,5 %. Under perioden 1963–1977 blir ökningen genomsnittligt drygt 7 %. Sammantaget finns på längre sikt anledning att räkna med en likvärdig stegring av årskostnaderna för de bägge projekten med hänsyn till inflationsutvecklingen.

Det nu av fastighetskontoret framförda förslaget att planera all expansion i kv. Hägern Större kräver omgående en nybyggnad i detta kvarter. Kostnaden kan bedömas till storleksordningen 60 milj. kr. Någon bedömning av årskostnadskonsekvenserna av detta ingår inte i kommunens årskostnadsjämförelse 1983.

Utredningen visar att årskostnaden för det nu presenterade projektet på Helgeandsholmen i dagens prisläge står i en avsevärt gynnsammare relation till ett kvarstannande vid Sergels Torg än som var fallet vid redovisningen av projektet till riksdagen 1975/76:20.

Kommunen kommer att för riksdagens lokaler från inflyttning fram till 1983 ha haft en hyresförlust på mer än 100 milj. kr. Detta innebär självfallet att kommunen har ett starkt intresse av att ha riksdagen kvar som hyresgäst. Försöker man emellertid lägga en samhällsekonomisk syn på frågan med förutsättning att kommunen har behov att lösa även stadsteaterns lokalfråga, framstår dock riksdagens kvarliggande vid Sergels Torg samtidigt som stadsteatern föreslås bli placerad i gamla riksdagshuset som mycket tveksam med hänsyn till de totala konsekvenserna för samhället. De ekonomiska bedömningarna bör dock inte få undanskymma det förhållandet att byggnadskommitténs och förvaltningsstyrelsens huvudmotiv för att föreslå riksdagen en återflyttning till Helgeandsholmen är att den genomförda utredningen visat att riksdagen där kan få ändamålsenliga lokaler, varigenom de gamla riksbyggnaderna också får en meningsfull användning.

Lennart Kolte
Projektchef

Jan Elfven
Projektledare

PM avseende Riksbyggnaderna**Kommentarer till vissa motioner väckta med anledning av riksdagens förvaltningsstyrelsens förslag 1977/78:5**

I kommentarerna – se bil. 1 – till Stockholms fastighetskontors PM betr. förvaltningsstyrelsens förslag har flertalet av de invändningar som framförts i motionerna bemötts. Synpunkter i övrigt framförda i motionerna kommenteras nedan.

Motion 1977/78:18. O Lindqvist (s) m. fl.

”Med nu kända kostnader rör sig framställningen vid detta tillfälle om 377 milj. kr.”

Siffran 377 milj. kr. är omöjlig att härleda till förvaltningsstyrelsens förslag. De framräknade kostnaderna för investering i byggnader är 260 milj. kr., för inredning 29 milj. kr. och för utrustning 23 milj. kr. Även om dessa adderas blir summan ej 377 milj. kr. utan 312 milj. kr.

Motion 1977/78:19. B Molin (fp) m. fl.

”Det är därför väsentligt att se till expansionsmöjligheterna på längre sikt. Här har hittills prognoserna visat sig slå fel. Belysande är att riksdagen redan nu – 1977 – tagit i anspråk lika mycket utrymme som en utredning 1968 ansåg att riksdagen skulle behöva först omkring år 2000.”

Riksdagen förhyr idag vid Sergels Torg 38 601 kvm lägenhetsarea samt 1 000 kvm lägenhetsarea i investeringsbankens hus, summa 39 601 kvm lägenhetsarea exklusive garage.

I utredningen 1968 ”Riksdagens Hus” beräknades riksdagens lokalbehov år 2030 till ca 39 000 kvm *rumsgata*. Motionären har troligen av misstag satt likhetstecken mellan beräkningen 1968 av erforderlig *rumsgata* år 2030 av 39 000 kvm och dagens förhyrning av 39 601 kvm *lägenhetsarea*.

Det nu framtagna programmet stämmer sålunda väl med det lokalbehov som var att förvänta 1983 utifrån 1968 års prognos.

”Dessa kostnadsuppgifter har utsatts för en så långtgående kritik att de inte i vart fall utan ny expertgranskning bör kunna ligga till grund för riksdagens beslut.”

Byggnadsstyrelsen som utfört kostnadsberäkningarna har gjort dessa på de handlingar som nu föreligger och som i fackkretsar anses tillräckligt väl bearbetat för att utgöra underlag för kostnadsberäkningar. Dessa är gjorda med den noggrannhet som är möjlig i ett projekts planeringsstadium. Såvitt vi vet har något expertorgan utanför byggnadsstyrelsen icke kunnat peka på några delar i kostnadsberäkningen som är felaktig eller felbedömd. Någon saklig kritik har alltså inte framförts.

Motion 1977/78:20. O Svensson (s) m. fl.

”Vi ställer oss skeptiska till sådana beräkningar i all synnerhet som man också beräknat den nuvarande längsta förflyttningstiden från ledamotsrum till plenisal vid Sergels Torg till nära fyra min.”

Beräkningarna av förflyttning mellan ledamotsrum och plenisal har i huvudsak utförts av institutionen för trafikplanering vid Tekn. Högskolan. Studier har också gjorts på platsen vid Sergels Torg. Ur beräkningarna har nedanstående största avstånd uppmätts och tider angivits

- 74 års förslag högbrolösningen:

horisontell förflyttning	205 meter
vertikal förflyttning	7 meter
tidsåtgång ca 3 minuter	
- 77 års förslag lågbrolösningen:

horisontell förflyttning	245 meter
vertikal förflyttning	30 meter
tidsåtgång ca 4 minuter	
- Sergels Torg:

horisontell förflyttning	192 meter
vertikal förflyttning	15 meter
tidsåtgång ca 3 minuter	

Underbilaga 3:1

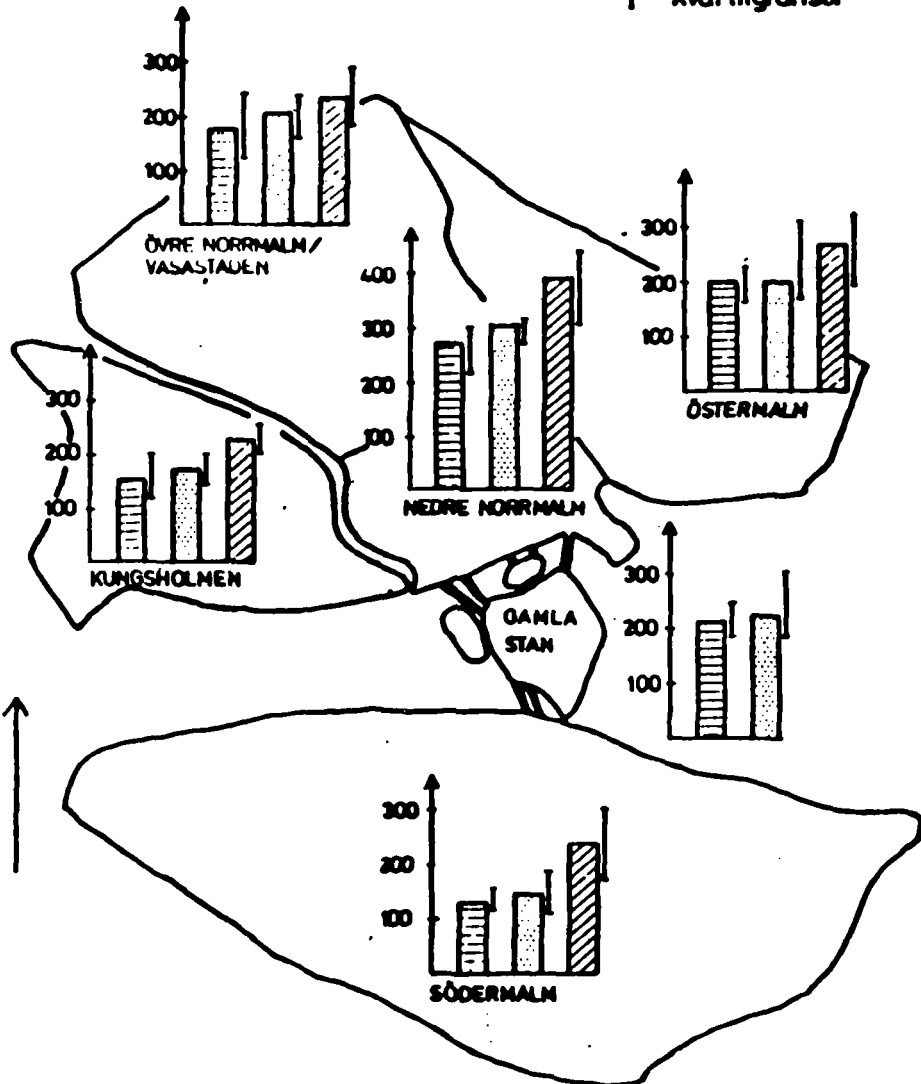
Marknadsmässiga hyresnivåer i kr/m² ly.år för kontor områdesvis
Hyresnivå den 1 april 1977 i moderna fastigheter.

Denna figur är hämtad från ett examensarbete i fastighets-ekonomi vid sektionen för lantmäteri vid Tekn högskolan i Stockholm, utfört av: Martin Skillbäck, Urban Svensson, Jan Wejdmark och Sune Åkesson med prof Erik Carlegren som handledare.

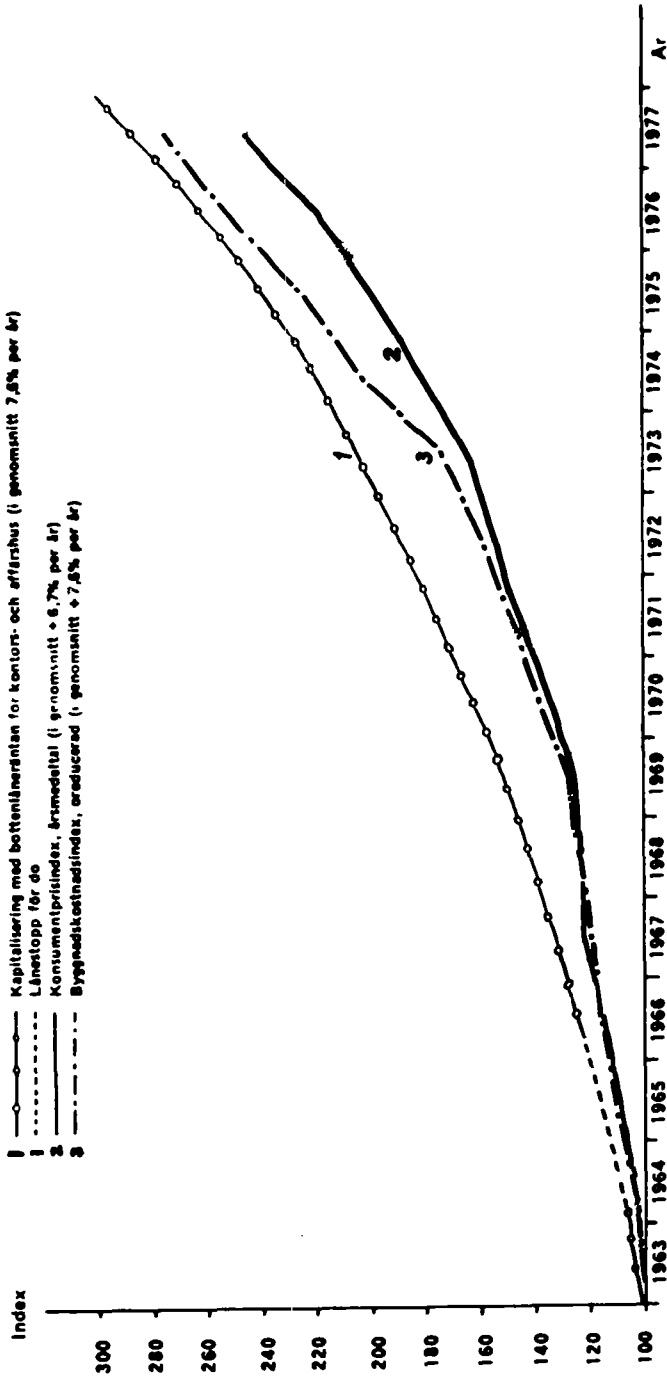
TECKENFÖRKLARING

Kontor belagna i fastigheter byggda:

- före 1930
- 1930 - 59
- 1960 och senare
- | kvartilgränser

Underbilaga 3:2

Underbilaga 3:3

..... ca 15% av hyran vid Sergels Torg utgör drift och underhåll + uppvärmning

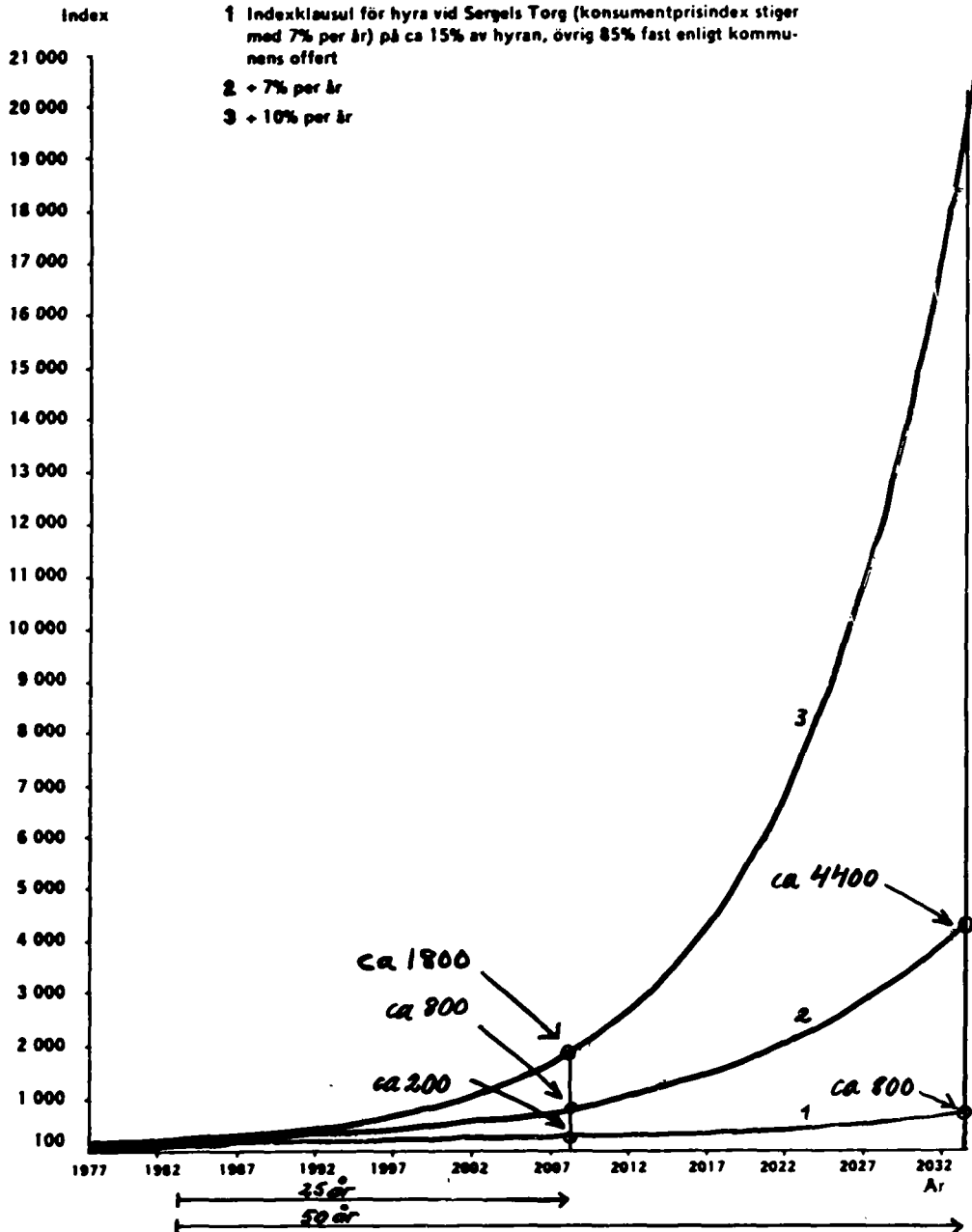
$$1. y = 0,85 \cdot 0,15 \times 1,07^n$$

$$2. y = 1,07^n$$

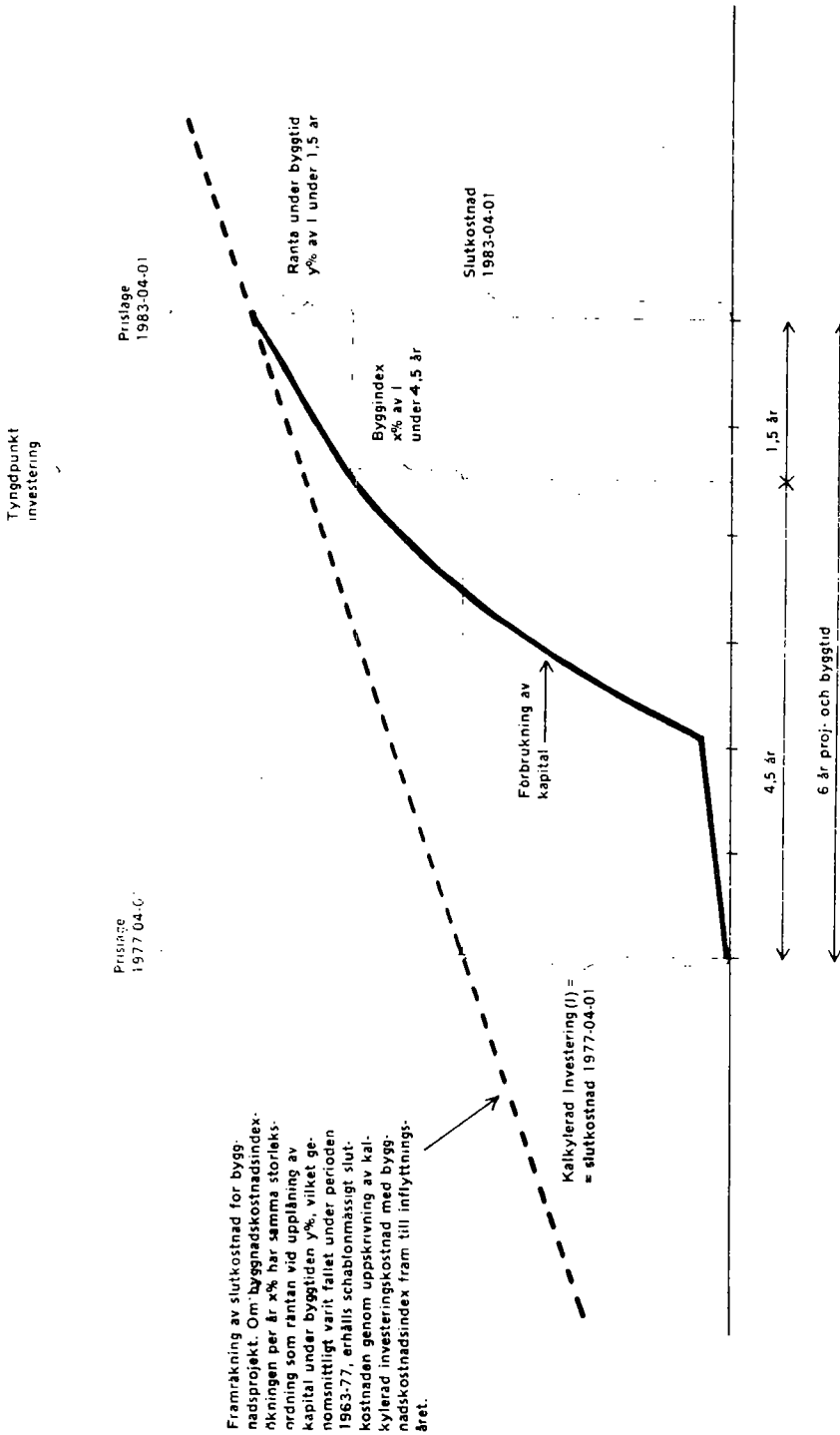
$$3. y = 1,10^n$$

† Indexklausul för hyra vid Sergels Torg (konsumentprisindex stiger med 7% per år) på ca 15% av hyran, övrig 85% fast enligt kommunens offert

- 2 + 7% per år
- 3 + 10% per år

Underbilaga 3:4

Jämförande beräkning av årskostnad vid inflyttning 1983

Beräkningen har gjorts med samma förutsättningar, som Stockholms fastighetskontor angivit i PM 1977-10-06, betr. ökning av byggnadskostnadsindex 10 % per år dvs 77 % på 6 år och konsumentprisindex 8 % per år dvs 65 % på 6 år. Byggnadskostnadsindexökning per år och ränta under byggnadstiden antages vara av samma storlek 10 %. Investeringskostnaden skrives upp med 10 % per år under hela 6-års-perioden, vilket i huvudsak ger samma utfall för ränta under byggnadstiden som den beräkningsmodell kommunen tillämpat.

För Sergels Torgs-alternativet bör sålunda gälla att:

- Hyreskostnaderna för garage skall ingå och skrives upp med konsumentprisindex 8 % per år.
- Merkostnad för ökad hyra under 1981–1983 medtages.
- Kapitalkostnaden (35 milj. kr.) för upprustning av Helgeandsholmsbyggnaderna liksom kapitalkostnad för ökad hyra under åren 1981–1983 bör ingå.

Årskostnad för långtidsförhyrning vid Sergels Torg enl. vår bedömning i prisläge 1983

Drift, underhåll, uppvärmning	
1,65 x 38 600 x 100	=16 369 000 kr
Avskrivning	= 585 658 kr
Räntekostnad 9,85 x 200 000 000	=19 700 000 kr
Annuitet på underskott	= 7 636 749 kr
Hyra för garage 1,65 x 600 000	= 990 000 kr
Hyra för expansion 2 600 x 965	= 2 509 000 kr
Kapitalkostnad för ökad hyra under 1981–83, 25 000 000 x 9,92	= 2 480 000 kr
	<hr/>
	40,3 milj kr
Kapitalkostnad på värdet av reno- vering Helgeandsholmen	
35 000 000 x 1,77 x 9,92	= 6,2
	<hr/>
	46,5 milj kr

Underbilaga 4:1

Årskostnadsberäkning för långtidsförhyrning vid Sergels Torg enl kommunens bedömning

Kostnader

Drift, underhåll och uppvärmning	
1,65 x 38 600 x 100	= 6 369 000 kr
Avskrivning	= 585 658 kr
Räntekostnad	
9,85 % x 200 000 000	=19 700 000 kr
Annuitet på underskott	= 7 636 749 kr
Hyra för 2 600 kvm expansion	
2 600 x 965	= 2 509 000 kr

Summa årskostnad i 1983 års
prisnivå **36 800 407 kr**

För Helgeandsholmensprojektet bör gälla att:

- Investeringen per 1977-04-01 uppgår till 260-16,7 = 243,3 milj kr enligt utredningens beräkning och tidigare kommentarer
- Kapitalkostnaden antages till 9,92 % enligt utredningens underbilaga 2. En skillnad i kapitalkostnad på ca 0,35 % mellan statlig och kommunal upplåning är ordinär
- Drift- och underhållskostnaderna samt kostnader för värme och komfortkyla upptas med ett belopp av 75 kr per kvm lägenhetsarea. Det är naturligt att motsvarande kostnad vid Sergels Torg ligger högre (100 kr). I Helgeandsholmenprojektet ingår dels ca 5 000 kvm mer lägenhetsarea av sekundärt slag genom de gamla byggnadernas utformning samt garage ca 5 000 kvm, vilka borde påföras en betydligt lägre kostnad, dels är den av kommunen angivna kostnaden vid Sergels Torg hög, vilket kan bero på problem med fördelning av kostnader mellan riksdagen och övriga hyresgäster. Kommunen uppgav i offert 1976-05-31 kostnaden för drift och underhåll till 60 kr per kvm lägenhetsarea i prisläge 1974-04-01. Konsumentprisindex steg mellan 1974 och 1977 med ca 37 %. Kommunen har i offerten 1977-06-14 ökat drift- och underhållskostnader till 100 kr kvm lägenhetsarea i prisläge 1977-04-01, vilket ger en ökning av ca 66 % under motsvarande period.
- Kapitalkostnaden på kanslihusets värde bör sättas lika 1977 och 1983 liksom kommunen gör för Sergels Torgsfastigheten i sin offert.

Underbilaga 4:2

Årskostnad för projektet på Helgeandsholmen enl vår bedömning i prisläge 1983-04-01

Drift, underhåll, uppvärmning 1,65 x 75 x 52 120	= 6,5
Avskrivningar, räntekostnad 9,92 x 243 300 000 x 1,77 (6 år)	= 42,7
	<hr/>
(Med kommunens sätt att räkna ränta under byggnadstiden skulle kapitalkostnaden bli 42 milj kr)	49,2 milj kr
Kapitalkostnad på värdet av kanslihuset 2 708 000	= 2,7
	<hr/>
	51,9 milj kr

Årskostnadsberäkning för projektet på Helgeandsholmen enl kommunens bedömning

Drift, underhåll och uppvärmning 1,65 x 100 x 52 120	= 8 599 800 kr
Avskrivning, räntekostnad 10,27 % x 330 300 000 x 1,54	= 52 240 000 kr
Kapitalkostnad på värde av kanslihuset 1,37 x 3 950 000	= 5 411 500 kr
	<hr/>
Summa årskostnad i 1983 års prisnivå	66 251 300 kr

*Underbilaga 5***PM beträffande nuvarande hyresgäster i riksbyggnaderna på Helgeands-
holmen**

Följande hyresgäster finns i dag i byggnaderna:

G Riksbanken

Del av UHÅ 60 personer flyttar 78-05-01 till kv. Vega.

G Riksdagshuset

Nordiska Rådet ca 45 personer flyttar 78-05-01 till kv. Hammaren.

Del 1 av Industriverket 70 personer flyttar årsskiftet 78/79 till kv. Rosteriet.

Högsta Domstolens kansli 65 personer planeras flytta efter genomförd ombyggnad till kv. Atomena 1980-03-01.

Kommittéer ca 25 personer.

Samtliga hyresgäster ovan har temporärt placerats i byggnaderna i avvaktan på en mer definitiv lösning av deras lokalfråga. Ett flertal andra hyresgäster har under längre eller kortare tid bebott byggnaderna sedan byggnadsstyrelsen övertog förvaltningen. Byggnaderna har sålunda använts för att temporärt lösa lokalbehov. Skulle byggnaderna långsiktigt komma att användas för annat statligt ändamål än för riksdagen måste en permanent lokalisering av verksamheter dit ta sikte på ett effektivare utnyttjande av byggnaderna för en större enhet.

Evakuering av nuvarande hyresgäster ingår i byggnadsstyrelsens lokalför-sörjningsplanering i stort och blir sålunda aktuell oberoende av om riksdagen återflyttar eller ej.

Lennart Kolte

Projektchef

Underbilaga 6

PM beträffande expansionsytor vid Sergels Torg och Helgeandsholmen

Relationer mellan våningsarea (Va), lägenhetsarea (La) och rumsarea (Ra) kan generellt i en nybyggnad uppskattas till Va:La:Ra = 1:0,80–0,85:0,60–0,65 vilket ger följande ytor.

	Rums- area	Lägenhets- area	Vånings- area	Anmärkning
<i>Sergels Torg</i>				
Östra Kulturhuset	1 900	2 600	3 000	
Hägern Större	4 500	5 500	7 000	
Beridarebanan 30	2 400	3 200	3 700	
Investeringsbank	1 500	2 000	2 400	
Beridarebanan 55				
5:e höghuset	1 900	2 500	3 000	
(Brunkarna)	16 000	21 000	25 000)	Ingår i planeringen för regeringskansliet
	28 200	36 800	44 100	
<i>Helgeandsholmen</i>				
Kanslihusannexet	6 100	8 100	9 500	
Mercurius	6 100	8 200	9 500	
Neptunus Större	4 500	6 000	7 000	
	16 700	22 300	26 000	

Kommunens summering anger att ca 50 000 kvm lägenhetsarea expansionslokaler finns tillgänglig vid Sergels Torg, vilket innebär att man summerat in all yta i 5:e höghuset och Beridarebanan 55. Utredningen har endast medtagit den yta som uppges som tillgänglig nämligen 2 500 kvm resp. 2 000 kvm lägenhetsarea.

FINANSDEPARTEMENTET

Byggnadsstyrelsen
106 43 STOCKHOLM

Departementens placering i Södra Klara-kvarteren i Stockholm

I beslut den 29 december 1975 och den 20 maj 1976 har regeringen uppdragit åt byggnadsstyrelsen att projektera ny- och ombyggnader i kvarteren Björnen, Loen, Tigern, Rosenbad och Johannes Större i Stockholm. Planeringen skall – i syfte att åstadkomma en rationell lokallösning för regeringskansliet – inriktas på att successivt samla departementen inom de s. k. Södra Klara-kvarteren.

Chefen för finansdepartementet har efter regeringens bemyndigande den 18 december 1975 tillkallat en projektgrupp för medverkan vid planeringen av regeringskansliets lokaler.

Program- och projekteringsarbetet har nu nått så långt att det är nödvändigt att ange samtliga departements placering i de olika kvarteren. Detta är också en förutsättning för ett mer utvidgat s. k. brukarsamråd om lokalernas utformning. När det har fastställts var departementen skall förläggas blir det möjligt för särskilt utsedda departementsrepresentanter att delta i det samråd som tar sikte på förhållandena i det kvarter dit resp. departement skall förläggas.

Med beaktande av reviderade beräkningar av tillgängligt antal rum i de aktuella kvarteren utökas den preliminära omflyttningsplanen till att omfatta även kv. Brunkhuvudet.

Frågan om utbildningslokaler utreds i särskild ordning av statskontoret. När detta utredningsarbete har avslutats avser regeringen ta ställning till var dessa lokaler skall förläggas.

Regeringen – som i frågan har samrått med projektgruppen för medverkan vid planeringen av regeringskansliets lokaler – beslutar att det fortsatta planeringsarbetet skall bedrivas med utgångspunkt i att de nuvarande departementen förläggs till angivna kvarter, nämligen

Departement/enhet
Statsrådsberedningen
Justitiedepartementet
Utrikesdepartementet

Kvarter
Rosenbad
Rosenbad
Lejonet
Johannes Större
Brunkhuvudet

Försvarsdepartementet	Vinstocken
Utbildningsdepartementet	Tigern
Handelsdepartementet	Tigern
Jordbruksdepartementet	Loen
Bostadsdepartementet	Loen
Finansdepartementet	Björnen
Arbetsmarknadsdepartementet	Björnen
Industridepartementet	Björnen
Socialdepartementet	Beridarebanan 39
Kommundepartementet	Beridarebanan 39
Departementens organisationsavdelning	Beridarebanan 39
Kommunikationsdepartementet	Beridarebanan 26

Möjligheten att placera ytterligare något departement i kv. Brunkhuvudet skall utredas.

På regeringens vägnar
Ingemar Mundebo

/Agneta Modig Tham

Inst Trafikplanering
Kungl. tekniska högskolan
100 44 Stockholm

1976-12-01

Riksbyggnaderna

Kommunikationsutredning avseende riksdagsledamöternas förflyttning från ledamotsrum till votering i plenisal

Bo Björkman

Anders Hansson

Janne Sandahl

Underbilaga 1 Observationer i nuvarande riksdagshus vid Sergels torg.

Underbilaga 2 Praktiskt experiment beträffande s. k. 24-personershiss. In- och utpasseringstid. Rymlighet.

Underbilaga 3 Praktiska försök samt litteraturstudier beträffande hissar, rulltrappor, rullband och korridorer. (Bilagan har ännu ej färdigställts. Det huvudsakliga materialet finns presenterat i Björkman-Hansson-Landborn, Riksdagens återflyttning till Helgeandsholmen, KTH 1976-02-13.)

Underbilaga 4 Beräkning av toppflöde.

Innehåll

1	Bakgrund	145
2	Problemställning och utredningens syfte	145
3	Arbetets uppläggning	147
4	Metod	147
5	Underlagsmaterial. Beräkningsförutsättningar	148
5.1	Allmänna förutsättningar	148
5.2	Planlösningar	148
5.3	Flöde från ledamotsbyggnad vid votering	149
5.4	Flödesfördelning på trappa och hiss i ledamotsbyggnader	149
5.5	Förflyttningshastigheter i korridorer o. dyl.	150
5.6	Förflyttningshastigheter med rullband	150
5.7	Förflyttningshastigheter i trappor	150
5.8	Förflyttningshastigheter med rulltrappor	150
5.9	Förflyttningshastigheter med hissar	150
5.10	Kapacitet för korridorer o. dyl.	151
5.11	Kapacitet för rullband	151
5.12	Kapacitet för trappor	152
5.13	Kapacitet för rulltrappor	152
5.14	Kapacitet för hissar	152
6	Tidsavstånd för ledamoten som har längst vid votering	153
7	Dimensionering och utformning av anläggningar. Trånga passager	154
7.1	Hissar i ledamotsbyggnaden	154
7.2	Gångbro och korridorer mellan hissar i ledamotsbyggnaden och rulltrappor i plenisalsbyggnaden	156
7.3	Rulltrappor i plenisalsbyggnaden	157
8	Hissar som alternativ till rulltrappor i plenisalsbyggnaden ...	158
9	Alternativ med rullband på gångbron	158
10	Summering av resultat	159
	Slutsatser	159

1 Bakgrund

Föreliggande utredning bygger på förutsättningen att riksdagen skall återflytta till Helgeandsholmen. Gamla riksbanksbyggnaden kommer att inrymma plenisalen och kanslihuset vid Mynttorget kommer att upplåtas åt riksdagsledamöterna. För enkelhetens skull införs benämningarna plenisalsbyggnad resp. ledamotsbyggnad.

Uppdraget från Byggnadsstyrelsen är att göra en kommunikationsutredning avseende riksdagsledamöternas förflyttning från ledamotsrum till votering i plenisal. Arbetet innebär en uppföljning och fördjupning av det arbete som tidigare utförts vid Inst Trafikplanering, KTH, och som redovisats i promemoriorna:

Riksdagshusutredningen 1974, Kapacitetsberäkning av anslutning mellan kanslihuset och riksbanken. John Landborn, Inst Kommunikationsteknik (numera Trafikplanering), KTH 1975-04-24.

Riksdagens återflyttning till Helgeandsholmen, Alternativa förbindelser mellan plenisalsbyggnad och ledamotsbyggnad. Bo Björkman, Anders Hansson, John Landborn, Inst Kommunikationsteknik (numera Trafikplanering), KTH 1976-02-13.

Sedan promemorian 1976-02-13 har riksdagen i maj 1976 tagit ett principbeslut om återflyttning till Helgeandsholmen och valt ett alternativ med låg gångbro intill Stallbron för förbindelsen mellan ledamots- och plenisalsbyggnad.

2 Problemställning och utredningens syfte

När voteringsklockan börjar ringa befinner sig många riksdagsledamöter på sina arbets- eller kombirum. För riksdagsarbetet är det väsentligt, att voteringen utförs snarast efter det att debatten, som föranlett voteringen, har avslutats. För närvarande – i riksdagshuset vid Sergels torg – är samlingstiden, från det att votering begärs till det att voteringen skall utföras, bestämd till 3 minuter. I programmet för riksbyggnaderna är motsvarande tid angiven till 4 minuter.

Voteringen förekommer när riksdagen har arbetsplenum vilket vanligen förekommer ca en dag per vecka. I slutet av varje session förekommer arbetsplenum betydligt oftare. Den normala ordningen vid voteringar är följande: (Tidsangivelser baseras på observationer utförda av Inst Trafikplanering, KTH, dec 1975 och nov 1976, se bilaga 1).

1. Debatten med anledning av t. ex. ett utskottsbetänkande inleds av ledamöter enligt en lista över förhandsanmälda talare. På talarlistan finns även angivet beräknad tid för anförandet.

Den sammanlagda beräknade tiden har vid de tillfällen institutionen gjort observationer varierat från 5 minuter till drygt 2 timmar.

2. Efter de förhandsanmälda anförandena förekommer i allmänhet genmälen.

Den sammanlagda tiden för genmälena är i allmänhet svår att förutsäga. Vid de tillfällen institutionen gjort observationer har den varierat från 2 minuter till drygt 30 minuter.

3. När genmälena är slut förklarar talmannen att debatten är avslutad. Talmannen ställer sedan beslutsförslag. Innan talmannen klubbar beslutet har ledamöterna möjlighet att begära votering. Voteringsbegäran är trolig om det finns reservation till utskottsbetänkandet. Genom att samtliga riksdagspartier inte är representerade i utskotten sedan oktober 1976 är det dock numera svårt att förutsäga när votering kommer att begäras. Vid de observationer som utförts av institutionen har ca 30 sekunder förflutit från det att debatten har avslutats till det att en votering har begärts.

4. Om votering begärs signaleras detta i samtliga rum och korridorer i hela riksdagshuset. Signaler förekommer även i ledamöternas arbets- och kombirum.

Endast en mindre del av ledamöterna befinner sig i allmänhet i plenisalen när votering begärs. Övriga ledamöter, som ej är frånvarande från riksdagsarbetet, befinner sig på sina arbets- eller kombirum, i sammanträdesrum, bibliotek, tidningsrum, matsal, foajé etc. Ledamöterna har möjlighet att följa riksdagsdebatten genom radio- och TV-apparater som finns utplacerade över hela riksdagshuset.

5. Ledamöterna skall sedan ta plats inom den stipulerade tiden, som f. n. är 3 minuter vid Sergels torg. Talmannen markerar med ett klubbslag att voteringen skall inledas. Vid de observationer som utförts av institutionen har mellan 185 och 195 sekunder förflutit sedan votering begärts.

6. Efter det att omröstningspropositionen godkänts inleds voteringen. Först voteras genom uppresning och därefter – om talmannen finner tvekan om resultatet eller om någon ledamot begär rösträkning – genom att ledamöterna trycker på knappar.

Vid de observationer som utförts av institutionen förflöt mellan 35 och 45 sekunder från det att voteringsproceduren inleddes till det att rösträkningen utfördes.

Enligt beräkningar presenterade i bilaga 1 kan det förekomma att upp till 70 % av ledamöterna befinner sig på sina resp. arbets- eller kombirum när votering begärs. Eftersom arbets- eller kombirummen och plenisalen ligger i skilda byggnader är utformningen av kommunikationsanläggningarna mycket väsentlig.

Föreliggande utredning syftar

dels till att beräkna om föreslagna planlösningar för plenisals- och ledamotsbyggnad inkl. föreslagen gångbro är tillräckliga för att ledamöterna skall kunna nå sin bänk inom 4 minuter vid voteringar

dels till att göra kapacitetsberäkningar och ge förslag till utformning av kommunikationsanläggningar så att ledamöternas förflyttning blir så smidig som möjligt och utan tidsfördröjande stockningar.

3 Arbetets uppläggning

Utredningen har utförts av en arbetsgrupp vid Institutionen för Trafikplanering, KTH, bestående av

Professor Bo Björkman, Inst Trafikplanering, KTH

Civ ing Anders Hansson, huvudansvarig, Inst Trafikplanering, KTH,

Tekn dr Janne Sandahl, Inst Trafikplanering, KTH, Nordplan AB

Under arbetet har kontinuerliga kontakter hållits med AOS-arkitektkontor beträffande plandetaljer m. m. Dessutom har arbetsgruppen givit underhandsbesked från kommunikationsutredningen till AOS och även gjort vissa mindre detaljutredningar beträffande rullband, hissar m. m. Efter en inledande metodbeskrivning i kapitel 4 redovisas underlagsmaterialet och beräkningsförutsättningarna. Till grund för detta kapitel ligger fältobservationer, praktiska försök och litteraturstudier vilka redovisas i bilaga 1-3. Kontakter har även tagits med konstruktörer och planerare om olika anläggningars prestanda.

I kapitel 6 och 7 redovisas sedan tidsavstånds- och kapacitetsberäkningarna för huvudalternativet med hissar i ledamotsbyggnaden och rulltrappor i plenisalsbyggnaden. Till grund för kapacitetsberäkningarna i kapitel 7 ligger flödesberäkningar redovisade i bilaga 4.

I kapitel 8 och 9 behandlas alternativ med rullband på gångbron resp. enbart hissar i plenisalsbyggnaden.

I kapitel 10 summeras olika resultat och slutsatser dras om lämpliga kommunikationsanläggningar för att uppnå programkravet på 4 minuters samlings- och vartingstid vid vöteringar.

4 Metod

I föreliggande utredning används samma metodik som låg till grund för beräkningarna redovisade i promemorian 1976-02-13, "Alternativa förbindelser mellan ledamots- och plenisalsbyggnad".

I ett första skede (kapitel 6) sker alla tidsavståndsberäkningar under förutsättning att det ej förekommer hastighetsnedsättningar och väntetider på grund av kapacitetsbegränsningar.

I nästa skede av beräkningarna (kapitel 7 och bilaga 4) redovisas vilken dimensionering som erfordras om hastighetsnedsättning ej skall förekomma. Slutligen (fortsättning på kapitel 7) tas hänsyn till fysiska förutsättningar i byggnaderna och konsekvenser beskrivs för olika begränsningar beträffande dimensioneringen.

I bilaga 1 och 4 redovisas metodiken för beräkningen av maximala flöden.

Beräkningarna baseras på vissa värden vilka ej kan förutsägas med exakthet. Detta gäller bl. a. gånghastigheter och sannolikhet att befinna sig på eget rum när votering begärs. I promemorian 1976-02-13 utfördes därför en känslighetsanalys vilken visade hur variationer i dessa antaganden påverkade slutresultaten av beräkningarna. I princip gäller dessa beräkningar även för föreliggande utredning varför en ny känslighetsanalys ej har utförts.

5 Underlagsmaterial. Beräkningsförutsättningar

Eftersom riksdagsvoteringarna med därtill hörande förutsättningar är unika händelser är det nödvändigt att göra fältobservationer och egna praktiska försök som komplement till litteraturuppgifter för att erhålla ett underlagsmaterial för beräkningarna.

Fältobservationer har utförts vid åtta voteringstillfällen i riksdagshuset vid Sergels torg. Dessutom har fältobservationer gjorts vid rulltrappor och rullband i anslutning till tunnelbanestationer.

Egna praktiska försök har utförts beträffande in- och utpasseringstider för hissar, rymlighet i hissar, gånghastigheter i korridorer, på rullband, i rulltrappor och i vanliga trappor.

I bilaga 1–3 redovisas fältobservationerna, de praktiska försöken samt litteraturstudierna. Som komplement har även kontakter tagits med bl. a. hiss-, rullbands- och rulltrappskonstruktörer om anläggningars prestanda samt med brand- och planmyndigheter om kapaciteter vid trånga passager.

Nedan följer en sammanställning av de beräkningsförutsättningar som använts.

5.1 Allmänna förutsättningar

En genomgående förutsättning är att riksdagsledamöterna är vana vid förflyttningen samt att övriga sysselsatta i ledamotsbyggnad och plenisalsbyggnad lämnar företräde för ledamöterna vid deras förflyttning till votering.

5.2 Planlösningar

I princip har programskiss 76-10-01 från AOS utgjort underlagsmaterial. Enligt underhandskontakter med AOS har dock vissa justeringar företagits. Beträffande rulltrappornas läge i plenisalsbyggnaden har en skiss 76-10-19 alternativ 2 använts och beträffande hissarna i ledamotsbyggnaden har en skiss AOS 76-10-26 använts. Även vad gäller korridorens utformning på plan 1 i plenisalsbyggnaden har vissa mindre ändringar i jämförelse med

programskiss 76-10-01 förutsatts. Ovanstående förslag till förändringar enligt skisserna har gjorts efter samråd mellan AOS och Institutionen. Planförut-sättningarna redovisas i figur 1-4.

5.3 Flöde från ledamotsbyggnad vid votering

Enligt beräkningar baserade på observationer vid det nuvarande riksdags-huset vid Sergels torg befinner sig maximalt 70 % av riksdagsledamöterna på sina arbets- eller kombirum eller i anslutning därtill när votering begärs (se bilaga 1). I ledamotsbyggnaden finns 294 arbets- och kombirum.

$$q_{max} = 0,7 \cdot 294 = 206 \text{ ledamöter/votering}^1$$

Denna beräkning förutsätter att gruppsammanträden o. dyl. med delta-gande av många riksdagsledamöter ej förläggs till ledamotsbyggnaden under arbetsplenium.

I bilaga 4 redovisas beräkningar om hur 4-minutersflödet varierar under 4-minutersperioden. Under den intensivaste delen av perioden har flödet beräknats till 4,5 personer/sek.²

5.4 Flödesfördelning på trappa och hiss i ledamotsbyggnaden

Vid antagandet av fördelningen enligt nedanstående tabell har hänsyn tagits till

dels observerad fördelning vid voteringar i riksdagshuset vid Sergels torg (bilaga 1)

dels att benägenheten att välja hiss kommer att bli något högre vid Mynttorget. Detta beror på att "säker" hissplats garanteras genom att resp. våningsplan tilldelas egen eller egna hissar vilka ej stannar på andra våningsplan. Se vidare kapitel 7.

Plan	Antal rum	Maximalt antal ledamöter på rummet		Trappa		Hiss	
		%	st	%	st	%	st
1	34	70	24	-	-	-	-
2	41	70	29	100	29	0	0
3	56	70	39	75	29	25	10
4	50	70	35	50	17	50	18
5	63	70	44	0	0	100	44
6	50	70	35	0	0	100	35
S:a	294		206		75		107

¹ Benämnes "maximala 4-minutersflödet"

² Benämnes "toppflödet"

5.5 Förflyttningshastigheter i korridorer o. dyl.

Gånghastigheten har enligt litteraturuppgifter och egna praktiska försök satts till $1,4 - 1,8$ m/s vid "ostörd" gång. Riksdagsledamöterna har förutsatts fördelas jämnt på detta hastighetsintervall. Hastigheterna 1,4 och 1,8 m/s betecknas i den fortsatta utredningstexten med "relativ långsam gång" resp. "relativ snabb gång". Vid uträkningar av längsta tidsavstånd har $1,4$ m/s använts.

Vid "störd" gång, dvs. när tätheten blir så stor att önskvärd steglängd ej kan hållas, har gånghastigheten bedömts sjunka enligt ett diagram i bilaga 3.

5.6 Förflyttningshastigheter med rullband

Rullbandens hastighet bör ej överstiga 0,75 m/sek. Högre hastigheter kan medföra problem vid på- och avstigning. Normal gånghastighet kan förekomma på bandet enligt praktiska försök av Inst Trafikplanering. Den resulterande förflyttningshastigheten har satts till $2,1$ m/sek. vid relativ långsam gång.

5.7 Förflyttningshastigheter i trappor

Gånghastigheten nedför har enligt litteraturuppgift och egna praktiska försök satts till $0,20 - 0,35$ m/s (vertikalhastigheten). Riksdagsledamöterna har förutsatts fördelas jämnt på detta hastighetsintervall. För plan 3 och uppåt i ledamotsbyggnaden har samtliga med låg gånghastighet förutsatts använda hiss.

5.8 Förflyttningshastighet med rulltrappor

Steghastigheten i en s. k. tunnelbanerulltrappa är $0,75$ m/sek.¹ Vid standardlutningen 30° blir vertikalhastigheten $0,5 \cdot 0,75$ m/sek. minus något på grund av avfasningen i rulltrappans ändpunkter. Vid höjder på 5 m har vertikalhastigheten beräknats till $0,35$ m/sek.

Vid beräkningen av längsta tidsavstånd har ovanstående steghastighet använts eftersom gång i rulltrappor är obekvämt på grund av trappstegshöjden.

Enligt praktiska försök av Inst Trafikplanering ökar vertikalhastigheten uppför till $0,45$ m/sek. och $0,65$ m/sek. vid "relativ långsam gång" resp. "relativ snabb gång".

5.9 Förflyttningshastigheter med hissar

Enligt litteraturuppgifter och egna praktiska försök av Inst Trafikplanering har nedanstående formel konstruerats för att beräkna förflyttningshastig-

¹ För denna hastighet erfordras dispens

heten för "dimensionerande (siste) person". Observera att "dimensionerande (siste) person" ej är densamma vid på- och avstigning.

$$k_1 + k_2 + k_3 \cdot v + \frac{h}{v} + k_4 \cdot v + k_5 + k_6 \cdot p \text{ eller}$$

$$7,5 + 1,3 v + \frac{h}{v} + 0,5p$$

$k_1 = 0,5$ Inpasseringstid för "dimensionerande person"

$k_2 = 3,5$ Dörrens stängning

$k_3 = 0,65$ Koefficient för att hänsyn skall tas till att hissen ej når full hastighet genast (accelerationen = $0,8 \text{ m/s}^2$)

v Hissens maxhastighet i m/sek.

h Vertikalförflyttningen i meter

$k_4 = k_3 = 0,65$ Koefficient som tar hänsyn till retardationen

$k_5 = k_2 = 3,5$ Dörrens öppnande

$k_6 = 0,5$ Utpasseringstiden per person
 p Antal personer med hissen.

5.10 Kapacitet för korridorer o. dyl.

Enligt litteraturuppgifter erfordras effektiv gångbanebredd på $1,0 \text{ m}$ per flöde om 1 pers/sek. om flödet är enkelriktat och alla skall kunna hålla önskvärd steglängd (= "önskvärd gånghastighet").

Sidohinder medför förluster i effektiv gångbanebredd, så att en zon på $0,45 \text{ m}$ på vardera sidan av en gångbana måste räknas bort vid förekomst av väggar i längdriktningen. Skyddszonen kan minskas till $0,30 \text{ m}$ vid smärre sidohinder.

När bredden inte är tillräcklig för "önskvärd hastighet" ökar tätheten och hastigheten minskar. Korridorrens kapacitet ökar emellertid vid lägre gånghastigheter fram till en "kritisk gräns" vid $0,8 \text{ m/s}$. Ökar tätheten så att gånghastigheten blir lägre än $0,8 \text{ m/s}$ minskar kapaciteten och köbildningar uppstår. För att inte den "kritiska gränsen" skall uppnås måste den effektiva gångbanebredden vara $0,7 \text{ m}$ per flöde om 1 pers/sek. om flödet är enkelriktat.

5.11 Kapacitet för rullband

Kapaciteten för rullband begränsas av påstigningen. Eventuell gång på bandet eller högre bandhastighet inverkar således föga på kapaciteten.

Kapaciteten för ett band, som är 1,0–1,2 m brett och har hastigheten 0,6 m/sek., har satts till 2,2 pers/sek. (två led).

5.12 Kapacitet för trappor

Enligt motsvarande beskrivning som för korridorer o. dyl. (jämför kapitel 5.10) finns det två kapacitetsgränser. Om "önskvärd gånghastighet" skall kunna hållas erfordras vid gång nedför en trappa en effektiv bredd på 1,4 m per flöde om 1 pers/sek. om flödet är enkelriktat. För att inte den "kritiska gränsen" skall uppnås (köbildning) måste den effektiva bredden vara 0,9 m per flöde om 1 pers/sek.

5.13 Kapacitet för rulltrappor

Enligt litteraturuppgifter kompletterad med egna observationer kan kapacitetsgränserna för detta speciella fall sättas till nedanstående värden. Det är viktigt att beakta kapacitetsvärdena är högre än normalt beroende på att strömmen är homogen samt att inget skrymmande handbagage förekommer.

Steg bredd (m)	Steg hastighet (m/s)	Teoretisk kapacitet (pers/s)	Praktisk kapacitet (pers/s)
0,6	0,75	1,4	1,1
0,8	0,75	1,9	1,6
1,0	0,75	2,5	2,2
1,2	0,75	2,5	2,2

Även i detta fall (jämför kap. 5.11 kapacitet för rullband) begränsas den praktiska kapaciteten av påstigningen. Gång i rulltrappan eller högre steghastighet inverkar således föga på kapaciteten.

5.14 Kapacitet för hissar. Omloppstid

Enligt egna praktiska försök (se bilaga 2) rymmer en hiss med innermåtten 1,8 x 2,0 m² 24 personer. Rymligheten för passagerarna är vid denna beläggning acceptabel.

Enligt en motsvarande beskrivning som i kapitel 5.9 kan omloppstiden för en hiss beräknas enligt nedanstående formel. Formeln gäller för en enkelriktad ström av trafikanter som enbart åker mellan två våningsplan.

$$k_2 + k_3 \cdot v + \frac{h}{v} + k_4 \cdot v + k_5 + k_6 \cdot p_1 + k_2 + k_3 \cdot v + \frac{h}{v} + k_4 \cdot v + k_5 + k_1 \cdot p_2 \text{ eller}$$

$$14 + 2,6 \cdot v + \frac{2h}{v} + p_1 \text{ om } p_1 = p_2$$

p₁ = antal trafikanter första turen.

p2 = antal trafikanter som skall åka med påföljande tur.

Se kapitel 5.9 beträffande övriga beteckningar.

I figur 5 har ett hissomlopp illustrerats.

6 Tidsavstånd för ledamoten som har längst vid votering

Beräkningarna i detta kapitel förutsätter att ledamoten, som har längst, ej förlorar tid pga någon hastighetsnedsättande kapacitetsspärr. I kapitel 7 tas hänsyn till kapaciteter.

Beräkningen görs för dimensionerande ledamot, vilken har det bortersta rummet på plan 6 i norra flygelbyggnaden och som har sin bänk längst från rulltrapporna i plenisalsbyggnaden.¹

Aktivitet	Avstånd (m)	Tidsåtgång (sek)
Förberedelse	–	10
Gång från rum till hiss	98	70
Förflyttning i hiss med 16 personer	17,5	26
Gång från hiss till rulltrappa	95	68
Förflyttning i 3 rulltrappor	13,4	38
Gång mellan rulltrappor	10	7
Gång från rulltrappa till bänk	42	30
		249

Hissen förutsätts ha maxhastigheten 2,5 m/s. En maxhastighet på 1,6 m/s ger ett tidstillägg på 3 sekunder. Rulltrappan förutsätts ha en steghastighet på 0,75 m/s.

I figur 6 har förflyttningen för dimensionerande person illustrerats.

Förberedelsetiden är endast satt till 10 sekunder. Skulle längre förberedelsetid behövas finns vissa "spurt"-möjligheter. Gånghastigheten är endast satt till 1,4 m/sek. Vid brådska kan man förutsätta en högre hastighet. En hastighet på 1,8 m/sek. skulle inbespara 39 sekunder. Går man även i rulltrapporna kan ytterligare 17 sekunder inbesparas.

Den sammanlagda tiden är något över de 4 minuter som angivits i programmet för riksbyggnaderna. Genom att fördela antingen rummen eller bänkarna enligt en plan skulle man dock kunna undvika att dimensionerande person får längst i båda ändarna av förflyttningen.

En motsvarande beräkning av längsta tidsavstånd i riksdagshuset vid

¹ Under hissfärden byts dimensionerande ledamot från den som kom sist till hissen till den som går sist ur hissen.

Sergels Torg ger ca 3 minuter. Detta innebär att en flyttning till Helgeands-
holmen (med en 4-minutersgräns) ej ger en sämre standard beträffande
möjligheten att nå voteringen i tid.

7 Dimensionering och utformning av anläggningar. Trånga passager

Enligt programskissen AOS 1976-10-19 föreslås ledamotsbyggnaden
utrustad med hissar och plenisalsbyggnaden med rulltrappor för ledamö-
ternas förflyttning till votering. Förutom dessa hissar och rulltrappor kommer
även korridorerna och gångbron mellan hissarna och rulltrappan att studeras i
detta kapitel. Överslagsmässiga beräkningar ger att föreslagna utrymmen
fram till hissarna i ledamotsbyggnaden samt utrymmena efter rulltrapporna i
plenisalsbyggnaden är tillräckliga. Även trapporna i kanslihuset är tillräckligt
breda för strömmen av ledamöter som ej åker hiss.

7.1 Hissar i ledamotsbyggnaden

I riksdagshuset vid Sergels torg motsvaras ledamotsbyggnaden av den s. k.
hotelldelen. I många avseenden finns liknande förhållanden i den befintliga
och i den föreslagna byggnaden. Båda byggnaderna har sex våningsplan med
ledamotsrum och i båda byggnaderna skall ledamöterna till nedersta
ledamotsplanet för fortsatt förflyttning till plenisalen. Beräkningarna och
förslagen i detta kapitel grundas därför i stor utsträckning på observationer
vid Sergels torg.

Vid voteringar i det befintliga riksdagshuset brukar vaktmästarna på de
högsta planen i hotelldelen ordna en hiss snarast. Sedan kvarhålls hissen tills
alla från våningen tagit plats. På detta sätt får hissarna ett högt utnyttjande
genom att de ej går halvbesatta. Dessutom undviks tidskrävande stopp vid
flera våningsplan för nya påstigande eller för att konstatera att hissen redan är
fullbesatt.

Enligt denna utrednings mening bör systemet vid Sergels torg utvecklas
ytterligare. Varje våningsplan bör tilldelas *egen eller egna hissar* och när
votering begärs sker en *central dirigering* av hissarna till respektive vånings-
plan. Lämpliga *fasta avgångstider* för de olika hissarna bör bestämmas och
förslagsvis 15 sekunder innan våningshissen avgår ges *särskilda signaler* i
våningsplanets korridorer. Det måste givetvis vara möjligt för våningsvakt-
mästaren eller någon ledamot att hålla kvar hissen om det är troligt att alla ej
hunnit fram. Hiss 1 och 3 (se nedan) eller trapporna får utgöra *reservmöjlig-
heter* för dem som trots allt inte kommer med våningshissen.

Enligt kapitel 5.4 kommer maximalt ca 107 stycken att välja hiss i
ledamotsbyggnaden vid voteringar.

Fördelningen på våningsplan beräknas bli följande:

Plan	Antal med hiss
3	10
4	18
5	44
6	35
S:a	107

Eftersom det ej finns större hissar än s. k. 24-personers, erfordras således minst 6 hissar, (varav två vardera till plan 5 och 6) eftersom varje hiss endast hinner göra en tur. Detta beror på att omloppstiden för exempelvis en fullbelagd 20-personershiss mellan plan 5 och 1 är ca 57 sekunder. Om således plan 5 tilldelades endast en hiss skulle den andra turen avgå 30 sekunder senare än avgångstiden för sista hissens om två hissar finns tillgängliga. Den dimensionerande samlingstiden vid voteringar enligt kapitel 6 skulle därigenom öka från knappt 250 till ca 280 sekunder.

Hissarna enligt figur 5 bör fördelas enligt följande:

Plan	Hiss nr	Storlek	Beräknat max antal passagerare
3	6	12-personers	10
4	5	20-personers	18
5	4	20-personers	44
5 + res	3	20-personers	
6	2	16-personers	35
6 + res	1	20-personers	

Egentligen skulle en s. k. 24-personershiss erfordras i stället för en 20-personershiss för plan 5. Utrymmena är emellertid ej tillräckliga för den större hissens. Enligt praktiska försök av Inst Trafikplanering rymmer hissarna dock något fler passagerare än nominella värdet om kravet på rymlighet är lågt och om säkerhetskraven medger en uppklassificering av max antal passagerare. Det beräknade maximala 4-minutersflödet på ca 206 personer kommer även att inträffa mycket sällan, kanske bara några gånger per år. Dessutom har vissa säkerhetsmarginaler lagts in vid beräkningen av 4-minutersflödet. Mot denna bakgrund kan det knappast vara motiverat att göra kostsamma lösningar utöver vad som föreslagits.

Hiss nr 1 och 3 föreslås utgöra reservhissar för den eller de ledamöter som av någon anledning ej hunnit med våningshissen. Det är därför viktigt att ledamöterna från plan 5 och 6 först fyller dessa hissarna och snarast åker till plan 1 så att dessa så fort som möjligt kan utnyttjas som reservhissar. Om reservhissarna utnyttjas kommer dessa kunna avgå ca 30 sekunder efter ordinarie våningshiss. Vissa "spurt"-möjligheter finns sedan att ta igen denna tid. Det kan även anmärkas att rösträkning ej inträffar förrän drygt 30 sekunder efter det att voteringsproceduren inletts.

7.2 Gångbro och korridorer mellan hissar i ledamotsbyggnaden och rulltrappor i plenisalsbyggnaden

I bilaga 4 redovisas beräkningar av hur 4-minutersflödet kommer att variera i ett snitt alldeles intill rulltrapporna. Beräkningarna förutsätter att inga trånga passager, som förändrat flödessituationen, förekommit tidigare. Approximativt gäller den redovisade flödesvariationen för övriga aktuella snitt utmed gångsträckan mellan hissarna och rulltrapporna.

Enligt beräkningarna kommer toppflödet att bli 4,5 personer per sekund. Enligt kapitel 4.10 måste korridorer ha en minsta bredd på 5,4 meter om önskvärd gånghastighet skall kunna hållas. Enstaka mindre hinder som gör bredden till 5,1 meter inverkar ej. Om köbildning skall undvikas måste bredden vara minst 3,7 meter. En bredd på mellan 3,7 och 5,1 meter innebär dock en viss nedsättning av gånghastigheten.

Enligt de skisser som utgör underlagsmaterial för utredningen (se kap. 5.2) har gångsystemet i stort sett dimensionerats så att önskvärd gånghastighet kan hållas. Det kommer inte heller att uppstå någon köbildning. Följande åtgärder möjliggör en ökning av gånghastigheten vid maxflöde:

1. Breddning av hisskorridoren på plan 1 helt eller delvis.
2. Avfasning av hörnet när man svänger ut från hisskorridoren på plan 1 till utrymmet under entréhallen.
3. Breddning till 5,4 meter av korridoren, som förbinder ledamotsbyggnaden och gångbron.
4. Borttagning av pelarna i förbindelsegången mellan gångbron och rulltrapporna.
5. Borttagning av "klackarna" utmed väggarna i ovannämnda förbindelsegång.
6. Avfasning av hörnet när man svänger från förbindelsegången till rulltrapporna.
7. Breddning av dörren från förbindelsegången till hisshallen (se kap. 7.3).

Åtgärderna är givetvis mer eller mindre lämpliga av byggnadstekniska eller estetiska skäl. En avvägning måste göras med de tidsvinster som kan erhållas.

Åtgärd 1 blir av betydelse om alla hissarna slumpvis anländer till plan 1 samtidigt. Genom en styrning av hissarna med *fasta avgångstider* enligt kap. 7.1 kan detta dock undvikas. En prövning av en delvis breddning av korridoren bör dock göras.

Åtgärderna 2–5 blir endast av betydelse när maximalt 4-minutersflöde nås intill maximalt 4-minutersflöde inträffar. Detta kommer troligen endast att ske några gånger per år.

Åtgärderna 6 och 7 bör göras. Särskilt åtgärd 6 är viktig. Eventuellt kan alternativa lösningar tänkas såsom exempelvis att lägga in en ny öppning från förbindelsegången till hisshallen och använda norra delen av hisshallen för passage till rulltrapporna.

Överslagsmässigt ger åtgärderna 1–7 följande tidsvinster för ledamöterna i toppflödet (när det maximala 4-minutersflödet är som intensivast).

Åtgärd	Tidsvinst för personer i toppflödet
1	6
2	6
3	4
4	12
5	3
6	Köbildning kan uppstå om åtgärderna ej genomföres
7	Svårt att uppskatta effekten

Det är viktigt att notera att om någon eller några av åtgärderna inte genomförs så gäller beräknade tidsfördröjningar ledamöterna som kommer i toppflödet och inte för dimensionerande person. Om ingen av åtgärderna genomföres kommer dock den dimensionerande personens tid att påverkas (jämför kap. 6). Sammanlagt bör endast tidsfördröjningar på ca 20 sekunder för personerna i toppflödet återstå om inte den dimensionerande tiden skall påverkas. Detta skulle exempelvis vara fallet om åtgärderna 2, 3, 6 och 7 genomfördes.

7.3 Rulltrappor i plenisalsbyggnaden

Om rulltrapporna skulle dimensioneras för det beräknade toppflödet 4,5 pers/sek erfordras två rulltrappor med en minsta stegbredd på 1,0 meter. Enligt underhandskontakter med AOS-arkitektkontor är det emellertid endast möjligt av byggnadstekniska skäl att få plats med rulltrappor, som vardera har stegbredden 0,8 meter. Eftersom dessa två rulltrappor endast har en praktisk kapacitet för 3,2 pers/sek finns det risk för köbildning. Denna köbildning kan dock undvikas om hissarna söder om rulltrapporna utnyttjas. Det är då nödvändigt att hissarna ej börjar fyllas på förrän toppflödet anländer.

Det är även nödvändigt att fria utrymmen finns mellan rulltrapporna och hissarna så att ledamöterna kan se vilket transportmedel som är lämpligast att välja för att köbildning ej skall uppstå.

I underlagsmaterialet för utredningen ingår en skiss AOS 76-10-19 vari två alternativ för rulltrapporna presenteras. Alternativ 2 har utgjort underlag för beräkningarna i kapitel 6 om längsta tidsavstånd. Alternativ 2 är bättre än alternativ 1 i två avseenden. Dels blir gångavstånden kortare i alternativ 2, dels ingår ingen lång rulltrappa eller någon rulltrappa som lutar mer än 30°. i alternativ 2. Vid speciellt nedfärd kan långa rulltrappor och lutningar mer än 30° ge obehagskänslor. Det förutsätts därvid att det ena rulltrappsstråket

endast har uppåtgående riktning när votering begärs. En fjärrstyrning av rulltrapporna i samband med att votering begärs är därför nödvändig. Detsamma gäller för hissar i såväl ledamotsbyggnad som plenisalsbyggnad.

8 Hissar som alternativ till rulltrappor i plenisalsbyggnaden

Omloppstiden för fullbesatta 24-personershissar mellan plan 1 och 5 i plenisalsbyggnaden är 60 sekunder. Genom att studera flödesvariationer enligt bilaga 4 kommer ca 40 av de beräknade 206 ledamöterna vid maximalt 4-minutersflöde (kapitel 5.3) att anlända till hissarna 60 sekunder innan de sista ledamöterna beräknas anlända. Detta innebär att 40 ledamöter kan använda hissar som hinner runt ett varv. Antal hissar som erfordras blir:

$$\frac{206 - 40}{24} = 7$$

Således erfordras 7 stycken hissar. Detta förutsätter dock att hissarna inte får avgå innan de är fullbesatta.

Genom att hissar används går vertikalförflyttningen i plenisalsbyggnaden ca 7 sekunder snabbare för ledamoten som har längst till votering. Däremot blir gångförflyttningen för dimensionerande person totalt 40 meter (ca 29 sekunder) längre om hissarna lokaliseras enligt skiss AOS 76-10-19 alternativ 3 förutom att den nordligaste hissen utgår. Totalt kommer således den dimensionerande tiden att förlängas från knappt 250 till ca 270 sekunder.

9 Alternativ med rullband på gångbron

Rullband kan användas för att göra gångförflyttningar snabbare. På en skiss AOS 76-11-20 har två parallella 60 meters rullband lagts in på gångbron och i början av korridoren i plenisalsbyggnaden. Den sammanlagda kapaciteten för de två rullbanden är 4,4 pers/sek, vilket är tillräckligt för det i bilaga 4 beräknade toppflödet.

Genom rullbanden kommer den beräknade tiden för riksdagsledamoten som har längst till voteringen att reduceras från knappt 250 (kapitel 6) till ca 235 sekunder.

Den inbesparade tiden på ca 15 sekunder måste givetvis ställas i relation till kostnaderna för rullbanden samt de byggnadstekniska ingrepp som anläggandet innebär.

Den sammanlagda byggnadsbredden för rullbanden är 3,25 meter. I ändarna erfordras en "grop" med djupet 1,15 m och däremellan är "gropen" 0,55 m djup.

Om rullband installeras bör det normalt vara att banden går åt var sitt håll. När sedan votering begärs vänds riktningen på det ena bandet med hjälp av fjärrstyrning enligt samma system som för rulltrapporna i plenisalsbyggnaden.

10 Summering av resultat. Slutsatser

Till grund för beräkningarna i föreliggande utredning ligger skisser som tagits fram av AOS-arkitektkontor efter underhandskontakter med Inst Trafikplanering. Enligt dessa skisser kommer den dimensionerande tiden för ledamoten som har längst till votering att bli knappt 250 sekunder. Denna tid skulle dock kunna nedbringas till ca 230 sekunder om man vid fördelningen av ledamotsrummen eller bänkarna undvek att dimensionerande person har sin bänk längst från rulltrapporna.

För vertikalförflyttningen i kanslihuset erfordras sex stycken hissar och för vertikalförflyttningen i kanslihuset erfordras två rulltrappor och två hissar. I kapitel 7 beskrivs ett system med fjärrstyrning. När votering begärs installeras hissarna och rulltrapporna för att ta emot den enkelriktade strömmen av ledamöter på väg till plenisalen.

Gångbro, korridorer, trånga passager o. d. är i allmänhet tillräckligt dimensionerade. Några av de åtgärder som föreslås i kapitel 7.2 måste dock genomföras om det ej skall vara risk att den dimensionerande tiden förlängs.

Alternativ med hissar i stället för rulltrappor i plenisalsbyggnaden och rullband på gångbron har studerats. Utredningen vill varken rekommendera hissalternativet eller rullbandsalternativet. Hissalternativet medför förlängning av den dimensionerande tiden och rullbandsalternativet ger en för liten tidsvinst i förhållande till de byggnadstekniska konsekvenser alternativet medför.

Sammanfattningsvis kan anföras att anläggningarna enligt ritningsskisserna i stort sett är tillräckliga för en 4-minutersgräns vid voteringar samt att säkerhetsmarginalerna kommer att bli lika stora som vid 3-minutersgränsen i det befintliga riksdagshuset vid Sergels torg. Marginalerna är emellertid mycket små. Därför måste inskränkningar i förhållande till föreslagna anläggningar prövas noggrant innan de genomföres. Beräkningarna baseras även på vissa antaganden vilka ej kan förutsägas med exakthet, exempelvis sannolikheten att befinna sig i ledamotsbyggnaden när votering begärs. I en känslighetsanalys, PM 1976-02-13 "Alternativa förbindelser mellan ledamots- och plenisalsbyggnad", har redovisats hur förändringar i antaganden påverkar slutresultatet.

Inst Trafikplanering
KTH

Underbilaga 1

Observationer vid voteringar i det nuvarande riksdagshuset vid Sergels torg

Sammanställningen baseras på iakttagelser vid åtta voteringstillfällen (fler än en votering vid varje tillfälle) i december 1975 samt november 1976.

1. 1975-12-09 kl. 12.50
2. 1975-12-09 kl. 16.25
3. 1975-12-11 kl. 14.10
4. 1975-12-12 kl. 11.10
5. 1975-12-12 kl. 15.05
6. 1976-11-17 kl. 11.00
7. 1976-11-17 kl. 12.00
8. 1976-11-17 kl. 12.30

Under den närmaste timmen före dessa voteringstillfällen – utom vid votering nr 8 – förekom inga voteringar, vilket innebar att endast 30–100 riksdagsmän befann sig i plenisalen när voteringsklockan började ringa. Övriga riksdagsmän, som inte var frånvarande eller utkvitterade, befann sig på sina ledamotsrum, på sammanträden i riksdagshuset, i bibliotek, tidningsrum, matsal, foajén etc.

Sammanställningen baseras även på intervjuer med vaktmästarna på plan 6–11 i riksdagshusets hotelldel.

I den följande texten införs beteckningarna:

R – Tidpunkt vid vilken voteringsklockan ringer

V – Tidpunkt vid vilken voteringsräkning utförs (tryckning på voteringsknappar)

Syfte

Syftet med observationerna var att uppskatta ett maximivärde på antalet riksdagsledamöter som förflyttar sig från sina ledamotsrum till plenisalen mellan R och V.

Dessutom skulle observationer göras av den tidpunkt när ledamöterna anländer till bänkarna i plenisalen efter R. I övrigt har vissa observationer utförts beträffande tid som förflutit från R till det att ledamöterna lämnat rummet samt val mellan hiss och trappa vid förflyttningen.

Metodik vid genomförandet av observationerna

En totalundersökning har ej kunnat utföras av praktiska skäl. Riksdagshuset innehåller alltför många korridorer, hissar och trappor för att det skall gå att finna några räkningspunkter (eller snitt), där det går att räkna samtliga

riksdagsmän som kommer från ledamotsrummen vid R. Dessutom finns det sammanträdesrum "insprängda" bland ledamotsrummen.

Av ekonomiska skäl var det givetvis endast möjligt att göra observationer vid några av riksdagens voteringar under ett år. Kompletteringar har dock utförts genom intervjuer med vaktmästare på de olika våningsplanen i riksdagshusets hotelldel.

Observationerna beträffande andel riksdagsmän som befinner sig på sina ledamotsrum vid R har utförts genom att ett visst antal rum har bevakats. Antalet ledamöter som kommer ut från dessa rum vid R har sedan antecknats. Även antalet ledamöter som lämnar rummen från det att siste talaren påbörjat sitt anförande har även antecknats.

Observationer om när ledamöterna anländer till bänkarna i plenisalen mellan R och V har skett genom bevakning inne i plenisalen.

Antal riksdagsmän som förflyttar sig från ledamotsrum till plenisal när voteringsklockan ringer (R)

Eftersom det endast var möjligt att utföra en urvalsundersökning är det viktigt att studera variationsorsaker.

Antalet riksdagsmän som befinner sig på sina ledamotsrum vid R har antagits variera med

- a) Avstånd från plenisalen
- b) Tid under dagen (t. ex. lunchtid, kvällstid)
- c) Övriga aktiviteter i huset (t. ex. gruppsammanträden)
- d) Tidpunkt efter närmaste föregående votering
- e) Längd på siste föranmälda talares anförande i jämförelse med angiven tid samt förekomst av repliker och deras längd. Några ledamöter kan antas bege sig till plenisalen i god tid före den förväntade tidpunkten för voteringen. Ledamöterna kan följa debatten per radio i sina resp. rum. Om R inträffar tidigare än väntat kommer flera ledamöter att befinna sig på sina rum än vid en debatt som följer tidsplanerna.
- f) Om en votering förväntas bli jämn eller inte
- g) Riksdagsdebattens allmänintresse
- h) Antalet frånvarande och utkvitterade ledamöter

Genom utförda observationer samt genom kompletterande intervjuer har konstaterats, att a, e och g inverkar på antalet ledamöter som befinner sig på sina rum vid R. Även övriga faktorer kan dock förutsättas inverka, dock i något mindre utsträckning.

Med stöd av observationerna om andel riksdagsmän som befann sig på ledamotsrum vid R samt med beaktande av ovanstående variationsfaktorer har följande beräknats:

Maximalt 70 % av ledamöterna kan förväntas befinna sig på sina ledamotsrum vid R.

Tidpunkt när ledamöterna anländer till bänkarna i plenisalen efter det att voteringsklockan har ringt

Inledningsvis kan konstateras att 10–30 % av riksdagsledamöterna befann sig i sina bänkar under de debatter som förekom vid undersökningstillfällena.

Omedelbart efter det att debatterna avslutades men före R anlände genast några av riksdagsledamöterna till sina bänkar. Dessa riksdagsledamöter befann sig kring ingångarna eller längst bak i plenisalen.

Mellan 0:00 och 0:50 minuter efter R anlände endast några enstaka ledamöter.

Mellan 0:50 och 2:45 minuter efter R anlände en kontinuerlig ström ledamöter. Flödet ökade till ett maxvärde vid ungefär 1:55 efter R för att sedan avta.

Mellan 2:45 och 3:00 minuter efter R anlände endast några enstaka ledamöter.

Mellan 3:00 och 3:20 efter R anlände en enstaka ledamot vid fem undersökningstillfällen.

V inträffade mellan 3:50 och 4:05 efter R vid undersökningstillfällena.

Avslutningsvis kan omnämnas att 7–10 % av riksdagsledamöterna var frånvarande eller utkwitterade vid undersökningstillfällena.

Tid från det att voteringsklockan ringer (R) till det att ledamöterna lämnar sina rum samt val mellan hiss och trappa vid förflyttningen

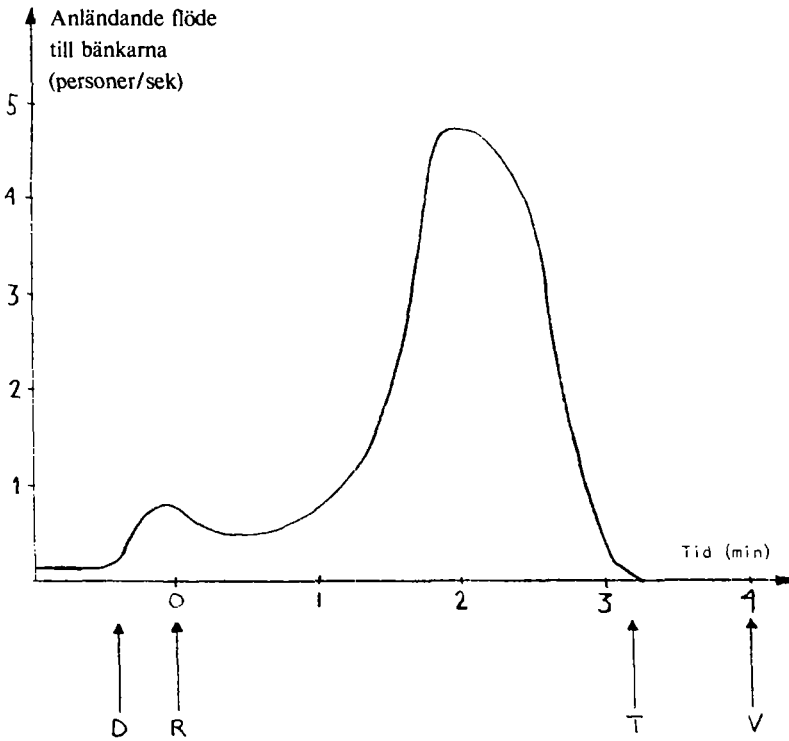
I korridor 11, dvs. korridoren på största tidsavstånd från plenisalen, hade samtliga ledamöter vid undersökningstillfällena lämnat sina rum 5 sek. efter R.

I korridor 6, dvs. korridoren på samma plan som plenisalen, var motsvarande tid 1:30 min.

Enligt uppskattning valde nedanstående andelar ledamöter från varje våningsplan hiss vid sin förflyttning till plenisalen efter R. Plenisalen ligger på våningsplan 6.

Plan	Andel med hiss
11	95–100 %
10	60– 80 %
9	40– 60 %
8	0– 20 %
7	0 %

Figur 7 Flödesvariation i det befintliga riksdagshuset

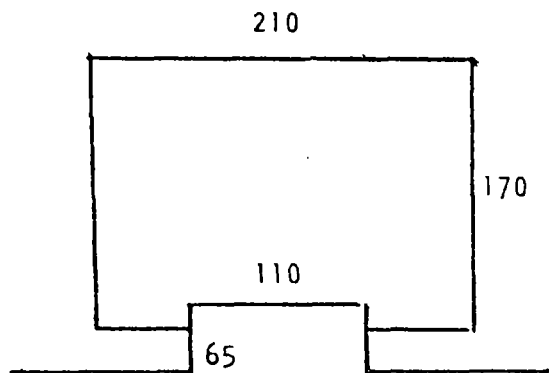

- D - Debatten avslutas
- R - Voteringsklockan börjar ringa
- T - Talmannens klubbslag
- V - Votering med rösträkning

Praktiskt experiment beträffande s. k. 24-personershiss. In- och utpassering. Rymlighet

1. Mätställe

Experimentet utfördes den 25.11.76 på institutionen för trafikplanering, KTH. Ett utrymme med följande mått hade arrangerats (cm).

Detta utrymme stämmer väl med en s. k. 24-personers hiss med undantag för den exakta formen på hissutrymmet (ytan är dock densamma).

2. Mätningar

Först kontrollerades om utrymmet rymmer 24 personer. Därefter mättes tidsåtgången för in- och utpassage samt den därvid rådande rymlighetsstandarderna.

Mätpersonal var 25 st teknologer och personal vid institutionen. Hälften bar ytterkläder för att få större kroppsvolym, hälften bar bördor i form av större och mindre portföljer och liknande.

Före inpassage stod mätpersonalen avvaktande just utanför hissdörren. Mätning av tidsåtgång för in- och utpassage gjordes för följande fyra typfall.

	Snabb gång (ca 1,5-2,0 m/sek)	Långsam gång (ca 1 m/sek)
Full hiss (24 pers) ¹⁾	x	x
Knappt full hiss (20 pers)	x	x

Samtliga tider mättes exklusive dörrfunktionen.

¹⁾ Mätningen utfördes två gånger med enbart 23 pers.

3. Resultat

3.1 Rymlighet

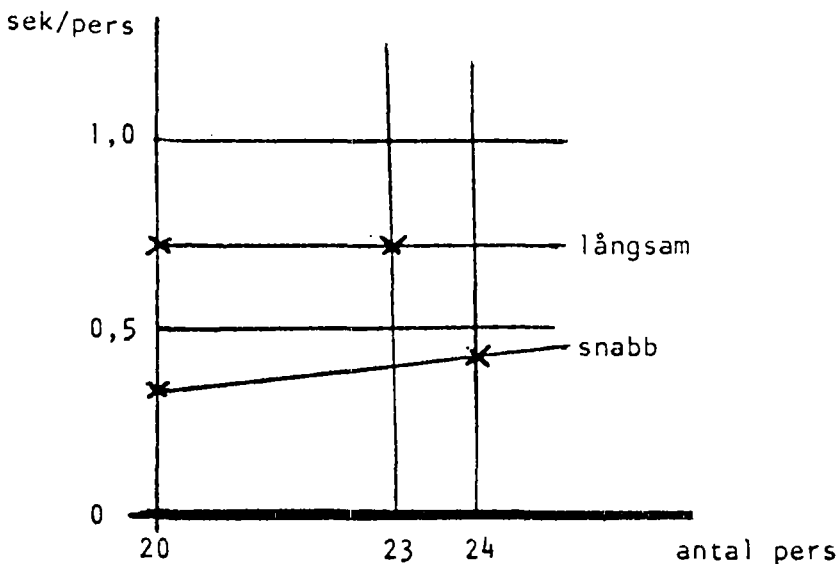
Det visade sig att minst 24 personer, sannolikt mellan 25 och 30, ryms i hissen med acceptabel rymlighet. Vid 25 personer i hissen ansåg samtliga att rymligheten var acceptabel samt att de ganska obehindrat kunde exempelvis vända sig om och prata med personen bakom.

3.2 Tidsåtgång för inpassage

Råtabel

Mätning nr	Antal personer i hissen	Gånghastighet	Tidsåtgång sek	Andel mätpersoner som ansåg att man kunnat hålla sin egen takt
1	24 st	snabb	11,0 ¹⁾	40 %
2	24 st	snabb	9,6	50 %
3	23 st	långsam	15,8	100 %
4	23 st	långsam	17,0	100 %
5	20 st	snabb	7,0	50 %
6	20 st	snabb	7,1	30 %
7	20 st	långsam	14,6	100 %
8	20 st	långsam	14,8	90 %

Den genomsnittliga tidsåtgången för inpassage (24 pers) kan alltså vid snabb gång sättas till ca 10 sek och vid långsam gång ca 17 sek. Tidsåtgången per person:

¹⁾ dålig start

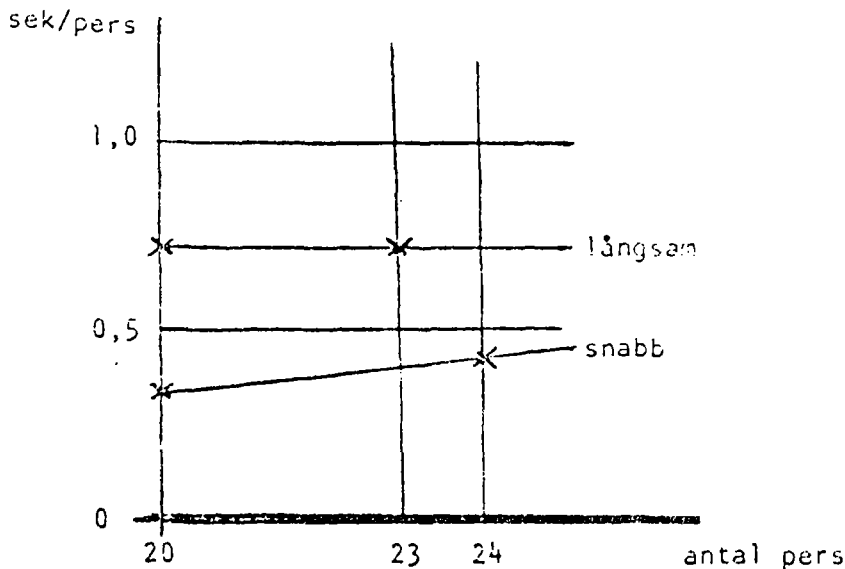
En rimlig tidsåtgång bör ligga mellan de för här prövade snabb respektive långsam gång. Förslagsvis 0,6 sek/pers vid fullsatt hiss och 0,5 sek/pers. vid 20 pers. beläggning.

3.3 Tidsåtgång för utpassage

Råtabel

Mätning nr	Antal personer i hissen	Gånghastighet	Tidsåtgång sek	Andel mätpersoner som ansåg att man kunnat hålla sin egen takt
1	24	snabb	10,8 ¹⁾	20 %
2	24	snabb	8,0	40 %
3	23	långsam	14,3	100 %
4	23	långsam	14,8	100 %
5	20	snabb	6,1	80 %
6	20	snabb	6,1	30 %
7	20	långsam	11,9	90 %
8	20	långsam	12,0	100 %

Den genomsnittliga tidsåtgången för utpassage (24 pers.) kan alltså vid snabb gång sättas till ca 9 sek och vid långsam gång ca 15 sek, dvs. ca 10 % snabbare än vid inpassage. Tidsåtgången per person:

En rimlig tidsåtgång bör ligga mellan de för här prövade snabb respektive långsam gång. Förslagsvis 0,55 sek/pers. vid fullsatt hiss och 0,45 sek/pers. vid 20 pers. beläggning.

¹⁾ dålig start

3.4 Kommentar

Det har för det första inte kunnat visas annat än att en s. k. 24-personers hiss kan rymma 24 personer med acceptabel rymlighet.

För det andra borde tidsåtgången för in- och utpassage till en fullsatt hiss kunna sättas till 0,60 sek/pers. resp. 0,55 sek/pers. eller totalt 15 sek resp. 13 sek. Härtill kommer tidsåtgång för dörrfunktionen.

Den konstaterade tidsåtgången kan kontrolleras genom att tidsåtgången för passage genom den 65 cm långa och 110 cm breda korridoren (dörröppningen) beräknas teoretiskt:

Effektiv bredd: $1,1 - 2 \times 0,15 = 0,8$ bm

Gånghastighet: 1,2 m/sek (något närmare "långsamt" än "snabb")

Kapacitet: 1,1 pers/bm och sek

Teoretisk tidsåtgång:

$$\frac{0,65}{0,8 \times 1,2 \times 1,1} = 0,6 \text{ sek/pers}$$

Överenskommelsen är alltså god om man förutsätter att den effektiva bredden kan sättas till 0,8 bm, vilket också torde vara rimligt för den endast 65 cm långa korridoren.

*Underbilaga 4***Beräkning av toppflödet**

I denna bilaga redovisas beräkningar av hur 4-minutersflödet kommer att variera i ett snitt alldeles intill rulltrapporna. Approximativt kommer den beräknade flödesvariationen även att gälla för övriga aktuella snitt mellan hissarna i ledamotsbyggnaden och rulltrapporna i plenisalsbyggnaden. Först kommer en teoretisk beräkning att utföras där följande förutsätts:

- Samtliga ledamöter lämnar sina rum 10 sekunder efter det att voteringsklockan börjar ringa
- Ledamöterna fördelas jämnt på gånghastighet mellan 1,4 och 1,8 m/s vid korridoröfölyttningar och vertikalhastigheter mellan 0,2 och 0,35 m/s vid trappöfölyttningar
- Ledamöter, som ej åker hiss i ledamotsbyggnaden, använder trapporna intill hissarna. I verkligheten kommer även andra trappor att användas. Förutsättningen görs för att förenkla beräkningarna. Förenklingen inverkar ej på slutresultat
- Från ledamotsrummet och fram till rulltrapporna förekommer ej någon hastighetsnedsättande trång passage.

I övrigt gäller samma förutsättningar som redovisats i kapitel 5.

- A – Förberedelsetid
- B₁ – Tid från eget rum till hiss samt väntetid tills hissdörren stängs
- B₂ – Tid från eget rum till trappa (eller till jämnhöjd med trapporna för plan 1)
- C₁ – Tid från att hissdörren stängs till att ledamoten går ur hissen
- C₂ – Tid för att gå nedför trapporna
- D – Tid från hiss eller trappa till rulltrappa i plenisalsbyggnaden
- E – Tid i rulltrappan inklusive gångtider mellan rulltrapporna
- F – Tid från rulltrapporna fram till bänk

I övrigt införes följande förkortningar i tabell 1:

- RN (RL) – Ledamotsrum närmast (längst från) hiss
- BN (BL) – Ledamotsbänk närmast (längst från) rulltrappa
- SG (LG) – Relativ snabb (långsam) gång
- T (H) – Väljer trappa (hiss) i ledamotsbyggnaden
- FU (SU) – Först (sist) ur hiss

I figur 8 redovisas resultatet av den teoretiska beräkningen.

Genom observationer vid voteringar i det befintliga riksdagshuset vid Sergels torg har konstaterats att ledamöterna i allmänhet anländer något tidigare än vad en teoretisk beräkning med ovanstående förutsättningar

Tabell 1 Teoretisk beräkning av flödesvariationer

Plan	Rum	Bänk	Gång	Vert	A	B	C	D	E	F	Summa	Antal
1	RN	BN	SG	-	10	6	-	53	45	7	121	24
1	RN	BN	LG	-	10	7	-	68	45	9	139	
1	RL	BL	SG	-	10	54	-	53	45	23	185	
1	RL	BL	LG	-	10	70	-	68	45	30	223	
2	RN	BN	SG	T	10	6	9	53	45	7	130	29
2	RN	BN	LG	T	10	7	16	68	45	9	155	
2	RL	BL	SG	T	10	54	9	53	45	23	194	
2	RL	BL	LG	T	10	70	16	68	45	30	239	
3	RN	BN	SG	T	10	6	19	53	45	7	140	29
3	RN	BN	LG ¹	T	10	7	27	63	45	9	161	
3	RL	BL	SG	T	10	54	19	53	45	23	204	
3	RL	BL	LG ¹	T	10	65	27	63	45	28	238	
3	FU	BN	SG ¹	H	10	70	16	63	45	9	213	10
3	FU	BN	LG	H	10	70	16	68	45	9	218	
3	SU	BL	SG ¹	H	10	70	20	63	45	28	236	
3	SU	BL	LG	H	10	70	20	68	45	30	243	
4	RN	BN	SG	T	10	6	29	53	45	7	150	17
4	RN	BN	LG ²	T	10	6	36	59	45	8	164	
4	RL	BL	SG	T	10	54	29	53	45	23	214	
4	RL	BL	LG ¹	T	10	61	36	59	45	26	237	
4	FU	BN	SG ²	H	10	70	18	59	45	8	210	18
4	FU	BN	LG	H	10	70	18	68	45	9	220	
4	SU	BL	SG ²	H	10	70	26	59	45	26	236	
4	SU	BL	LG	H	10	70	26	68	45	30	249	
5	FU	BN	SG	H	10	55,70	21	53	45	7	191,206	44
5	FU	BN	LG	H	10	55,70	21	68	45	9	208,223	
5	SU	BL	SG	H	10	55,70	31	53	45	23	217,232	
5	SU	BL	LG	H	10	55,70	31	68	45	30	239,254	
6	FU	BN	SG	H	10	55,70	23	53	45	7	193,208	35
6	FU	BN	LG	H	10	55,70	23	68	45	9	210,225	
6	SU	BL	SG	H	10	55,70	31	53	45	23	217,232	
6	SU	BL	LG	H	10	55,70	31	68	45	30	239,254	

Summa 206

¹ 1,5 m/s resp. 0,24 m/s

² 1,6 m/s resp. 0,28 m/s

skulle ge (jämför figur 7 i bilaga 1). I stort sett skulle en "teoretisk" kurva för riksdagshuset vid Sergels torg se ut som i figur 8 eftersom gångavstånd, antal våningar i ledamotsbyggnad m. m. i huvudsak är lika. Figurerna 7 och 8 kan således jämföras. Det gäller således att omforma den teoretiska kurvan till en kurva som beaktar erfarenheter från observationer beträffande riksdagsledamöternas beteende vid voteringar i det befintliga riksdagshuset.

I figur 9 har en teoretisk och en "empirisk" kurva inritats varefter kurva D, vilken sedan utgör underlag för dimensioneringsberäkningar, har konstruerats. Enligt kurvan blir toppflödet ca 4,5 pers/sek.

Stockholm den 14 juni 1977

Till
Sveriges Riksdag

Härmed översändes en av Stockholms fastighetskontor upprättad promemoria angående Riksdagen vid Sergels torg utgörande Stockholms kommuns offert avseende långtidsförhyrning eller förvärv av berörda fastigheter.

Ulf Adelson
Finansborgarråd

Per-Olof Hanson
Fastighetsborgarråd

PROMEMORIA 1977-06-14

Riksdagen vid Sergels torg, offert**Bakgrund**

Stockholms kommun har på begäran av riksdagens förvaltningskontor i promemoria 1974-05-31 och i offert 1974-10-01 lämnat riksdagen offerter avseende bl. a. långtidsförhyrning och förvärv av riksdagens nuvarande lokaler m. m. Riksdagens förvaltningskontor har i skrivelse 1977-03-09 begärt besked om kommunens offerter fortfarande är aktuella och giltiga. Med anledning härav har överenskommit att kommunen skall precisera sin inställning i en ny promemoria.

Orientering om det aktuella objektet*Markyta*

Utsträckningen i plan av fastigheterna Beridarebanan 34 och 35 framgår av bilagda plankarta, bilaga 1. Fastigheten Beridarebanan 34 omfattar hotellbyggnaden med anslutande delar av Drottninggatan och Vattugatan. Fastigheten Beridarebanan 35 omfattar bl. a. teaterbyggnaden, hela Kulturhuset samt anslutande delar av Beridarebangatan, Drottninggatan, Sergels Torg m. m. Enligt fastighetsregistret utgör markytan för

Beridarebanan 34	4 357,0 kvm
Beridarebanan 35	19 413,8 kvm
	<hr/>
Summa	23 770,8 kvm

Lägenhetsyta

Den totala lägenhetsytan (uthyrningsbar yta i samtliga plan inklusive Brunkebergsfaret) i projektet uppgår till 73 697 kvm. Härav upplåts f. n. till riksdagen 38 601 kvm. Denna yta omfattar ej biluppställningsplatser. Dessutom uthyrs till riksdagens servicebolag, Göteborgs Offsettryckeri AB, 2 187 kvm. Kulturlokalerna upptar en lägenhetsyta om 17 364 kvm inkl. "Kilen" som lager. Ytor för kommersiella lokaler som butiker, lager och restaurang uppgår till 2 765 kvm. Övriga ytor 12 780 kvm, utgörs av garage under Sergelarkaden och i Beridarebanan 34, Brunkebergsfaret m. m.

Föreliggande hyresavtal

Sveriges riksdags förvaltningskontor förhyr av Stockholms fastighetsnämnd lokaler med en lägenhetsyta av totalt 38 601 kvm exkl. biluppställningsplatser. Förhyrningen är uppdelad i fyra avtal (se underbilaga 2).

Avtalen, som är dagteknade vid olika tillfällen, löper tills vidare med 36 månaders uppsägningstid. Hyreskostnaderna inkluderar värmeavgift och utgör per den 1 januari 1977 totalt 13 643 861 kr. (exkl. biluppställningsplatser).

Riksdagens servicebolag, Göteborgs Offsettryckeri AB, förhyr av fastighetsnämnden lokaler med en lägenhetsyta av totalt 2 187 kvm. Förhyrningen är uppdelad i fyra avtal (se underbilaga 3). Hyresvillkoren är samordnade med villkoren för riksdagens förhyrningar. Hyreskostnaden för Göteborgs Offsettryckeri AB utgör per den 1 januari 1977 totalt 687 968 kr. exkl. värmeavgift.

Möjligheten att bilda särskild fastighet endast innehållande riksdagens lokaler

Plankartan, bilaga 1, visar utsträckningen i plan av fastigheterna Beridarebanan 34 och 35. Av denna framgår att fastigheterna omfattar väsentligt mer än endast byggnadsdelarna ovan ytgatunätet. Sålunda hör till fastigheten Beridarebanan 34 förutom hotellbyggnaden även anslutande delar av Drottninggatan och Vattugatan. På motsvarande sätt omfattar fastigheten Beridarebanan 35 teaterbyggnaden, hela Kulturhuset samt anslutande delar av Beridarebanan, Drottninggatan, Sergels Torg m. m.

Ekonomisering av lokalutnyttjandet har medfört att riksdagens lokaler är spridda i byggnaderna och blandade med lokaler för vitt skilda ändamål. Även vid planeringen av drift, konstruktion och byggande har av ekonomiska skäl de olika byggnadsvolymer betraktats som en enhet, vilket resulterat i ett långt gående samband mellan olika byggnadsdelar.

Brandfrågan alstrar specifika krav när det gäller åtskiljandet av olika fastigheter. Här kan nämnas krav på brandmur och anslutande konstruktioners uppläggning på denna samt utrymningsvägar. Med största sannolikhet skulle enbart dessa krav, som är av byggnadsteknisk art och normalt måste beaktas redan på projekteringsstadiet, omöjliggöra en annan fastighetsindelning.

Sammanfattningsvis pekar allt på att ett bibehållande av nuvarande fastighetsindelning är det enda rimliga.

Expansionsmöjligheter för riksdagen

Kvarternamn och fastighetsbeteckningar som förekommer i den följande redogörelsen återfinnes med beteckningarna A–G på bilagda situationsplan, bilaga 4. På situationsplanen har även markerats kronans och kommunens nuvarande fastighetsinnehav. Fastigheter som ägs av kommunen men är upplåtna med tomträtt till annan än kronan eller kommunen har dock ej markerats.

1) Kvarteren *Brunkhalsen* och *Brunkhuvudet* (A resp. B) omfattar fastighe-

terna Brunkhalsen 1, 5, 6 och 8 samt Brunkhuvudet 1, 2, 3 och 4. Kommunen är numera ägare till samtliga fastigheter utom fastigheten Brunkhuvudet 1, som ägs av Postverket.

Vad gäller det framtida användningssättet av dessa kvarter kan noteras att regeringen i sitt beslut 1976-11-18 angående departementens placering i Södra Klara-kvarteren i Stockholm angav att den preliminära omflyttningsplanen skulle utökas till att även omfatta kvarteret Brunkhuvudet. Senare har emellertid beslut fattats som medför viss oklarhet om tidplan och omfattning av ombyggnaderna i Södra Klara. Enligt den senast gällande cityplanen City 67, bedömdes den nya våningsytan inom kvarteren Brunkhuvudet och Brunkhalsen uppgå till ca 30 000 kvm, varav ca 25 000 kvm borde kunna användas för kontorsändamål.

2) Fastigheten *Beridarebanan 30 (f. d. kvarteret Wahrenberg, C)* har upplåtits med tomträtt till Fastighets AB Tornet. Tomträtten har under år 1976 överlåtits till Gwen Lundström, c/o Byggnads AB Folkhem. Byggnaden uppfördes under åren 1972-73. Den innehåller en parkeringsdel med plats för 450 bilar och kontorsdelar mot Drottninggatan och Brunkebergstorg med butiker i sedvanlig utsträckning i gatuplanet. Fastigheten har anslutning till en lastplats i Brunkebergsfaret.

Genom överenskommelse med tomträttshavaren är kommunen första-handshyresgäst under en tioårsperiod i bl. a. kontorslokalerna. Lägenhetsytan för dessa lokaler utgör ca 3 200 kvm. En av kommunens andrahands-hyresgäster är kronan som hyr 1 670 kvm.

Det bör noteras att tanke har väckts i ett tidigare skede att ordna en förbindelse över Vattugatan vid Drottninggatan mellan fastigheterna Beridarebanan 34 och Beridarebanan 30. På motsvarande sätt skulle en förbindelse över Herkulesgatan mellan fastigheten Beridarebanan 30 och framtida nybebyggelse inom kvarteret Brunkhalsen kunna aktualiseras.

3) En *tänkt nybyggnad* av fastigheterna *Hägern Större 2, 3, 4 och 12 (D)* skulle om man förutsätter butiker i bottenvåningen innebära att ungefär 7 000 kvm vy kan disponeras för kontorsändamål. Kommunikationen mellan en nybyggnad i kvarteret Hägern Större och Riksdagshuset torde gå att lösa på ett tillfredsställande sätt genom en underbyggnad av Drottninggatan.

Ytterligare kontorslokaler inom kv. Hägern Större kan möjligen erhållas om Länssparbanken finner andra lokaler för sin verksamhet. Länssparbanken är f. n. tomträttshavare till fastigheten Hägern Större 15 (Hörnet Klarabergsgatan-Drottninggatan). Såvitt bekant föreligger långt framskridna planer på ett samgående mellan Stockholms Sparbank och Länssparbanken, i vilket fall den sammanslagna bankens administration kommer att förläggas till kv. Spektern vid Hamngatan. Övriga lokaler i nuvarande fastighet i kvarteret Hägern Större liksom grannfastigheten Hägern Större 14 disponeras huvudsakligen av Svenska Lantbruksförbundet och närstående organisationer. För att klarlägga möjligheterna att överta ledigblivna lokaler bör kontakt tagas med Länssparbanken. De aktuella lokalerna beräknas inrymma ca 3 000 m² vy kontor.

4) 5:e höghuset (E) innehåller drygt 11 000 kvm vy kontorslokaler. Hur mycket av dessa lokaler som i en framtid kan komma att disponeras av riksdagen är naturligtvis svårt att uppskatta. Det som förefaller ligga närmast till hands är att evakuera de lokaler som i dag disponeras av kommun och landsting. Härigenom skulle ca 3 000 kvm vy kontorslokaler friställas. Ytterligare evakueringar kan naturligtvis genomföras om 5:e höghuset skulle framstå som det främsta alternativet för en samlad lösning av riksdagens expansionsbehov.

5) Fastigheten *Beridarebanan 55 (F)* inrymmer ca 9 500 kvm vy för kontorsändamål. Den expansionsmöjlighet för riksdagen som förefaller ligga närmast till hands när det gäller fastigheten *Beridarebanan 55* är att ianspråkta de lokaler som i dag disponeras av Investeringsbanken. Härigenom erhålles ca 2 400 kvm vy. Övriga hyresgäster inom fastighetens kontorsdel är Riksdagens Förvaltningskontor, Stockholms Teleområde och Åhlén & Holm.

Under förutsättning att kommunen kan skapa godtagbara ersättningslokaler för den verksamhet som i dag bedrivs i de två översta planen i 6) *östra kulturhuset (G)* kan riksdagen utnyttja dessa lokaler för expansion. Östra kulturhuset innehåller totalt 8 881 kvm lägenhetsyta, därav de två översta planen 2 600 kvm. Dessa två plan utnyttjas för kulturförvaltningens centrala administration samt för konstutställningen (Liljevalchs).

Östra kulturhuset har utförts med stora våningshöjder och dimensionerats för stora golvlaster. Lokalerna är främst lämpade för liknande användning som lokalerna i västra kulturhuset. För kontorsändamål är lokalerna mindre väl lämpade, dels av ekonomiska skäl och dels med hänsyn till att våningsplanens inre delar blir mörka om cellkontor väljes.

Sammanfattningsvis kan konstateras att expansionsmöjligheterna för riksdagen synes vara mycket goda inom området. Redan i dag finns i nära anslutning nyproducerade lokaler och den fortsatta cityutbyggnaden medger en successiv expansion som, med gemensam planering riksdagen-kommunen, skulle kunna anpassas väl till riksdagens kommande behov. Totalt torde upp till 50 000 kvm lägenhetsyta successivt kunna tas i anspråk för kontorsändamål. Av riksdagen anmält expansionsbehov uppgår till ca 15 000 kvm lägenhetsyta år 2000.

Alternativa upplåtelse- och förvaltningsformer

Principiellt är kommunen beredd att överväga följande upplåtelse- och förvaltningsformer: långtidsförhyrning, försäljning, tomträttsupplåtelse, bolag och bostadsrättsförening. Långtidsförhyrning innebär att hyrestiden anges till högst 25 år. Kommunen kan lämna optionsrätt till fortsatta förhyrning. Försäljning innebär att äganderätten till fastigheterna *Beridarebanan 34* och *35* överlåtes, varvid samtidigt kommunen långtidsförhyr kulturlokaler och vissa andra utrymmen. Tomträttsupplåtelse innebär

förutom upplåtelse av marken även samtidig överlåtelse av äganderätten till byggnaderna. Också i detta fall långtidsförhyr kommunen kulturlokalerna. Bolagsalternativet innebär att ett gemensamt bolag bildas som hyr ut lokalerna till resp. riksdagen och kommunen. Vid bostadsrättsalternativet uppdelas bebyggelsen i två lägenheter, som upplåtes med bostadsrätt till resp. riksdagen och kommunen.

Utgångspunkter för kommunens offert 1977-04-01 – långtidsförhyring

Vid sammanträffande mellan representanter för fastighetskontoret och riksdagens förvaltningskontor har överenskommit att riksdagen skall erhålla uppgift om kommunens krav för förhyringsalternativet resp. försäljningsalternativet. Beräkningen av hyror och köpeskilling skall anges per 1977-04-01. Beträffande de ekonomiska konsekvenserna för kommunen av hittills lämnade offerter bör följande framhållas.

Under tiden 1971-01-01--1981-01-01 har hyran för riksdagen bestämts huvudsakligen av årskostnaderna vid en alternativ provisorisk förläggning av riksdagen i kvarteret Garnisonen på Östermalm. Eftersom framför allt markkostnaderna på Östermalm är avsevärt lägre än i city, har det ej varit möjligt för kommunen att genom den erlagda hyran erhålla självkostnads-täckning baserad på de verkliga räntekostnaderna.

Det är i och för sig vanligt förekommande vid nybebyggelse av kontorsbyggnader att hyresintäkterna i början av bebyggelsens livslängd ej ger självkostnadstäckning baserad på verkliga räntekostnader. Hyresintäkterna förutsätts dock i sådana fall kunna höjas i takt med marknadshyornas utveckling så att tidiga underskott uppvägs av framtida överskott.

I kommunens offert 1974-10-01 har riksdagens hyra angivits till 16,4 Mkr per år i prisnivå 1974-01-01. Ej heller denna hyra medger självkostnadstäckning baserad på de verkliga räntekostnaderna.

Eftersom det är angeläget att kommunen erhåller självkostnadstäckning under bebyggelsens beräknade livslängd, bör en avsevärd uppjustering av hyran enligt offert 1974-10-01 komma till stånd för den 25-årsperiod som börjar år 2006 och som riksdagen har optionsrätt till. Detta torde komma att innebära att riksdagens hyra helt eller delvis anpassas till marknadshyresläget vid denna tidpunkt.

De ovan redovisade förhållandena medför följande nackdelar:

1. För riksdagen försvåras en objektiv jämförelse med årskostnaderna för alternativet att riksdagen återflyttar till Helgeandsholmen. Årskostnaderna för detta alternativt kommer nämligen ej att undergå samma språngvisa ökning år 2006.
2. För kommunen blir det nödvändigt att ligga ute med avsevärda kapitalbelopp som är hänförliga till underskotten under de 35 första åren. Dessa kapitalbelopp kan återbetalas först under de därpå följande 25 åren.

För att undvika dessa nackdelar bör följande ändringar göras av kommunens offert 1974-10-01:

- A. Riksdagens optionsrätt till fortsatt förhyrning under 25 år efter år 2005 ändras till att avse en optionsrätt till fortsatt förhyrning på samma villkor och med samma beräkningsgrund för hyresbeloppet som för den första 25-årsperioden.
- B. Den offererade hyran för perioden 1981-01-01--2005-12-31 uppjusteras så att självkostnadstäckning erhålles under perioden.
- C. Kapitalvärdet av underskotten under perioden 1971-01-01--1980-12-31 återbetalas under de därpå följande 50 åren i form av annuiteter som lägges till den tidigare offererade hyran.

Det bör understrykas att ovanstående förändringar ej innebär någon ändring i den totala hyresdebiteringen för riksdagens lokaler under 60-årsperioden jämfört med offert 1974-10-01 utan endast en omfördelning i tiden i riktning mot en mer konsekvent tillämpning av självkostnadsprincipen.

I övrigt betingas ändringarna i nedanstående offert 1977-04-01, långtidsförhyrning, jämfört med offert 1974-10-01 helt av att hyresbeloppet avser prisnivå 1977-04-01 i stället för 1974-01-01.

En alternativ konstruktion av offert avseende långtidsförhyrning har även upprättats. Enligt denna erhålles en förhållandevis lägre hyra i början av perioden 1981–2031, medan hyran under perioden i övrigt mer kommer att utvecklas i enlighet med det allmänna hyresläget. För perioden som helhet erhålles samma ekonomiska utfall som enligt det tidigare alternativet.

Offert 1977-04-01 – långtidsförhyrning

Riksdagens lokaler, 38 601 kvm lägenhetsyta, upplåts för tiden 1981-01-01-2005-12-31 med optionsrätt till fortsatt förhyrning under 25 år på samma villkor som för den första 25-årsperioden. Om riksdagen inte önskar utnyttja denna rätt, skall uppsägning ske senast 2000-12-31. Det sammanlagda hyresbeloppet uppgår i prisnivå 1977-04-01 till ca 26 500 000 kr. per år. Beräkning av hyresbelopp samt övriga hyresvillkor redovisas i underbilaga 5.

Enligt den alternativa konstruktionen av offert avseende långtidsförhyrning uppgår det sammanlagda hyresbeloppet i prisnivå 1977-04-01 till ca 18 300 000 kr. per år. Beräkning av hyresbelopp samt övriga hyresvillkor redovisas i bilaga 6.

Dessa offerter avseende långtidsförhyrning är bindande för kommunen till 1977-12-31. Under förutsättning att riksdagens förvaltningskontor före 1977-12-31 tecknar korttidskontrakt enligt vad senare redovisas, är offerterna bindande för kommunen till 1980-12-31.

Utgångspunkter för kommunens offert 1977-04-01 – försäljning

Produktionskostnaden för nybebyggelsen inom fastigheterna Beridarebanan 34 och 35 beräknades hösten 1974 till 326,6 Mkr i prisnivå 1971-01-01. Härefter har vissa investeringar tillkommit, varför produktionskostnaden för dagens bebyggelse kan anges till 332,4 Mkr i samma prisnivå.

Av skäl som tidigare redovisats ger hyresinkomsterna från bebyggelsen under den första 10-årsperioden ej självkostnadstäckning baserad på verkliga räntekostnader. Om kommunen behåller fastigheterna kan dessa underskott uppvägas av framtida överskott. Genom att försälja fastigheterna frånhänder sig kommunen denna möjlighet. En köpeskilling bör således bestämmas så att den motsvarar dels kommunens produktionskostnad, dels uppkomma förvaltningsunderskott fram till tillträdesdagen samt dels ränta på dessa underskott.

Vid en försäljning skall kommunen förhyra lokaler främst för kulturverksamhet mot långtidskontrakt. Därvid skall hyresvillkoren såväl i fråga om hyrans storlek som övriga avtalsvillkor så nära som möjligt överensstämja med motsvarande för riksdagen vid alternativet att riksdagen tecknar långtidskontrakt. Något belopp motsvarande uppkomna förvaltningsunderskott skall dock ej förekomma.

Offert 1977-04-01 – försäljning

Fastigheterna Beridarebanan 34 och 35 överläts med äganderätt till riksdagen mot en köpeskilling om 393 000 000 kr. i prisnivå 1977-04-01. Riksdagen uthyr lokaler om totalt 18 687 kvm lägenhetsyta enligt bifogade förteckning (underbilaga 7) till kommunen fr. o. m. tillträdesdagen och 25 år framåt med optionsrätt till fortsatt förhyrning under 25 år på samma villkor som för den första 25-årsperioden. Om kommunen inte önskar utnyttja denna rätt, skall uppsägning ske senast 5 år innan utgången av den första 25-årsperioden. Det sammanlagda hyresbeloppet uppgår i prisnivå 1977-04-01 till ca 13 250 000 kr. per år. Beräkning av hyresbelopp samt övriga hyresvillkor redovisas i underbilaga 8.

Köpeskillingen i denna offert avser ett tänkt tillträde för riksdagen 1977-04-01. Justering av köpeskillingen skall göras för förvaltningsunderskott mellan 1977-04-01 och den verkliga tillträdesdagen samt för ränta under samma tid på samtliga underskott.

Utgångspunkter för kommunens offert 1977-04-01 – korttidsförhyrning

Även om riksdagen skulle besluta att permanent förlägga sig till annan plats, kommer riksdagens vistelse i de nuvarande lokalerna att sträcka sig över längre tid än som täcks av den nu gällande uppgörelsen. För denna nya period bör en revidering av löpande hyresavtal komma till stånd. Uppsägning skall därvid ske före 1978-01-01.

Kommunen bör medverka till att riksdagen kan fatta beslut om slutlig förläggning samt genomföra ombyggnadsarbetena utan onödig forcering. Den nya avtalsperioden synes därför böra uppgå till fem år. Efter 1985-12-31 blir riksdagens f. d. lokaler tillgängliga för uthyrning på marknadsmässiga villkor. Till skillnad från vid långtidsförhyrning är det ej nödvändigt att begära full självkostnadstäckning under perioden eller kompensation för underskotten avseende den första tioårsperioden, eftersom marknadshyran bedömes överstiga självkostnadshyran under bebyggelsens fortsatta livslängd.

Offert 1977-04-01 – korttidsförhyrning

Riksdagens lokaler, 38 601 kvm lägenhetsyta, upplåts för tiden 1981-01-01-1985-12-31 med avstående av rätt till förlängning. Det sammanlagda hyresbeloppet uppgår i prisnivå 1977-04-01 till ca 18 300 000 kr. per år. Beräkning av hyresbelopp samt övriga hyresvillkor redovisas i underbilaga 9.

Denna offert avseende korttidsförhyrning är bindande för kommunen till 1977-12-31. Under förutsättning att riksdagens förvaltningskontor före 1977-12-31 tecknar korttidskontrakt, föreligger rätt för riksdagen att senast 1980-12-31 teckna långtidskontrakt enligt tidigare redovisad offert och därvid utan kostnad annullera korttidskontraktet.

Alternativa offertmöjligheter

Kommunen är beredd att, om riksdagen så önskar, även lämna offerter avseende ett gemensamt ägande av fastigheterna Beridarebanan 34 och 35, där vardera parten förvärvat äganderätten eller nyttjanderätten till de lokaler som denne disponerar.

Offert avseende överlåtelse av Helgeandsholmen

Riksdagens förvaltningskontor har begärt besked huruvida kommunen önskar förvärva Helgeandsholmen, om riksdagen ej återflyttar dit. Med anledning därav får konstateras att kommunens möjligheter att erhålla full räntabilitet i fråga om investeringar på Helgeandsholmen ej torde avvika nämnvärt från kronans möjligheter härvidlag. Byggnadsstyrelsen har i sin jämförande årskostnadsberäkning avseende alternativen Helgeandsholmen och Sergels Torg ej medtagit någon kostnad för de befintliga fastigheterna på Helgeandsholmen, vilka tas i anspråk vid en återflyttning för riksdagen. I stället belastas alternativet Sergels Torg med årskostnader för investeringar om 25 Mkr avseende nödvändig upprustning av Helgeandsholmsbyggnaderna. Detta innebär att fastigheterna på Helgeandsholmen bedöms ha ett negativt värde om ./. 25 Mkr i nuvarande skick. Kommunen har i sitt

yttrande över Riksdagshusetredningen 1974 preliminärt angivit fastigheternas värde till 14 Mkr i befintligt skick. En eventuell köpeskilling bör således ligga mellan ./ 25 Mkr och + 14 Mkr.

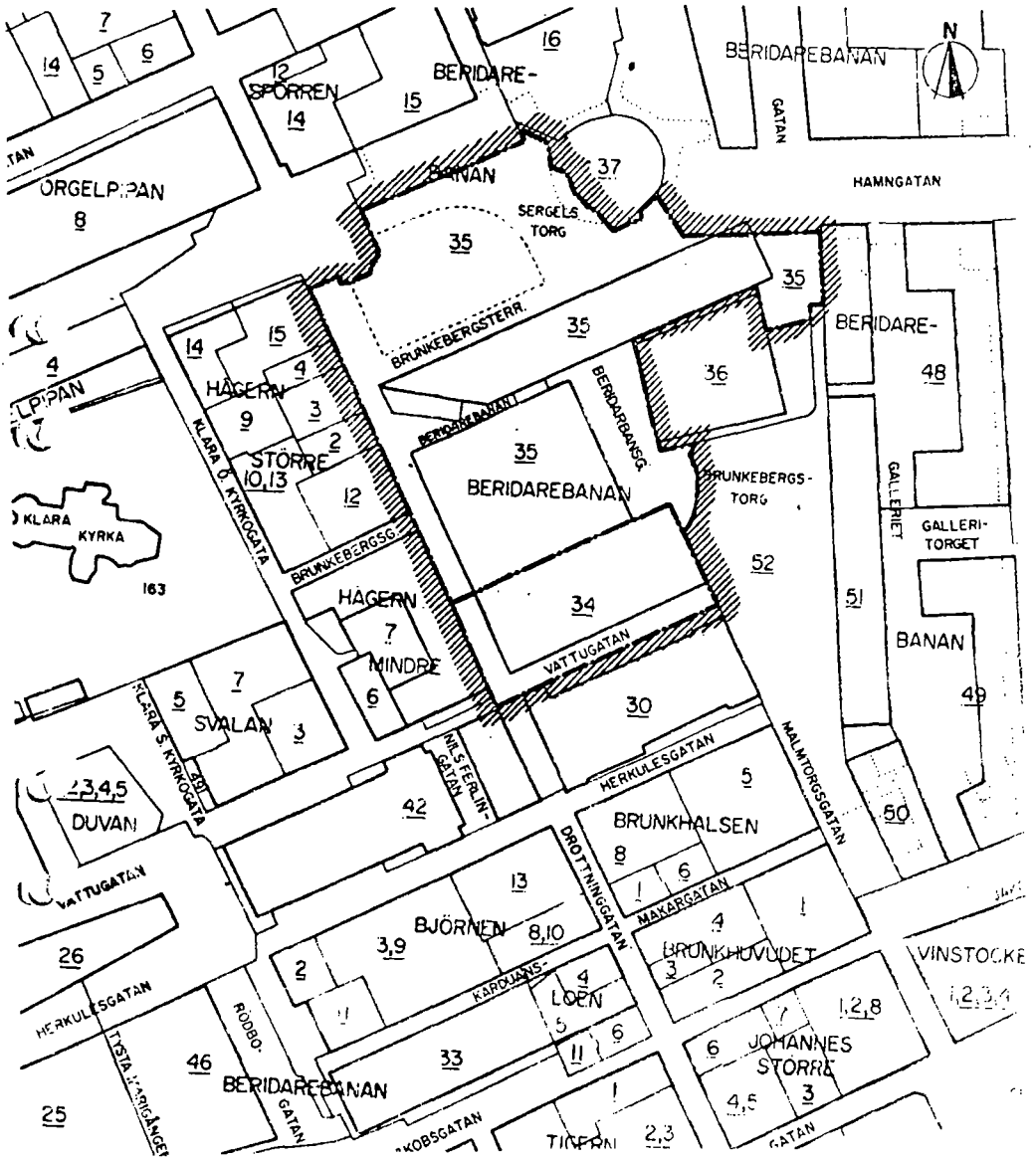
Kommunen är beredd att övertaga fastigheterna på Helgeandsholmen i befintligt skick, varför motiven för att belasta alternativet Sergels Torg med upprustningskostnader för Helgeandsholmsbyggnaderna bortfaller.

Alternativa förläggningmöjligheter för riksdagen

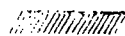
Kommunen är beredd att överväga även andra förläggningmöjligheter för riksdagen än Sergels Torg och Helgeandsholmen. Beträffande tänkbara alternativ därvidlag kan bifogade karta (bilaga 4), som redovisar kommunens och kronans markinnehav på Nedre Norrmalm, ge viss vägledning.

Underbilaga 1

PLANKARTA ÖVER
FASTIGHETERNA BERIDAREBANAN 34 OCH 35

SKALA 1 2000

 TOMTGRÄNS

*Underbilaga 2***Hyresavtal med Sveriges riksdags förvaltningskontor***Kontrakt nr 1 7201 014*

Arbetslokaler om 33 558 kvm inom hus K, T, H.

Hyreskostnad per den 1 januari 1977: 11 633 964 kr.

Enligt hyresavtalet är hyresgästen skyldig att utge särskild ersättning för förbrukad elström. Av § 3 i avtalets särskilda bestämmelser framgår att därest riksdagen alltjämt är hyresgäst den 1 januari 1981 på grund av att permanenta arbetslokaler för riksdagen vid denna tidpunkt ännu ej kunnat iordningställas skall hyra fr. o. m. denna dag utgå med det belopp, som blir en följd av att kostnaden för provisoriska konstruktioner och dessas rivning i teaterhuset är avskriven. Sker frånträdet tidigare erlägges återstående delen av detta belopp när hyresförhållandet upphör.

Av § 4 framgår att hyran under hyrestiden skall omräknas med hänsyn till förändringarna i statistiska centralbyråns konsumentprisindex (basår 1949), såvitt avser drift- och underhållskostnaderna.

F. d. kontrakt 1 7201 015

Detta kontrakt är numera ersatt av ett kontrakt mellan entreprenören för Brunkebergsfarets drift, AB Ekenparkering, och Sveriges riksdag.

Biluppställningsplatser 170 st.

Hyresavtalet avser upplåtelse av biluppställningsplatser:

A. Garage under Sergels Torg för 125 bilar.

B. Garage inom hus H för 45 bilar.

Hyra utgår per den 1 januari 1977 med ca 3 500 kr. per plats och år eller totalt ca 600 000 kr. per år. I hyran ingår skötsel, drift och underhåll av garageanläggningarna, med undantag av installationer, vilka bekostas av riksdagen.

Kontrakt nr 1 7201 017

Arbetslokaler om 2 952 kvm inom hus H. Hyreskostnad per den 1 januari 1977: 1 088 117 kr.

Avtalsbestämmelser och hyreskostnader är baserade på samma förutsättningar som huvudavtalet (kontr. nr 1 7201 014).

Kontrakt nr 1 7201 018

Arbetslokaler om 2 091 kvm inom hus H. Hyreskostnad per den 1 januari 1977: 921 780 kr.

Avtalet ansluter i princip till huvudavtalet. Dock finns i särskilda bestämmelser § 9 en klausul, som ger riksdagen rätt att återlösa kommunens investering om 1 156 000 kr.

Hysesavtal med Göteborgs Offsettryckeri AB

Kontrakt nr 1 7201 008

F. d. butikslokal om 210 kvm inom hus T. Hyreskostnad per den 1 januari 1977: 84 000 kr. exkl. värmeavgift.

Kontrakt nr 1 7201 019

Tryckerilokaler om 1 622 kvm inom hus H. Hyreskostnad per den 1 januari 1977: 495 872 kr. exkl. värmeavgift.

Kontrakt nr 1 7201 021

Lagerlokaler om 65 kvm inom hus H. Hyreskostnad per den 1 januari 1977: 15 000 kr. exkl. värmeavgift.

Kontrakt nr 1 7201 022

Tryckerilokaler om 290 kvm inom hus H. Hyreskostnad per den 1 januari 1977: 93 096 kr. exkl. värmeavgift.

Offert 1977-04-01, långtidsförhyrning

I. Hyresberäkning

Förutsättningar: Kostnad för drift och underhåll 100 kr/kvm ly inkl. kostnader för värme.

Kostnad för avskrivning beräknas efter en återstående livslängd av 60 år och en räntesats av 4 %.

Kostnad för lånat kapital gällande räntesatser för lån från AP-fonden.

Räntan på eget kapital gällande kommunlåneränta.

A. Enligt offert 1974-10-01

Drift och underhåll	
100 x 38 601	3 860 100 kr
Avskrivningar	
(60 år, 4 %)	585 658 kr
Räntekostnader	
Lånat kapital	
AP-fonden 0,076 x 153 300 000	11 650 800 kr
AP-fonden 0,0735 x 8 000 000	588 000 kr
Eget kapital 0,0985 x 16 700 000	1 644 950 kr

B. Del av riksdagslokalernas produktionskostnad som ej förräntas i offert 1974-10-01

Räntekostnader	
Eget kapital 0,0985 x 5 000 000	492 500 kr

C. Annuitet på kapitalvärdet av underskotten för perioden 1971-01-01-1980-12-31

Ränta och amortering (50 år, 9,85 %)	
0,09941 x 76 820 734	7 636 749 kr

D. Summa 26 458 757 kr

Efterhand som utelöpande AP-fondsmedel (161,3 milj. kr. 1977-04-01) amorteras kommer motsvarande belopp att tillföras det egna kapitalet.

II. Övriga hyresvillkor

1. Kommunens åtagande beträffande drift och underhåll regleras på sätt som sker i nu gällande hyreskontrakt (nr 1 7201 014 av 1970-09-17).
2. Beräkning av kostnad för drift och underhåll sker med utgångspunkt från kostnaden 1977-04-01 om 100 kr. per kvm lägenhetsyta och uppräknas därefter årligen (kalenderår) enligt konsumentprisindex (totalindex); index uppgick 1977-04-01 till 414 enheter. Per 1981-01-01 och därefter vart femte år skall kontrolleras om den på detta sätt beräknade kostnaden överensstämmer med de under näst föregående år uppkomna kostnaderna enligt fastighetsnämndens bokslut. I de fall drift- och underhållskostnaderna härvid väsentligen avviker från beräkningsgrunden, skall justering göras för närmast kommande femårsperiod. Kontroll och justering av hyresbelopp skall även utföras vid annan tidpunkt när part så önskar.
3. Hyran skall beräknas efter de faktiska kapitalkostnaderna. Erforderlig justering avseende kostnad för lånat kapital görs efter konvertering. Ränta på eget kapital beräknas efter gällande kommunlåneränta vid kontrolltidpunkt; således 1981-01-01 och därefter vart femte år.
Justering skall på samma sätt göras efter gällande kommunlåneränta beträffande annuitet på kapitalvärdet av underskotten för perioden 1971-01-01–1980-12-31.
4. Kapitalvärdet av underskotten för perioden 1971-01-01–1980-12-31 skall justeras efter faktisk räntekostnad på lånat kapital efter konvertering samt efter vid varje tidpunkt rådande kommunlåneränta på eget kapital. I övrigt skall justering av beloppet ej göras.
5. I övrigt kvarstår samma villkor som gäller för närvarande enligt kontrakt 1 7201 014.

III. Ekonomiskt bakgrundsmaterial

Till grund för hyresberäkningen ligger resultaträkningar avseende riksdagens förhyrning under perioden 1971-01-01–1980-12-31. Dessutom har beräknats dels kapitalvärdet av underskotten och dels räntekostnader ingående i resultaträkningarna. Allt sådant material finns samlat och tillgängligt på fastighetskontoret.

Underbilaga 6

Offert 1977-04-01, långtidsförhyrning, alternativ konstruktion

I. *Hysesberäkning*

Drift och underhåll	3 860 100 kr
100 x 38 601	
Avskrivningar	585 658 kr
(60 år, 4 %)	
Räntekostnader	
Lånat kapital	
AP-fonden 0,076 x 153 300 000	11 650 800 kr
AP-fonden 0,0735 x 8 000 000	588 000 kr
Eget kapital 0,0985 x 16 700 000	1 644 950 kr
	<hr/>
SUMMA	18 329 508 kr

II. *Övriga hyresvillkor*

1. Kommunens åtagande beträffande drift och underhåll regleras på sätt som sker i nu gällande hyreskontrakt (kontrakt 1 7201 014 av 1970-09-17).
2. Hyresbeloppet indexregleras i enlighet med bifogade indexklausul för långtidskontrakt.

Indexklausul för långtidskontrakt

Den i kontraktet angivna hyran – bashyran skall under hyrestiden omräknas dels med hänsyn till förändringarna i statistiska centralbyråns konsumentprisindex (totalindex) med 1949 som basår, dels ock med hänsyn till ändringar av kommunlåneräntan. Dylika omräkningar får dock aldrig medföra att bashyran underskrides.

Bashyran skall anses vara anpassad till indextalet för april månad 1977 och kommunlåneräntan den 1 april 1977. Dessa tal – bastalet – är för konsumentprisindex 414 och för räntan 9,85 %.

Av bashyran skall 70 % (kr 12 830 656) omräknas i förhållande till konsumentprisindex enligt de grunder som nedan angives under I. och 30 % (kr 5 498 852) i förhållande till kommunlåneräntan enligt vad som anges under II.

- I . Skulle indextalet någon påföljande april månad ha stigit med minst 3 enheter i förhållande till bastalet för konsumentprisindex, skall 70 % av bashyran, dvs. 12 830 656 kr. ändras med samma procenttal varmed indextalet ändrats i förhållande till bastalet. I fortsättningen skall beloppet höjas eller sänkas i förhållande till indexändringarna, varvid förändringen

beräknas på basis av den procentuella förändringen mellan bastalet och indextalet för resp. april månad. För att ändring skall ske, fordras att index för någon april månad, i förhållande till det indextal som gällde vid det senaste tillfället då beloppet ändrats enligt denna klausul, höjts eller sänkts med minst 3 enheter. Vid beräkning av indexenheter skall endast hela tal beaktas och omräkning av beloppet skall göras på basis av hela procenttal, varvid höjning resp. sänkning göres till närmast hela tal. Beloppet avrundas på samma sätt till heltal kronor. Ändringen sker alltid fr. o. m. den 1 januari året efter det att aprilindex föranlett omräkning.

- II. Skulle kommunlåneräntan den 1 april något år ha höjts eller sänkts med minst en kvarts procent i förhållande till bastalet för räntan skall bashyran fr. o. m. den 1 januari påföljande år höjas resp. sänkas med ett belopp motsvarande 2,5 procent av 5 498 852 kr. (dvs. 30 % av bashyran) för varje kvarts procent som kommunlåneräntan ändras. Beloppet avrundas till närmast heltal kronor.

Underbilaga 7

STOCKHOLMS FASTIGHETSKONTOR

Sancringsavdelningen-JS/IGG

Dnr 68-209

Lokaler som kommunen hyr

Plan	Byggnadsdel	Användning	Ly
1	Kv	Taxientré	75
1	Kö	Förråd, verkstad	612
1	T	Teater, m. m.	2 332
2	Kv	Bibliotek	1 678
2	Kö	Utställning	1 442
2	T	Teaterfoajé	553
2	T	Scenpersonal	1 078
2	T	Lager	1 919
3	Kö	Utställning	674
3	T	Scenpersonal	507
4	Kö	Utställning (entresol)	263
4	T	Teaterkontor	341
6-10	Kö	Utställning + kontor	5 890
2	Kv	Servering	150
1	Serg.t.	Del av affärslokal	190
1 E	Serg.t.	Del av affärslokal	239
2	Serg.t.	Allmän toalett	200
2	Brunk.b.t.	Parkering	81
3	Malmskillnadsg.	Trafikövervakning	202
4	Brunk.b.t.	Parkering	261
			18 687

Offert 1977-04-01, Försäljning*I Hyresberäkning för kommunens förhyrning*

Drift och underhåll 100 x 18 687	1 868 700 kronor
Avskrivningar (60 år, 4 %)	351 000 kronor
Räntekostnader Eget kapital 0,0985 x 112 000 000	11 032 000 kronor
SUMMA	13 251 700 kronor

II Försäljnings- och hyresvillkor

1. Riksdagen skall lämna godtagbara garantier för att butikslokalerna inom fastigheten används för butiksändamål, såvida inte kommunen och riksdagen är ense om annan användning.
2. Riksdagen skall i erforderlig utsträckning upplåta vissa utrymmen för allmänt nyttjande, samt medge kommunen tillträde till vissa allmänna anordningar i likhet med vad som gäller för tomträttsfastigheter i Stockholms city.
3. Riksdagens åtagande för kommunens förhyrning beträffande drift och underhåll regleras på sätt som sker i nu gällande hyreskontrakt för riksdagens förhyrning (kontrakt 1 7201 014 av 1970-09-17).
4. Beräkning av kostnad för drift och underhåll beträffande kommunens förhyrning sker med utgångspunkt från kostnaden 1977-04-01 om 100 kr. per kvm lägenhetsyta och uppräknas därefter årligen (kalenderår) enligt konsumentprisindex (totalindex); index uppgick 1977-04-01 till 414 enheter. Per tillträdesdagen och därefter vart femte år skall kontrolleras om den på detta sätt beräknade kostnaden överensstämmer med de under näst föregående år uppkomna kostnaderna enligt riksdagens bokslut. I de fall drift- och underhållskostnaderna härvid väsentligen avviker från beräkningsgrunden, skall justering göras för närmast kommande femårsperiod. Kontroll och justering av hyresbelopp skall även göras vid annan tidpunkt när part så önskar.
5. Hyran skall beräknas efter de faktiska kapitalkostnaderna. Ränta på eget kapital beräknas efter gällande kommunlåneränta vid kontrolltidpunkt; således per tillträdesdagen och därefter vart femte år.
6. I övrigt gäller motsvarande villkor som enligt kontrakt 1 7201 014.

III Ekonomiskt bakgrundsmaterial till beräkning av köpeskilling

På följande sida redovisas kommunens investeringar i fastigheterna Beridarebanan 34 och 35 per 1975-12-31. Dessutom har beräknats resultaträkningar avseende åren 1971-77 och vidare kapitalvärdet av förvaltningsunderskotten enligt resultaträkningarna. Slutligen har beräkning utförts av räntekostnader ingående i resultaträkningarna. Här ej redovisat material finns tillgängligt på fastighetskontoret.

Objekt	Fast.förvärv	Evak. o rivn.	Byggn.kostn. m. m.	Summa
Kulturhus, västra delen	5 365 964	830 795	27 706 754	33 903 513
Teater	21 369 714	6 182 547	87 161 467	114 713 728
Hotell	11 780 000	6 098 260	72 269 119	90 147 379
Kulturhus, östra delen	4 663 784	351 077	46 576 483	51 591 344
Drottninggatans underbyggnad:				
a. Lastgata	—	—	1 426 757	1 426 757
b. Allmän toalett	—	—	1 100 000	1 100 000
	43 179 462	13 462 679	236 240 580	292 882 721
Värdejustering	12 877 039	4 424 515	—	17 301 554
	56 056 501	17 887 194	236 240 580	310 184 275
Kostnad för administration samt företvarande gatumark				16 372 209
Totalvärde 1/1 -71 av investeringar t. o. m. 1973-12-31				326 556 484
Tillkommande investeringar 1973-12-31-1975-12-31				5 890 810
			SUMMA:	332 447 294

*Underbilaga 9***Offert 1977-04-01, korttidsförhyrning***I Hyresberäkning*

Drift och underhåll 100 x 38 601	3 860 100 kronor
Avskrivningar (60 år, 4 %)	585 658 kronor
Räntekostnader	
Lånat kapital	
AP-fonden 0,076 x 153 300 000	11 650 800 kronor
AP-fonden 0,0735 x 8 000 000	588 000 kronor
Eget kapital 0,0985 x 16 700 000	1 644 950 kronor
SUMMA	18 329 508 kronor

Efterhand som utelöpande AP-fondsmedel (161,3 milj. kr. 1977-04-01) arnorteras kommer motsvarande belopp att tillföras det egna kapitalet.

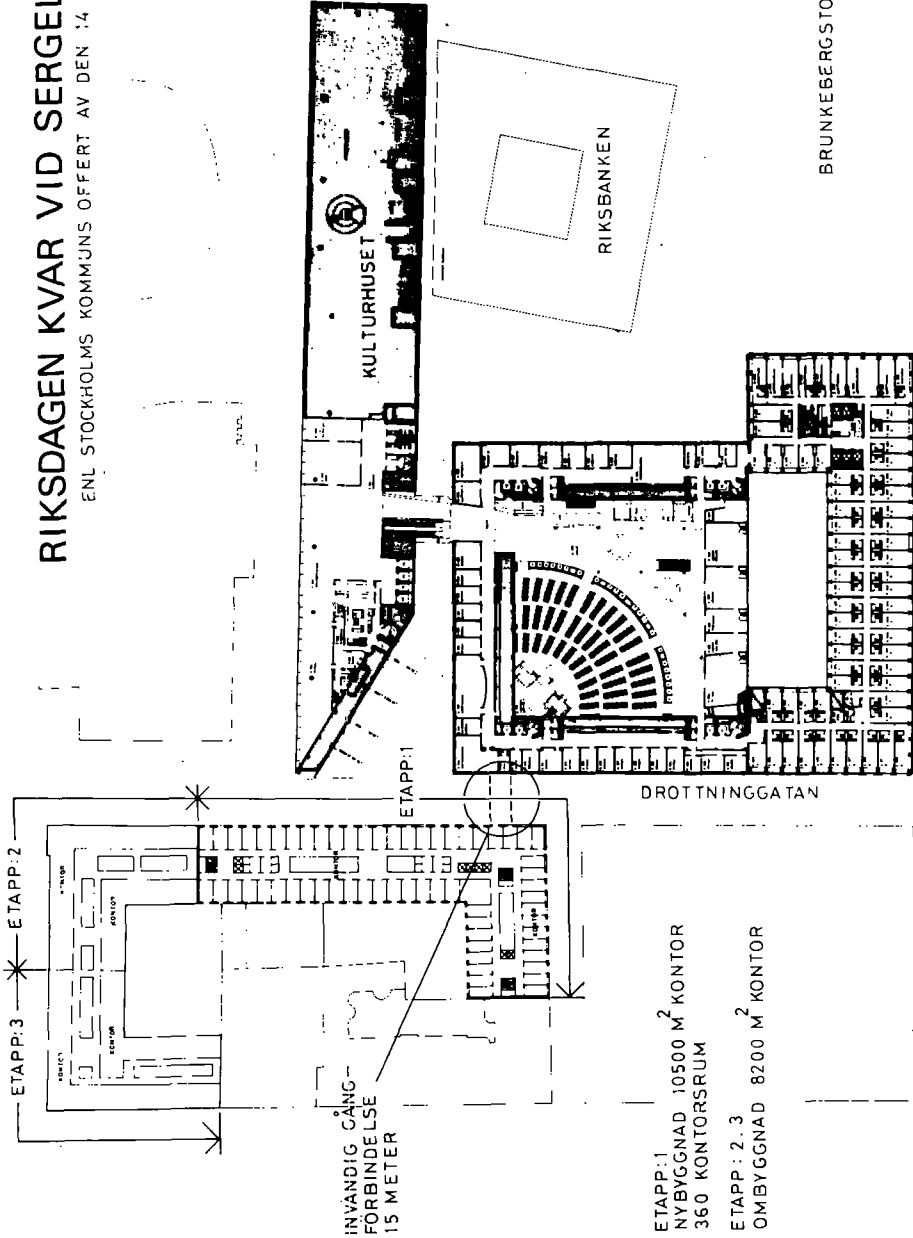
II Övriga hyresvillkor

1. Kommunens åtagande beträffande drift och underhåll regleras på sätt som sker i nu gällande hyreskontrakt (kontrakt I 7201 014 av 1970-09-17).
2. Beräkning av kostnad för drift och underhåll sker med utgångspunkt från kostnaden 1977-04-01 om 100 kr. per kvm lägenhetsyta och uppräknas därefter årligen (kalenderår) enligt konsumentprisindex (totalindex); index uppgick 1977-04-01 till 414 enheter.
3. Hyran skall beräknas efter de faktiska kapitalkostnaderna. Erforderlig justering avseende kostnad för lånat kapital görs efter konvertering. Ränta på eget kapital beräknas efter gällande kommunlåneränta 1981-01-01.
4. I övrigt kvarstår samma villkor som gäller f.n. enligt kontrakt I 7201 014.

Bilaga 7

RIKSDAGEN KVAR VID SERGELS TORG

ENL STOCKHOLMS KOMMUNS OFFERT AV DEN 14 6 1977

INVÄNDIG GÅNG
FÖRBINDELSE
15 METER

ETAPP:1
NYBYGGNAD 10500 M² KONTOR
360 KONTORSRUM

ETAPP:2,3
OMBYGGNAD 8200 M² KONTOR

Riksdagen kvar vid Sergels Torg

Riksdagens expansionsbehov tillgodoses i direkt anslutning till riksdags- huset

Förslaget är en illustration av Stockholms kommuns offert av den 14.6.1977.

En ny kontorsbyggnad uppförs i kv. Hägern större med direkt, invändig förbindelse med riksdagshuset. Gångavstånd mellan befintlig hisshall i plenivalsbyggnaden och motsvarande i nya huset är *15 meter*. Våningsyta exkl. butiker och 2 källare är 10 500 m². Antal kontorsrum är 360 st.

Till det nya kontorshuset flyttas:

1. Riksdagsbiblioteket. Direkt tillgängligt för allmänheten från Drottninggatan. Invändig förbindelse för riksdagsmän.
2. Riksdagens upplysningstjänst.
3. Riksdagens förvaltningskontors ledning, administration, intendentur, skoltjänst och ADB.
4. Övriga kontorsenheter, som ej har omedelbart sambandskrav med huvudbyggnaden.

Dessutom finns plats för arkiv, förråd, ev. parkering, squashhallar med bassäng m. m. och en personalrestaurang.

Därutöver finns ca 250 rum, disponibla för uthyrning och framtida expansion.

I huvudbyggnaden, "politiska huset", görs vissa omDispositioner:

1. Hotellbyggnaden blir ett renodlat ledamotshus med gruppkanslier, kontorshjälp, konferensrum och talmansbostad.
2. I plenivalsbyggnaden flyttas statsråden av säkerhetsskäl till plan 7. Till plan 6 flyttas i stället utskottslokaler från plan 7.
Riksdagsbiblioteket ersätts med två partilokaler och rum för ledamöternas kontorshjälp.
Utskotten får fler kontorsrum.

Det nya kontorshuset i kv. Hägern större ansluter direkt till byggnaderna för Läns Sparbanken och Lantbrukarnas riksförbund. Dessa bör ses som en framtida, ytterligare expansionsmöjlighet. Sammanlagd våningsyta för kontorsändamål är *8 200 m²*.

Ahlgren Olsson Silow arkitektkontor AB

PM beträffande avstånd mellan ledamotsrum och plenisal m. m.

1. Fördelningskurvor (diagr. 1) för Sergels Torg och Helgeandsholmen har upprättats, som visar den tid som åtgår från det voteringsignalen börjar ljuda till dess ledamöterna tagit plats i bänkarna.

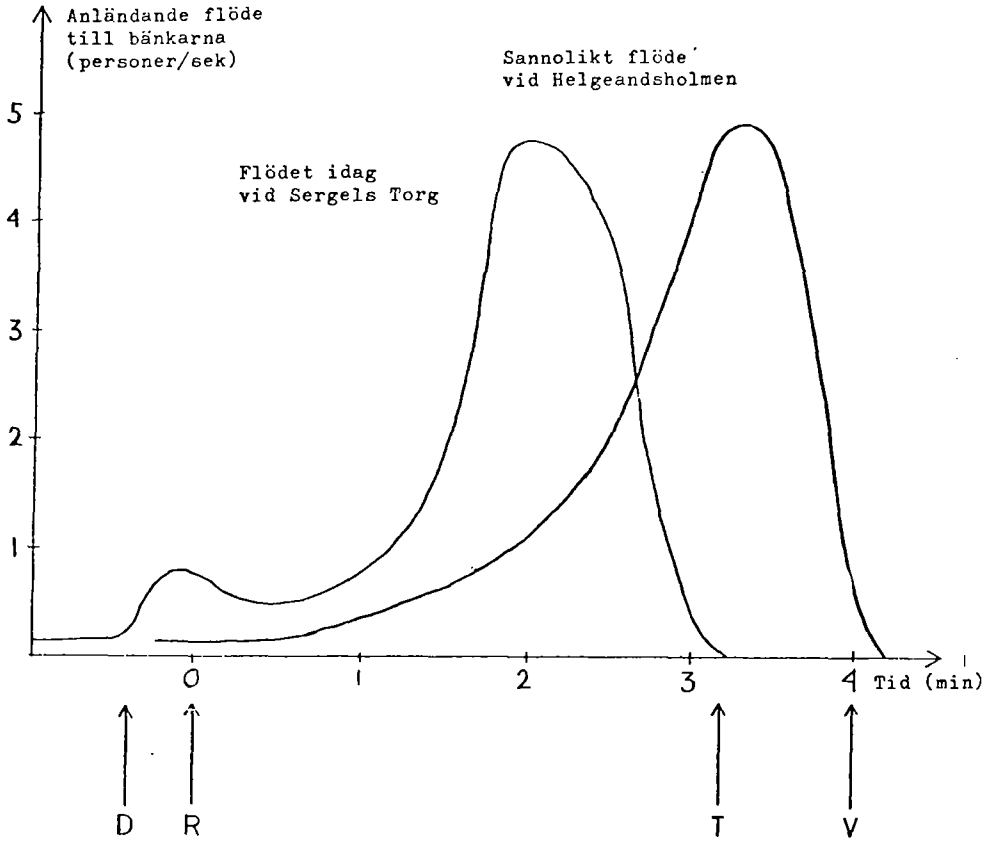
Kurvorna bygger på de utredningar och de studier av verkliga förhållanden vid Sergels Torg som gjorts på uppdrag av byggnadskommittén. De visar att det starkaste inflödet av ledamöter vid Sergels Torg inträffar efter 2 min. och att det kan beräknas inträffa efter drygt 3 min. på Helgeandsholmen.

2. En genomgång av kommunikationsutredningen har gjorts bl. a. beträffande rulltrappshastighet.

Rulltrappshastigheten överensstämmer med den som förekommer vid tunnelbanestationer och måste betraktas som tillämplig i detta sammanhang.

En viss säkerhetsmarginal är inbyggd i utredningens antaganden, exempelvis att den ledamot som har det längst bort belägna rummet också har den bortersta platsen i plenisalen och att gånghastigheten är låg. Möjligheten att vid Helgeandsholmen installera ytterligare en hiss från förbindelsegången till plenisalsplanet finns men har inte utnyttjats i beräkningarna. Den skulle inte påverka maxtiden men väl fördelningskurvan.

Beträffande utredningen som helhet har konstaterats att den utförts noggrant och med tillämpning av adekvata metoder.

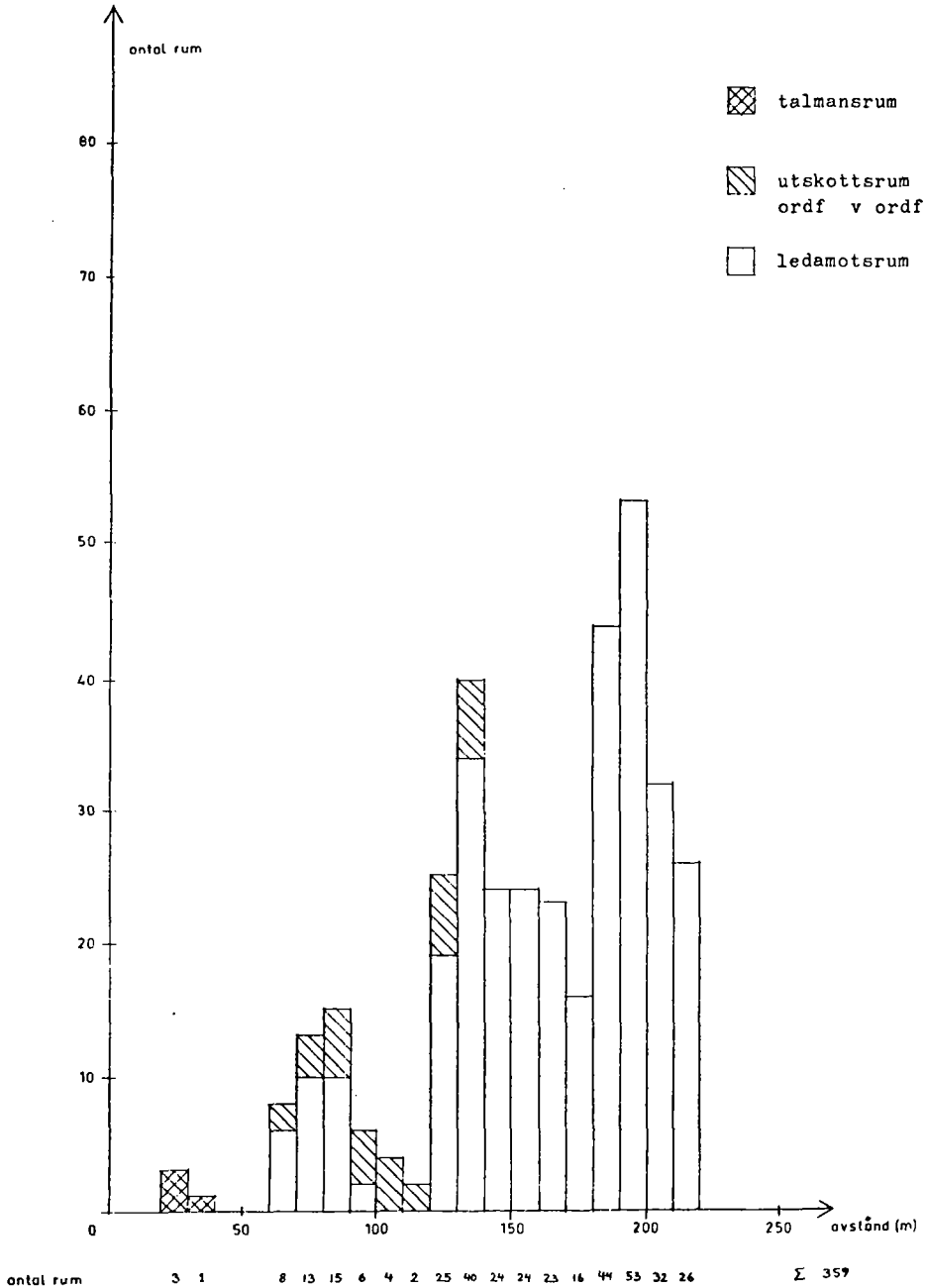

- D - Debatten avslutas
- R - Voteringsklockan börjar ringa
- T - Talmannens klubbslag
- V - Votering med rösträkning

Fördelningskurvor visande flödesvariation vid Sergels Torg resp Helgeandsholmen.

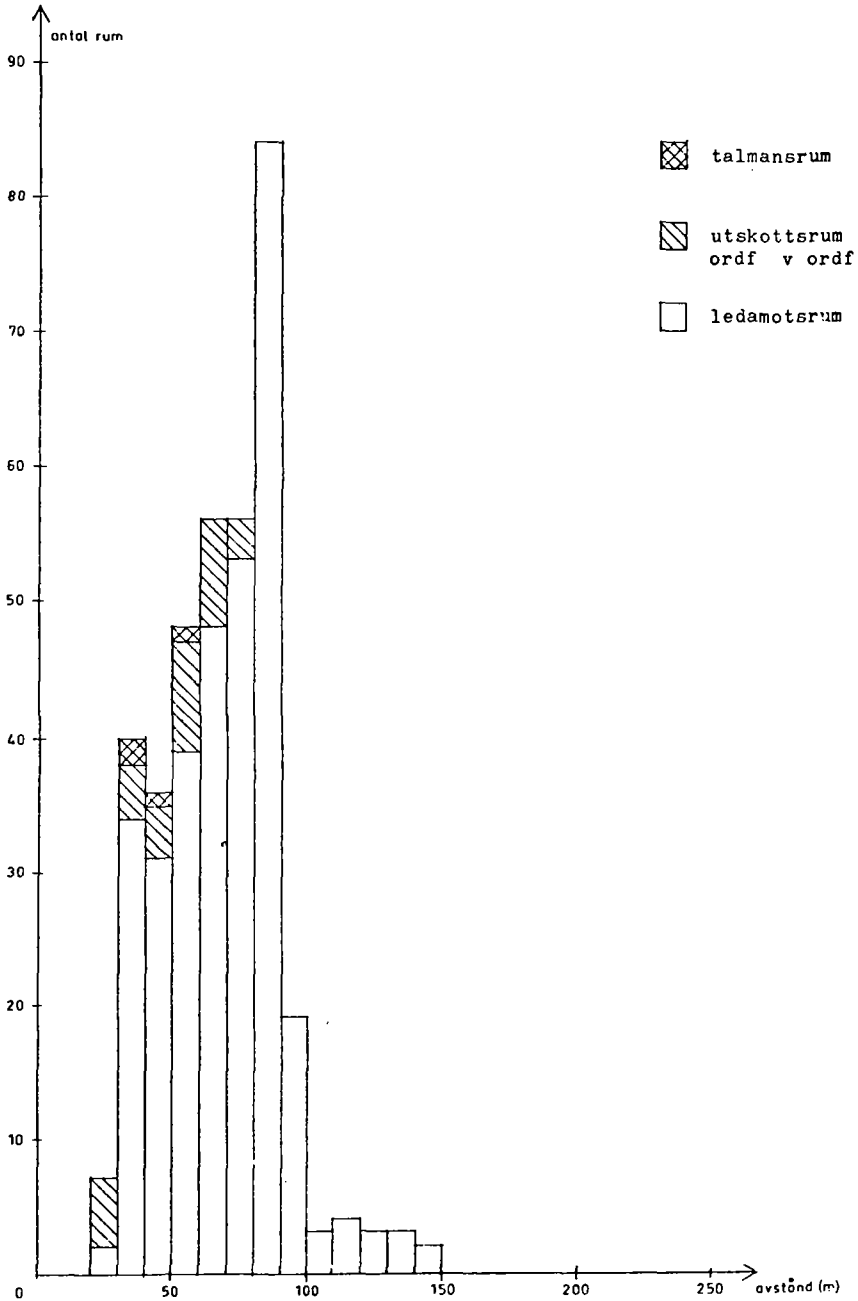
HELGEANDSHOLMEN
Gångavstånd från ledamotsrum till plenisal

Bilaga 9
stapeldiagram A

SERGELS TORG, befintliga förhållanden
 Gångavstånd från ledamotsrum till plenisal

Bilaga 9
 stapeldiagram B

antal rum 7 40 36 42 56 56 84 19 5 4 3 3 2 Σ 361

Ahlgren Olsson Silow arkitektkontor AB

Kompletterande PM beträffande avstånd mellan ledamotsrum och plenisal m. m.

På begäran av föredragande i KU har stapeldiagram gjorts som anger gångsträckan – dvs. horisontalavståndet – mellan samtliga ledamotsrum och plenisalens ingång vid Sergels Torg resp. Helgeandsholmen. Gångsträckan har uppdelats i 10-meters intervall och antalet rum inom varje intervall har angivits. Diagrammet ger dock endast partiellt besked om kommunikations-situationen medan diagram 1 i PM beträffande avstånd mellan ledamotsrum och plenisal m. m., dat. 77-11-27, ger en så vitt möjligt total bild.

BYGGNADSSTYRELSEN 1978-01-27

INST. TRAFIKPLANERING

KTH

Anders Hansson

Janne Sandahl

Riksbyggnaderna

Sammanfattning av kommunikationsutredning dat. 1976-12-01.

1. Kommunikationsutredningens syfte

Kommunikationsutredningen daterad 1976-12-01 syftar till:

dels att kontrollera att ledamöterna kan nå sina bänkar i plenisalen inom ca 4 minuter

dels att dimensionera hissar, trappor, korridorer och rulltrappor så att denna förflyttning sker så smidigt som möjligt.

2. På väg till votering vid Sergels Torg

Studier vid Sergels Torg har visat att max. ca 70 % av ledamöterna är på sina rum när voteringsklockan ringer. Det är framför allt dessa ledamöter som dimensionerar gångvägar, tidsåtgång m. m.

Många av dessa ledamöter åker hiss ned till plenisalen på plan 6.

Ledamöter från plan	Andel med hiss
11	nära 100 %
10	60-80 %
9	40-60 %
8	0-20 %
7	nära 0 %

För den stora andelen hissåkande från de övre planen hjälper våningsvaktmästarna till med att "hålla" hissarna. Normalt används 6 hissar för förflyttningen från ledamöter till plenisalsplanet.

Ledamöterna har 3 minuter på sig från voteringsignal till dess talmannen markerar med klubbslag att votering skall börja. Enligt observationer vid Sergels Torg har ledamöterna anlänt till sina bänkar efter drygt 3 minuter (se den heldragna linjen i fig. 1).

Med hjälp av den teoretiska kunskap som finns angående gångförflyttningar inomhus har utarbetats en modell för voteringsförloppet. Modellen

För förflyttningen åter mot ledamotsrummen i Helgeandsholmsprojektet finns en nedåtgående rulltrappslinje samt 3, eventuellt 4 hissar tillgängliga. Med denna höga kommunikationsstandard i plenisalsbyggnaden (rulltrappa ca 100 pers./min.) jämte den relativt långa tid utrymning sker under, uppstår inga kapacitetsproblem.

Vändning av en rulltrappslinje går till enl. följande:

1. Det normala är att den ena rulltrappslinjen går uppåt och den andra nedåt.
2. Voteringsklockan ringer.
3. Mjuka plastbommar stänger rulltrapporna i den ena linjen uppifrån. Blinkande skyltar ger anvisning.
4. Rulltrapporna rullar i ca 15 sekunder tills de är tomma.
5. Rulltrapporna stannas.
6. Rulltrapporna igångsättes uppåt senast 90 sekunder efter det voterings-signalen börjat ljuda (OBS! rulltrapporna i den andra linjen går uppåt hela tiden och det är först efter 90 sekunder som kapaciteten motiverar två rulltrappslinjer).
7. När ledamöterna tagit plats i plenisalen vänds rulltrapporna enligt samma procedur.

6. Andra väsentliga kommunikationer i Helgeandsholmsprojektet

1. Från plenisalsplanet kan i RH statsrådsrum och ett antal ledamotsrum nås i samma plan via gångförbindelser över portalerna i Riksgatan. Från detta plan 5 i RH nås sammanträdespoolen på plan 2 via 4 hissar.
2. I plenisalsbyggnaden belägna klubbrum plan 4, restaurang och entréhall plan 2 nås från plenisalsplanet av dels fasta interntroppor, dels nedåtgående rulltrappslinje samt 3, eventuellt 4 hissar.

Litteraturhänvisningar:

Björkman-Hansson-Landborn: Riksdagens återflyttning till Helgeandsholmen – Alternativa förbindelser mellan plenisalsbyggnad och ledamotsbyggnad, KTH, Trafikplanering, februari 1976.

Björkman-Hansson-Sandahl: Riksbyggnaderna-Kommunikationsutredning avseende riksdagsledamöternas förflyttning från ledamotsrum till votering i plenisal, KTH, Trafikplanering, december 1976.

Bilaga 11

RIKSDAGENS FÖRVALTNINGSKONTOR

1977-12-02

Intendenturenheten

Jämförelse mellan Sergels torg och Helgeandsholmen beträffande lokalgruppen 12 "Sammanträdesrum"

1. Rubricerade jämförelse framgår av bilagda förteckningar
2. Sammanträdesrum som inte redovisas här är

- Utskottens plenisalar
- Statsrådets sammanträdesrum
- Partigruppernas förtroenderådsrum

Dessa rum återfinns under lokalgrupperna "Utskotten", "Statsrådsrum" resp. "Partigrupperna".

Denna konsekvens förefinns inte beträffande talmanskonferensens sammanträdesrum, vilket vid Sergels torg redovisas under gruppen "Sammanträdesrum" men i Helgeandsholmsprojektet intagits under gruppen "Talmansrum".

3. Beträffande Sergels torg kan framhållas att ett antal sammanträdesrum sedan 1974 p. g. a. allmän lokalknapphet fått ianspråkats till annan verksamhet.

Sålunda har:

Rum	H 12-9	om 70 m ²	ändrats till	3 tjänsterum
Språklab	T 10	om 70 m ²	ändrats till	Biblioteksverksamhet och LIBRIS-anläggning
Rum	T 10-322/323	om 50 m ²	ändrats till	ADB-verksamhet
Rum	T 9-324	om 25 m ²	ändrats till	Telecentral
Rum	T 6-226	om 20 m ²	ändrats till	Bevakningscentral
Summa		<hr style="width: 10%; margin: 0 auto;"/> 235 m ²		

De härigenom förlorade rummen har delvis ytmässigt men ej funktionsmässigt kunnat återvinnas genom tillskott vid Malmskillnadsgatan (75 m²) och på plan H 12 (75 m²).

Vissa av de nu nämnda förändringarna har inträffat under det närmast förflutna året. Programmet för Sergels torg har därför inte kunnat rättas. Rumsläget vid Sergels torg är f. n. sådant att all verksamhetsförändring som innebär ökning av rumsantalet går ut över sammanträdesrummen.

4. Utnyttjandet av de rum vid Sergels torg som upplåts till kommittéer, utredningar m. m. är stort.

Generellt kan sägas att dessa rum ianspråkats enligt följande:

- tisdagar: eftermiddagar
- onsdagar: hela dagen
- torsdagar: hela dagen
- fredagar: förmiddagar

Efterfrågan är betydligt större än tillgången. En grov bedömning är att efterfrågan troligen är dubbelt så stor som tillgången. Onsdagar förmodligen ännu större.

Vissa av utskottens plenisalar upplåts, efter medverkan av resp. utskott, även till kommittéer och utredningar. Då sådan upplåtelse sker uppvisar frekvensen i stort sett samma mönster som för sammanträdesrummen i övrigt.

Sammanträdesrum (lokalgrupp 12) Sergels torg

Vånings- plan	Rumstyp		Total rumsarea (m ²)	Rum som utnyttjas av utredn, kom m m	Anmärkning
H 5	1 Samlingssal	å 160 m ²	160	1	Grupprum
	1 Konf-rum	å 130 m ²	130	1	
	4 Konf-rum	å 75 m ²	300	4	
	3 Konf-rum	å 70 m ²	210	3	
	1 Konf-rum	å 55 m ²	55	1	
H 11	1 Konf-rum	å 40 m ²	40	1	
H 12	1 Konf-rum	å 96 m ²	96	1	Grupprum
	3 Konf-rum	å 25 m ²	75	3	
T 5	1 Talmans- konf-rum	å 55 m ²	55		Redovisas i HH- projekt under grupp "Talmans- rum"
	1 Rum gem. andakt	å 100 m ²	100		
	1 Rum ensk. andakt	å 37 m ²	37		
T 6	1 Konf-rum	å 38 m ²	38	1	Två rum omdisp. höst -76 och -77 (Bev C och besöksrum)
	5 Konf-rum	å 25 m ²	125	3	
T 9	1 Lektionssal	å 120 m ²	120		
T 10	4 Konf-rum	å 26 m ²	104	1	Tre rum omdisp. vår-77 och höst-77 (ADB)
T 11	1 Stora parti	å 215 m ²	215		
	1 Lilla parti	å 130 m ²	130		
B 10 (Malm- skilln g)	1 Konf-rum	å 30 m ²	30		Främst förhand- lingar och riksdagens nämnder m. m.
	1 Konf-rum	å 20 m ²	20		
	2 Konf-rum	å 12,5 m ²	25		
Summa			2 065	20	

AHLGREN OLSSON SILOW ARKITEKTKONTOR AB
 NORRLANDSGATAN 18 118 43 STOCKHOLM
 TEL 08-24 87 80

**Sammanställning av rumsarea för lokalgrupp 12. Sammanträdesrum
 Helgeandsholmen**

Byggnad	Plan	Rumstyp	m ² ra		
PLENISALS- BYGGNADEN	4	Konferensrum 3	67		
	4	Konferensrum 4	61		
	2	Konferensrum 5	(29) ¹		
	1	Lektionssal	92	220	
			<hr/>		
RIKSDAGS- HUSET	5	Stora partilokalen	577		
	5	Lilla partilokalen	488		
	5	Konferensrum 2	66		
	2	Konferensrum 6	63		
	2	Konferensrum 7	72		
	2	Konferensrum 8	38		
	2	Konferensrum 9	29		
	2	Konferensrum 10	29		
	2	Konferensrum 11	51		
	6	Konferensrum 12	42		
	6	Konferensrum 13	42		
	8	Konferensrum 14	42	1 539	
				<hr/>	
	LEDAMOTS- BYGGNADEN	4	Konferensrum 1	112	
4		Konferensrum 15	42		
3		Konferensrum 16	48		
4		Konferensrum 17	48		
5		Konferensrum 18	48		
1		Rum för personalorg.	28		
1		Rum för personalorg.	25		
1		Rum gemensam andakt	48		
1		Rum enskild andakt	26	425	
			<hr/>		
			2 184		
Proj.rum, mtrl.rum. m. m.			116		
			<hr/>		
Summa			2 300		

¹ Dubbelanvänds som enskild matsal

Bilaga 12 A

Ahlgren Olsson Silow arkitektkontor

Ytsammanställning betr. ledamotsrum vid Sergels torg

Arbetsrum utan WC

13-15 m ²	26 rum	}	73
16-18 m ²	28 rum		
20-22 m ²	11 rum		
24-26 m ²	5 rum		
30 m ²	1 rum		
36 m ²	1 rum		
42 m ²	1 rum		

Arbetsrum inkl. WC

18 m ²	111 rum	}	115
35 m ²	3 rum (vice talm)		
66 m ²	1 rum (talman)		

Bostadsrum inkl. WC och bad

13 m ²	1 rum	}	163
18 m ²	9 rum		
21 m ²	153 rum		

Summa 351 rum

1977-11-21

Bilaga 12 B

Ahlgren Olsson Silow Arkitektkontor AB
 Norrlandsgatan 18
 111 43 Stockholm Tel. 08/24 87 80

Ytsammanställning betr. ledamotsrum i Helgeandsholmsprojektet

Arbetsrum utan WC (ordf. + v. ordf. i utskott)

19-23 m ²	10 rum	}	32
24-27,5 m ²	14 rum		
28-30 m ²	3 rum		
33 m ²	4 rum		
40 m ²	1 rum		

Arbetsrum inkl. WC

13,5 m ²	3 rum	}	95
16-18 m ²	60 rum		
19,5-23,5 m ²	21 rum		
24,5-26,5 m ²	7 rum		
3x44 m ² + 1x68 m ² (talmän)	4 rum		

Bostadsrum inkl WC och dusch

17,5-21 m ²	65 rum	}	232
21,5-25 m ²	119 rum		
25,5-28,5 m ²	32 rum		
30-40 m ²	16 rum		

Summa	<u>359 rum</u>
-------	----------------

Bilaga 13 A

SOCIALDEMOKRATISKA RIKSDAGSGRUPPEN

1978.01.27.

Till konstitutionsutskottet

Yttrande över lokaldisposition vid återflyttning till gamla riksdagshuset. Vid sammanträde med den socialdemokratiska riksdagsgruppens fackklubb torsdagen den 26.1.1978 beslutades följande skrivning:

Bedömningen av det framtida behovet av lokaler

Den socialdemokratiska riksdagsgruppen disponerar för närvarande 12 rum inkl. gruppordförandens på plan 7. Det är det ursprungliga gruppkansliet. På plan 12 disponerar vi 20 rum, dels för en utredningsavdelning, dels för ledamöternas kontorsservice. Denna uppdelning av tre enheter är dock missvisande, eftersom arbetsuppgifterna kräver en samverkan mellan samtliga anställda inom gruppkansliet. Särskilt mellan alla kontorsanställda delas arbetsuppgifterna efter behov.

Det förslag till lokaldisposition som nu diskuteras betyder att varje gruppkanslii erhåller 11 rum inkl. ett för gruppordföranden. Därutöver föreslås att 33 rum för 66 anställda ska disponeras för sekreterar- och kontorsservice för samtliga riksdagens ledamöter. De 11 rummen föreslås hållas samman kring ett förtroenderådsrum (utan fönster!), medan de övriga 33 blir insprängda bland ledamöternas arbets- och bostadsrum. Det är svårt att ha någon mening om det exakta behovet av kanslipersonal år 2000. Det förefaller dock klart att det successivt kommer att bli en kraftig ökning av antalet anställda, en ökning som dessutom kommer att variera starkt mellan gruppkanslierna beroende på valutgång och regeringsskiftningar.

Fackklubben och övriga anställda som diskuterat frågan menar att man i en framtid helt måste integrera gruppkansliet och kontorsservicen på så sätt att kansliet och kontoristerna får sina arbetsrum åtminstone på samma plan i det nuvarande kanslihuset. Ett mellan kanslierna varierande behov av utrymme för utredningsavdelningar kan knappast lösas genom fasta till gruppkanslierna lokalmässigt knutna och bundna avdelningar. Här måste det finnas en flexibilitet när det gäller vilka partier som ska disponera lokalerna, men med en fast angiven plats i något av de hus riksdagen förfogar över. Av förslaget framgår det inte om något utrymme kan reserveras för detta ändamål.

När det gäller kontoristernas arbetslokaler utgår man uppenbarligen ifrån att två kontorister skall dela på ett rum. Det är det system som gäller i dag. Men vi tror att kraven på att få arbeta i lugn och ro därmed på ett rum per kontorist i någon form av sammanhållen enhet kommer att bli allt starkare.

Inte minst med hänsyn till den breddning av arbetsuppgifter för kontorister som pågår och de program som skilda fackförbund som organiserar kontorister har för en ytterligare breddning.

Som tidigare påpekats disponerar gruppkansliet på plan 7 redan i dag 12 rum. Enligt förslaget i det nuvarande kanslihuset får vi bara 11. Den expansionsmöjlighet som finns gäller ledamots- och kontoristlokaler i den anslutande ledamotsbyggnaden med ingång från Mynttorget. Och vi anser att såväl kontorsservice som det ursprungliga gruppkansliet måste tillförsäkras rum i denna del.

Vi vill också framhålla att det i gruppkanslidelen är nödvändigt med ett större antal toaletter än enligt förslaget. Och vi ifrågasätter starkt om det är möjligt att bereda plats för kanslipersonalen i det rum som anges som kafferum.

Sammanfattningsvis vill vi framhålla:

att det är nödvändigt med en lokalmässig integrering av gruppkansli och kontorsservice,

att delar av den till gruppkansliet anslutande ledamotskorridoren ska få disponeras av kansliet,

att permanenta lokaler anvisas för partiernas utredningsavdelningar samt

att antalet toaletter utökas i gruppkanslidelen och att större utrymme anvisas för kansliets kafferum.

Carin Beckius
gruppsekr.

Ulla Olsson
fackklubbsordf.

Bilaga 13B

MODERATA SAMLINGSPARTIET

Riksdagskansliet

Stockholm den 27 januari 1978

Till

Konstitutionsutskottet

**Angående yttrande över riksdagens återflyttning till Helgeands-
holmen**

Moderata Samlingspartiets kansli, som inte har något att erinra mot en återflyttning, vill framföra följande synpunkter.

1. Två sammanträdesrum bör disponeras per gruppkansli. De bör vara belägna i anslutning till kanslilokalerna.

2. Ledamöternas kontorsservice bör vara placerad i anslutning till kansliet.

3. Beträffande detaljplanering av kansliet förutsätter vi att kontakt hålles mellan byggnadskommitté och resp. gruppkansli.

Stockholm dag som ovan

Tuve Lundgren

Kanslichef

VÄNSTERPARTIET KOMMUNISTERNA
Riksdagsgruppen

Stockholm den 30 jan. 1978

Till
Riksdagens konstitutionsutskott

Ang. återflyttning till Gamla riksdagshuset

Först vill vi konstatera att det är svårt för oss att överblicka andra anställdas arbetsförhållanden och arbetsmiljö här i riksdagshuset. Våra bedömningar sker därför utifrån våra egna erfarenheter.

Vi anser att det nuvarande riksdagshuset fyller även högt ställda krav på ändamålsenlighet och tillgänglighet. Såvitt vi kan bedöma kommer inte de föreslagna ombyggnaderna av Gamla riksdagshuset, trots att de kommer att bli mycket omfattande och kostsamma, att ge en tillnärmelsevis så god arbetsmiljö. Det finns också anledning att peka på att det nuvarande riksdagshuset, även om det finns brister, är handikappvänligt. Detta är ett problem som inte är löst i förslagen till ombyggnad av Gamla riksdagshuset. Frågan är också om det över huvud taget är möjligt att lösa, om man bevarar väsentliga delar av det hus som nu står på platsen.

Med utgångspunkt från ändamålsenlighet, tillgänglighet och krav på god arbetsmiljö, anser således VPK-gruppens kansli att riksdagen bör stanna kvar i det nuvarande huset och möjligheter till eventuell nödvändig expansion undersökas i anslutning till detta.

Västerpartiet kommunisterna
Riksdagskansliet
Per-Olof Bengtsson
Skr.

*Bilaga 14***Inom utskottets kansli upprättad PM ang. riksdagens beräknade lokalbehov på längre sikt**

I bilagorna 17 och 18 till konstitutionsutskottets betänkande KU 1975:13 redovisades en tabell över riksdagens beräknade lokalbehov år 1985 resp. ett s. k. blockschema (ur programmet för arkitekttävlingen år 1971) över lokalgruppers storlek och sambandsbehov.

Till ytterligare belysning av hur riksdagens framtida lokalbehov tidigare har bedömts bifogas ett utdrag (underbilaga 1) ur byggnadsstyrelsens utredning "Riksdagens hus" år 1968 (s. 23–24) jämte en i utredningen intagen bild (Bild 5) över hur man beräknade lokalbehovsutvecklingen (underbilaga 2).

Av de redan nämnda handlingarna framgår bl. a. följande:

1. De lokalprogram som upprättades och presenterades för riksdagen vid olika tillfällen under åren 1967–1974 avsåg alla det beräknade lokalbehovet år 1985. Den sammanlagda programytan var densamma (25 910 m² i såväl 1968 års utredning som i arkitekttävlingsprogrammet år 1971 och 25 885 m² i 1974 års utredning), men inom ramen för programmet skedde inte oväsentliga omfördelningar mellan lokalgrupperna. Som exempel kan nämnas att i 1971 års program inkluderades 4 000 m² för parkering, medan 1968 års program inte innehöll någon yta för garage. Att slutsumman ändå blev lika stor förklaras av betydande minskningar av andra lokalgrupper i 1971 års program (med drygt 2 500 m² för riksdagsförvaltningen och med nästan lika mycket för riksdagsbiblioteket). Även mellan 1974 års program och arkitekttävlingsprogrammet fanns det stora skillnader beträffande vissa lokalgrupper. Som exempel kan nämnas att i 1974 års program ledamotsrummen ökades med drygt 1 200 m² och att tryckeri/bokbinderi samt composeranläggning för första gången togs in i programmet (med sammanlagt drygt 1 300 m²). Samtidigt minskades parkeringsytan med hälften (nästan 2 000 m²), vilket som sagt ledde till att slutsummorna i lokalprogrammen blev desamma.

Det lokalprogram som nu redovisas (se Förs. 1977/78:5 s. 25) omfattar totalt 29 589 m² (vartill kommer drygt 1 000 m² för vissa tekniska utrymmen). Programmet har sålunda ökat med drygt 3 700 m² (ca 15 %) i förhållande till 1974 års lokalprogram, som låg till grund för riksdagens principbeslut våren 1975. Det bör också framhållas att 1977 års program inte innehåller några lokaler för tryckeri/bokbinderi, för vilka tidigare beräknades behövas ca 1 150 m². Om en motsvarande reduktion i detta hänseende skulle göras i 1974 års program för att få jämförbarhet mellan programmen innebär det sålunda att 1977 års program har utökats med sammanlagt inemot 4 900 m² (nästan 20 %). De största ökningarna gäller parkering (nästan 1 700 m²), ledamotsrum (nästan 900 m²), riksdagsförvaltning (ca 800 m²) och plenisal (nästan 700 m²).

Det bör här nämnas att viss revidering av lokalprogrammet under våren 1976 anmälts till riksdagen (Förs. 1975/76:20 s. 2 och 7-8). Någon närmare redovisning av programytor förekom inte i detta ärende, men sammanfattningsvis angavs översynen ha gett till resultat att projektet borde tillföras ca 50 rumsenheter (s. 7).

2. I 1975 års ärende redovisades även ytan för de nuvarande lokalerna vid Sergels torg (KU 1975:13, s. B 137). Den sammanlagda ytan angavs då till 29 700 m² (inklusive garage, inlastning och tryckeri om tillhopa ca 3 550 m²), vilket motsvarade en s. k. överyta – i förhållande till det då aktuella lokalprogrammet – på drygt 3 800 m². Därefter har tillkommit ca 700 m² i Investeringsbankens hus vid Malmskillnadsgatan. Vid Sergels torg finns sålunda nu rumsarea om ca 26 850 m² exklusive garage, inlastning och tryckeri.

För att få jämförbarhet mellan ytorna i de nuvarande lokalerna vid Sergels torg och de föreslagna i Helgeandsholmsalternativet har AOS arkitektkontor utarbetat bifogade tabellöversikt (*underbilaga 3*). Av denna framgår bl. a. att den sammanlagda "rumsarean" i Helgeandsholmsalternativet nu kan beräknas bli nästan 33 900 m² exkl. garage, inlastning och tryckerilokaler. Detta innebär som synes en skillnad på ca 8 000 m² (eller ca 6 000 m² om endast lokalgrupperna 1-20 tas med) i förhållande till den i lokalprogrammet (se Förs. 1977/78:5 s. 25) angivna ytan för lokalgrupperna 1-20. "Rumsarean" i Helgeandsholmsalternativet anges således vara ca 30 % (resp. knappt 25 %) större än "programarean"; jfr dock nedan.

Vidare har Sven Silow till utskottet överlämnat en PM med anledning av ytuppgifter i vissa motioner. Av denna PM, som också bifogas (*underbilaga 4*), framgår bl. a. att skillnaden mellan rumsarean och programarea erfarenhetsmässigt kan beräknas till 10-13 %. Vidare anges, efter en sådan omräkning av "rumsyta" i 1968 års prognos till rumsarea enligt nuvarande terminologi, skillnaden mellan prognosen för år 2000 och de nuvarande ytorna vid Sergels torg (exkl. garage och tryckeri) till 5 000-8 000 m² rumsarea. Härvid bör dock även märkas att de angivna ytorna för lokalerna vid Sergels torg inte inrymmer samtliga ytor, eftersom den faktiska ytan för entréer är 800 m², medan den i den bifogade tabellen anges till endast 53 m² (dvs. endast utrymmen för vaktpersonal). Helgeandsholmsalternativets motsvarande yta anges till 806 m².

Här bör slutligen anmärkas att byggnadsstyrelsen i sina kommentarer (1977-10-27) med anledning av kommunens PM (1977-10-06) också har tagit upp de nämnda ytfrågorna (se bilaga 3 *underbilaga 2*).

Ur Byggnadsstyrelsens utredning Riksdagens hus 1968

3.4 Riksdagens framtida lokalbehov

För bedömning av riksdagens byggnadsfråga är den framtida utvecklingen av dess lokalbehov av stor betydelse. Att göra en förutsägelse om detta som sträcker sig över en längre tidsrymd är givetvis vanskligt. Å andra sidan är det inte rimligt att betrakta denna byggnadsfråga i ett alltför kort tidsperspektiv. Det sätt på vilket den löses kommer att för avsevärd tid bestämma riksdagens arbetsförhållanden. Såsom framgår av avsnitt 3.12 har en om- eller nybyggnads såväl tekniska som funktionella livslängd bedömts till cirka 60 år, dvs. tiden fram till år 2040. Det har därför ansetts motiverat att göra vissa antaganden om lokalsituationens förändring under en längre period. Antagandena bygger på en analys av riksdagens lokal- och personalutveckling från år 1905 – dvs. tidpunkten då det nuvarande riksdagshuset togs i bruk – till år 1967 och innebär en framskrivning av lokalutvecklingen till år 2030. Vid analysen av den hittillsvarande utvecklingen har hänsyn tagits dels till vilka lokaler inom riksdagshuset som under periodens början i realiteten disponerades av riksdagen och dess organ, dels till de lokaler utanför riksdagshuset som tillkommit under periodens senare del. Vidare har korrigeringar gjorts såväl med hänsyn till överstandard beträffande utrymmen för vissa funktioner under periodens början som till understandard i dagens situation. Riksdagens nuvarande lokalbestånd ger nämligen inte en rättvisande bild av det aktuella behovet. En påfallande "förslumning" har efterhand inträtt. En riktigare bild erhålles om ytorna på grundval av personalbeståndet omräknas till den standard som tillämpats i det preliminära lokalprogrammet.

Utrymmena har i diagrammet på bild 5 fördelats på tre huvudgrupper.

1 *Lokaler för av författningen bundna funktioner* (plenisal med läktare och utskottets sessionssalar; till denna grupp har även förts de enskilda ledamotsrummen).

2 *Lokaler för övriga politiska funktioner* (gemensamma ledamotsrum, rum för talmän, statsråd, ordförande i utskott och partigrupper, förtroenderåd, restaurang etc.).

3 *Lokaler för förvaltnings- och kanslifunktioner* (kammar- och utskottskanslier, förvaltningskontor, partikanslier, bibliotek m. m.).

Den förstnämnda gruppen är i stort sett konstant. De andra grupperna visar däremot en tydlig tillväxt.

Fram till 1967 ökade lokalbehovet från 10 200 m² till 19 500 m², motsvarande en årlig tillväxt av 1,5 % räknat på utgångssiffran. Den verkliga lokaltillgången 1967 var dock endast 13 800 m².

Det aktuella lokalprogrammet om cirka 26 000 m² innehåller en utrymmesreserv på 17 %. Förutsättes samma procentuella tillväxt som hittills, räknat på det nya programmet, skulle detta vara tillräckligt fram till omkring 1985. Detta skulle kunna innebära att en inte obetydlig del av utrymmesreserven kommer att förbrukas genom behovsutveckling fram till den tidpunkt om ca 10 år då riksdagens nya lokaler kan tagas i bruk. Efter 1985 sker med de gjorda antagandena en ökning av lokalbehovet med totalt 60 % fram till prognostidens slut. Det har antagits att behovet för de författningsmässigt bundna lokalerna jämte ledamöternas arbets- och delegationsrum är konstant. Eventuellt tillkommande behov för ledamöters sekreterare etc. innefattas i den förutsedda ökningen av lokaler för kansli- och förvaltningsändamål. Inom denna grupp kan man förvänta sig en särskilt snabb ökning av lokalbehovet för partigruppskanslierna och upplysningstjänsten. Liksom under tiden fram till 1967 kommer lokalbehovet i framtiden förmodligen att utvecklas språngvis och inte med den jämna takt som diagrammet anger.

Det ligger i sakens natur att en framskrivning av riksdagens lokalbehov för så lång tid och med den enkla metod som här tillämpats måste vara osäker. Detta gäller framför allt för tidsperiodens senare del som dessutom, oavsett graden av säkerhet, måste tillmätas mindre vikt vid nu aktuella ställningstaganden. Å andra sidan kan det inte bortses ifrån att expansionsbehov kan komma att uppträda redan under det första årtiondet efter inflyttning i nya lokaler. Framskrivningen innebär en genomsnittlig tillväxttakt av 1,5 % per år. Som jämförelse kan nämnas att byggnadsstyrelsen vid kortsiktiga prognoser för statsförvaltningens lokalbehov räknar med en tillväxttakt av 4 % per år.

Godtar man möjligheten att riksdagens lokalbehov kan komma att utvecklas så som här beskrivits, inställer sig frågan hur situationen organisatoriskt och byggnadsmässigt skall kunna bemästras i framtiden. En mycket stor ökning av lokalbehovet kan inte uteslutas. Rationaliseringar av de icke författningsmässigt bundna verksamheterna kommer därför sannolikt att bli aktuella för att bromsa utvecklingen av personal och lokalbehov.

Det kan vidare visa sig önskvärt att i framtiden så många som möjligt av riksdagens serviceorgan arbetar enligt ett terminalsystem. Därvid skulle deras lokalkrävande delar förläggas utanför själva riksdagshuset medan den direkta kontakten med riksdagsarbetet skulle uppehållas via terminaler i detta. Den teletekniska utvecklingen talar för att sådana arbetsformer i framtiden kan bli aktuella. Riksdagsbiblioteket och delar av förvaltningskontoret bedöms, på sätt som visas i avsnitt 3.24, redan nu kunna fungera på ett sådant sätt.

Det är därför möjligt att framdeles tillkommande lokalbehov utan större olägenhet helt eller delvis kan tillgodoses i byggnader utanför riksdagshuset och med relativt stor frihet beträffande deras lokalisering, men det kan heller inte uteslutas att de tillkommande lokalerna bör ha internt samband med riksdagshuset. Det måste därför bedömas som väsentligt för de olika

alternativens funktionsduglighet att sådana expansionsmöjligheter finns som erbjuder goda interna samband med riksdagshuset.

Vid en framtida tillväxt av lokalbehovet får förutsättas att en utflyttning i första hand sker av vissa serviceorgan med svaga krav på samband varigenom riksdagens centrala funktioner ges möjlighet att expandera inom byggnaden. Detta understryker betydelsen av att hela det nu aktuella lokalbehovet tillgodoses i en och samma anläggning.

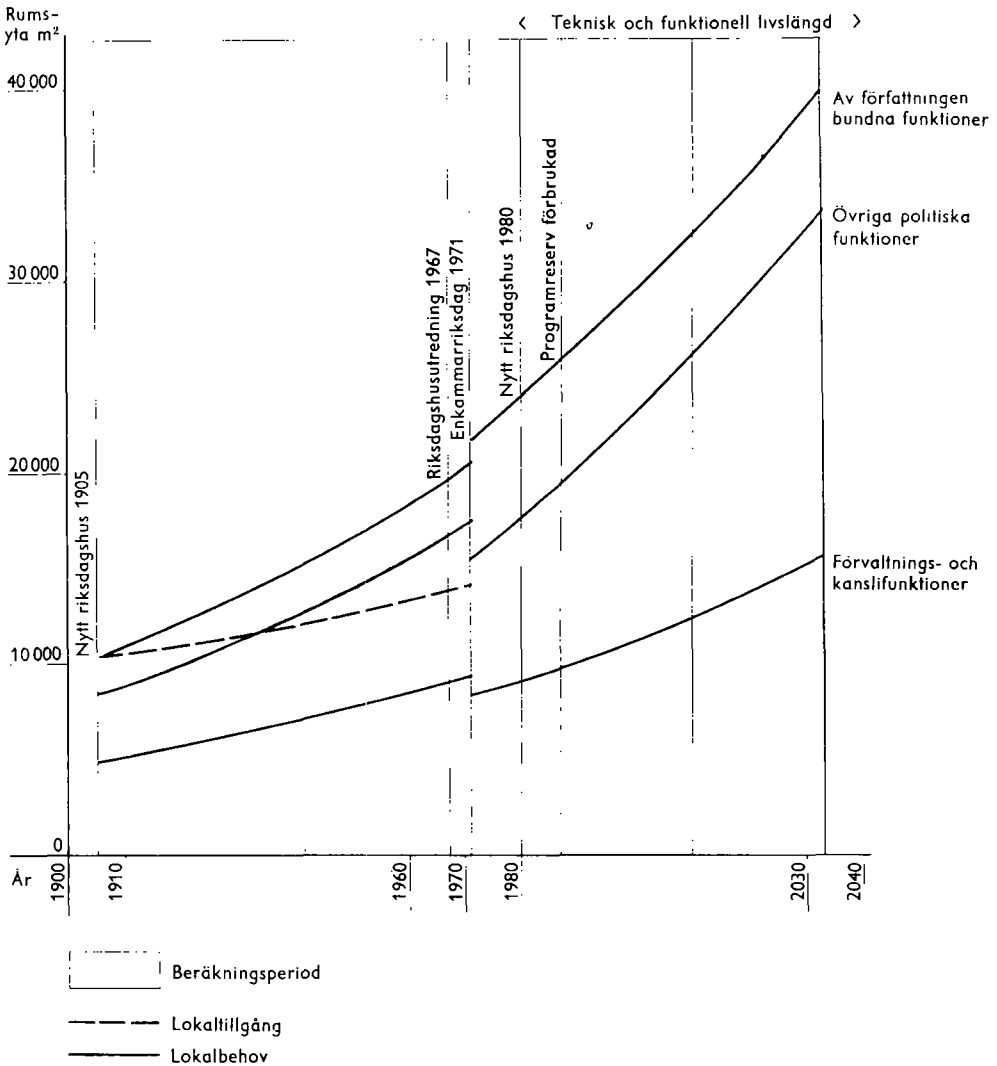
Oberoende av formerna för lokaltillväxt och organisatoriska förändringar kommer dessa att medföra nya funktionella krav på riksdagshuset. Dess *flexibilitet* måste därför tillmätas stor vikt vid bedömningen av alternativen.

Underbilaga 2

Ur byggnadsstyrelsens utredning Riksdagens hus 1968

(se även utredningens bedömning s. 23–24)

Beräkning av riksdagens hittillsvarande och framtida lokalbehov.

Underbilaga 3

Jämförelse rumsarea vid Sergels torg resp. Helgeandsholmen exklusive garage, inlastning och tryckerilokaler

Lokalgrupper	Sergels Torg 1977 m ² a	Helgeandsholmen 1983 m ² a
1. Entréer	53 ¹	806
2. Riksdagens plenisal	1 235	1 990
3. Talmansrum	245	430
4. Kammarkansli	342	570
5. Stenografer och composeranläggning	478	457
6. Statsrådsrum	600	827
7. Klubbrum	1 095	691
8. Ledamotsrum	6 895	7 752
9. Utskott	3 260	4 028
10. Vissa riksdagens organ	52	18
11. Partigrupper	1 395	1 540
12. Sammanträdesrum	2 065	2 300
13. Massmedia	520	625
14. Riksdagsförvaltningen	1 138	2 672
15. Riksdagsbibliotek	1 094	1 479
16. Restaurantlokaler, serveringar	1 023	1 472
17. Motionslokaler	343	495
18. Gemensamma servicefunktioner	842	1 203
19. Verkstäder, förråd, arkiv	2 487	818
20. Städtrum, omklädningsrum m. m.	983	1 768
	26 145	31 941
disp.	–	1 951
Malmsk.gatan	700	–
	26 845	33 892

¹ Avser endast utrymmen för vaktpersonal. Rumsarean för entréer är 800 m².

*Underbilaga 4***PM beträffande riksdagens lokalexpansion
med anledning av vissa motioner****Motion 1977/78. B. Molin (fp) m. fl.**

”Det är därför väsentligt att se till expansionsmöjligheterna på längre sikt. Här har hittills prognoserna visat sig slå fel. Belysande är att riksdagen redan nu – 1977 – tagit i anspråk lika mycket utrymme som en utredning 1968 ansåg att riksdagen skulle behöva först omkring år 2000.”

Riksdagen förhyr idag 38 601 kvm la vid Sergels torg samt 1 000 kvm la i investeringsbankens hus, summa 39 601 kvm la exkl. garage (och tryckeri).

Av dessa utgör 26 845 kvm rumsarea. (Se anm. 1.)

Prognosen för utvecklingen av riksdagens lokalbehov i 68 års utredning var uttryckt i det som i aktuell terminologi benämnes programarea. Omvandlas den till rumsarea blir prognosen för lokalbehovet 1977 26–27 000 kvm ra exkl. garage och tryckeri. (Se anm. 2.)

För år 2000 blir lokalbehovet enl. 68 års prognos uträknat på analogt sätt 32–34 000 kvm ra exkl. garage och tryckeri.

Det är de två sistnämnda siffrorna som bör jämföras med nuvarande rumsarea om 26 845 kvm.

Anm. 1: Denna siffra erhålles genom att från 29 700 kvm (se KU 75:13) draga yta för garage och tryckeri om tillhoppa 3 555 kvm samt lägga till 700 kvm utgörande rumsarean i förhyrning i investeringsbankens hus.

Anm. 2: Rumsarean i en byggnad är erfarenhetsmässigt större än programarean för byggnaden. Den har här med utgångspunkt från bl. a. erfarenheterna i 68 års utredning satts till 110–113 % av programarean.

Motion 1976/77:542. O. Wästberg (fp) m. fl.

”Belysande för hur lätt det är att ta fel är att riksdagen redan nu – år 1977 – tagit i anspråk lika mycket utrymme som en utredning från 1968 ansåg att riksdagen skulle behöva först omkring år 2000.”

Kommentaren till detta är densamma som till motion 1977/78:19.

”Även om riksdagen i framtiden skulle ta i anspråk gamla riksdagshuset, riksbankens tidigare hus, kanslihuset och kanslihusannexet skulle riksdagen inte få större lokaler än idag.”

Riksdagens lokaler i dag utgör 26 845 m² rumsarea exkl. garage och tryckeri. Den sammanlagda rumsarean för de ovannämnda byggnaderna på Helgeandsholmen och i Gamla stan är exkl. garage ca 40 000 m² ra.

Stenografiskt protokoll, fört vid hearing i konstitutionsutskottet angående riksdagens lokalfrågor torsdagen den 1 december 1977 kl. 10.00.

Karl Boo: Konstitutionsutskottet har ju att handlägga frågan om riksdagens lokalfrågor på längre sikt. Vi har nu tillfälle att ventilera dessa frågor med företrädare för Stockholms kommun. Jag ber att få hälsa er välkomna hit. Vi har också funnit det angeläget att byggnadskommittén, som haft att utreda och framlägga förslag i detta ärende, fått tillfälle att närvara. Vår avsikt är nu att vi skall föra ett samtal under högst en timme. Vi räknar då inte med att det skall bli direkt diskussion mellan t. ex. Stockholms kommun och byggnadskommittén, utan överläggningen bör föras så, att utskottets ledamöter i den mån de vill kan få diskutera eller be om förklaringar när det gäller olika saker. Jag föreställer mig att Stockholms kommun vill börja med att framföra några synpunkter och ber därför att få lämna ordet till Per-Olof Hanson.

Per-Olof Hanson: Tack för det. Det är klart att det övergripande måste vara att riksdagen både på kort och på lång sikt får goda arbetsförhållanden. Jag var ju själv under en tid ledamot av riksdagen. Vi var då i det gamla riksdagshuset, som inte var riktigt bra i alla avseenden. Vad vi kan och vill göra är ju att hjälpa till med att lämna ett så pålitligt och hållbart material som möjligt i detta mycket komplicerade sammanhang, där osäkerhetsfaktorerna självfallet är mycket stora – särskilt stora, såvitt jag förstår, när det gäller Helgeandsholmsalternativet, eftersom i det fallet investeringar och sådant i stor utsträckning rör framtiden. Enligt vår åsikt är det synnerligen önskvärt att nå så stor samstämmighet som möjligt när det gäller bedömningar, kalkyler och alternativa lösningar. Som kommun har Stockholm självfallet på både kort och lång sikt ett stort intresse av vad som sker här i stadskärnan. Det rör ju bl. a. viktiga stadsbildafrågor och expansionsutrymmet. Möjligheterna på sikt har ju varit en viktig fråga som vi velat hjälpa till att belysa, liksom också vad som sker konkret vid olika handlingsalternativ. Vi tycker att vi genom våra tekniska förvaltningar har betydande erfarenhet och högklassig expertis som kan hjälpa till med bedömningarna på det här området. Jag måste emellertid medge att de produkter som våra experter kommer med inte är just någon populärläsning, utan man måste arbeta litet för att komma in i det hela. Får jag sedan säga att huvuddelen av kontakterna självfallet skett på tjänstemanna- och ämbetsmannaplanet, men det är det normala i våra relationer med Kronan, som vi brukar säga i Stadshuset. Vi har kontakter regelbundet och ofta, för det rör sig ständigt om betydande fastighets- och markfrågor, som vi försöker att lösa i bästa samförstånd. Här har vi nu velat ställa upp med alla gruppledarna i Stadshuset. Vidare har vi med tjänstemän som kan hjälpa oss att svara på frågor. Jag vill nu inte ta mera tid i anspråk. Vi vill så gott vi kan försöka hjälpa till att belysa problemen.

Karl Boo: Det är väl också viktigt att från utskottets sida understryka att vårt stora mål är att lösa lokalfrågorna, så att det blir goda arbetsförhållanden för riksdagen i framtiden, vidare att det finns expansionsmöjligheter, för det kommer det ju att behövas. Det är vi helt medvetna om.

Olle Svensson: Det är en fråga som något berör vår beslutsomgång. I offerten finns det ett avsnitt som gäller tidpunkten. I en skrivelse till oss har finansutskottet tagit upp saken och sagt att på grund av offertens utformning bör besked lämnas före årsskiftet. Är det ett definitivt ställningstagande från kommunens sida? Ni vill kanske forcera vår behandling av denna fråga?

Per-Olof Hanson: Nej, det skall inte fattas på det sättet. Det är väl så, att det där an knyter till de tidtabeller som har funnits. Men det bör vara en förhandlingsbar fråga.

Olle Svensson: Får jag då ta upp en sak som berör just offerten. Det är litet förbryllande. Det enda ställe där man ser politiskt ansvariga namn är i offerten av den 14 juni 1977. Där står: Härmed översändes en av Stockholms fastighetskontor upprättad promemoria. Och så finns då Ulf Adelsons och Per-Olof Hansons namn. Jag vill fråga: Hur skall man se på detta? Är det enbart en tjänstemannaprodukt? Kan man säga att det inte har förekommit några förhandlingar med byggnadskommittén? Senare har kompletteringen av utställningsmaterialet tillkommit, som delvis innehåller andra uppgifter. Jag vill alltså fråga: Vad är det ni är beredda att stå för rent politiskt? Vad är det som är politiskt förankrat?

Per-Olof Hanson: Som jag tidigare antydde är det normala i kommunens relationer till Kronan att de huvudsakliga kontakterna sköts tjänstemannavägen. Då och då stämmer vi av politiskt för att vara på det klara med riktlinjerna och intentionerna, och så har skett även i det här fallet. Just när det gäller det här stora ärendekomplexet har vi ibland blivit ombedda att lämna ett rätt omfattande material och att svara på ganska många frågor på relativt kort tid. Men jag tror att min bedömning att alla grupper står bakom detta är riktig. Det är klart att det då det gäller en sådan här stor och synnerligen komplicerad fråga finns enskilda ledamöter i de olika grupperna som har alldeles speciella synpunkter. Men Ulf Adelson och jag har skickat över detta med våra namn. Övriga grupper får tala för sig själva.

John-Olof Persson: Det har ju varit kontakter inom förvaltningsstyrelsen på förtroendemannaplanet tidigare. Jag har varit med i en överläggning då vi presenterade olika alternativa möjligheter för riksdagen att pröva sin framtid när det gäller förvaltningsform, ägande och sådant. Det har också varit diskussioner på förtroendemannaplanet beträffande principerna för ett eventuellt nybygge eller kompletteringsbygge nere på Helgeandsholmen.

Förtroendemännen har alltså visat på olika möjligheter. Därefter har man bett att få en offert på hyran. Vi har alltså för kommunens del fastlagt principer för hyressättning i olika delar, dvs. att om man begär en sådan kommer den från förvaltningen. Vi följer fasta regler och mönster. Förtroendemännen på det kommunala planet tar alltså inte ställning till offerterna som sådana. Om man sedan godtar den offert som lämnas efter de principer som gäller är saken klar. Vill man överlägga om innehållet kopplas förtroendemännen in. Så därest riksdagen önskar en överläggning om det ekonomiska innehållet eller andra villkor, kommer förhandlingar så småningom att ske med förtroendemännen, eftersom förfarandet då avviker från de regler som kommunen ställt upp. Men den här offerten följer de regler som ställts upp och därför har inga förtroendemän lämnat den.

Anders Björck: Herr ordförande! Först vill jag säga att jag känner en väldigt djup tacksamhet – och det tror jag många vid det här bordet gör – för den stora omsorg Stockholms kommun har ägnat riksdagens lokalfrågor. Vi vet alla att det är en helt osjälvisk omsorg som har dikterat detta, och det är mycket bra att vi fått så många prominenta företrädare för kommunen att ställa upp.

Jag har en fråga i det här sammanhanget. Vi har fått ett papper från Stockholms kommun, där de beräkningar som förvaltningsstyrelsens byggnadskommitté gjort kritiserats på en rad punkter. Den här handlingen har distribuerats till riksdagens ledamöter och har naturligtvis också diskuterats en hel del här i huset. Vi har från vår sida fått andra uppgifter, och dessa tyder på att Stockholms kommuns beräkningar icke är relevanta. Nu blir min fråga: Intar företrädarna för Stockholms kommun i dagsläget fortfarande den ståndpunkten att de sifferuppgifter och de beräkningar som lämnats i den här promemorian är relevanta, korrekta, eller har ni på någon punkt funnit anledning att revidera de beräkningar och siffror som ni har tillställt riksdagens ledamöter?

Per-Olof Hanson: Det skulle väl ta en ganska lång stund att klara ut detta, och jag tror inte att någon av gruppordförandena skulle vilja åta sig uppgiften. I stort sett skulle jag vilja säga att på basis av vad vi hittills sett är svaret ja. Vi anser fortfarande att det är så att vårt material är hållbart, men det är väl bäst att teknikerna får rycka in, eftersom de är ansvariga för detta. Det är klart att det vore bra, om man kunde få frågorna litet mer specificerade. Annars blir det svårt att få den här övningen avklarad inom en timme.

Anders Björck: Min avsikt var nu inte att gå in på detaljer. Frågan anser jag besvarad om siffrorna och beräkningarna är korrekta, så att Stockholms kommun kan stå för dem. Vi behöver här inte alls gå in på detaljer. Men i fortsättningen har det en viss betydelse, om vi vid handläggningen av saken kan utgå ifrån era beräkningar.

John-Olof Persson: Jag tror inte att vi kan uppfatta det så, att Stockholms kommun har fört en kritik direkt mot det material som lämnats av dem inom riksdagen som haft att beräkna de här sakerna. Det är ju så att vi i Stockholm har en väldigt lång erfarenhet när det gäller byggande i city under mycket besvärliga förhållanden. Vi har då velat komplettera det material som har funnits tidigare med våra fastighetsexperters erfarenheter. Det är ju så oerhört mycket dyrare och så oerhört mycket mer komplicerat än vad man egentligen föreställer sig. Det har vi minsann fått lära oss under åren, när vi grävt i de här groparna. Det skall alltså ses som några synpunkter mot bakgrund av de erfarenheter vi har fått under årens lopp. Jag tror man kan säga att det inte finns någon helt korrekt beräkning över vad det kommer att kosta i en framtid.

Så ser problemen ut när man sätter grävskopan i jorden. Däremot kan man säga att det går att ha olika stora marginaler. Jag tror att man kan säga att de beräkningar som har gjorts av vårt fastighetskontor bygger på ganska realistiska erfarenheter. Därmed är det inte sagt att varje siffra kommer att se ut på det här sättet den dag man har byggt. Men i stort sett tror jag det är en ganska realistisk erfarenhet man har redovisat.

Per-Olof Hanson: John-Olle har redan berört saken. Den avgörande skillnaden är ju att vi har räknat på vad det kan bli fråga om när det är färdigt en gång i framtiden. Vi vet på ett helt annat sätt vad det handlar om här, men investeringar och kostnader i framtiden utvecklas ju ganska annorlunda. Byggnadsstyrelsen och riksdagen har tillämpat olika principer. På grunder som jag inte riktigt förmår uppskatta har man närmast blivit ålagd att räkna med nuvärdet. Sedan får man överlämna åt framtiden att fortsätta och ta konsekvenserna av det. Men det är litet äventyrligt, tycker vi, att jämföra investeringar som redan gjorts med sådant som ligger i framtiden och som innehåller så oerhört många osäkerhetsfaktorer. När det gäller framtiden är det mycket svårt att säga att den eller den beräkningen är riktig. Det blir självfallet många bedömningar och beräkningar av osäker art, men jag tror ändå att de måste göras för att man skall kunna få ett bedömningsunderlag.

Erik Wärnberg: Jag skall respektera herr ordförandens önskan att inte ta upp någon debatt med företrädarna för Stockholms kommun. Men jag hoppas jag får möta Per-Olof Hanson vid något annat tillfälle och då utveckla de här sakerna.

Jag påstår fortfarande att den promemoria som lämnats innehåller dels direkta felaktigheter, dels mycket diskutabla beräkningsgrunder.

Olle Svensson: Vi vill ju få hjälp här med vårt beslutsunderlag, och därför tror jag att svepande frågor har relativt litet värde.

Däremot skulle jag, eftersom det tydligen finns experter med, vilja få en

konkret punkt belyst till att börja med. Det gäller frågan om expansionsutrymmet, om man väljer alternativet Sergels torg. Det har väckt viss uppmärksamhet att det är en del olikheter mellan offerstenen av den 14 juni 1977 och utställningsmaterialet, och jag skulle alltså vilja få belyst vad som i dag är riktigt.

Jag vill peka på ett par saker, särskilt frågan om Länssparbanken i kvarteret Hägern större. Beträffande Hägern större säger byggnadskommittén att man har gjort en kontroll hos ägarna och att det inte finns något intresse hos dem. Jag tycker det vore värdefullt att få veta om det skulle finnas alternativa möjligheter för dem, och det vore i så fall intressant att ta del av dessa.

Sedan har jag, eftersom jag sysslat litet med denna fråga, fått en hel del kontakter, och jag har också fått, kan jag säga, intrycket att det skulle kunna finnas intresse för att även utnyttja Hägern större genom att man när det gäller det här stora bygget för Sparbanken skulle . . .

Per-Olof Hanson: Nu är du inne på Hägern mindre.

Olle Svensson: All right – vi behöver inte krångla till det, men det gäller alltså dessa närområden. Då undrar jag om man från kommunens sida har alternativa möjligheter att erbjuda de nuvarande ägarna.

Sedan har vi detta med Brunkarna. Jag vill över huvud taget ha frågan om expansionsmöjligheterna närmare belyst.

Låt mig också beröra en detalj, medan jag har ordet – det är samtidigt en central fråga i hela diskussionen om det framtida riksdagshuset. Det gäller, som inledningsvis sades, arbetsplatsen och hur man skall kunna få en koncentration av de olika funktionerna i riksdagshuset. Här har förts en diskussion bl. a. om kontakten mellan ledamotsrum och plenisal. Det kan verka vara en detalj men är exempel på de svårigheter som kan uppstå när det gäller sambandet.

Jag vill fråga: Finns det, då det gäller de mera svårtillgängliga ledamotsrummen på H-11, möjligheter att genom hissanordning eller på något annat sätt underlätta kommunikationen? Har det i diskussionen om Sergels torgsalternativet övervägts om man därvidlag skulle kunna få en förbättring till stånd? Byggnadsstyrelsen har haft kontakt med kommunen om denna sak, och därför vill jag fråga de experter som gett grunden för byggnadskommitténs bedömningar på denna punkt om de tänkt på det här.

Karl Boo: Innan vi går vidare vill jag säga att om någon av byggnadskommitténs ledamöter och experter har direkta frågor som de vill ta upp, så skall de självfallet göra det. Mitt inledande yttrande skall inte uppfattas så att ni inte skall ta upp sådana saker. Det är bara en stor debatt vi vill undvika.

Per-Olof Hanson: Innan ordet ges till direktör Johnsson, som kan detta mer i detalj, vill jag säga att det har väl uppstått visst missförstånd när man på olika

håll svarar att vi kan inte släppa en enda kvadratmeter. Då är det regelmässigt tecken på, enligt vår erfarenhet, att man är ute och jagar andra fastigheter.

När det gäller Sparbanksföreningen har man anmält intresse av en stor tomt för nybygge, för man har inte rum tillräckligt där man är. Och Länssparbanken fusioneras ju med Stockholms Sparbank, och man kommer att ha sitt expansionsutrymme i nybygget nere vid Hamngatan. Lantbrukarnas Riksförbund bor på 15 eller möjligen 16 olika ställen i staden – man är i desperat behov av att få samla ihop lokalerna och talar alltså vid varje sammanträffande om sina expansionsutrymmen, säger att man är inne i Sparbankens hus osv.

Det är den allmänna bakgrunden.

Stig Johnsson: När det gäller expansionsutrymmet i Hägern större är det riktigt att det förekommer olika uppgifter i offerterna och i utställningsmaterial. Det beror på att när en arkitekt detaljstuderade expansionsmöjligheterna visade det sig att man med fördel kunde utnyttja lokaler i bottenvåningen, vilka tidigare räknats som butikslokaler, för riksdagsbiblioteket och riksdagsmännens motionsutrymmen. Sedan visade det sig också att det går att få in ett våningsplan mer än vi tidigare räknat med – det är i dag lägre takhöjder än när planen gjordes. Vi bygger på samma stadsplan, men studier har alltså visat att det går att få in större utrymmen än vad vi uppskattade från början.

Jag kan bara bekräfta vad Per-Olof Hanson sade. Jag har fått uppvaktningar både från Lantbruksförbundet och från Sparbanksföreningen, där man begärt att få hjälp av Stockholms kommun för att få andra tomter. Till Lantbruksförbundets företrädare har vi sagt att de bör lugna sig tills riksdagen fattat beslut. Beslutar riksdagen att flytta härifrån är Hägern större en expansionsmöjlighet för Lantbruksförbundet, men Lantbruksförbundet är uppenbarligen berett att flytta till annan tomt, som det kan få hjälp att få fram, för att på det sättet centralisera sin verksamhet i Stockholm som är så kolossalt utspridd.

När det gäller kontaktmöjligheten mellan ledamotsrummen på H-11 och planisalen har vi sett på det, och det går ganska enkelt att plocka in ny hiss i hotellbyggnaden. Man får visserligen inkräkta på ett rum i varje våningsplan, men man kan till rimlig kostnad och utan att inkräkta på byggnaden i övrigt ordna en hissförbindelse som gör att kontakten blir avsevärt bättre från översta planet till planisalen.

Eric Lindström: Herr ordförande! Det var intressant att lyssna till Stig Johnssons redogörelse, för det var bl. a. frågan om expansionen i Sergels torgs-alternativet som vi hade i uppdrag att försöka diskutera, och det var också en av de frågor som kommunen tog upp i sin offert.

Jag erinrar mig att när det gäller Hägern större och de delar som ligger till

vänster om Länssparbanken härifrån sett, där Nordiska Musikförlaget och annat finns, skulle vi kunna få 7 000 kvadratmeter. Beträffande Länssparbanken och LRF uppmanade man oss att ta kontakt, och att ta kontakt är att ställa frågor, såvitt vi begriper. Vi har ju inte några kort att spela ut i form av tvångsinlösen, markerbjudanden eller annat, när det gäller att komma åt de ytor som skulle kunna bli aktuella.

Vi tog då tre kontakter. För det första tog vi kontakt med LRF och för det andra tog vi kontakt med Länssparbanken, i båda fallen med verkställande direktörerna. De svarade entydigt att här finns – som Per-Olof Hanson sade – icke en kvadratmeter. Om det sedan skall tolkas på det sättet att vi skulle hjälpa dem med att skaffa andra kvarter, så kunde vi ju inte ta upp det till behandling, utan vi kunde bara notera vad de sade.

Jag har i min korrespondens brev där jag till VD i RLF skrivit: "Jag hoppas att jag fattat dig rätt när du säger att du kommer att behöva varenda kvadratmeter". Jag får ett svar där VD:n i sin tur skriver: "Du har fattat rätt".

Länssparbanken säger att banklokalen vill man behålla och också våningen ovanför. Man omtalar även om för oss att Länssparbanken under Hedtjärns tid mer eller mindre fick option på att komma in i huset till vänster för en förlängning. Dessutom föreligger ett ömsesidigt optionsavtal mellan Länssparbanken och Lantbrukarnas Riksförbund av innebörd att om den ena flyttar har den andra, för att använda det uttrycket, första tjing till lokalerna. LRF säger – i ljuset av den då ännu inte färdiga fusionen – till oss att man kommer att begagna sig av sin optionsrätt.

Vad sedan gäller Sparbankerna och Sparbanksföreningen, så tog vi kontakt med Sven G. Svenson. Han skickade oss till en bankdirektör Andersson, som också sade: Det finns ingenting att hämta. Och det svar som kommunen lämnat tyder ju på att de är trångbodda.

När vi sedan inom byggnadskommittén skulle diskutera expansionsutrymmena var vi naturligtvis tvungna att hålla oss till vad vi själva hört men också att leka med de siffror kommunen angett: dels 7 000 kvadratmeter i delarna till vänster, dels 3 000 kvadratmeter i Länssparbankens hus.

Sedan kommunen hade läst vår utredning svarade man att vi har dragit felaktiga slutsatser och att om man förhandlade skulle man kunna åstadkomma de här lokalerna. Däremot nämns inte i promemoria nr 2 en enda siffra om vad det är för kvadratmeter som möjligen skulle kunna aktualiseras, utan det är först i ett stencilerat blad i anslutning till utställningen som kommunen skriver upp dessa 7 000 kvadratmeter till någonting på 10 000 kvadratmeter och dessa 3 000 kvadratmeter till någonting på 8 000 kvadratmeter. Det är alltså först när utställningen kom och nu när Stig Johnsson talat som vi har fått förklaringen till denna våldsamma uppskrivning under loppet av fyra fem månader.

Karl Boo: Det är många som begärt ordet, men jag tycker det kan vara viktigt att klara ut dessa frågor först.

Hilding Johansson: Jag har andra frågor sedan men skall knyta an till detta. Det kan vara bra att få det klargjort.

Den första frågan gäller det tidsperspektiv som finns på tillgången till fastigheterna. Man förutsätter att det går att frikoppla detta, men min kommunala erfarenhet säger mig att det ändå tar tid. Och jag frågar: Vilka tidsperspektiv finns i detta sammanhang?

Det andra som jag inte är klar över – det är möjligt att jag inte läst ordentligt – är kostnadsperspektivet i förhållande till tidsperspektivet. Jag tar sikte på vad Per-Olof Hanson sade, att det är framtidsvärdena och inte nutidsvärdena det gäller, och därför frågar jag om man funderat något över kostnaderna i framtidsperspektivet.

Sedan har jag fattat det så – jag vill bara se om jag kan få bekräftelse på det – att när det gäller expansionsmöjligheterna kring Sergels torg är den del av huset som ligger åt andra hållet utesluten. Expansionen måste ske åt väster, inte åt öster – den övriga delen, Kulturhuset, betraktar man som så värdefull från kommunens synpunkt. Men det är bra att få bekräftelse på om det går en gräns där.

Yngve Nyquist: Riksdagen beslöt på konstitutionsutskottets förslag att en kommitté med Erik Wärnberg i spetsen skulle, utifrån de medel man hade till förfogande, se på projektets expansionsmöjligheter och kostnader. När det gäller expansionsmöjligheter och kostnader är det tydligen delade meningar mellan kommittén och offertgivaren.

Min fråga är: Finns det, Per-Olof Hanson, några ytterligare omständigheter som borde ha utretts utifrån hela sakfrågans bedömning – omständigheter som kommittén inte hade i uppdrag att utreda men som ni på offertgivarsidan tycker borde ha varit med i bilden när hela frågan skall bedömas?

Karl Boo: Är det några fler som vill komma till tals?

Erik Wärnberg: Olle Svensson sade att han inte vill ha några svepande formuleringar. För min del sade jag att det finns direkta felaktigheter. Jag vill bara fråga om en detalj: Har man medvetet eller omedvetet glömt bort garaget, när man ställt upp kostnadstabån?

Per-Olof Hanson: Vad är din fråga?

Erik Wärnberg: I kommunens kostnadstabån för Sergels torg, där man kritiskt granskat byggnadskommitténs förslag, finns inga kostnader upptagna för garage. Ämnar kommunen bjuda på detta i fortsättningen?

Karl Boo: Vi kan väl följa talarlistan nu. Jag lämnar ordet till Anders Björck.

Anders Björck: Som jag sade i mitt första anförande har Stockholms stads engagemang i denna fråga av naturliga skäl väckt intresse här i huset. Därför skulle jag nu när vi inte blott har tjänstemän från Stockholms stad utan även ansvariga politiker här vilja ta tillfället i akt och fråga om den lämnade promemorian. Innebär de uttalanden som har gjorts av politiker från olika partier i Stockholms kommun att ni från Stockholms kommuns sida uteslutande anlägger ekonomiska aspekter på denna fråga, rent tekniska aspekter, eller ämnar ni också nu och fortsättningsvis anlägga mera principiella aspekter på frågan? Det här är viktigt, herr ordförande, för det är rimligtvis så, att ett riksdagshus inte bara har med ekonomi utan också med en rad andra saker att göra. Det har i debatten talats om representativitet. De lokaler som finns avviker i detta avseende ganska väsentligt från den miljö som damen och herrarna vistas i exempelvis i Stadshuset. Därför skulle jag vilja ställa frågan: Är det de ekonomisk-tekniska aspekterna som är avgörande för Stockholms kommun, eller anser ni att det finns andra aspekter, av ett helt annat slag, som det ankommer på Stockholms kommun att gå in med i denna debatt?

Bengt Kindbom: Jag avstår för tillfället från ordet. Jag tänkte ta upp frågan om vilka lokaler som är tillgängliga här, men vi kan klara av frågorna först.

Daniel Tarschys: Jag tycker vi först bör få svar på några frågor.

John-Olof Persson: Två saker i den här frågan.

För det första tror jag vi för vår del kan säga att det inte är någon större mening med att diskutera problemen på fastighetsmarknaden i Stockholm. Där är det en utomordentligt knepig problematik, och jag tycker att det ligger en viss svaghet i att kommunen och riksdagens utredning inte tillsammans har kunnat diskutera saken.

Alla, såväl kommunen som hyresgästerna i de centrala delarna av staden, vet ju hur marknaden fungerar. Och kommer det en förfrågan från riksdagen till några intressenter i området runt omkring, är det klart att man ger besked på sådant sätt att man skaffar sig underlag för en utomordentligt god framtida etablering. Så fungerar marknaden, och därför tycker jag att den delvis är ointressant i det här sammanhanget.

Jag tycker också att det är riksdagens sak att uttrycka en vilja som visar vad man önskar. Jag är ganska övertygad om att man inte på kort men på litet längre sikt kan tillgodose riksdagens önskemål om expansion. Så har det fungerat på andra områden, och så tror jag också att det kan fungera här.

Får jag också säga att Stockholms kommun, enligt mitt sätt att se, anser att det är riksdagen som skall fatta sitt beslut om hur man vill ordna sina

arbetsuppgifter i framtiden. Från kommunens sida har det alltså inte funnits något självständigt agerande för den ena eller den andra ståndpunkten i den här frågan. Det som kommit ut från Stockholm är mer ett uttryck för de delade meningar som kan finnas inom riksdagen beträffande vilken ståndpunkt man skall ta i framtiden. Man har t. ex. framfört önskemål om kompletterande material och om ytterligare belysning av frågor från Stockholms sida, vilket vi då försökt klara av. Stockholm kommer att ställa upp för att skapa de bästa förhållandena, alldeles oavsett vilket beslut riksdagen fattar. Den deklARATIONEN har jag givit tidigare inför förvaltningsstyrelsen, och den står jag fortfarande för.

Ulf Adelson: Jag kan i allt väsentligt hålla med John-Olle Persson. För det första: När det gäller expansionsutrymmen kan jag inte se att det i och för sig är så oerhört stor skillnad mellan alternativen, för Klara ligger mellan Helgeandsholmen och Sergels torg, och det är där den huvudsakliga expansionen avses äga rum.

För det andra vill jag understryka vad John-Olof Persson sade tidigare. Vi har mycket dyrköpta erfarenheter i Stockholm. Jag undrar om det finns något exempel på en ombyggnad eller nybyggnad där kostnaderna stått sig. Det är i hög grad tunga erfarenheter som ligger bakom.

Vad slutligen gäller Anders Björcks frågor kan jag försäkra att det i min grupp i pompa och ståt-ärendet finns många som fäster stor vikt vid just pompa och ståt. För min del anser jag att det finns mycket viktigare saker. Riksdagens beslut skall avgöra detta. Vår uppgift är att ge er bakgrundsmaterial, så att ni kan fatta ert beslut. Sedan är det som John-Olof Persson sade: Vi skall göra vad vi kan för att anpassa oss till de önskemål som riksdagen har. Men det skall belysas så noga som möjligt.

Anders Björck: Herr ordförande! Jag talade om representativitet, och det förknippades tydligen av min liberalt klivne vän med pompa och ståt. Detta visar vad som döljer sig i hans och hans partivänners hjärtan. Jag är emellertid glad över det besked som John-Olof Persson och Ulf Adelson givit, nämligen att oavsett vilket beslut riksdagen fattar kommer ni att ställa upp. Uttalanden av borgarråd och andra politiker har inte gått i den riktningen. Man har sagt att det är otroligt märkligt att riksdagen har fattat sådana beslut som den fattat. Tidningsurklipp kan vi kanske se på senare. Men har ni bättrat er är det bara bra.

Ulf Adelson: Även om vi är beredda att ställa upp på det beslut som riksdagen fattar, kan vi väl anse beslutet mer eller mindre väl avvägt.

Anders Björck: Då har ni kommit in på riksdagens angelägenheter.

Per-Olof Hanson: Några preciserade frågor. Det har väl inom Stadshuset skett en förskjutning när det gäller uppfattningen, för ju mer upptagna lokalerna har blivit, desto mer har motståndet mot att släppa till något beträffande östra kulturhuset vuxit.

Hilding Johansson: Jag vill bara ha en bekräftelse på vad jag har iakttagit.

Per-Olof Hanson: När den östra delen byggdes – något senare än det här – var det hela tiden förhandlingar med Moderna Museet, vars dåvarande chef ville in. Sedan hände någonting på den statliga sidan, och då fick vi göra en omplanering. Så mycket om östra kulturhuset.

Så till frågan om vi anser att några problem inte är tillräckligt utredda och belysta. Ja, det är några stycken. Vi tycker exempelvis att kvarvarandealternativet är ofullständigt utrett, och de utredningar som har gjorts är inte bara ofullständiga utan har också kommit ganska sent.

Vidare är problemen med grundförstärkning och sådant på Helgeandsholmen en mycket osäker sak. Jag kan berätta att på mitt tjänsterum i Stadshuset har jag en gammal oljemålning, målad från norr. Det är inte bara en Helgeandsholme utan två, som förr i världen. Det stod ett hus på vardera holmen. Sedan byggde man ihop holmarna. Enligt vår hamnförvaltning har man t. o. m. hittat fisk under Helgeandsholmen, som man trodde var så homogen, därför att det är så stor genomströmning av vatten där.

Sedan detta med dammarna. Det har ju varit en mycket lös diskussion om den saken, och mer som en idé från hamnförvaltningens sida har det framkastats att man skulle kunna göra på det sättet. Men frågan måste analyseras och granskas mycket noggrannare, innan man vet vad det är.

Så Erik Wårnberg och garaget. Jag tror inte att vi behöver gå in på detaljer. Vi har hela tiden utgått från att självkostnadsprincipen skall gälla i alla relationer mellan kommunen och riksdagen. Jag tror inte att vi skall tala om att kommunen eller riksdagen skall bjuda på någonting. Låt oss i stället förhandla utifrån självkostnadsprincipen, som det nu är möjligt att räkna fram det. Det är alldeles klart att tekniska och ekonomiska frågor i olika aspekter påverkar allt det här. Men jag vill framhålla att stadsbilsfrågorna är oerhört viktiga för oss, och det har i själva verket varit dramatik om riksdagens hus från början till slut. Det var ju en stor batalj just från den aspekten när man byggde det nuvarande riksdagshuset. Staden reagerade ju mycket starkt mot de ständigt ökade byggvolymerna, som växte fram under planeringsskedet. Det gick så långt att den som hade vunnit arkitekttävlingen i ett tidigare skede avgick i protest mot att riksdagen öste på med ytterligare byggvolym, och vi är litet oroliga för att framtida expansionsutrymmen kommer att leda till en ytterligare belastning av detta mycket känsliga stadsområde med ytterligare byggvolym.

Hans Gustafsson: Herr ordförande! Såvitt jag förstår förknippas en mycket avancerad teknisk-ekonomisk exercis med dessa problem. Möjligen blir det

så till slut att resultatet kan användas både av dem som vill stanna kvar och av dem som vill flytta till Helgeandsholmen. Til syvende og sidst gäller det väl i denna fråga om man skall ta ett steg närmare kungen eller ej.

Jag vill ställa en fråga som byggnadskommittén möjligen sett på och där jag kanske har missat. Jag skulle vilja veta hur Stockholms kommun ser på kanslihuset. Även den fysiska miljön är ju inte särskilt bra där borta. Jag föreställer mig, att om man skall använda kanslihuset på ett något så när hyggligt sätt som hotell, måste man åstadkomma en rätt ingående trafikreglering som innebär att den trafik som nu omger kanslihuset på två sidor och är ytterligt besvärande kommer bort. Jag kan tänka mig att man avser att t. ex. isolera bättre. Nu finns det ingenting. Vi som levt där några år vet hur besvärligt det är. Kan man åstadkomma en trafikreglering när det gäller Myntgatan och den gata som går framför slottet, så att man åtminstone blir av med bussar och annan tung trafik?

Erik Wärnberg: Jag är väldigt tacksamt för den deklaration som inte Per-Olof Hanson utan John-Olle Persson gav här, därför att det är precis så jag uppfattat det resonemang som jag hela tiden fört med de förtroendevalda. Vi har ändå haft rätt många kontakter, där man fått klart och tydligt deklarerat från stadens sida att detta är en riksdagens angelägenhet, och kommunens enda uppgift är att tillvarata stadsbildfrågor. I sin egenskap av huvudstad måste kommunen ta ansvaret för att riksdagen har bra lokaler, och det är riksdagen själv som bestämmer. Det är vad vi hela tiden kommit överens om.

Därför är jag förvånad i inte så liten grad över att Stockholms kommun använder sig av en metod för att delge riksdagen sina synpunkter som endast andra opinionsbildare, som inte är myndigheter, kan komma på idén att använda, nämligen att dela ut en stencil till varje ledamot i kammaren, som dessutom är felaktig. Detta är uppseendeväckande mot bakgrund av att felaktigheterna på en punkt bekräftats av Per-Olof Hanson: garaget skall man ta ut marknadsmässig hyra för, och det finns inte med i promemorian.

Det finns massvis med andra punkter, men jag skall inte ta upp tiden med det.

Daniel Tarschys: Jag får ofta stenciler och är inte överraskad.

Jag tror alla vid bordet delar två erfarenheter: att vi ofta suttit inför mycket komplicerade investeringsbeslut, där kalkylerna varit svåra att förstå för lekmannen, och dessutom att kalkylerna slagit fel. Därför tycker jag det är av stort värde att i en sådan här beslutssituation ha ett material som inte bara kommer från en grupp experter utan från flera grupper experter, för jag tror att vid komplicerade beslut finns det egentligen ingen bättre metod för att informera sig än att höra en dialog, en debatt, mellan initierade experter. Expertis och motexpertis är den ideala grunden för ett klokt beslut.

Jag ser med stor tillfredsställelse att Stockholms kommun velat ta på sig besväret att utarbeta det här materialet och delge riksdagen det. Det är också

av stort värde att vi fått en kommentar till materialet från förvaltningsstyrelsen och byggnadsstyrelsen – det är utmärkt, för det för debatten vidare. Och min fråga till Stockholms kommun är: Kommer från er sida ytterligare en kommentar som kan ge belysning av era synpunkter på den kommentar som kommit från förvaltningsstyrelsen på denna punkt?

Jag vill även uttala min uppskattning på en annan punkt. Jag tycker det var värdefullt att, som John-Olle Persson sade. Stockholms kommun är beredd att hjälpa riksdagen i fortsättningen att hantera sin lokalfråga. Det är av stort värde att detta samarbete finns och att vi fortsätter att samarbeta med Stockholms kommun, för det är uppenbart att Stockholms kommun har helt andra möjligheter än riksdagen när det gäller att ordna utrymmen för expansion. Kommunen har tillgång till tomter och möjligheter att stadsplanemässigt hantera de behov som kan uppstå för andra företag och organisationer i närheten, och det är viktigt att vi på den punkten fortsätter att samarbeta med Stockholms kommun.

Hilding Johansson: Låt mig gärna instämma i att det är värdefullt med detta samarbete. Men jag skall ändå ställa några tekniska frågor på ett par punkter som jag inte kunnat klara ut.

Det gäller strömföringen, där det finns en promemoria från hamnförvaltningen som jag läst med stort intresse. Är den specifik för hamnförvaltningen – är det endast hamnförvaltningen som står för den? Och om det är så, håller den då på att bearbetas inom andra förvaltningar?

Allt som händer på detta område har intresse för riksdagen, för Stockholms kommun osv. Där skulle jag bra gärna vilja ha litet mera upplysning om vad som hänt sedan promemorian kommit fram.

Sedan vill jag dra en slutsats: Om jag nu har fattat svaren rätt är det egentligen inte möjligt att lägga något tidsperspektiv på frågan, när de här fastigheterna på andra sidan Drottninggatan kan förvärvas, och priset svävar i luften. Jag har respekt för svårigheterna att överskåda sådant, med den fastighetsmarknad som finns här i Stockholm. Men det är bra om vi kan få bekräftelse på detta på något sätt.

Därefter en fråga av helt annan karaktär – det är bäst att jag ställer den, så att den inte tappas bort. Det gäller kontraktshistorien; vi började ju med detta. Jag fattar Per-Olof Hanson så, att alltsammans i offerter är förhandlingsbart, och det är väl helt enkelt omöjligt för riksdagen att hinna fatta beslut, om det skall tecknas nytt kontrakt och det måste underställas riksdagen. Det är omöjligt på grund av riksdagsordningen att klara detta. Men jag vill då bara få en bekräftelse på att det är förhandlingsbart och inte några stupstockar, så att vi redan i dag kan konstatera det.

Det är bara ett förtydligande från min sida.

John-Olof Persson: Bara två saker! När det gäller trafiken kan jag inte säga vilka möjligheter till regleringar som finns i området. Jag kan bara uppskatta

det, eftersom jag inte studerat frågan.

Gamla stan är ett av de områden som man kan betrakta som ganska färdigsanerade ur trafiksynpunkt – man kan inte ta sig igenom och då måste man kunna ta sig runt. Jag gissar att det skulle uppstå ganska stora besvärligheter vid Kornhamnstorgsområdet, därest man skulle tvingas föra trafiken runt och inte igenom vid nuvarande kanslihuset. Jag skulle betrakta det som omöjligt att inte kunna föra bussarna där under alla omständigheter, dvs. en busstrafik måste kunna passera genom området.

Får jag sedan bara säga när det gäller diskussionen om kalkyler, att jag tycker det är viktigt att poängtera att kalkyler är bedömningsfrågor och ingenting matematiskt rättvisande. Det är bedömningar som gjorts från förvaltningsstyrelsens sida och från kommunens sida. Svårigheterna är så enorma och osäkerheten så stor att gissningarna är mer eller mindre kvalificerade från båda parter sida.

Ulf Adelsonn: Vi sade att Riksbron har vi tänkt stänga. Det är ju meningen att hela Drottninggatan skall bli gågata och förlängas till Västerlånggatan. Däremot går det inte att stänga på andra sidan kanslihuset, för Vasabron måste man kunna nå, och då måste man åka på ömse sidor – det finns ingen annan fysisk möjlighet att ta sig fram. Men Riksbron är det meningen att vi skall stänga. Frågan är när.

Per-Olof Hanson: Jag vill bara bekräfta att utifrån den allmänna ståndpunkt som jag uppfattat att både riksdagen och vi utgått från är det självkostnadsprincipen på något rimligt sätt tillämpad som är basen för det hela, och sedan är det mesta förhandlingsbart. Så måste det vara, och det gäller självfallet också garaget. Det skulle kunna bli en väsentlig skillnad om man räknar på självkostnadsprincipen eller icke.

Erik Wärnberg: Ni har inte räknat alls!

Per-Olof Hanson: Om det finns fel i broschyren är vi glada att få det påpekat och skall självfallet vara med och rätta till och klara ut det. Jag är ju inte den första som konstaterar att det är mänskligt att fela. Vi jobbar så gott vi kan med den expertis vi har. Den är inte så dålig, tycker vi.

En fråga som jag glömde att ta upp när det gäller det som nu är utklarat har inte rests annat än under hand: Vad blir det av gamla riksdagshuset under förutsättning att riksdagen stannar här? Det är naturligtvis för staden en viktig fråga.

Tidsperspektivet skulle jag vilja be direktör Johnsson bedöma.

Stig Johnsson: När det gäller nybyggnadsmöjligheterna i Hågern större sades det, då riksdagen flyttade in, att man skulle undvika arbeten i kvarteret för att riksdagen inte skulle bli störd i sitt arbete så länge riksdagen fanns här, fram

till januari 1981. Vi har fått driva provisorisk fastighetsförvaltning i dessa gamla byggnader. En byggnad brann ju och ersattes av en provisorisk byggnad. Det går alltså att med kort varsel tillskapa nybyggnadsmöjligheter på 10 000 kvadratmeter för riksdagens del. Bara vi får besked från riksdagen sätter vi i gång och river. Stadsplan finns fastställd, och man kan bygga. Det ger alltså en expansionsmöjlighet som täcker, efter vad vi kan förstå, riksdagens behov under ett ganska stort antal år framöver.

Däremot tar det uppenbarligen längre tid att lösa Lantbruksförbundets lokalfråga. Lantbruksförbundet disponerar redan i dag en stor del av lokalerna i Länssparbankens byggnad samt har optionsrätt på resten och får väl överta dem rätt snart. De sade, när de var hos mig, att de ville ha tid på sig, men om de kunde få flytta någon gång i slutet på 1980-talet eller i början på 1990-talet var det inte något problem för deras del. Det borde också rimma väl med det expansionsbehov som är redovisat fram till år 2000 att successivt bygga ut lokaler i Hägern större till de 15 000 kvadratmeter som är angivna till år 2000.

När det gäller kostnaderna finns det i vårt material redovisat kostnader för lokaler i östra kulturhuset. Är inte de lokalerna aktuella, så finns alltså kostnaderna ändå redovisade, och det bör inte vara dyrare att få lokaler i Hägern större än i kulturhuset.

Det frågades också om vad som händer i Strömmen. Där är situationen att kommunen i vattendom blivit ålagd att tätta dammluckorna i Strömmen till årsskiftet. Hamnförvaltningen säger att de luckorna är nu tätade så gott det går, och man anser från hamnförvaltningens sida att man uppfyllt de krav som är uppställda av vattendomstolen och att det från kommunens sida inte finns behov av att göra något ytterligare åt Strömmen och att kommunen heller inte har anledning att lägga ner ytterligare kostnader i Strömmen.

Lennart Kolte: Jag skulle bara vilja kommentera ett par tekniska frågor, bl. a. frågan om trafiken kring kanslihuset.

Vi har gjort mätningar, och det är klart otillfredsställande i dag med det trafikljud som går in i kanslihuset. Men genom byte av fönster och andra förstärkningsåtgärder kommer man att kunna klara ljudnivån helt tillfredsställande i lokalerna med utgångspunkt i den trafik som finns där i dag, och de planer som föreligger tyder ju inte på ökad trafik.

Sedan skulle jag vilja kommentera detta med grundläggningssituationen på Helgeandsholmen och frågan om hur man långsiktigt skall klara grundvattennivån. Vi har lagt ner ett omfattande arbete för att kolla upp grunden. Vi har gjort omfattande grundundersökningar, och vår bedömning nu är att vi har ett så tillfredsställande material att det är rimligt att göra den värdering som vi har gjort. Vi är naturligtvis beredda att redovisa materialet. Ingen från kommunen har önskat ta del av det, men vi skall gärna ställa upp med en redovisning.

När det gäller det förslag som vi lagt, att man skulle klara grundvattennivån

på längre sikt genom att flytta trösklarna, så är det ju ett förslag som inte väckts första gången i det här sammanhanget. Vi tror att det ligger så mycket i den tanken, att vi gemensamt bör se vidare på den, och vår bedömning är också att det här inte är en fråga som bara är beroende av om riksdagen flyttar tillbaka eller ej, utan så snart man bestämt sig för att behålla de gamla byggnaderna måste frågan klaras.

Vi har i och för sig pekat på alternativa möjligheter. Via spontning kan man göra en fångdammslösning, som kommer att klara detta för själva byggnaderna, men genom en flyttning av trösklarna finns möjligheter att också få igenom en lösning som gäller problemet med alla kajerna. Det är också så, enligt uppgifter som jag fått från gatukontoret, att man har för avsikt att göra en förstärkning av Norrbro inom en tioårsperiod. Det tycker jag också talar för att man i ett sådant sammanhang skulle ånyo pröva den här frågan. Det kommer då, såvitt jag förstår, att få lov att ske betydande invallningar och göras anordningar som man skulle kunna dra nytta av vid en tröskelflyttning.

Olle Svensson: Vi har ju haft det här för yttrande hos finansutskottet, och där har man diskuterat en del i fråga om Sergels torgs-alternativet. Det gäller detta att man här satt riksbyggnaderna och marken på Helgeandsholmen till ett negativt värde – minus 35 milj. kr. – men att det nu sagts att det skulle finnas ett alternativt värde, nämligen att kommunen skulle vara beredd att förvärva Helgeandsholmen. Är det riktigt?

John-Olof Persson: Säg att priset på byggnaderna blir minus 34 miljoner, så spar ni en miljon!

Ulf Adelsohn: Vi är beredda att stå för det allihop. Det är en klar offert, över alla partigränser!

Karl Boo: Nu har vi hållit på en timme. Är det någon från utskottet som vill ställa ytterligare frågor? Är det någon från byggnadskommittén som vill ta upp någon fråga?

Om så icke är fallet ber jag att få tacka för det här samtalet. Jag tycker att vi har fått en del frågor belysta, och framför allt vill vi ta ad notam att Stockholms kommun är beredd att ställa upp för att hjälpa riksdagen, oavsett vilken lösning man väljer.

Jag tackar representanterna för Stockholms kommun och även byggnadskommitténs ledamöter för samtalet.

*Bilaga 16***PM angående nya lokaler för regeringskansliet**

I *budgetpropositionen 1976*, prop. 1975/76:100, bilaga 2, punkten 7, upptogs frågan om nya lokaler för regeringskansliet. I denna del anfördes följande:

7 Lokalfrågor för regeringskansliet

Till följd av riksdagens beslut vid 1975 års riksmöte om återflyttning till ombyggda lokaler på Helgeandsholmen (KU 1975:13, rskr 1975:207) har frågan om nya lokaler för regeringskansliet aktualiserats. Vid en återflyttning till Helgeandsholmen kommer riksdagen att utnyttja kanslihuset (kv. Mars och Vulcanus) och på längre sikt även kanslihusannexet (kv. Cephalus). Ersättningslokaler kommer härigenom att erfordras för statsrådsberedningen, justitie-, finans-, arbetsmarknads- och kommundepartementen.

Regeringen har denna dag uppdragit åt byggnadsstyrelsen att för regeringskansliets räkning projektera ny- och ombyggnader i kvarteren Björnen, Loen och Tigern. Arbetsplaneringen skall därvid – i syfte att åstadkomma en rationell lokallösning för regeringskansliet – inriktas på att successivt samla alla departement inom ett begränsat område i Stockholms centrala del, de s. k. södra Klarakvarteren. En preliminär omflyttningsplan har fastställts av regeringen. Planen omfattar kvarteren Rosenbad, Lejonet, Vinstocken, Johannes större, Björnen, Loen och Tigern samt möjlighet att utnyttja kv. Beridarebanan 39.

Chefen för finansdepartementet har efter regeringens bemyndigande den 18 december 1975 tillkallat en partssammansatt projektgrupp för medverkan vid planeringen av regeringskansliets lokaler. Denna grupp har utan erinran tagit del av omflyttningsplanen.

Kanslihuset beräknas kunna evakueras under år 1980 och kanslihusannexet under år 1981. Med en beräknad tid på två år för att bygga om i första hand kanslihuset för riksdagens räkning skulle detta innebära att de ombyggda kanslihuslokalerna kan ställas till riksdagens disposition hösten 1982.

Jag hemställer att regeringen bereder riksdagen tillfälle att ta del av vad jag nu har anfört.

Propositionen i angiven del behandlades av finansutskottet (FiU 1975/76:21). I sitt betänkande uttalade utskottet, att vad departementschefen anfört inte gav utskottet anledning till erinran. I enlighet med utskottets förslag beslöt riksdagen att lägga till handlingarna ifrågavarande punkt i budgetpropositionen.

I ett särskilt yttrande anförde en ledamot (fp) följande:

Jag har förståelse för att frågan om ändamålsenliga och i görligaste mån samlade lokaler för regeringskansliet utredes och bringas till en god lösning.

Regeringen anmäler nu att utredning motiveras med utgångspunkt från riksdagens vid 1975 års riksmöte fattade beslut om återflyttningen till Helgeandsholmen. Jag förutsätter då att en kommande redovisning av

kostnaderna för anordnandet av lokaler för riksdagen vid en återflyttning också innefattar de kostnader som uppstår genom att regeringskansliet tvingas lämna vissa nu disponerade lokaler.

I *budgetpropositionen 1977*, prop. 1976/77:100, bilaga 11, anfördes under punkten II: 11 Byggnadsarbeten för statlig förvaltning bl. a. följande:

Byggnadsstyrelsen

Stockholm. Om- och nybyggnader i Södra Klara. I prop. 1975/76:100 bil. 2, s. 14 anmälde chefen för finansdepartementet fråga om ersättningslokaler för regeringskansliet till följd av riksdagens beslut under 1975 års riksmöte om återflyttning till ombyggda lokaler på Helgeandsholmen (KU 1975:13, rskr 1975:207). Planeringsarbetet har – i syfte att åstadkomma en rationell lokallösning för regeringskansliet – inriktats på att successivt samla departementen i de s. k. Södra Klara-kvarteren i Stockholm. Regeringen har fastställt en preliminär omflyttningsplan, vilken omfattar kvarteren Rosenbad, Lejonet, Vinstocken, Johannes Större, Björnen, Loen, Tigern och Brunkhuvudet samt möjlighet att utnyttja kv. Beridarebanan 39.

Regeringen uppdrog åt byggnadsstyrelsen att projektera ny- och ombyggnader i kvarteren Björnen, Loen och Tigern genom beslut den 29 december 1975 och i kvarteren Rosenbad och Johannes Större, etapp I, genom beslut den 20 maj 1976.

Ett omfattande utrednings- och planeringsarbete har pågått fr. o. m. början av år 1976. Arbetet har bedrivits i nära samverkan mellan byggnadsstyrelsen, finans- och utrikesdepartementen, departementens organisationsavdelning och en särskilt tillkallad partssammansatt projektgrupp för medverkan vid planering av regeringskansliets lokaler. Lokalprogram för kvarteren Björnen, Loen, Tigern, Rosenbad och Johannes Större har färdigställts, och systemhandlingar beräknas föreligga under första halvåret 1977. Enligt de stadsplanemässiga förutsättningar som gällde fram till mitten av 1960-talet skulle Södra Klara-kvarteren i huvudsak utgöra ett nybyggnadsområde. Planeringen för området har successivt fått ändrade förutsättningar så att befintliga hus nu i stor utsträckning kommer att bevaras. I de nu aktuella kvarteren beräknas nybyggandet begränsas till omkring en tredjedel, nämligen norra delen av kv. Tigern och hela kv. Björnen med undantag för Adelcrantzska palatset och dess gård. Övriga kvarter blir föremål för vissa invändiga ombyggnader med bibehållna yttre fasader.

Totalarean i de aktuella kvarteren är beräknad till omkring 113 000 m². Det sammanlagda antalet kontorsarbetsplatser blir drygt 1 700 vartill kommer arbetsplatser i gemensamma funktioner såsom offset-central, vaktmästerier, receptioner, arkiv, bibliotek, restauranger, fastighetsdrift m. m.

Som redovisades i prop. 1976/77:25 har byggnadsstyrelsen samlat vissa åtgärder, som är gemensamma för flera eller samtliga kvarter i Södra Klara, under ett särskilt projekt benämnt *Försörjningsåtgärder*. Som exempel på denna typ av åtgärder kan nämnas gatuunderbyggnader, kraftförsörjning, säkerhetsanläggningar m. m. I gällande investeringsplan finns för en första etapp av dessa arbeten uppförd en kostnadsram av 6 150 000 kr. i prisläget den 1 april 1976 (prop. 1976/77:25 bil. 6, FiU 1976/77:5, rskr 1976/77:60).

I kv. Loen 4 och 5 beräknas schakt, grundläggning och grundförstärkning påbörjas i april 1977. Detta kvarter innehåller två tidigare bankhus, vilka i stadsplanen är angivna som kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Avsikten är att dessa hus skall bevaras och byggas om. På den f. n. obebyggda delen av

Loen 5 uppförs en nybyggnad mellan den tidigare färdigställda nybyggnaden i Loen och de befintliga byggnaderna, med vilka den binds samman.

Med anledning av att departementen behöver disponera hela kv. Rosenbad, måste riksgäldskontoret som f. n. hyr lokaler i kvarteret erbjudas ersättningslokaler. Planeringen av kv. Loen har därför inriktats på att riksgäldskontoret skall flytta till detta kvarter. Den totala rumsarean i kv. Loen beräknas till ca 3 700 m², varav för riksgäldskontoret ca 3 470 m².

De sammanlagda kostnaderna för om- och nybyggnader i Södra Klara inkl. försörjningsåtgärder uppskattas för de kvarter för vilka projekteringsuppdrag har givits till ca 390 milj. kr. i prisläget den 1 april 1976. Byggnadsarbetena avses komma att påbörjas under andra kvartalet 1977 (kv. Loen). Inflyttningen kommer att ske successivt från andra kvartalet 1979.

Föredragande statsrådet anförde i denna del följande:

Vid min anmälan senare denna dag av anslag på tilläggsbudget II till statsbudgeten för innevarande budgetår kommer jag att föreslå en kostnadsram av 25,8 milj. kr. för *om- och nybyggnader i Södra Klara*. Beloppet är avsett för arbetena i kv. Loen. Enligt vad jag har redovisat i det föregående kan de totala kostnaderna för om- och nybyggnad av lokaler för departementen i kvarteren Björnen, Loen, Tigern, Rosenbad och Johannes Större uppskattas till ca 390 milj. kr. Därav avser 28 milj. kr. försörjningsåtgärder. Jag förordar att kostnadsramar som motsvarar de uppskattade sammanlagda kostnaderna för hela projektet redan nu förs upp i investeringsplanen för att investeringsplanen skall tjäna syftet att ge en klar bild av den sammanlagda omfattningen av pågående och beslutade projekt. Jag avser att i fortsättningen återkomma med redovisningar av projektets olika delar när material föreligger.

Vid sin behandling av budgetpropositionen 1977 i nu förevarande del anförde finansutskottet (FiU 1976/77:13) följande:

I budgetpropositionen begärs medel bl. a. för om- och nybyggnader i Södra Klara. Med utgångspunkt i riksdagens beslut år 1975 om återflyttning till ombyggda lokaler på Helgeandsholmen (KU 1975:13, rskr 1975:207) har planeringsarbetet inriktats på att successivt samla departementen i de s. k. Södra Klara-kvarteren i Stockholm. Regeringen har fastställt en preliminär omflyttningsplan härför. Enligt föredraganden kan de totala kostnaderna för om- och nybyggnad av lokaler för departementen i kvarteren Björnen, Loen, Tigern, Rosenbad och Johannes Större nu uppskattas till ca 390 milj. kr. inkl. försörjningsåtgärder.

För en mindre del av projektet har utskottet i betänkandet 1976/77:8 nyligen tillstyrkt medel på tilläggsbudget II för budgetåret 1976/77. Dessa medel avser om- och nybyggnad i kvarteret Loen, en byggnation som erfordras för riksgäldskontorets räkning, om kvarteret Rosenbad skall frigöras för departementsändamål.

Gällande tidsplan för projektet i övrigt innebär byggstart redan under år 1977 och med medelsförbrukning under 1977/78 om drygt 50 milj. kr. Tidsplanen är grundad på riksdagens beslut att flytta tillbaka till Helgeandsholmen, varvid kanslihuset måste frigöras för riksdagens behov. Frågan huruvida riksdagsbeslutet om återflyttning skall fullföljas kommer nu upp till riksdagens prövning i anledning av väckta motioner. Utskottet tillstyrker att regeringen bemyndigas föranstalta om byggnadsarbeten i Södra Klara inom de i propositionen föreslagna kostnadsramarna.

Om riksdagen vid sin behandling av frågan om återflyttning till Helgeandsholmen skulle ändra sitt beslut av år 1975, bör regeringen redan under år 1977 inkomma med de revideringar av tidsplaner, kostnadsramar och anslagsbehov för år 1977/78 som ett sådant beslut föranleder.

I bilaga 2 till *kompletteringspropositionen 1977*, prop. 1976/77:150, föreslogs vissa besparingsåtgärder rörande statsbudgeten inkl. förslag till senareläggning av vissa byggnadsinvesteringar.

I det reviderade budgetförslaget anfördes under avsnittet 2. Besparingsåtgärder rörande statsbudgeten m. m. bl. a. följande:

Under samma anslag har vidare beräknats medel för om- och nybyggnader i de s. k. Södra Klara-kvarteren i Stockholm. Med utgångspunkt i riksdagens beslut år 1975 om återflyttning till ombyggda lokaler på Helgeandsholmen som bl. a. innebär att det nuvarande kanslihuset skall tas i anspråk som riksdagshotell, har ett omfattande planerings- och utredningsarbete inletts med sikte på att samla departementen i Södra Klara-kvarteren och åstadkomma en rationell lokallösning för regeringskansliet. Planeringen omfattar kvarteren Rosenbad, Lejonet, Vinstocken, Johannes Större, Björnen, Loen, Tigern och Brunkhuvudet och möjlighet att utnyttja kvarteret Beridarebanan 39.

Flera skäl talar enligt min mening för att de planerade byggnadsarbetena i Södra Klara m. m. inte utförs med den forcering som den nuvarande planeringen innebär. För regeringskansliets del bör i första hand vissa av de byggnadsarbeten senareläggas som inte behöver tas i anspråk för att evakuera det nuvarande kanslihuset. Som ett led i stabiliseringsprogrammet är det vidare önskvärt att även riksdagens återflyttning till Helgeandsholmen senareläggs. Jag vill i sammanhanget erinra om att riksdagen (KU 1976/77:41) synes ha ställt sig bakom tanken att den, om den beslutar sig för att återflytta till Helgeandsholmen, kommer att vara installerad där år 1983.

Kostnadsbesparingen för Södra Klara-projektet kan på redovisade grunder preliminärt beräknas till 35 milj. kr. för budgetåret 1977/78 och för budgetåren 1978/79 och 1979/80 till sammanlagt ca 50 milj. kr. Önskvärdheten av en senareläggning av tidpunkten för riksdagens återflyttning till Helgeandsholmen bör ges riksdagen till känna.

I propositionen hemställdes i frågan att regeringen skulle ge riksdagen till känna vad som anförts om tidpunkten för riksdagens återflyttning till Helgeandsholmen.

I motionen 1976/77:1652 av herr Werner m. fl. (vpk), vilken väckts med anledning av kompletteringspropositionen, hemställdes i punkten 13 att riksdagen beslutar "att riksdagen icke skall återflytta till Helgeandsholmen". Motionärerna uttalade som sin åsikt att riksdagens nuvarande lokaler var fullt ändamålsenliga och att en flyttning till ett ombyggt riksdagshus på Helgeandsholmen skulle vara "ett rent slöseri med skattemedel".

Finansutskottet, till vilket kompletteringspropositionen hänvisats, beslöt bereda konstitutionsutskottet tillfälle att yttra sig över propositionen i angiven del. I sitt den 24 maj 1977 avgivna yttrande (KU 1976/77:4 y) anförde konstitutionsutskottet bl. a. följande:

I propositionen (s. 6 och 7) framhålls bl. a. att det som ett led i stabiliseringsprogrammet är önskvärt att även riksdagens planerade återflyttning till Helgeandsholmen senareläggs. Vidare erinras om riksdagens nyligen fattade beslut med anledning av konstitutionsutskottets betänkande KU 1976/77:41, som innebär att riksdagen, om den beslutar sig för att återflytta till Helgeandsholmen, torde kunna vara installerad där år 1983.

Konstitutionsutskottet får för sin del i detta sammanhang hänvisa till de tidigare fattade riksdagsbesluten om riksdagens lokalfrågor på längre sikt och framhålla att riksdagen under hösten 1977 får möjlighet att ta ställning till närmare utarbetade och analyserade förslags funktionsduglighet liksom till framtida kostnader och anslagsbehov. Genom att riksdagen på det sätt som skett (se KU 1975/76:53 och 1976/77:41) har ställt medel till förfogande för det fortsatta utredningsarbetet har den nödvändiga grunden lagts för riksdagens kommande prövning av ärendet samtidigt som en forcering av projekterings- och även evakueringsfrågorna kan undvikas. Det tillkännagivande som regeringen gör i kompletteringspropositionen synes utskottet väl förenligt härmed. Mot denna bakgrund anser utskottet att motionen 1976/77:1652, såvitt nu är i fråga, bör avslås.

Finansutskottet anförde i sitt betänkande FiU 1976/77:30 i den nu aktuella frågan följande:

Finansutskottet vill för sin del instämma i konstitutionsutskottets uppfattning att riksdagens prövning av riksdagens lokalfrågor på längre sikt bör ske först hösten 1977 då ytterligare beslutsunderlag finns utarbetat. Motionen 1652 moment 13 avstyrks sålunda. Enligt finansutskottets mening utgör kvarteret Rosenbad den del av Södra Klara-projektet som blir styrande för tidsplaneringen för hela projektet och även för tidpunkten för riksdagens eventuella återflyttning till Helgeandsholmen. Innan ombyggnaden av kv. Rosenbad kan påbörjas måste riksgäldskontorets nya lokaler i kv. Loen 4 och 5 färdigställas. Kv. Rosenbad behövs i sin tur för evakueringen av det nuvarande kanslihuset. Kvarteret måste alltså färdigställas innan den för riksdagens flyttning nödvändiga ombyggnaden av kanslihuset kan påbörjas. Vad utskottet nu beskrivit visar tydligt att om tidpunkten för riksdagens återflyttning till Helgeandsholmen inte framflyttas uppkommer behov av en stark forcering av delar av Södra Klara-projektet. Utskottet anser i likhet med föredraganden att flera skäl talar mot en sådan forcering. Enligt utskottets mening bör regeringen därför i fråga om hela Södra Klara-projektet kunna arbeta med den förutsättningen att arbetena inte bör forceras, bl. a. med hänsyn till risken för kostnadsfördyringar och till behovet av erforderligt samråd med berörd personal. Detta innebär att riksdagens eventuella återflyttning till Helgeandsholmen kommer att behöva senareläggas jämfört med 1975 års beslut. Vad utskottet nu anført bör ges regeringen till känna.

I enlighet med finansutskottets hemställan avlog riksdagen motionen 1976/77:1652 moment 13 samt gav som sin mening regeringen till känna vad finansutskottet anført beträffande riksdagens återflyttning till Helgeandsholmen (rskr 1976/77:341).

I *budgetpropositionen 1978* (prop. 1977/78:100 bilaga 11 s. 129) anfördes under punkten 11 Byggnadsarbeten för statlig förvaltning bl. a. följande:

Södra Klara-projektet

För om- och nybyggnader för regeringskansliet och riksgäldskontoret i Södra Klara har i investeringsplanen förts upp kostnadsramar av sammanlagt 388 milj. kr. i prisläget den 1 april 1976 (prop. 1976/77:100 bil. 11 s. 157, FiU 1976/77:13, rskr 1976/77:169). Därav har 25,8 milj. kr. beräknats för den nu påbörjade om- och nybyggnaden i kv. Loen 4 och 5 för riksgäldskontoret (prop. 1976/77:100 bil. 5 s. 18, FiU 1976/77:8, rskr 1976/77:138). Som redovisades i prop. 1976/77:100 (bil. 11 s. 151) har uppskattade kostnader för om- och nybyggnad av lokaler i kvarteren Björnen, Loen, Tigern, Rosenbad och Johannes Större förts samman i en kostnadsram för *om- och nybyggnader i Södra Klara* av 360 milj. kr. i prisläget den 1 april 1976. Redovisning av projektets olika delar skulle ske när material föreligger. Kostnader som är gemensamma för Södra Klara-projektet har förts samman i en preliminärt beräknad kostnadsram för *försörjningsåtgärder m. m.* av 28 milj. kr. i prisläget den 1 april 1976.

Byggnadsstyrelsen har redovisat systemhandlingar för om- och nybyggnader i kvarteren Rosenbad, Björnen och Tigern. Vidare har styrelsen redovisat en reviderad beräkning av kostnaderna för försörjningsåtgärder m. m.

Innan jag lämnar en redogörelse för de olika delprojekten vill jag nämna något om den allmänna bakgrunden till förslagen.

I dagsläget disponerar departementen ca 1 100 kontorsarbetsplatser i Södra Klara och nästan lika många arbetsplatser i olika fastigheter i Gamla stan. Härvid har ej medräknats de lokaler som disponeras av de till departementen knutna kommittéerna. Planeringen av om- och nybyggnader i Södra Klara har inriktats på att successivt samla departementen i Södra Klara-kvarteren och där åstadkomma en rationell lokallösning för regeringskansliet. Bakgrunden härtill är att regeringskansliets lokalbehov inte kan tillgodoses i Gamla stan. Däremot föreligger förhållandevis goda utbyggnadsmöjligheter i anslutning till de nuvarande departementslokalerna i Södra Klara.

Tidsmässigt har den planerade utbyggnaden i Södra Klara i hög grad styrts av riksdagens beslut år 1975 om återflyttning till Helgeandsholmen, som bl. a. innebär att det nuvarande kanslihuset skall tas i anspråk som riksdagshotell. De tidplaner som byggnadsstyrelsen arbetar efter utgår från att riksdagen kommer att vara installerad på Helgeandsholmen år 1983 (jfr KU 1976/77:41). För att dessa planer skall kunna hållas måste bl. a. ersättningslokaler färdigställas år 1980 för de ca 340 kontorsarbetsplatser som regeringskansliet nu disponerar i kv. Mars och Vulcanus (kanslihuset). Vid sidan av ett sådant ersättningsbehov är redan i dagsläget lokalsituationen för departementen sådan att ett avsevärt tillskott av lokaler är nödvändigt. Enligt aktuella beräkningar behövs ett nettotillskott av ca 600 kontorsarbetsplatser under den närmaste femårsperioden. Härtill bör läggas minst 100 arbetsplatser som planeringsreserv och för kommittéerna.

Sammanlagt beräknas 1 265 kontorsarbetsplatser bli disponibla genom planerade om- och nybyggnader i kvarteren Björnen, Tigern och Rosenbad. Med hänsyn till att handelsdepartementet redan nu disponerar lokaler i kv. Rosenbad beräknas nettotillskottet av kontorsarbetsplatser uppgå till sammanlagt drygt 1 100.

Stockholm. Ombyggnad i kv. Rosenbad. Enligt den preliminära omflyttningsplan som har fastställts av regeringen skall lokalerna i kv. Rosenbad efter ombyggnad disponeras för statsrådsberedningen och justitiedepartementet. Utöver de ca 310 kontorsarbetsplatser som kvarteret beräknas rymma har projekterats lokaler för gemensamma ändamål såsom bevakningscentral för departementslokalerna i Södra Klara, personalrestaurang med 275 platser samt representationsmatsalar. Vidare förläggs en hörsal och för regeringskansliet gemensamma konferenslokaler till kvarteret. Ombyggnaden blir omfattande bl. a. till följd av det stora antalet gemensamma lokaler av speciell karaktär. På grundval av redovisade systemhandlingar beräknar byggnadsstyrelsen kostnaderna för planerade ombyggnadsarbeten m. m. till totalt 81,7 milj. kr. i prisläget den 1 april 1977. Härav beräknas drygt 4,5 milj. kr. för utvändiga underhållsarbeten. Byggnadsåtgärderna omfattar en totalarea av ca 27 500 m². Med utgångspunkt i tidplanen för riksdagens planerade återflyttning till Helgeandsholmen har byggnadsstyrelsen räknat med att byggnadsarbetena i kv. Rosenbad bör påbörjas i april 1978. Evakueringslokaler för handelsdepartementet planeras bli iordningställda i kv. Röda Bodarna (jfr prop. 1977/78:25 bil. 6 s. 30). Riksgäldskontoret beräknas flytta från kv. Rosenbad till de om- och nybyggda lokalerna i kv. Loen 4 och 5 under sommaren 1979. Övriga brukare som nu disponerar lokaler i kv. Rosenbad evakueras successivt under åren 1978–1979. Ombyggnaden av kv. Rosenbad beräknas ta sammanlagt ca 32 månader.

Stockholm. Om- och nybyggnad i kv. Björnen. Som redovisades i prop. 1976/77:100 (bil. 11 s. 152) har planeringen av byggnadsarbetena i Södra Klara inriktats på att i stor omfattning bibehålla befintliga byggnader. Projekteringen av förvaltningslokaler i kv. Björnen har dock inriktats på nybyggnad med undantag för det Adelcrantzska palatset med tillhörande gård. Den planerade ny- och ombyggnaden omfattar en totalarea av ca 36 000 m², varav ca 34 000 m² inom föreslagen nybyggnad.

Till kv. Björnen förläggs en rad lokaler som är gemensamma för befintliga och planerade förvaltningsbyggnader i Södra Klara. Nybyggnaden rymmer bl. a. central godsmottagning, budcentral, offsettryckeri, telefonistcentral, personalrestaurang med ca 250 platser, motionslokaler och skyddsrum. Kulvertförbindelse från kv. Björnen till övriga kvarter har projekterats och kostnaderna beräknats inom den tidigare nämnda kostnadsramen för försörjningsåtgärder m. m. Vidare har projekterats två gångbroar mellan kvarteren Björnen och Loen för att möjliggöra ett flexibelt lokalutnyttjande.

Programmet för kv. Björnen omfattar lokaler för ekonomidepartementet, budgetdepartementet, arbetsmarknadsdepartementet och industridepartementet enligt den preliminära omflyttningsplanen. Projekteringsarbetet har visat att antalet kontorsarbetsplatser inom kvarteret begränsas till ca 530 st. De nya kapacitetsberäkningarna i kombination med ökade lokalbehov för berörda departement har aktualiserat en översyn av planerad disposition av lokalerna i kv. Björnen.

Kostnaderna för planerade om- och nybyggnader i kv. Björnen har beräknats till sammanlagt 134,4 milj. kr. i prisläget den 1 april 1977, varav ca 1,2 milj. kr. för eftersatt underhåll av Adelcrantzska palatset. Enligt den tidplan som byggnadsstyrelsen har redovisat för projektet bör vissa förberedande arbeten påbörjas redan under vintern 1978. Om- och nybyggnadsarbetena genomförs sedan successivt med beräknat färdigställande under våren 1982. Nuvarande kontorslokaler i kv. Björnen kommer under våren 1978 att vara helt evakuerade.

Stockholm. Om- och nybyggnad i kv. Tigern. Projekteringen av lokaler för departementen i kv. Tigern har enligt den preliminära omflyttningsplanen avsett utbildningsdepartementet och handelsdepartementet. Med utgångspunkt i de senareläggningar av delar av Södra Klara-projektet som redovisades i prop. 1976/77:150 (bil 2 s. 6) har möjligheterna att till kvarteret förlägga socialdepartementet i stället för utbildningsdepartementet studerats. De lokaler som tidigare har planerats för socialdepartementet i kv. Beridarebanan 39 kommer att disponeras för delar av utrikesdepartementet i avvaktan på den planerade om- och nybyggnaden i kv. Johannes Större (jfr prop. 1976/77:150 bil. 2).

Enligt de systemhandlingar som byggnadsstyrelsen har redovisat för om- och nybyggnad i kv. Tigern föreslås nybyggnad utefter Jakobsgratan och i kvarterets centrala del med anslutning mot Fredsgatan. Totalarean inom byggnaderna i kvarteret beräknas till 21 700 m², varav ca 15 300 m² inom föreslagna nybyggnader. Kvarteret beräknas rymma ca 425 kontorsarbetsplatser samt centrala förråd och arkiv som skall vara gemensamma för departementen.

Kostnaderna för föreslagna byggnadsarbeten i kv. Tigern beräknas av byggnadsstyrelsen till sammanlagt 80 milj. kr. i prisläget den 1 april 1977, varav ca 2,2 milj. kr. avser kostnader för eftersatt underhåll av de byggnader som enligt förslaget skall bevaras. Byggnadsstyrelsen föreslår att förberedande arbeten i form av rivningar och kompletterande grundundersökningar utförs redan under vintern 1978. För om- och nybyggnadsarbetena beräknas en genomförandetid av ca 32 månader.

Kontorslokalerna i kv. Tigern evakueras vid årsskiftet 1977/78 då universitets- och högskoleämbetet flyttar till ombyggda lokaler i kv. Vega i Stockholm.

Stockholm. Försörjningsåtgärder m. m. i Södra Klara. Som inledningsvis har redovisats har kostnaderna för vissa åtgärder, som är gemensamma för flera kvarter i Södra Klara, beräknats inom en särskild kostnadsram för försörjningsåtgärder (jfr prop. 1976/77:25 bil. 6 och prop. 1976/77:100 bil. 11). I gällande investeringsplan finns för ändamålet uppförd en preliminärt beräknad kostnadsram av 28 milj. kr. i prisläget den 1 april 1976, vilket i prisläget den 1 april 1977 motsvaras av 31 milj. kr. Hittills har försörjningsåtgärder utförts till en sammanlagd kostnad av ca 4 milj. kr.

Byggnadsstyrelsen har redovisat systemhandlingar för de försörjningsåtgärder som hänger samman med de redovisade om- och nybyggnadsarbetena i kvarteren Björnen, Loen, Tigern och Rosenbad. På grundval av systemhandlingarna beräknar byggnadsstyrelsen kostnaderna för försörjningsåtgärder m. m. till 39 milj. kr. i prisläget den 1 april 1977. I beräkningen ingår kostnader för gatuunderbyggnader, kraftförsörjning, reservkraft, vissa säkerhetsanläggningar, fastighetsövervakningsanläggningar, övriga teletekniska anläggningar, gatu- och ledningsarbeten, anslutningsavgifter, evakuering samt övergripande planering. Enligt redovisad beräkning har tillkommit kostnader av sammanlagt 12,4 milj. kr. för främst gatu- och ledningsarbeten, anslutningsavgifter, evakuering samt övergripande planering. Dessa kostnader har tidigare endast delvis kunnat uppskattas. Samtidigt har från tidigare beräknade kostnader avräknats sammanlagt 4,4 milj. kr. för åtgärder som inte är aktuella till följd av beslutade senareläggningar (jfr prop. 1976/77:150 bil. 2). Utöver kostnader för de försörjningsåtgärder m. m. som direkt hänger samman med redovisade om- och nybyggnadsarbeten i kvarteren väster om Drottninggatan har inom föreslagna kostnadsram av 39 milj. kr. beräknats

medel för den kulvert som har utförts mellan kvarteren Vinstocken och Johannes Större samt den kulvert som har planerats mellan sistnämnda kvarter och kv. Lejonet, vilken bör utföras samtidigt med planerade kommunala ledningsarbeten i Fredsgatan.

Föredraganden

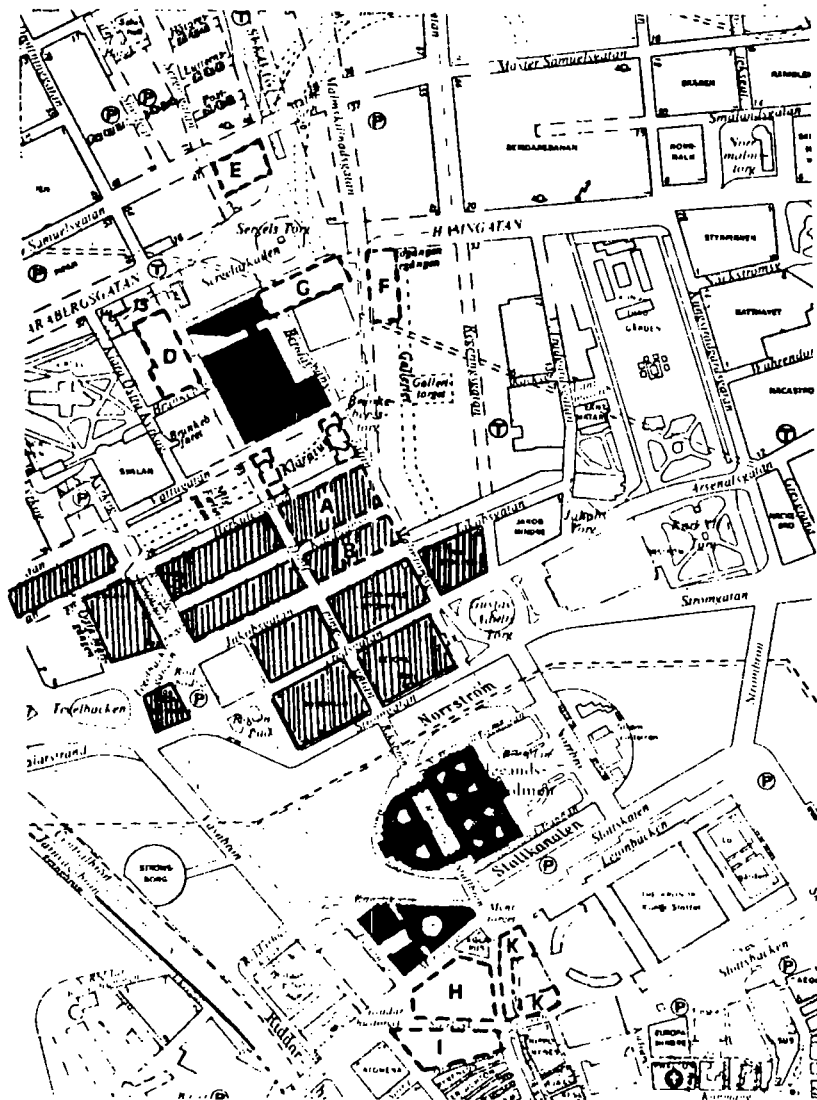
Jag har i det föregående redogjort för de planerade om- och nybyggnaderna för regeringskansliet i kvarteren Björnen, Tigern och Rosenbad. För dessa arbeten samt för om- och nybyggnader i kvarteren Johannes Större och Loen 4 och 5 har i gällande investeringsplan preliminärt beräknats en kostnadsram av sammanlagt 360 milj. kr. i prisläget den 1 april 1976. Planeringen av och nybyggnader i Södra Klara omfattar flera kvarter än de tre nämnda (jfr prop. 1976/77:100 bil. 11 s. 151). Enligt vad som redovisades i prop. 1977/78:150 senareläggs dock arbetena i bl. a. kv. Johannes Större. Mot bakgrund härav och med hänsyn till de kostnadskalkyler som nu har redovisats för olika delprojekt förordar jag att kostnadsramen för om- och nybyggnader i Södra Klara fr. o. m. nästa budgetår utgår ur investeringsplanen och ersätts med separata kostnadsramar för *om- och nybyggnad i kv. Björnen, om- och nybyggnad i kv. Tigern, ombyggnad i kv. Rosenbad* samt *om- och nybyggnad i kv. Loen 4 och 5* (jfr prop. 1976/77:101 bil. 5 s. 17). Jag beräknar investeringskostnaderna för dessa objekt till sammanlagt 317,1 milj. kr. i prisläget den 1 april 1977. Jag har därvid inte räknat med de kostnader som har redovisats för eftersatt yttre underhåll och som enligt gällande regler för finansiering bör belasta de medel som beräknas för reparations- och underhållskostnader m. m. i den särskilda staten för statens allmänna fastighetsfond. De investeringskostnader som nu beräknas för om- och nybyggnader i kvarteren Björnen, Tigern och Rosenbad överensstämmer väl med tidigare preliminära beräkningar.

För *försörjningsåtgärder m. m. i Södra Klara* förordar jag med hänvisning till den redogörelse som har lämnats i det föregående att kostnadsramen förs upp med 39 milj. kr. i prisläget den 1 april 1977.

Mot bakgrund av den inledande redovisningen för regeringskansliets lokalbehov räknar jag med att om- och nybyggnadsarbetena i kvarteren Björnen, Tigern och Rosenbad successivt bör genomföras oberoende av riksdagens återflyttning till Helgeandsholmen. Vid min beräkning av medelsbehovet för dessa projekt under innevarande och nästa budgetår har jag utgått från att byggnadsarbetena i kv. Björnen skall utföras i huvudsak enligt den tidplan som byggnadsstyrelsen har föreslagit. Viss försening kan dock uppstå till följd av den översyn av lokaldispositionen som har visat sig nödvändig. Jag har vidare beräknat medel för vissa förberedande arbeten i kv. Tigern samt för den planerade ombyggnaden i kv. Rosenbad. I avvaktan på riksdagens fortsatta behandling av frågan om återflyttning till Helgeandsholmen samt pågående översyn av den mer kortsiktiga lokalförsörjningen för departementen är jag inte beredd att nu framlägga definitiva tidplaner för byggnadsarbetena i kvarteren Tigern och Rosenbad.

LOKALISERING AV RIKSDAGEN OCH REGERINGSKANSLIET
Förslag resp. planering

Bilaga 17

Alternativ Sergels Torg		La c:a	Alternativ Helgeandsholmen		La c:a
A	Kv Brunkhalsen		H	Kanslihusannexet	8 100 m ²
B	Kv Brunkhuvudet	21 000 m ²	I	Kv Mercurius	8 200 m ²
CI	Kv Beridarebanan 30	1 600 m ²	K	Kv Neptunus Storre	6 000 m ²
C2	"	1 600 m ²			
D	Kv Högern Storre	5 500 m ²			
E	S:e höguset	2 500 m ²			
F	Kv Beridarebanan 55	2 000 m ²			
G	Östra kulturhuset	2 600 m ²			

Kvarter ingående i planeringen av regeringskansliet

Innehållsförteckning	<i>Sid.</i>
Bakgrund	1
Förslaget	1
Budgetpropositionen	6
Motionerna	7
Tidigare riksdagsbehandling	22
Utskottets beredning av ärendet	40
Utskottet	42
Närvarande	51
Reservation	51

Bilagor

1. Finansutskottets yttrande	63
2. Byggnadsstyrelsens systemhandlingar	70
3. Stockholms fastighetskontor – PM ang. riksdagens förvaltningsstyrelsens utredning av riksdagens lokalfrågor	113
4. Byggnadsstyrelsens kommentar (Lennart Kolte) ang. riksdagshusutredningen	122
5. Kungl. tekniska högskolan – kommunikationsutredning	144
6. Stockholms kommuns offert betr. Sergels torg	177
7. Riksdagen kvar vid Sergels torg – Stockholms kommuns planskiss över expansionsmöjligheter m. m.	194
8. PM betr. avstånd mellan ledamotsrum och plenisal m. m. . . .	196
9. Kompletterande PM betr. avstånd mellan ledamotsrum och plenisal m. m.	198
10. Byggnadsstyrelsen – sammanfattning av kommunikationsutredningen	201
11. Riksdagens förvaltningskontor – Jämförelse mellan Sergels torg och Helgeandsholmen betr. lokalgruppen 12 ”Sammanträdesrum”	205
12 Ytsammanställning betr. ledamotsrum vid Sergels torg och A–B Helgeandsholmen	209
13 Yttranden från riksdagsgruppers kanslier	211
A–C	
14. Inom utskottets kansli upprättad PM ang. riksdagens beräknade lokalbehov på längre sikt	215
15. Stenografiskt protokoll fört vid hearing i konstitutionsutskottet ang. riksdagens lokalfrågor 1977-12-01	223
16. PM ang. nya lokaler för regeringskansliet	239
17. Skiss över planerade lokaler för regeringskansliet i Södra Klara	248

